

**SALİH İHSAN'IN 'OSMÂNLI LİSÂNİ ADLI
ESERİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

Bünyamin TOKSOY
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Celal DEMİR
Nisan, 2022
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SALİH İHSAN'IN 'OŞMĀNLİ LİSĀNİ ADLI ESERİNİN
TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Hazırlayan
Bünyamin TOKSOY

Danışman
Prof. Dr. Celal DEMİR

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Salih İhsan’ın ‘Osmanlı Lisânı Adlı Eserinin Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/04/2022

İmza

Bünyamin TOKSOY

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Bünyamin TOKSOY
	Numarası	180648109
	Anabilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
	Programı	Türkçe Eğitimi
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Salih İhsan'ın 'Osmanlı Lisânı Adlı Eserinin Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme
Tez Savunma Sınav Tarihi		18.04.2022
Tez Savunma Sınav Saati		10.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒ oy birliği – ☐ oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

SALİH İHSAN'IN 'OŞMÂNLI LİSÂNİ ADLI ESERİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bünyamin TOKSOY

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

Nisan, 2022

Danışman: Prof. Dr. Celal DEMİR

Tanzimat Dönemi ile hız kazanan Türkçenin eğitimi ve öğretimine yönelik çalışmalardan biri de bu dönemde çokça rastlanan dil bilgisi kitaplarının yazılmasıdır. Bahriye Mektebinde kitâbet derslerine giren Salih İhsan'ın 1896 yılında yazmış olduğu “*Oşmânli Lisâni*” adlı eser, öğrencilerin öteden beri ihtiyaç duydukları dil bilgisi, imla ve yazmaya dair bilgileri içeren derli toplu bir eser ortaya koyma iddiasıyla rüşdiyelerde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Çalışmanın temeli “*Oşmânli Lisâni*” adlı eserin Latin harflerine birebir transkripsiyonlu aktarımı, içindeki dil bilgisi terimlerinin tespiti ve açıklanması ile eserin Türkçe öğretimi açısından yerinin ve öneminin belirtilmesinden ibarettir. Araştırma esnasında tarama yöntemi kullanılmıştır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkçenin eğitimi ve öğretimi tarihine, ikinci bölümde Salih İhsan'ın hayatına, eserlerine ve eğitim anlayışına, üçüncü bölümde “*Oşmânli Lisâni*” adlı eserin Latin harflerine transkripsiyonlu aktarımına, dördüncü bölümde ise söz konusu eserin içindeki başlıklara bağlı kalınarak incelenmesine yer verilmiştir. Çalışmanın sonuna ayrıca eserde geçen dil bilgisi terimlerinden ve karşılıklarından oluşan bir terimler sözlüğü eklenmiştir. Bu çalışma ile “*Oşmânli Lisâni*” adlı eserin Türkçe öğretimi açısından ihtiva ettiği değer ortaya konmuş; çalışmanın hazırlanması esnasında konuyla ilgili kitap, süreli yayın, makale ve yüksek lisans tezleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilgisi, Salih İhsan, Tahrîr, Türkçe Öğretimi, Tanzimat

ABSTRACT

AN EXAMINATION ON THE PLACE AND IMPORTANCE OF SALİH İHSAN'S WORK, OTTOMAN LANGUAGE, IN TURKISH TEACHING

Bünyamin TOKSOY

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH AND SOCIAL SCIENCES EDUCATION

April, 2022

Advisor: Prof. Dr. Celal DEMİR

One of the studies on the education and teaching of Turkish, which increased with the Tanzimat Period, is the writing of grammar books, which are common in this period. The work named "*Osmanlı Lisânı*", written in 1896 by Salih İhsan, who took the e-books lessons at the Bahriye School, was written to be taught in secondary schools with the claim of producing a work containing the knowledge of grammar, spelling and writing that students have needed for a long time. The basis of the study consists of the transfer of the work called "*Osmanlı Lisânı*" with one-to-one transcription into Latin letters, the determination and explanation of the grammar terms in it, and the indication of the place and importance of the work in terms of Turkish teaching. The work consists of four parts. In the first part, the history of education and teaching of Turkish, in the second part, Salih İhsan's life, his Works and his understanding of education, in the third part the transcription of the work named "*Osmanlı Lisânı*" into Latin letters, and in the fourth part, it is examined by adhering to the titles in the work in question. It consists of a section consisting of works and financial aids passing through the parts of the terms of the study. With this study, the value of the work called "*Osmanlı Lisânı*" in terms of teaching Turkish has been revealed; during the preparation of the study, books, periodicals, articles and master's theses related to the subject were examined.

Keywords: Grammar, Salih İhsan, Tahrîr, Turkish Teaching, Tanzimat

ÖN SÖZ

Geçmişten bugüne farklı dönem başlıkları altında tasnif edilen Türkçenin önemli dönem başlıklarından biri de “*Osmanlı Türkçesi*” dir. “16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna; hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye ‘*Osmanlı Türkçesi*’ veya ‘*Osmanlıca*’ denmektedir. Bilginler, Türk devletinin adından dolayı dilimizin bu dönemine Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca demektedirler” (Barın ve Demir, 2006: 51). Türkçe içerisinde giderek artan Arapça ve Farsça sözcüklerin varlığı ilerleyen dönemlerde bu sözcüklerin ait olduğu dillerin kurallarına da hâkim olmak gerektiğini ortaya koymuştur. Kimi zaman bireysel kimi zaman devlet büyüklerinin teşvikiyle “*Osmanlı Türkçesi*”nin dil kurallarını içeren eserler yazılmıştır. Çalışma konumuz olan “*Osmānlı Lisānı*” Türkçenin yanında Arapça ve Farsça kaidelere de yer veren, Bahriye Mektebinde kitâbet ve kavâ'id-i Osmâniye muallimi olan Salih İhsan tarafından yazılmış dil bilgisi ve kitâbet konularını içeren bir eserdir. Eser, dönemin rüşdiyelerinde okutulmak üzere kaleme alınmış ve basılması için ruhsat verilmiştir.

Tez konumu belirlememde ve tezimin yazım aşamasında değerli fikirleri ile bana yol gösteren, ilminden ve çalışma azminden her zaman feyz aldığım kıymetli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Celal DEMİR’e, ilim yolunda attığım adımlarda desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Fahri TEMİZYÜREK’e, hayatımın her anında ve tezimin yazım aşamasında beni her zaman destekleyen sevgili eşim Aslı TOKSOY’a, hayattaki en büyük servetim olan kızlarım Zümra TOKSOY’a ve Ervanur TOKSOY’a teşekkürü bir borç bilirim.

Bünyamin TOKSOY
2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT ÖNCESİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ TARİHİ	5
1.1. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	5
1.2. KARAHANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	7
1.3. HAREZM DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	10
1.4. KIPÇAK DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	11
1.5. ÇAĞATAY DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	15
1.6. SELÇUKLU DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	16
1.6. OSMANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	18
2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	19
2.1. ENCÜMEN-İ DÂNİŞ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	20
3. MEKTEPLER VE MEDRESELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	20
3.1. SIBYAN MEKTEPLERİ	20
3.2. İPTİDÂÎ MEKTEPLER	23
3.3. RÜŞDİYELER	26
3.4. İDÂDÎLER	29
3.5. SULTÂNÎLER	31
3.6. DÂRÜ'L-MU'ALLİMİN VE DARÜ'L-MU'ALLİMÂT	34
3.7. MEDRESELER.....	37
4. TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E KADAR YAZILMIŞ OLAN GRAMER KİTAPLARI VE BUNLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ	38
4.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1839-1876).....	38
4.1.1. Kavâ'id-i Osmâniyye, Ahmet Cevdet Paşa - Fuat Paşa (1851).....	38
4.1.2. Medhal-i Kavâ'id, Ahmet Cevdet Paşa (1852)	39
4.1.3. Emsile-i Türkiyye, Abdullah Ramiz Paşa (1866).....	40
4.1.4. Kavâ'id-i Türkiyye, Ahmet Cevdet Paşa (1871).....	40
4.2. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1876-1878)	41
4.2.1. İlm-i Sarf-ı Türkî, Süleyman Hüsnü Paşa (1876).....	41
4.3. MUTLAKİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1878-1908).....	41
4.3.1. Sarf-ı Osmânî, Selim Sâbit Efendi (1884).....	41
4.3.2. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Halit Ziya (1884).....	42
4.3.3. Tertib-i Cedid-i Kavâ'id-i Osmaniyye, Cevdet Paşa (1885)	42
4.3.4. Üss-i Lisân-ı Türkî, Mehmet Sadık (1895)	43

4.3.5. İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1907).....	43
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

SALİH İHSAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. SALİH İHSAN'IN HAYATI	44
2. SALİH İHSAN'IN ESERLERİ	45
2.1. İNGİLİZ KAVÂ'İD-İ LİSÂNİYESİ (1307).....	45
2.2. OSMANLI LİSÂNİ ELİFBÂSİ (1326).....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMÂNLI LİSÂNİ’NİN TRANSKRİPSİYONU

1. ‘OŞMÂNLI LİSÂNİ’NİN TRANSKRİPSİYONU	49
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMÂNLI LİSÂNİ ADLI ESERİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1. ‘OŞMÂNLI LİSÂNİ’NİN İNCELENMESİ.....	214
---	-----

TERİMLER SÖZLÜĞÜ	243
SONUÇ VE ÖNERİLER	251
KAYNAKÇA.....	254
EKLER	258

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı	22
Tablo 2. İptidâî Mektepleri Ders Programı	24
Tablo 3. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye Ait Ders Programı	27
Tablo 4. Mekteb-i Maârifî Adliye Ders Programı	27
Tablo 5. 1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Programı.....	33
Tablo 6. 1892 Tarihli Nizamnameye Göre Darü'l-Mu'allimîn'de Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler.....	36

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
İKL	: İngiliz Kavâid-i Lisâniyesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
OL	: Osmanlı Lisânı
OLE	: Osmanlı Lisânı Elifbâsı
s	: Sayfa
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe, geniş bir coğrafyada konuşulan dünyanın en önemli dillerinden biridir. Türkçenin konuşulduğu sınırlar her ne kadar belleklerde yer eden kalıplaşmış cümlelerle ifade edilse de bugün bu sınırların çok ötesinde konuşulduğu da herkesin malumudur.

Böylesine köklü bir geçmişe sahip olan Türkçenin öğretimine dair Osmanlı Dönemi geleneksel eğitim kurumlarından olan sıbyan mekteplerinde düzenli bir uygulamanın varlığından bahsetmek pek mümkün değildir. Bunun yanı sıra daha üst bir eğitim kurumu olan medreselerde ise öğretim dilinin Arapça olduğu bilinmektedir.

Tanzimat birçok alanda yapılan düzenlemeleri içeren tarihî bir zaman dilimidir. Bu dönemde yapılan düzenlemelerden eğitim kurumları da nasibini almış ve yeni eğitim kurumları açılmıştır. Açılan bu modern tarzdaki yeni okullar ilköğretim seviyesindeki iptidâiler, ortaokul seviyesindeki rüşdiyeler, lise düzeyindeki idâdîler ve sayısı daha az olan sultânîler şeklinde sıralanabilir. Tanzimatla birlikte açılan bu modern okullarda okutulan müfredatta Türkçenin de değişik adlarla bir ders olarak girdiği bilinmektedir. Bununla birlikte Türkçe dil kurallarının yer aldığı birçok dil bilgisi kitabıyla birlikte imla, kitâbet ve inşâ konularını içeren eserler de verilmiştir. Bu dönemde Türkçeye ve Türkçe öğretimine gösterilen ilginin ve verilen değerin de arttığını söylemek mümkündür.

“16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna; hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye ‘Osmanlı Türkçesi’ veya ‘Osmanlıca’ denmektedir. Bilginler, Türk devletinin adından dolayı dilimizin bu dönemine Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca demektedirler” (Barın ve Demir, 2006: 51). Bu çalışma 1896 yılında Meşrutiyet sonrası kaleme alınan Osmanlıca eserlerden dil bilgisi ve kitâbet konularını içeren “*Osmānlı Lisānı*” adlı eserin Latin harflerine aktarılıp incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu, Kitâbet ve Kavâ'id-i Osmâniye Muallimi Salih İhsan Efendi'nin yazmış olduğu “*Osmānlı Lisānı*” adlı eser ve bu eserin Türkçe öğretimi açısından önemidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı rüşdiye öğrencilerine dil bilgisi ve kitâbet konularını öğretmek için yazılmış bir ders kitabı olan “*Osmânlı Lisânı*” adlı eserin Latin harflerine aktarımı ve bu eserin Türkçe öğretimi açısından önemini tespit edip değerlendirmektir.

Araştırmanın Önemi

Dünya üzerindeki en eski dillerden biri olan Türkçe; oldukça geniş bir coğrafyada üç yüz milyon dolayında kişi tarafından konuşulan, geçen uzun zaman zarfında birçok merhaleden geçerek günümüze gelen bir dildir.

15. yüzyılın bir bölümüyle 20. yüzyılın hemen başlarına kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde konuşulup yazılan ve Türkçenin de bir merhalesini oluşturan döneme Osmanlı Türkçesi dönemi denir. Bu dönem içerisinde Tanzimat’a kadar Türkçenin temel dil kurallarını içeren tek eser olarak “*Müeyyessiretü’l-Ulûm*” (1530) karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat’la birlikte yaşanan gelişmeler maârif alanına da yansımış ve bu dönemle birlikte birçok yazar tarafından Türkçenin hususiyetlerini ele alan eserler yazılmıştır. Üç lisanın terkiibinden oluşan Osmanlı Türkçesiyle ilgili birçok kitap yazılmış olmasına rağmen 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde “Maârif Nezareti Celîlesi” tarafından düzenlenen kavâid yazma yarışması da gösteriyor ki halen Türkçenin temel dil kurallarını istenilen nitelikte yansıtan bir eser vücuda getirilememiştir.

Çalışma konumuz olan “*Osmânlı Lisânı*” adlı eser, Salih İhsan Efendi’nin henüz istenilen nitelikte bir kavâidin yazılamamış olması iddiasıyla kaleme aldığı; Türkçe, Arapça ve Farsça dil kurallarına birlikte yer verdiği, öğrencilerin öteden beri ecnebî kitaplara başvurma zorunluluğunu ortadan kaldıracak bir dil bilgisi kitabı olması yanında kitâbet derslerinin hûlasasını da ihtiva eden bir eserdir. Eser, üç dilin kurallarını karşılaştırmalı olarak içermesi, örneklerle açıklamaları somutlaştırması ayrıca klasik dil bilgisi eserlerinin aksine içinde kitâbet konularına da yer vermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu çalışma daha önce çevirisi yapılmamış bir dil bilgisi kitabının çevirisini ve Türkçe öğretimi açısından önemini ifade eden bir değerlendirmeyi içermektedir. Bu açıdan Osmanlı Türkçesinin temel dil kuralları ve yazmaya dair hususlarını inceleyen araştırmacılar için de bugüne kadar çevirisi yapılmış olan eserlerin yanında bir yenisini inceleme fırsatı sunacaktır. Dil bilgisi kuralları ve ihtiva ettiği diğer konular açısından

oldukça zengin bir içeriğe sahip olan eserin araştırmacılar için yararlı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız Kavâ'id-i Osmânî ve Kitâbet Muallimi Salih İhsan Efendi'nin “*Osmânî Lisânı*” adlı eserinin Latin harflerine aktarımı ve Türkçe öğretimi açısından önemini içeren değerlendirme ile sınırlıdır.

Bu bağlamda eserin muhteva açısından bir dil bilgisi kitabı olması münasebetiyle Tanzimat döneminden Meşrutiyet'e kadar yazılmış dil bilgisi kitapları ve dönemin eğitim kurumları Türkçe öğretimi açısından incelenme kapsamı içine alınmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama yöntemi kullanılmıştır. “Tarama yöntemi; geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez”(Karasar, 2012: 77). Çalışmamız esnasında araştırma konumuzla alakalı makale, kitap, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir.

Araştırmamıza temel teşkil eden “*Osmânî Lisânı*” adlı eser ve yazarın diğer eserleri olan “*Osmanlı Lisânı Elifbâsı*” ile “*İngiliz Kavâ'id-i Lisâniyesi*” Atatürk Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Seyfettin Özege Nadir Eserler Salonu'ndan temin edilmiştir. Eserin basımına yönelik yazılan dilekçe ve izinlerle ilgili belgeler Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden, Salih İhsan Efendi'nin Bahriye Mektebi'ne girişi ve aldığı terfileri gösteren belgeye ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Osmanlı Salnameleri Bölümü içindeki Bahriye Salnameleri taranarak ulaşılmıştır.

Araştırmamızda giriş bölümünün ardından Türkçe öğretim tarihi Tanzimat dönemine kadar ele alınmış, ardından Tanzimat sonrasında yazılan dil bilgisi eserleri II. Meşrutiyet'e kadar genel hatları ile incelenmiştir. Bu bölümün sonunda ise dönemin eğitim kurumlarında Türkçe öğretiminin nasıl yapıldığı ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde Salih İhsan Efendi'nin hayatı, kişiliği ve eserleri yer almaktadır.

Üçüncü bölümde eserin Latin harflerine aktarımı yapılmış, dördüncü bölümde ise eserin incelenmesi ile Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi ifade edilmiştir. Bu bölümlerin ardından eserdeki terimlerin açıklamalarıyla sonuç ve önerilere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT ÖNCESİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ TARİHİ

Türkler, tarih sahnesinde göründükleri ilk zamanlardan beri yüzyıllar boyunca oluşturmuş oldukları kültür birikimlerini günümüze kadar ulaştırmayı başarmışlardır. Türkler hiç şüphesiz bu kültür aktarımını sahip oldukları dilleri sayesinde gerçekleştirmişlerdir. Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türkçe ilk yazılı belgelerini kitabeler biçiminde (Orhun Kitabeleri) 8.yy.da vermiştir.

1.1. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde Türk toplumlarının yaşam biçimleri eğitim anlayışlarına da yön vermiştir. Toplum yaşayışı ve eğitim birbirinden ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Kanunların henüz olmadığı dönemlerde töre önemli bir eğitim unsurudur. İslam dinine geçmeden önce Türk toplumlarında eğitim tam olarak kurumsallaşmamıştır. “Eğitim okulda değil, toplum içinde kazanılırdı. Ana dili de böyle öğrenilirdi” (Göğüş, 1970: 123). Bu dönemlerde her konuda şifahi olarak gelişim gösterildiği için eğitime dair yazılı belgelere rastlamak da pek mümkün olmamaktadır. “İlk ve Ortaçağ boyunca Türkçenin okullarda öğretilip öğretilmediği konusunda açık ve kesin bilgimiz yoktur” (Ağar, 2002: 1).

Türkçe öğretiminin sistematik bir şekilde yapıldığına dair elde yeterli belge bulunmamasına rağmen Asya Hunları gibi eski Türk devletlerinde ordunun ve geniş topraklara yayılmış devletin sevk ve idaresinde bazı teşkilatlı kuruluşlara ihtiyaç olduğu aşîkârdır. Türk devlet mekanizmasının düzenli işleyişinden anlaşılan bu makam sahipleri, herhalde yönetim prensiplerini ve uygulama yollarını öğreten belirli bir eğitim sisteminden geçirilmekte idi (Kafesoğlu, 1988: 325).

Yapılan araştırmalar yazının Göktürklerden daha evvel de Türkler arasında kullanıldığını göstermektedir. Kaynaklar Akhunlar'ın ve Avrupa Hunlarının kendilerine ait yazılarının olduğunu göstermektedir. Çin yıllıklarında: “Uygurların ataları Kao-küler Çince yazarlar fakat Hunca da yazarlardı” (Kafesoğlu, 1988: 322). İfadeleri yer almaktadır. Belgeler incelendiğinde Asya Hunları döneminde Türkçe öğretimine dair somut veriler tespit edilememiştir.

Göktürkler Dönemi'ndeki eğitim ve Türkçe öğretimini Talas, Yenisey ve Orhun Yazıtları çerçevesinde değerlendirmek doğru olacaktır. Talas ve Yenisey Anıtlarını 1886'da Rus memur Kallaur Talas şehrinin 8 km doğusunda bulmuştur. "Bu yazıtları ilim âlemine ilk tanıtan Fin Türkoloğu Heikel'dir. Ayrıca Maloff'un okuması bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır" (Orkun, 1994: 323). Orijinal metinler incelendiğinde cümle yapısının günümüz Türkçesi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Kelimelerden çoğu yine günümüz Türkçesinde de bazı ses değişikliklerine uğrayarak kullanılmaktadır. Bu yazıtlardaki bazı ibarelere Dede Korkut hikâyelerinde de rastlanmaktadır. Talas yazıtlarının kim veya kimler tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Talas ve Yenisey Yazıtları dönemin dil özelliklerini inceleme açısından önemli belgelerdir ancak bu yazıtlarda eğitim ve Türkçe öğretimine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Kültigin ve Bilge Kağan Yazıtları, Orhon Yazıtları olarak da bilinir. 1899 yılında Nikolay Yadrindsev tarafından Orta Moğolistan'da, Orhon Irmağı'nın eski yatağı civarında, Koço Çaydam adlı göl civarında bulunmuş olmasından dolayı bu isimle anılır. Kültigin Yazıtı 732, Bilge Kaan Yazıtı da 735 yılında yazılıp dikilmiştir. Üçüncü yazıt olan Tunyukuk Yazıtı da 1897'de Klementz tarafından bulunmuştur. Bu yazıt büyük ihtimalle 720-725 yılları arasında dikilmiştir (Tekin, 1995: 10). İlk iki yazıtın yazarı Yollug Tigin taşıdığı ünvanından da anlaşıldığı üzere toplumun üst kesimine mensup, istenileni yazmaya memur bir kişidir. Şüphesiz bilgin, kalbürüstü, münevver üstelik Türkçeye vakıf "Atısı" lakabını taşıyan bir şahsiyettir (Caferoğlu, 1984: 11). Kozmin bu konuda "Yollug Tigin genel olarak okuryazar kimselerin üstünde bir görüş ve kültüre sahiptir. Uzmanlara göre kitâbelerin üslubu, işlenmiş bir edebi dilin mevcudiyetini göstermektedir" (Öztürk, 2001: 83). Yazıtlar incelendiğinde hâkim olan konuşma dilinin Göktürkler Dönemi'nde yazıya aktarılabilir kadar geliştiği görülmektedir. Yazıda bu konuşma havasının yansıtılması oldukça zor olduğundan Yollug Tigin'in iyi bir eğitim aldığı ve bununla birlikte iyi bir dil ve edebiyat bilgisine sahip olduğu söylenebilir. Buna karşın bu dönemde de eğitimin ve dil öğretiminin hangi metotlarla yapıldığına dair kesin bilgilere tam anlamıyla ulaşılamamaktadır.

Uygurlar, Türk tarihinde yaşam biçimi ve kültürel hayat açısından kendinden önceki Türk devletlerine göre farklılık gösteren ilk devlettir. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* isimli eserinde Uygurlar için şu ifadeleri kullanmıştır: "İyi binici ve

nişancıdırlar. Manihaizme geçtikten sonra et ve kımızdan vazgeçmişlerdir. Saçlarını tepeden örerler. Kısa sakal bırakırlar. Yuğda yüzlerini parçalarlar. Resmi işler için bir nevi yazı kâğıdı kullanırlar” (Eberhard, 1966: 74). Oldukça yüksek bir kültür ve medeniyete sahip olan Uygurlarda, hükümdarların saraylarında yerli ve yabancı şairler, âlimler, sanatkârlar büyük ilgi görüşlerdir. Mürebbiler, şehzadelere ve yüksek tabaka çocuklarına ders vermişlerdir. Ayrıca kütüphanelere rastlandığını Uyguristan’a seyahat etmiş gezginlerden öğrenmekteyiz (Caferoğlu, 1984: 151). Bu bilgiler Uygurlar’ın eğitim ve kültürde nedenli gelişmiş bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Uygurların din değiştirmesiyle Türkçe ilk defa yabancı kelime ve unsurlarla karşılaşmıştır.

Uygurlardan kalan belgeler incelendiğinde bunların büyük çoğunluğunun hukuk metinleri olduğu görülecektir. Hukuk metinlerinin böylesine önemli bir yer tuttuğu toplum içinde de okuma yazma kültürünün gelişmesi normaldir. “Uygurlarda yazı kültürü geniş kitlelere yayılmış durumdaydı. Ünlü tarihçi Von Le Cog, bu durumu şu ifadelerle dile getirmektedir: Acaba, o dönemdeki kaç Avrupalı kale beyi, el yazısı ve uygun hukukî ifadelerle bir mukavele tertip edebilirdi? Halbuki Uygurlarda, bir köylü, esnaf buna muktedir” (Rasonry, 1988: 112).

İslamiyet öncesi dönemlerde Türkçe öğretimine yönelik ilk somut adımlar Uygurlar döneminde atılmıştır. Yine Türklerin İslamiyet ile tanıştığı ilk devirlerde yapılan çeviri çalışmaları da bu somut adımların devamıdır. Daha sonra ise birçok dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Karahanlılar Dönemi’nde, Kaşgarlı Mahmud’un çalışmaları ile Türkçe öğretimi başka bir boyut kazanmıştır. “Yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman dilimine hâkim olan Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur Türkçesinin tabii bir devamıdır” (Hacıeminoğlu, 1996: 1).

1.2. KARAHANLI DÖNEMİ’NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

İslamiyet, Türkler arasında 751 yılında yapılan Talas Savaşı’ndan sonra yayılmaya başlamıştır. “Türkler kitleler halinde ancak 10. yüzyılın ilk yarısında Karahanlılar Devleti döneminde kendi istekleri ile Müslüman olmuşlardır” (Akyüz, 2014: 19). Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: Bir örgün eğitim kurumu olan medreseler Türkler arasında ilk defa bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Türkler, İslamiyet’i kabul ederken Arap

yazısını da kullanmaya başlamışlardır. İlerleyen zamanlarda Araplar ve İranlılarla artan ilişkiler sonucu aydınların dili üzerinde Arapça ve Farsçanın etkisinin arttığı görülmüş hatta bilim dili Arapça olmuştur (Akyüz, 2014: 19-21).

Karahanlılar Dönemi Türkçe eğitimi ve öğretimi ile ilgili ilk somut adımların atıldığı dönemdir. Devlet adamlarının Türkçenin önemli eserlerinin verilmesinde ciddi katkıları olmuştur. *Kutadgu Bilig* ve özellikle *Divânü Lügât-it-Türk* adlı eserler dönemin Türkçe öğretimi açısından üzerinde durulması gereken belgelerdir.

Kutadgu Bilig adlı eserin yazarı Yusuf Has Hacib asil bir aileye mensuptur. Balasagun'da yazmaya başladığı eserini Kaşgar'da tamamlamıştır. Devrin hükümdarı Yusuf'un eserini çok beğenmiş ve onu yanına alarak kendisine Has Hacib'lik ünvanı vermiştir. Böylece adı Yusuf Has Hacib olmuştur (Ercilasun, 2004: 299). *Kutadgu Bilig*, Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra bu kültür dairesinde verdiği ilk Türkçe eserdir. İslamiyet'i kabul eden Türklerin Arap kültürüne yaklaşımları sonucunda eserde Arapça ve az da olsa Farsça sözcüklere rastlanmaktadır. Bu dönemde Arapça Türkçenin üzerinde etkisini yavaş yavaş artırmaya başlamıştır. Bunun yanında eser incelendiğinde Eski Türkçenin izlerine rastlamak mümkündür. Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'de Türkçeyle ilgili şu beyti dikkat çekicidir:

Keyig tagı kördüm bu Türkçe

Anı akru tuttum yakardum ara (Arat, 1998: 6617).

Yazar bu mısralarda Türk diline hâkimiyetin öneminden bahsetmektedir. Eserde yer alan konu başlıkları Türkçe olmasına karşın dil öğretimine yönelik içinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. *Kutadgu Bilig* Türkçe öğretim tarihi açısından oldukça önemlidir. Türkçe olarak Arap ve Uygur harfleriyle yazılmış olan *Kutadgu Bilig* mutluluk veren bilgi anlamına gelmektedir.

Bu dönemde verilen bir diğer ve en önemli eser de Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı *Divânü Lügât-it-Türk*'tür. 1072-1074 yıllarında yazılan eser ansiklopedik bir sözlük özelliği taşımasının yanında Türkçe öğretimi açısından da önemli bir kaynak olarak görülmektedir (Akyüz, 1999: 32).

“Eser ilk olarak Kilisli Rıfat tarafından Arap harfleriyle üç cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1917-1919). *Divânü Lügât-it-Türk*'ün Latin harfli ilk neşri ise 1928 yılında C.Brokelman tarafından gerçekleştirilmiştir” (Kültürel, 2009: 806).

1939'da Besim Atalay'ın yapmış olduğu çevirinin ardından eserin Türkçe Latin harfleri ile ilk baskısı yapılmıştır (Başar, 2014: 32).

Arapça dil kurallarına göre yazılmış olan *Divânü Lügât-it-Türk* Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır (Korkmaz, 1995: 256). Eserin Arapça ve Arap dil kurallarına göre yazılmış olması onu sadece Araplara hitap ediyor gibi gösterse de Arapça bilen başka milletlerin Türkçe öğrenmesine de fırsat oluşturmuştur.

Kaşgarlı Mahmud, Türkçenin bırakılmış müphem sözcüklerle birlikte Arapça ile yarışacak bir güce sahip olduğunu eserinin önsözünde belirtmiştir. *Divânü Lügât-it-Türk*'ü yazmasının bir başka sebebi de iki imamdan duyduğu sözlerdir. Peygamber efendimizden aktarılan bu sözlerde Türklerin gelecekte uzun sürecek bir egemenliğinin olacağı ve bu yüzden Türk dilinin öğrenilmesinin gerekli olduğu ifade edilmektedir (Atalay, 1985: 4). Bu ifadeler Kaşgarlı'nın eserini yazarken dinî saiklerle de hareket ettiğini göstermektedir. Eser sadece bir sözlük özelliği taşımaz aynı zamanda kültür aktarımını da içerir. İçinde Türk toplumlarının gelenek ve görenekleri, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nin oluşumu, Türkçenin konuşulduğu bölgelerin haritaları gibi birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Kaşgarlı bu şekilde Türkçe ile birlikte Türk kültürünü de öğretmeyi amaçlamıştır. “Bunu yaparken Türk'ün; estetik anlayışını, edebi zevkini gösteren şiirleri, dünya görüşünü yansıtan atasözü ve deyimleri kullanmıştır” (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008: 56).

Dil öğretim metotları açısından çok modern bir çizgiye sahip olan *Divânü Lügât-it-Türk* bugünkü dil öğretim kitaplarıyla boy ölçüşecek seviyede hatta “Yabancılarla Türkçe Öğretimi” açısından kaynak teşkil edecek boyutta bir eserdir. Dil öğretimi açısından öne çıkan özellikler şunlardır:

Eserde tüme varım yöntemi kullanılmış, örneklerden kurala gidilmiş ve kurallar ayrıca açıklanmamıştır (Bayraktar, 2003: 60). Örnekten kurala gitme ilkesi doğrultusunda Kaşgarlı iki dil arasındaki ses farklılıklarına yer yer dikkat çekmiş, verdiği sözcüğün Arapça ve Farsçadaki yazılış biçimlerine de zaman zaman değinmiştir. Bunun yanında karşılaştırmalara da yer veren Kaşgarlı, dildeki ses değişimlerini de ele almış hatta bu değişiklikleri açıklayabilmek için Arapça ve Farsçadan da örnekler vererek karşılaştırmalı ses bilgisi yöntemini kullanmıştır (Canpolat, 1999: 25).

“Lenguistik metotta temel cümleler örnek alınır ve verilen kelime veya kelime grupları temel cümle içine yerleştirilir” (Tuncay, 1969: 55). Kelimelerin anlamalarının daha iyi anlaşılması için bu kelimeler söz kalıpları, cümleler veya metinler içinde kullanılmalıdır. *Divânü Lügât-it-Türk*’te de kelimeler atasözü bilmece türünden halkın sürekli kullandığı canlılığını koruyan türler içinden seçilmiştir. Bu da yabancı bir dilin öğreniminde oldukça önemlidir (Onan, 2003: 441).

Amaçlarından birinin de kültür aktarımı olduğunu söyleyebileceğimiz Kaşgarlı eserinde bu açıdan sözcüklerin etimolojik açıklamalarına da yer vermiştir (Onan, 2003: 442).

Kaşgarlı Mahmud, öğretilen dilin grameri ile o dili öğrenen milletin dilinin grameri arasında ilgi kurarak dil öğretimini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu durum, dil öğretiminde gramer öğretimine önem verdiğini gösterir ki oldukça modern bir yöntem izlediğini de gösterir (Çiftçi, 2004: 585).

Eserin yazıldığı dönemin çok üzerinde bilimsel niteliği olan bir eser olması, 11. yüzyılda yazılmış ve Türkçe öğretimi hususunda günümüze gelen tek eser olması, Türklerin yaşadığı bölgelerde iki yıl boyunca dil konusunda derlemeler yapılarak oluşturulması, kitabın meydana getirilmesi sürecinde modern yöntemlerin kullanılması, bugünün dil öğretim kitaplarıyla boy ölçüşecek yapıda bir eser olması *Divanü Lügât-it-Türk*’ün önemini ortaya koyan belli başlı özelliklerdir (Onan, 2017: 78).

1.3. HAREZM DÖNEMİ’NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Harezm Bölgesi, Ceyhun Nehri’nin Aral Gölü’ne döküldüğü ve günümüzde Türkmenistan Özbekistan sınırları içinde kalan, Ceyhun Nehri boyunca uzanan tarihi bölgedir. 1017’de Gazneli Mahmud tarafından fethedilen bölgenin Türkleşmesiyle oluşan dil de Harezm Türkçesidir (Akar, 2013: 165).

Harezm Türkçesi ile yazılmış başlıca en önemli eserler şunlardır: *Kıyasü’l-Enbiyâ*, *Nehcü’l-Ferâdîs*, *Mukaddimetü’l-Edeb*, *Mu’inü’l-Mürîd*, *Hüsrev ü Şîrin*, *Muhabbet-nâme*, *Hilyetü’l-Lisân* ve *Hulbetü’l-Beyân*’dır, *Satır Arası Kur’an Tercümesi*, *Mi’râc-Nâme*’dir.

Dönemin üzerinde durulması gereken önemli eserlerinden birisi Arap dil bilgini Mahmud bin Ömer ez-Zemahşeri’nin Harzemşah Atsız bin Muhammed bin Anuşigin’e yazıp sunduğu “*Mukaddimetü’l Edeb*”dir. Edeb yani edebiyata giriş manasını taşıyan

eser 12. yüzyılın ilk bölümünde yazılmıştır. Eser, Türkçe öğretmek amacıyla değil Arapça bilmeyen Türklere ve Farslara Arapça öğretmek amacıyla yazılmıştır (Ercilasun, 2011: 370). Arapça sözcüklerin altında o sözcüğün başka dillerdeki (Harezmi Türkçesi, Arapça, Farsça, Çağatayca vb.) karşılıkları da verilmiştir. Harezmi lehçesiyle yazılmıştır. Yer, mekân, ay, yıl, elbise, hayvan ve dini terimler bakımından zengin ve önemli bir eserdir (Heyet, 2008: 91).

1.4. KIPÇAK DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Kıpçak dönemi bahsi geçen daha önceki dönemlere göre Türkçe öğretimi içinde değerlendirilebilecek eserler açısından çok daha önemli ve verimli bir zaman dilimini kapsar. Bu dönemde birçok sözlük ve dil bilgisi kitabı yazılmıştır.

Harezmi dönemine kadar tek bir kol üzerinde gelen Türkçe bu dönem itibarıyla ve sonrasında belirgin kollara ayrılmıştır (Gökbel, 2000: 165). “Kıpçak (Kuman) Türkçesi üç ayrı diyalekte ayrılmıştır. Kuman diyalekti, Memlük Kıpçakçası, Ermeni Kıpçakçası” (Tekin ve Ölmez, 2003: 41). Kıpçak Türkçesiyle Kıpçakların konuşma dili değil Memlüklerin hâkimiyet alanlarında verilmiş olan eserlerin dili ifade edilmektedir (Ercilasun, 2007: 399). Memlük Devleti'ndeki yönetici ve ordu Türk olduğundan Türkçe öğretimine daha fazla önem verilmiş ve Türkçe öğrenmeye Araplar da ilgi göstermiştir (Biçer, 2012:116).

Bu dönemde verilen eserler şunlardır:

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fil-Lûgati't Türkiyye (Türk Dilinde Temiz Armağan) adlı eser Kahire'de 15.yy.ın ilk bölümünde kaleme alınmıştır. Eseri kimin yazdığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. 1942 yılında Budapeşte'de T.Halasi Kun tarafından yayınlanan eseri bilimsel bir biçimde ele alıp yayınlayan 1945 yılında Besim Atalay olmuştur (Baskın, 2012: 30). Daha önce başka eserlerde rastlanmayan birçok dil bilgisi kuralının da yer aldığı bir eserdir (Atalay, 1945: XI). Eserde ayrıca bir Arapça sözcüğün birden fazla Türkçe sözcükle karşılanması ve Kıpçak, Türkmen diyalektlerindeki farklılıkların gösterilmesi eseri önemli kılan özelliklerdendir (Atalay, 1945: XII).

Kitâbü'l-idrâk li-Lisâni'l Etrâk (Türk Dilini Anlama Kitabı) adlı eser Endülüslü Ebu Hayyan tarafından Kahire'de 1312 yılında yazılmıştır. Türkçe kelimeleri Arapça olarak açıklayan eser, Kıpçak Türkçesine ait dil bilgisi açıklamaları da içermektedir. Kitabın giriş bölümünde eserin yazılış amacına değinen Ebu Hayyan, eserinde Türkçeyi sözlük, söz dizimi ve dil bilgisi açısından ele aldığını ifade etmektedir. Söz dizimi ve dil

bilgisi ile ilgili yazmış olduklarına dair izlemiş olduğu yolu bir başkasını örnek alarak oluşturmadığını, tamamen kendine has bir yol izlediğini de belirtmektedir (Caferoğlu, 1931: IX).

14.yy.da Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla yazılan eser, Türkçe (Kıpçakça)-Arapça sözlük ve dil bilgisi olmak üzere iki bölüm şeklinde kaleme alınmıştır. Eserin bulunan üç nüshasından biri Beyazıt Umûmi Kütüphanesinde, diğeri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde, sonuncusu da Kahirede'ki Darü'l Kütüb Kütüphanesindedir (Özyetgin, 2001: 53).

Ebu Hayyan 1256'da Gırnata'da doğmuş, hem dil hem de din ile ilgili dersler almıştır. Birçok ülkeyi gezdikten sonra Mısır'a gelerek burada eser yazmakla meşgul olan Ebu Hayyan, 1344'te Kahire'de ölmüştür (Özyetgin, 2001: 42-43).

El-Kavânînü'l-Küllîye li-Zabti'l-Lügat'i t-Türkiyye (Türk Dilinin Genel Kuralları) adlı eserin 15. asrın başlarında yazıldığı düşünülmektedir. Kahire'de yazılan eserin müellifi bilinmemektedir. Yazarın esrin girişinde söylediği “*Ben ne Türküm ne de Türk oğullarıdanım, onların ülkelerine de gitmedim. Benim bilgim; onlarla çok düşüp kalkmam ve birlikte olmam sebebiyle kendilerinden duyduklarımı dayanmaktadır. Allah'tan beni hatadan korumasını, yanlışlarımı bağışlamasını ve kusurlarımı örtmesini dilerim*” (Toparlı vd., 1999: 1). ifadelerinden Türk olmadığı tahmin edilmektedir. Buna karşın Türk dilini oldukça iyi bildiği görülmektedir.

Eseri Memlük sahasındaki diğer sözlüklerden ayıran en önemli özellik bir gramerden oluşup sözlük içermemesidir. Sözlük bulunmamasına rağmen gramer kısmının içinde sözcüklere zaman zaman yer verilmiştir. Üç bölüme ayrılan eser; fiil, isim ve eklerden oluşmaktadır. Sonuç bölümünde fiillerin teklik 2. şahıs emir biçimlerine yer verilmiştir (Ercilasun, 2007: 389).

Eserde Türkmencenin Türkçe olmadığına dair yapılan uyarı dikkat çekicidir. Türkmencenin Türkler arasında müstehcen ve konuşanların küçük görüldüğüne dair bilgi verilmektedir (Toparlı vd., 1999: 7). Eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde tek nüshası bulunmakla birlikte eser 85 sayfadır (Ceritoğlu, 2013: 179). *El-Kavânînü'l-Küllîye li-Zabti'l-Lügat'i t-Türkiyye* ilk defa 1928 yılında Kilisli Muallim Rıfat Bilge'nin çalışmasına Fuat Köprülü'nün yazmış olduğu ön sözle Türkiyat Enstitüsü yayını olarak basılmıştır (Biçer, 2011: 53).

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemî ve Mugalî (Türkçe, Farsça ve Moğolcanın Bütün Çevirmenlerinin Kitabı) adlı eser Kahire’de 1343 yılında yazılmıştır. Eserin müellifi Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevî’dir. Yazar eserinde daha önce Türk dilinin tercümesi ile ilgili olarak eser verenlerin izlediği yolu takip ettiğini, eserin faydalanmak isteyenlerin herhangi bir rehberine veya hocaya gerek kalmadan bu ihtiyaçlarını karşılayabileceğini umduğunu dile getirmektedir (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 2000: 1).

Eser sözlük ve dil bilgisi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Arapça-Türkçe sözlük ve gramer kısmından oluşan ilk bölüm 63 sayfa, Moğolca-Farsça sözlükten oluşan ikinci bölüm ise 12 sayfadır. Kıpçakça için arı Türk dili ifadesinin kullanılması onu Türkmenceden üstün tutulduğunu göstermektedir (Ercilasun, 2007: 386).

Ed-Durretü’l-Mudiyye fi’l-Lugati’t-Türkiyye (Türk Dilinin Parlayan İncisi) adlı eser Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Müellifi bilinmeyen eser Arapça-Türkçe sözlük ve konuşma kılavuzundan oluşmakta ayrıca eserin 14 veya 15. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin ilk 23 bölümünde yüce yaratıcı Allah’ın gökte ve yerde yarattıkları ile ilgili çeşitli başlıklar altındaki sözcüklere yer verilmişken 24. bölümde konuşma cümleleri ve diyaloglara yer verilmiştir (Ercilasun, 2007: 390). Bu bölümde yer alan kısa konuşma cümlelerinde bazen karşılıklı soru ve cevaplar bazen de emir cümleleri bulunmaktadır. Kıpçak konuşma dilinin örneklerine rastladığımız bu bölüm oldukça önemlidir (Argunşah vd., 2010: 188).

Adı ve yazılış amacı ile ilgili eserde şu bilgiler bulunmaktadır:

“Bu *Tercümanü’l-Lugati’t-Türkiyye*’yi *Ed-Durretü’l-Mudiyye* diye adlandırdım. Konuşanların ihtiyaç duyduğu; isimler ve fiillerle ilgili hususların ortaya konabilmesi için Arapça birtakım kurallar serdettim. Bu kitabı problemlerin çözülebilmesi için kısım, bab ve fasıllarla ayırarak yazdım” (Toparlı, 1991, V).

Arapça sözcüklerin siyah, Türkçe sözcüklerin kırmızı mürekkeple yazıldığı eserin tümünde harekeler mevcuttur. Eserde ifadelerin Arapçaları üst satırda Türkçeleri ise alt satırda gösterilmiştir (Biçer, 2011: 56).

Eserin tek yazma nüshası Floransa’da bulunan Medicea Bibliotheca Laurenziana’da Orient 130 numara ile kayıtlıdır. Eseri bilim dünyasına kazandıran Zajaczkowski’dir (Toparlı, 1991: III).

“*Bulgatü’l-Müşâtâk fî Lûgati’t-Türk ve’l-Kıfçak* (Türk ve Kıpçak Sözcüklerinin Türevlerinin Kitabı) adlı eser Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî tarafından 14. yüzyılın ikinci yarısı veya 15. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilmektedir. Arapça-Türkçe bir sözlük özelliği taşıyan eserin dil bilgisine ait bir bölümü yoktur.

Sayfa düzeni ile yazılan diğer kitaplardan ayrılan eser zikzaklı baklava dilimi şeklinde yazılmıştır. 23 baklava diliminin bulunduğu her sayfada kare şeklindeki baklava dilimlerinin köşelerini birer sözcük oluşturmaktadır. Diğer eserlerde de olduğu gibi Arapça sözcüklerin yazımında siyah, Türkçe sözcüklerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bu eserin tümünde de harekeler kullanılmıştır (Biçer, 2011: 56).

İki bölüm hâlinde yazılmış olan eserin birinci bölümü isimlerden, ikinci bölümü fiillerden oluşmaktadır. İsimler konularına göre farklı başlıklar altında yazılırken fiiler, Arapça alfabe sırası gözetilerek yazılmıştır. Eserin Kitabı’l İdrak ile benzerlikler taşıması, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî’nin bu eseri görüp ondan faydalandığını göstermektedir (Argunşah vd., 2010: 190).

“Tümevarım yöntemiyle yazılmış eser, günlük konuşma Türkçesini öğretmeyi amaçlamaktadır. Dil öğretim yöntemlerinden dil bilgisi çeviri yöntemi karşılaştırmalı olarak dil bilim ilkeleri çerçevesinde kullanılmıştır. Dil bilgisi kurallarının Arapça yapılardan yola çıkarak açılanıp örneklendiği bölümlerde yapısalci yaklaşım hâkimdir” (Bayraktar, 2003: 62).

Polonyalı Türkolog Zajaczkowski tarafından ilmi neşri yapılan eserin tek nüshası Paris’te Bibliotheque Nationale’de bulunmaktadır.

Codex Comanicus (Kıpçak Kitabı) adlı eserin 13. yüzyılın sonlarında veya 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Alman ve İtalyan misyonerlerin yazdığı ileri sürülen eserin Kıpçaklara Hristiyanlığı anlatmak ve günlük hayatla ilgili bilgiler vermek amacıyla yazıldığı düşünülmektedir (Tavkul, 2003: 3). Eserin içinde dini metinler; Farsça, İtalyanca, Kıpçakça sözlük ve birtakım gramer bilgileri yer almaktadır.

Kitap “İtalyan Codexi” ve “Alman Codexi” olmak üzere iki defterden oluşmaktadır. İki kitaptan İtalyan bölümünü İtalyan tüccarların, Alman bölümünü ise Alman rahiplerin yazdığı düşünülmektedir. Ayrı kitaplar olmasına rağmen konularının ve amaçlarının benzerliğinden dolayı birleştirilmiştir. İki sözlük bölümünden oluşan İtalyan bölümü 55 yapraktır. Sözlükler Latince, Kıpçakça, Farsça kelime listelerinden oluşmaktadır. Alman bölümü ise 27 yapraktan meydana gelmiştir. Bu bölümde de Latince, Almanca ve Kıpçakça kelimeler ve metinler bulunmaktadır. Bu defterdeki sözcükler İtalyan bölümüne göre karışık olarak sıralanmıştır (Biçer, 2011: 59). “Bu bölümü en çok karakterize eden Hristiyan dinî metinlerle, iki dilli Latince-Kıpçakça yazılmış parçaların ve nihayet her satır üzerine Latince tercümesi yazılmış Kıpçakça metinlerin bulunmasıdır... Bu bakımdan, Codex’in bu bölümü birinci İtalyan bölümünden daha kıymetlidir” (Caferoğlu, 1984: 174).

1.5. ÇAĞATAY DÖNEMİ’NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

15. asırdan 20. asrın ilk yarısına kadar süren Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran’ın kuzey ve doğusunda kalan bölgelerde kullanılan yazı diline Çağatay Türkçesi (Ercilasun, 2011: 401). denmektedir.

15. yüzyılda Türkçe öğretimiyle ilgili zikredilecek bir eser olarak karşımıza Ali Şîr Nevaî’nin 1498’de kaleme aldığı *Muhakemetü’l Lûgateyn* (İki Dilin Karşılaştırılması) adlı eser çıkar. Eserinde Türkçe ve Farsçayı karşılaştıran Ali Şîr Nevaî, Türkçenin de şiir dili ve anlatım imkânları açısından Farsçayla boy ölçüşebileceğini göstermek ister (Karatay, 2017: 150).

Eserde “100 kadar Türkçe sözcük Farsça karşılıkları açısından değerlendirilir. Türkçenin söyleyiş ve anlatım zenginliğini örneklendirerek dil özelliklerini betimler. Zarfların çeşitliliği ve dereceleri, cinasa elverişli ve eş sesli sözcükler, eylem çatıları, yapım ekleri, ses özellikleri gibi birçok Türkçeye ilişkin özellik kitapta bulunmaktadır” (Bayraktar, 2003: 65).

Ali Şîr Nevaî’nin eserini bir dilbilimci anlayışıyla ortaya koyduğu görülmektedir. Bu, Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla iki dilin ses biçimini, kelime türetme yollarını ve söz varlığını farklı başlıklar altında incelemesinden anlaşılmaktadır (Karatay, 2017: 151). Eserde Türkçe ve Farsça söz varlığı açısından da karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda farklı alanlarda her iki dilde de

bulunan sözcükler karşılaştırılarak Türkçenin temel söz varlığı açısından Farsçaya üstünlüğü ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.6. SELÇUKLU DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

13. yüzyıldan itibaren Oğuz Türkçesinin Anadolu'da meydana gelen yazı diline “Eski Anadolu Türkçesi” denir ve 16. yüzyıla kadar devam eder. Bu dönemde yok denmesi mümkün olmasa da Türkçenin öğretimi ve eğitimi ile ilgili çalışmalara rastlamak pek mümkün değildir. Arapça ve Farsçanın bilim ve sanat alanlarında hâkim dil hâline gelmesi Türkçeyi ikinci plana düşürmüştür. Bunun sebepleri arasında farklı saiklerle İran ve Harezm sahasından gelmiş olan bilim adamlarının saray ve çevresinde etkilerini her geçen gün artırması sayılabilir. Artan bu etki sarayın eski Türkmen ananelerinden kopmasına yol açmıştır. Arapça ve Farsçanın resmî dil seviyesine ulaşmasını Arap ve İranlı memurların devlet kademelerinde kullanılmasına bağlamak mümkündür (Gordlevski, 1988: 312).

Türkçenin medreselerde ilgi görmemesinin ve bir dil olarak kurallarının bir disiplin altında araştırılmamasının sebepleri arasında Türkistan ve Horasan bölgesinden gelip medreselerde eğitim veren hocaların Türkçe ders anlatacak kadar bu dile hâkim olmamaları ile Türkçenin herkes tarafından biliniyor olduğu düşünülerek derinlemesine araştırma ve incelenme yapılması fikrinin pek rağbet görmemesi sayılabilir.

Bununla birlikte medreselerde derslerin hiç Türkçe anlatılmadığını düşünmek de çok doğru değildir. Türk hocaların derslerini Türkçe anlattığını düşündüren belgeler mevcuttur. Ayrıca bazı eserlerde Türkçe şerhlere rastlanması az da olsa öğretimde Türkçenin kullanıldığını bize gösterir.

Selçuklularda önce Arapçanın sonra da Farsçanın resmî dil olması Türkçenin aydın zümre arasında bilim ve edebiyat dili olarak bir önem ifade etmemesine sebebiyet vermiştir. Türkçe, bu dönemde sadece halkın kullandığı konuşma dili veya basit içerikli dini metinler şeklinde kendini göstermiştir (Korkmaz, 1985: 385).

14. yüzyıl itibariyle Anadolu'da kurulan Anadolu Beylikleri hüküm sürdükleri bölgelerde Türkçenin yerleşmesi ve gelişmesi açısından önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu dönemin en önemli özelliğinin Arapça ve Farsçaya karşı Türk dilinin ön plana çıkarılması olduğunu söylemek mümkündür. Arap ve İran edebiyatından uzak, kendi kültürüne bağlı Türk Beyleri Türkçenin resmî dil olarak

değer kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Hatta Âşık Paşa gibi Selçukluları Farsçaya ve İran edebiyatına verdikleri değerden dolayı eleştiren şairler de mevcuttur.

Türk diline kimesne bakmaz idi,

Türklere hergiz gönül akmaz idi

Mısralarının yer aldığı “*Garipnâme*” adlı eserinde yer yer Türkçeye dair düşüncelerine ve böylesi yakınmalarına yer vermiştir. Türkçeye ilgi gösterilmemesinden şikâyetçi olan Âşık Paşanın sözlerinden bu devirde Türkçeye itibar edilmediği ortaya çıkmaktadır (Akyüz, 2001: 53). Hatta bu devirde Türkçe eser verilemeyeceği, Türkçenin bunun için yeterli olmadığı şeklinde fikir beyân edenler Âşık Paşa’yı çok üzer. O da “Türkçe eser verilir, bu garip bir haldir.” diyerek *Garipname*’yi yazar (Ülgen, 2000: 250). “Âşık Paşa’nın en önemli vasfı devrinin bir ideoloğu olmasıdır. Bu yönü ile ele alındığı takdirde Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında kendine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir. O, yeni Türk devletinin kuruluşunda temel meseleleri öne süren ve fikirler getiren bir bilgidir. Bu açıdan bakıldığı takdirde Âşık Paşa işe Türkçeden başlar” (Yavuz, 2003: 32).

Beylikler Dönemi’nde Türkçeye değer veren beylerin başında hiç şüphesiz Karamanoğlu Mehmet Bey gelir. Bu hususta 1277 yılındaki ferman önem taşır. Bahsi geçen yılda Karamanoğlu Mehmet Bey, Türkçeyi Farsça yerine resmî yazışma dili olarak kabul etmiştir. “Özellikle Karamanoğulları bölgesinde başlayan Türkçecilik hareketi, Batı Türkçesinin Anadolu’daki gelişmesini olumlu yönde ve doğrudan etkilemiştir” (Demir; 2017: 97). Diğer beylerde de benzer hassasiyetin görülmesi daha çok Arapça ve Farsçayı yeterince veya hiç bilmemelerindendir (Yavuz, 1983: 10). Yine de verilen eserlerin Türkçe olması önemlidir. Her ne sebepten olursa olsun milli lisânın gelişimine hizmet etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1984: 211).

Selçuklular döneminde Türkçe öğretimine dair dikkat çeken tek eser *Hilyetü’l-İnsân ve Heybetü’l-Lisân* (İnsanların Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü)’dır. Bu eser *İbn-i Mühennâ Lügati* olarak da bilinir. 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen eserin müellifi tam olarak bilinmemektedir. Eseri Rus âlim P. Melyoranskiy 1900 yılında Petersburg’da neşretmiştir (Battal, 1934: 1).

Eser üç bölüme ayrılmıştır. Eserin ilk bölümü Farsça, ikinci bölümü Türkçe, son bölümü ise Moğolcaya ayrılmıştır (Gül, 2010: 87).

1.6. OSMANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Osmanlı sahasında 16. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar konuşulan ve yazılan Türkçeye Osmanlı Türkçesi denir. Dil bilginleri devletin adından dolayı Türkçenin bu dönemine Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi adını vermektedirler (Barın ve Demir, 2006: 51). Osmanlı Devletinin hâkim olduğu sahalarda edebî dil olarak kullanılan Osmanlı Türkçesi “Genç Kalemler” hareketi ile birlikte 20. yüzyılın başlarında son bulur (Ercilasun, 2008: 457).

16. yüzyıl sonrasında sanatçıların doğuda kullanılan nazım biçimlerini, aruz ölçüsünü almaları ve yazılan şiirlere nazireler yapmaları dilin, özellikle yazı dilinin Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir dile dönüşmesine neden olmuştur (Aksan, 2015: 56).

16. yüzyılda yabancılar tarafından yazılan Türkçe eserlere rastlamak mümkündür. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti’nin güçlü olmasından dolayı artan ticari ve siyasi ilişkiler sonucunda Batılı ülkelerde Türkçe öğrenme ihtiyacı kendini göstermiştir.

16. yüzyıl ve 19. yüzyıl arasında Osmanlı sahasında sadece iki tane dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Bunlardan üzerinde durulması gereken 1530 yılında Bergamalı Kadri’nin yazdığı, Besim Atalay’ın da 1946 yılında yayınladığı *Müeyyessiretü’l-Ulûm* adlı eserdir (Kononov, 2006: 82).

Türk dilinin Türkçe yazılmış ilk dil bilgisi kitabı olan *Müeyyessiretü’l- Ulûm* adlı eser bu yönüyle çok büyük öneme sahiptir. Türkçeye dair yazılan dil bilgisi kitaplarının genellikle Arapça ve Farsça yazılmış olması ve düzenli olmaması Türkçenin yaşadığı sorunlardandır. Büyük Türk dircisi Kaşgarlı Mahmud’un yazmış olduğu *Kitâbü Cevâhiri’n-Nahvi fî Lûgati’t-Türk* adlı eserinin kayıp olduğu bilinmektedir (Güner, 2003: 151). Türk dili araştırmalarına yön verici eser sayısının da fazla olmaması eseri daha da kıymetli hâle getirmektedir. Medreselerde okuyan Türkler için yazılmış olması daha önce yazılmış eserlerin yabancılar Türkçe öğretmek maksadını taşımasından dolayı eseri farklı kılmaktadır.

16. yüzyılda Kanuni zamanında yazılan eser Vezir İbrahim Paşa’ya sunulmuştur. İlk defa Bursalı Mehmet Tahir tarafından 1911 yılında bulunmuş ancak bu orijinal nüsha kaybolmuştur. Besim Atalay’ın 1946’da hazırladığı eserin tıpkıbasımı eldeki tek nüshadır (Karabacak, 2002).

İki bölümden oluşan eserde 184 sayfa bulunmakta, her sayfa 12 satırdan oluşmaktadır. Birinci bölüm 101, ikinci bölüm ise 83 sayfadan ibarettir. Eserde dil bilgisi ile ilgili bilgilere 2. bölümde yer verilmiştir. Arapça dil bilgisi kuralları Türkçeye uyarlanmış ve bazı Türkçe konularda Farsça kurallarla karşılaştırma yapılmıştır. “İlimleri Kolaylaştıran” anlamına gelen eser yazılış amacıyla uyushmaktadır. Yazar, eserini Türkçe yazma amacını insanlara faydalı olmak şeklinde ifade ederken; bunun yanında insanların başka dilleri öğrenirken kendi dilleri ile karşılaştırmalar yapmalarının bu dilleri daha kolay öğrenmelerini sağlayacağını da dile getirmektedir (Topuzkanamış, 2011).

Eserin birinci bölümünde kelimenin tanımı yapılmış, türleri ve örnekleri verilmiştir. Yazar eserinde kelimeleri isim, fiil, harf olarak üç gruba ayırmıştır. İkinci bölümde ise isimler, isimlerin çeşitleri, ismin halleri, sayılar, zamirler, zarflar, soru edâtları, isim tamlamaları, cümle tamlayıcıları, isim cümlesi, işaret isimleri ve edâtlar anlatılmıştır (Topuzkanamış, 2011; Karabacak, 2002).

Bergamalı eserinde bazen anlatım yöntemine bazen de örneklere başvurarak konuyu aktarmıştır. Bu yönüyle tümünden gelim ve tüme varım yöntemlerini kullandığını söylemek mümkündür. Bunun yanında soru cevap yöntemini de birçok kez kullanmış, bu yöntemi kullanmasını da sınıftaki öğretmen-öğrenci etkileşimine benzetmiştir.

Müeyyessiretü'l-Ulûm; modern dil öğretim metotlarıyla Türkçenin eğitim ve öğretimi amacıyla yazılan, günümüzde dahi Türk dilinin araştırmalarında yol gösterici olan ilk Türkçe dil bilgisi kitabıdır.

17. ve 18. yüzyılda da Osmanlı sahasında Türk dili bir disiplin altında ve derinlemesine tam olarak incelenmemiş, eğitim kurumlarında tam anlamıyla kendine yer bulamamıştır. Avrupa’da ve Avrupalılarda Türk diline karşı uyanan ilgi ve yazılan eserlere karşı bir ilginin uyanması ve eserlerin yazılması ancak 19. yüzyılda kendini gösterebilmiştir.

2. TANZİMAT DÖNEMİ’NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Tanzimat Dönemi tarihimizde siyasal bir dönemi ifade eder. 1839’da tahta çıkan Sultan Abdülmecit, Mustafa Reşit Paşa’nın tesiriyle, Tanzimat Fermanı’nı yayınlamıştır. Bu fermanda bazı siyasi ve sosyal düzenlemeler yapılacağına dair açıklamalar yapılmıştır. Bir dizi yeniliği içeren bu metinde eğitime dair hususlara yer verilmemiştir. Fermanın siyasi bir belge niteliği taşıdığı göz önünde bulundurulursa

eğitime dair hususlara doğrudan yer verilmemesini doğal karşılamak mümkündür. Ancak öngörülen yeniliklerin yapılması yeterli seviyede aydın ve memura ihtiyaç doğurduğundan bu kadroların yetiştirilmesi için eğitim alanında da yenilikler yapılmasının gerekli olduğu anlaşıldı (Kodaman, 1991: 8-9).

2.1. ENCÜMEN-İ DÂNİŞ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Tanzimat dönemi birçok ilkin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri de “Encümen-i Dâniş” adlı kurumun açılmasıdır. Bu kurumun amacı Dârü’l-Fünûn’a ders kitabı, hoca, ders materyalleri gibi gerekli olan kaynakların teminini sağlamaktır (Başar, 2014: 46).

1851 yılında açılan Encümen-i Dâniş’in Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan nizamnamesinde Türkçenin öğretimi üzerine bazı düzenlemeler yapılabileceğine dair ifadeler rastlamak mümkündür.

Türkçeden yana tavır koyan Encümen-i Dâniş yazarlara halkın anlayabileceği sade bir dille yazmalarını tavsiye etmiştir. Bu döneme kadar Türkçenin de Arapça gibi bir gramerinin olabileceği düşünülmemiştir (Ergin, 1977: 331). Ancak bu dönemde birlikte Türkçenin de bir gramerinin olabileceği düşünülerek bu yönde çalışmalara başlanmıştır.

Tanzimat Dönemindeki Türkçe eğitimi alanındaki gelişmeleri eğitim kurumlarındaki hiyerarşik yapılanmaya ve programlarında Türkçeye yer vermelerine göre üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1- İlk Mekteplerde (Mahalle/Sıbyan) Türkçenin Öğretimi

2- Rüşdiye, İdâdî ve Sultanîlerde Türkçe Öğretimi

3- Dârümuallimîn ve Dârümuallimâtlarda Türkçenin Öğretimi

3. MEKTEPLER VE MEDRESELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

3.1. SİBYAN MEKTEPLERİ

Sıbyan Mekteplerinin Osmanlı Devleti içinde en yaygın eğitim kurumu olduğu göze çarpmaktadır. “Sabi denilen beş altı yaşındaki kız ve erkek çocukları okutmak için açılmış olan ilk tahsil müesseseleridir” (Ergin, 1939: 68). Sıbyan Mektepleri; taş mektep, mekteb-i sıbyan, muallimhane-i sıbyan, muallimhane gibi isimlerle de anılmıştır (Kara ve Birinci, 2005: 7). Bu okullar Selçuklulardan beri devam eden

Osmanlı'da da ilköğretimin ilk basamağını oluşturan kurumlardır (Akyüz, 1994: 72). Osmanlı topraklarında hemen hemen her yerleşim biriminde rastlanılan bu eğitim kurumlarında çocuklar 3-4 yıl kadar basit düzeyde eğitim görürlerdi (Yılmaz, 2009: 7). Temel eğitim vermek amacıyla Osmanlı sınırları içinde yapılan ilk mektep Bursa'dadır. Fatih Sultan Mehmet ise İstanbul'da ilk sıbyan mektebini kuran kişidir (Özyalvaç, 2011: 347).

“Osmanlı Devleti zamanında Sıbyan Mekteplerine ait ilk resmi kayıt Fatih dönemine aittir. Fatih Sultan Mehmet, kendi adını taşıyan caminin etrafına Sahn-ı Seman ve Tetimme Medreselerini kurduğu zaman bunların yanına bir de öksüz ve yetim çocukları okutmak için Sıbyan Mektepleri yaptırmıştır” (Gelişli, 2006: 45). Bir diğer vesikaya da Fatih'in oğlu olan ikinci Beyazıt döneminde rastlanır. İkinci Beyazıt'ın kendi adına yaptırmış olduğu camide yer alan sıbyan mektebinin vakfiyesinde “... muallim ve halife talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur'an-ı azim ederler” ibaresi bulunmaktadır (Göğüş, 1971: 124).

Vakfiyeler genel olarak incelendiğinde şu açık bir biçimde anlaşılıyor ki sıbyan mekteplerinin amacı temel olarak Kur'an-ı yüzünden okumayı öğretmek, temel dini bilgileri (ibadet şekilleri, dualar, ayetler vb.) ezberletmek ve biraz da yazı yazmayı öğretmekten ibarettir (Ergin, 1976: 86). Yine vakfiyelerden anlaşıldığı üzere hocalardan talebelere yazı (hat) çalışmaları yapmaları istenmektedir. Ancak bu yazı çalışmaları bir metin oluşturmaktan ziyade bir metni taklit ederek yazmak üzerine kuruludur.

Daha çok ferdî bir eğitimin yapıldığı bu okullarda okutulan dersler genellikle şunlardır: 1- Elifba, 2- Kur'an, 3-İlm-i hâl, 4- Tecvid, 5- Türkçe ahlâk risaleleri, 6- Türkçe, 7- Hat (yazı) (Akyüz, 2009: 140).

Bu okulların belirli bir yönetmeliği ve devlet tarafından hazırlanmış bir programı yoktur. Tamamen ücretsiz olan bu okullarda vakfiyeler, okulların nasıl yönetileceğine ve nasıl eğitim verileceğine dair bilgileri içeren birer talimatname ve öğretim programı olarak düşünülebilir. Eğitim kadrosu şu şekildedir: 1. Hoca veya muallim, 2. Kalfa (öğretmene yardımcı eleman) 3. Bevvap (kapıcı) (Kara ve Birinci, 2005: 11). Devlet tarafından kurulan okullar da değildir. Genellikle padişah, padişah yakınları, devletin ileri gelen makam sahipleri, varlıklı hayırsever kişiler tarafından yaptırılmıştır. Giderleri ise vakıf gelirlerinden veya mahalle halkının topladığı paralardan karşılanmıştır.

Mahalle içlerine yapılan sıbyan mekteplerinin yapımında da bazı endişelerin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Bunlar; iskân bölgelerine eşit mesafede olması, sokakların kesişme noktalarının tercih edilmesi şeklinde göze çarparken iç yapılarına da gereken özen gösterilmiştir. Genellikle iki kat olarak inşa edilen okulların ikinci katlarında derslikler bulunmaktadır. Bunun sebebi olarak hem çocukların hem de kitapların rutubetten korunması, sınıfların mümkün mertebe ı ışık alması ile dersliklerin sokaktan gelen seslerden daha uzak tutulmaya çalışılması sayılabilir (Şahbaz, 2005: 21).

Osman Nuri Ergin gibi sıbyan mekteplerinde Türkçeye hiçbir şekilde yer verilmediğini söyleyenler olduğu gibi; Faik Reşit Unat gibi bu mekteplerde öğretim dilinin Türkçe olduğunu savunanlar da vardır. Tecvit ve din bilgilerinin Türkçe öğretildiği, kara cümlenin öğretilmesinde ana dilin hâkim olduğu, Türkçe duaların ve ilahilerin ezberletildiği, çocuklara Türkçe gülbankların söyletildiği, medreselerde bile öğretim dilinin tam manasıyla Arapça olmadığı düşünüldüğünde öğretim dilinin sıbyan mekteplerinde Türkçe olduğunu kuvvetle savunmak mümkündür (Unat, 1968: 8).

Sıbyan mekteplerinin bir programa kavuşmasının 1847 yılındaki talimatname ile olduğunu söylemek mümkündür. Bu programda öne çıkan dersler arasındaki dinî içerikli dersler ilk üç senede görülmektedir. Bunun yanında bütün sınıflarda Türkçe derslerine yer verilmiş olması bu talimatnamedeki en dikkat çekici husustur. Böylece sıbyan mekteplerinde sadece din eğitiminin değil ana dil eğitiminin de amaçlandığı söylenebilir.

Tablo 1. 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
1 Sınıf-ı Evvel	Elifbâ-yı Osmânî	12
	Kur'ân-ı Kerîm	6
	Kırâ'at-ı Türkiyye	5
	Hesâb-ı Zihnî	0
2 Sınıf-ı Sanî	Kur'ân-ı Kerîm	6
	İlm-i Hâl	2
	Ma'lûmât-ı İbtidâîyye	1
	Ta'dâd ve Terkîm	1
	Hatt-ı Sülûs	1
3 Sınıf-ı Sâlis	Kur'ân-ı Kerîm	1
	Tecvîd	2
	Sarf-ı Osmânî	2
	Hesap	1
	Sülûs ve Nesih	6

Tablo 1. (Devam) 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
4 Sınıf-ı Râbia	Coğrafya	2
	Tarih	2
	Kavâ'id-i İmlâ	1
	Hatt-ı Rik'a	1

Kaynak: Gelişli, 2006.

Tablo 1. incelendiği zaman beş saatlik “Kırâ'at-ı Türkiyye” adlı bir dersin varlığı göze çarpmaktadır. Bu da ana dili öğretiminin varlığına işaret etmektedir.

Sıbyan mekteplerinin vakfiyelerine bakıldığında disiplin hususunda bir ifadeye rastlanmaz. Bu yüzden disiplin noktasındaki uygulamalar daha çok bireysel seviyede kalmıştır. Ceza verme hususunda fiziki müdahaleye uzun süre yer verildiği kaynaklarda ifade edilse de ıslahat çalışmalarının ardından bu ceza uygulamalarının yerine güler yüzen mahrum bırakma gibi daha çok psikolojik etkiye sahip cezaların uygulanması tavsiye edilmiştir.

Sıbyan mektepleri kullanılan araç gereçler açısından da oldukça yetersizdir. Kalem, kâğıt ve kitap dışında bir araç gerece sahip olmayan bu okullar Usûl-i cedîd hareketiyle birlikte harita, resimli elifba, tahta, sıra gibi daha çeşitli araç ve gereçlere kavuşmuştur. Eğitimde yapılan bu tür değişiklikler ve yatırımlar nispetinde eğitimin kalitesinin de arttığını söylemek mümkündür.

3.2. İPTİDÂÎ MEKTEPLER

Sıbyan mekteplerindeki ıslah çalışmaları 2. Mahmut'la başlar. 2. Mahmut yayımladığı ferman ile sıbyan mekteplerini zorunlu kılmıştır. İlköğretim kademesindeki iyileştirme faaliyetlerinden biri de 8 Nisan 1847 tarihinde yayınlanan “Etfalin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile İcrâ Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat” başlıklı talimatnamenin hayata geçirilmesidir (Gelişli, 2006: 47).

Talimatname yirmi maddeden oluşmaktadır. Bu talimatname ile sıbyan mekteplerinin esasları belirlenmiş ve bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Talimatnameyle öğrencilere fiziki ceza uygulamaları yerine psikolojik ceza uygulamalarına geçilmiş, 7 yaşına gelmiş bütün çocukların okula devam etme zorunluluğu getirilmiş, öğrenim süresi 4 yıl olarak belirlenmiş, 7 yıl okula devam eden ancak başarısız olan öğrencilerin okula devam etmesi veli isteğine bırakılmış ve daha

önce denetlenmemesine karşın artık müfettişler tarafından denetlenme zorunluluğu getirilmiş, hocalar ücretlendirilmiştir (Yılmaz, 2006: 34).

Sıbyan mekteplerinin yetersizliği ve modern tarzda eğitim veren okulların kurulması hususundaki gereklilik Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayan yenilik hareketleri neticesinde ortaya çıkmıştır (Göğüş, 1971: 128). İptidâî mektepler usûl-i cedîd yöntemiyle öğretim yapan okulların adıdır. Usûl-i cedid ise ders araç gereçlerindeki yeniklerle öğretim yöntemlerindeki yeni ve etkili biçimleri içeren eğitim anlayışına verilen isimdir (Akyüz, 2009: 207).

Sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti'ne bağlı olmasına karşın İbtidâî mektepler Maarif Nezaretine bağlı olan eğitim kurumlarıdır. Bu okulların eğitim süreleri üç yıl, köy okullarının eğitim süreleri ise dört yıl olarak belirlendi. Evkaf Nezareti'ne bağlı olan ve eski hallerini koruyan mektepler yine sıbyan mektepleri veya usul-i atika mektepleri adı ile anılmaya devam etmiştir (Demirtaş, 2007: 180).

Usûl-i cedid anlayışını benimseyen devlet İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde ibtidâî mektepler açmıştır. Bu okullarda öğrencilere okuma ve yazmanın doğru ve kolay yöntemlerle öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu yüzden bu dönemde oldukça fazla elifba ve kıraat kitapları kaleme alınmıştır. Bu kitapların başlıcaları şunlardır: Selim Sabit'in *Elifba Risalesi*, Doktor Rüştü'nün *Nuhbetü'l Etfal*'i, Mihri'nin *İksir-i Elifba-i Osmanî*'si, İsmail Hakkı Elifbası ve Şemsettin Sâmî'nin *Küçük Elifbası*. Bunun yanında Selim Sabit Efendi gibi eğitimciler tarafından öğretmen rehber kitapları denilebilecek rehnümler yine bu dönemde yazılmıştır (Ergin, 1977: 475).

1892'de iptidâî mektepleri ile ilgili iki düzenlemenin yapıldığı belirlenmiştir. İlk düzenleme İstanbul'daki mektepleri kapsayan “Dersâdet Mekâtibi İbtidâîyesi İçün Talimatı Mahsusa” adlı talimatnamedir. Birçok bilginin yanında mektepteki görevli kadroyu ve sorumluluklarını da içeren bir talimatnamedir (Gökmen, 2009: 156). Bu talimatnameye göre yayınlanan ders programı ise şöyledir.

Tablo 2. İptidâî Mektepleri Ders Programı

Dersler	1.SINIF	2.SINIF	3.SINIF
Elifbâ	12		
Kur'ân-ı Azîm'üş Şan	12	6	5
Tecvîd		2	2
İlm-i Hâl	2	3	3

Tablo 2 (Devam). İptidâî Mektepleri Ders Programı

Dersler	1.SINIF	2.SINIF	3.SINIF
Ahlâk		2	2
Sarf-ı Osmânî			2
İmlâ	3	3	2
Kırâ'at	3	2	1
Mûlahhas Tarih-i Osmânî			2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî		2	2
Hesâp	1	2	2
Hüsni Hat	1	2	2
Yekûn	22	22	25

Kaynak: Şahbaz, 2005.

Tablo 2. incelendiği zaman programın Türkçe öğretimi programı açısından kendinden önceki sıbyan mektepleri programlarına göre daha nitelikli olduğunu söylemek mümkündür. Kıraat dersleri diğer programların aksine birinci sınıfın dışında diğer sınıflarda da bulunmaktadır. Güzel yazı derslerinde görülen artışın yanında Türkçe okuma ve dil bilgisi derslerindeki artış da kayda değerdir. Bunları, programın Türkçe öğretimine dair önemli kazanımları olarak görmek mümkündür.

1892’de yapılan ikinci düzenlemede ise köylerdeki iptidâî mekteplerin öğrenim süreleri bir yıl artırılarak dört yıla çıkarılmıştır. Dersler ise bir önceki programdaki derslerle neredeyse aynıdır. İlerleyen dönemlerde mekteplerin programları üzerinde düzenlemelere gidilmiş ancak bu düzenlemeler genel olarak birbirinin benzeri olmuştur.

Programlara bakıldığında elifba dersinin içeriğine dair bilgilere rastlanmaktadır. Türkçe dil bilgisi konularının öğretiminin esas alındığı sarf derslerinde kelime ve kelime türlerinden başlanıp özne ve yüklem üzerinde durulmuş ayrıca sıfat, zamir ve fiil mevzuları anlatılmıştır (Başar, 2014: 97).

Bu bilgiler ışığında Sıbyan mektepleri eğitimde birinci basamak olarak karşımıza çıkan kurumlardır. Ders veren kişiler genellikle medreselerde eğitim görmüş hocalardır. Mekteplerin daha çok işleyişi ve yönetimiyle ilgili bilgilerin yer aldığı “vakfiyeler” aynı zamanda o mektebin nasıl bir eğitim vereceğini de gösteren talimatnamelerdir.

Sıbyan mektepleri daha çok hayırseverler, devletin ileri gelen görevlileri ve onların yakınları tarafından kurulan eğitim müesseseleridir. Bu müesseseler Evkaf Vekâleti’ne bağlıdır ve devlet tarafından denetlemeye tâbi değildir. “Eğitim tarihimizde

usûl-i cedîd hareketi, daha çok sıbyan mekteplerinin ıslahı çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler olarak bilinmektedir” (Temizyürek, 1999: 50). Açılmasında bu hareketin de etkili olduğu ibtidâî mektepler ise devlet tarafından açıldığı için Maârif Nezareti’ne bağlıdır ve müfettişler vasıtasıyla denetime tâbi müesseselerdir. Selim Sabit’in öncülüğünü yaptığı “usûl-i cedid” hareketiyle ibtidâî mekteplerin sayısı her ne kadar artmışsa da sıbyan mekteplerinin sayısının yine de çok altında kalmıştır. Bu okulların öğretim elemanı ihtiyacını karşılamak amacıyla “Darü’l-Mu’allimîn-i Sıbyan” adındaki modern eğitim veren okullar açılmıştır.

Bu mekteplerin eğitim dilinin Türkçe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kur’an-ı Kerîm ve Elifbâ dersleri ile çocuklara okuma eğitimi verilmiştir. 2. Mahmut ile birlikte yazma derslerinin de programlara girdiği görülmektedir. 1847 yılında sıbyan mektepleri ile ilgili ilk ıslahat çalışması yapılmıştır. 1892’de ise ibtidâî mekteplerle ilgili iki çalışma yapılmış ve bu okulları programları İstanbul ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunun yanında sarf-ı Osman-î, imla, kıraat ve hat gibi derslerin saatleri sınıflara göre ayarlanarak belirli bir düzen içine sokulmuştur. Ana dili öğretimi açısından da önemli görülebilecek faaliyetler yine bu okulların bünyesinde yürütülmüştür.

3.3. RÜŞDİYELER

Sıbyan mekteplerinin bir üst kademesi ve onları takviye etmek amacıyla açılan rüşdiyelerin öncelikli hedefi devlet dairelerine gerekli olan memurların yetiştirilmesidir. Ders içerikleri ve dersliklerinin donanımları ile “çağdaş sivil öğretim kurumlarımızın öncüsü” (Unat, 1964: 42). hüviyetiyle önemli bir orta öğretim kurumudur.

Sıbyan mekteplerinin ıslahı için 1838 yılında yapılan çalışmada, “sınıf-ı sâni” adıyla anılan okulların açılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla açılan rüşdiyeler, sıbyan mekteplerinin modern askeri okullara yetiştirmekte eksik kaldığı kaliteli öğrencileri yetiştirmek ve devlet işlerini göreceк donanımlı memurları hazırlamak için düşünülmüştür (Akyüz, 1994: 143).

Bu okulların isimleri çocukların burada “rüşt” yani ergenliklerini geçireceklerinden dolayı “rüşdiye” şeklinde düşünülmüştür. Bu ismi 2. Mahmut koymuştur (Memioğlu, 2003: 244).

İlk açılan rüşdiyenin adı “Mekteb-i Maârif-i Adliye”dir. Daha sonra “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye” adlı bir rüşdiye daha açılmıştır. Kademeli olarak rüşdiyelerin açılması

ise 8 Kasım 1846 tarihinde Mekatib-i Umûmiye Nazırlığı'nın kurulmasından sonra gerçekleşmiştir (Unat, 1964: 43). 1848 yılında İstanbul sınırları içinde beş tane rüşdiye açıldığı görülmektedir. Halkın başarısını fark ettiği rüşdiyelerin öğrenci sayılarında da ciddi artışlar görülmüştür (Demirel, 2002: 74-75). Rüşdiyelerin İstanbul'da yaygınlaşmasını takiben taşrada da bu mekteplerin açılmasına karar verilmiştir.

1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüşdiyelerde de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Okulların tatil günleri, sınavlar ve sınav tarihleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Rüşdiyelerde öğretim süresi önceleri dört yılken 1863'te beş yıla çıkarılmış, 1869'daki Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde tekrar dört yıla indirilmiş, 13 Haziran 1892 tarihi itibarıyla de 3 yıl ile sınırlandırılmıştır (Unat, 1964: 44).

Tanzimat ve Abdülhamit döneminde ortaöğretim kademesinde yer alan rüşdiyeler; 2. Meşrutiyet ile birlikte giderek ilköğretim kademesine geçirilmiş, 1910 yılında Emrullah Efendi'nin Meclis-i Mebusan'a sunduğu Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası'nda bu okulları ilköğretimin yüksek kısımları şeklinde belirtmiştir (Keçeci Kurt, 2012: 8). Bundan 3 yıl sonra da ibtidâi mekteplerine bağlanmıştır.

Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı rüşdiyelerin ders programları şu şekildedir:

Tablo 3. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye Ait Ders Programı

Türkçe İnşâ	Nuhbe-i Vehbî
Hat	Tuhfe-i Vehbî
Arapça ve Nahiv	Lügât
Farsça	Ahlak

Kaynak: Erkuş, 2014.

Tablo 4. Mekteb-i Maârif-i Adliye Ders Programı

Türkçe İnşâ	Kara Cümle (Matematikte dört işlem özellikle toplama)
Arapça ve Nahiv	Darb (Aritmetikte çarpma işlemi)
Farsça, Tuhfe-i Vehbî ve Gülistân	Taksîm (Aritmetikte bölme işlemi)
Fransızca Gramer	Politika
Hat (Sülûs, Dîvân, Rik'a Siyâkât)	Coğrafya
Tarih	Hendese

Kaynak: Erkuş, 2014.

Programlar incelendiğinde Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye’de Türkçe inşâ, hat ve lûgat gibi Türkçe öğretimine yönelik derslerin olduğu görülmektedir. Mekteb-i Maârifî Adliye’de de Türkçe öğretimine yönelik benzer derslerin olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte yeni derslerin varlığı da dikkat çekmektedir. Her iki programda da Türkçe sarf ve nahiv derslerinin olmayışı bir eksiklik olarak düşünülebilir.

1850 yılında Mekâtib-i Umumiye Nazırı olan Kemal Efendi’nin hazırladığı yeni programa göre Türkçe dersleri azaltılmış, fen dersleri artırılmıştır (Başar, 2014: 105).

1869 yılında ilan edilen Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte kız ve erkek rüşdiyelerinin ders programları güncellenmiştir. Bu nizamname sonucunda erkek rüşdiyelerin programları şöyledir: Mebâdi-i Ulûm-i Diniye, Lisân-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşâ, Tertib-i Cedid Üzere Kavâid-i Arabîye ve Fârisiye, Tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter Tutmak Usûlü, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik. Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere 4. yılda Fransızca.

Bu nizamnameye göre kız rüşdiyelerinin programı ise şöyledir: Mebâdi-i Ulûm-i Diniye, Lisân-ı Osmanî Kavâidi, Mebâid-i Kavâid-i Arabîye ve Farisiye, İmlâ ve İnşâ, Müntehabat-ı Edebiye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, nakşa medar olacak derecede resim, Ameliyât-ı Hiyatiye, Musikî (mecbur değil) (Akyüz, 1994: 144).

1873 yılındaki rüşdiyelerin programı ise şu şekildedir: 1.sınıfta Kıraat-i Türkiyye, İmlâ, Sülûs, Rikâ, II. ve III. sınıflarda Lisân-ı Türkî (Kavait), İmlâ, IV.sınıfta da ayrıca İnşâ (Göğüş, 1971: 135).

1893 yılında yapılan değişiklik sonucunda Türkçenin sarf ve nahvinin eksiksiz bir şekilde öğretilmesi kararı alınmıştır. Çocukların başka bir dili öğrenmesi için öncelikle kendi dilini çok iyi bilmesi gerektiği belirtilmiş ve Türk çocuklarının öncelikli olarak Türkçe öğrenmeleri koşulu getirilmiştir (Altınova, 2010: 257).

Rüşdiyelerin ders programları incelendiğinde Türkçe öğretimine dair kıraat, imlâ, kitâbet gibi derslerin varlığı dikkat çekmektedir. Kıraat derslerinde ahlak içerikli kitaplar ve dinî içerikli öğretici eserler okutulmuştur (Başar, 2014: 106). Kitabet derslerinde öğrencilerin yazı ve kompozisyon açısından yeterli donanımına sahip olmaları amaçlanmış bunun için de dil bilgisi kuralları öğretilmiştir (Nurdoğan, 2005: 361). İmlâ

dersleri dil bilgisi ve kitabet dersleriyle paralel olarak işlenmiş, daha çok öğrencilere Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş olan sözcüklerin doğru olarak yazılması amaçlanmıştır (Başar, 2014: 107).

Rüşdiyelerde sıbyan ve ibtidâi mekteplerine göre Türkçe öğretimine verilen önemin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. İlkokuma ve yazma eğitimi sıbyan mekteplerinde alan çocukların rüşdiyelere devam etmesi neticesinde dil bilgisini ve dili daha iyi kullanmayı öğrendikleri görülmektedir. Rüşdiyeler için farklı zamanlarda programlar yapılmış ve nizamnamelerde ana dili eğitimi vurgulanmıştır.

3.4. İDÂDİLER

İdâdî sözcüğü Harp Okulları ve Askeri Tıbbiye’de eğitim görmek isteyen öğrencilerin eksikliklerini gidermek amacıyla açılmış hazırlık sınıfları için kullanılmıştır (Unat, 1964: 45). 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte bu okulların birer ortaöğretim kurumu olarak kabul edildiği görülmektedir. Aynı nizamnamede bu okulların açılış gayesi olarak şu madde bulunmaktadır: “ Mekâtib-i İdâdiye mekâtib-i rüşdiyede ikmâl-i tahsil etmiş olan islâm ile gayr-ı Müslim çocuklarının muhteliten tâlim ve tedrisleri için mevzudur” (Işıksalan, 1997: 152). Müslim ve gayr-ı Müslim çocukların kaynaşmasını ve aynı devletin parçaları olan bu çocukların aynı kültürle yetişmesini amaçlayan idâdiler, rüşdiyelerle birlikte düşünülmüş ve eğitim süreleri toplam 7 sene olarak planlanmıştır.

“İlk idâdî, İstanbul’da 1845 yılında açılmış olup Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adını taşır” (Işıksalan, 1997: 151). Bu okul, Mekteb-i Harbiyeye gelen öğrencilerden sınavda yeterli bulunmayanlardan oluşmuştur. 1872’de “Kuleli Askerî İdâdisi” adını almıştır. Bazı eksiklikler yüzünden nizamnamenin yayınlanmasından sonra da kurulamayan idâdiler için yine 1872 tarihinde maarif nazırı sadrazama bu okulların bir an önce açılmasını isteyen bir tezkere yollamıştır (Kodaman, 1991: 183). Bu tezkereyle Darü’l Maarif 1873’te idâdiye çevrilmiş ve ilk mülkî idâdî böylelikle açılmıştır. Bunu takiben 1875’te Mora Yenişehir’de bir idâdî daha açılmıştır (Kodaman, 1991: 185). 1876’da ise İstanbul’da bulunan iddîlerin sayısı 7’ye ulaşmıştır (Aydemir, 2009: 36). 1882-1890 tarihleri arasında rüşdiyelerle birlikte beş yıllık idâdîlerin yurt geneline yayılması gerçekleşmiştir. Ayrıca yüksek okullar için öğrenci hazırlayan bu okullar aynı zamanda serbest mesleklerle mahalli ve resmî hizmetler için de memur yetiştiren bir görev üstlenmişlerdir (Unat, 1964: 45).

1906 tarihinde Osmanlı sathında 93 resmi, 11 hususi, 5 de askeri olmak üzere toplamda 109 idâdînin bulunduğu görülmektedir. Tam sayı bilinmemekle birlikte bu okullardaki öğrenci sayısının 20 bin civarında olduğu düşünülmektedir (Kodaman, 1980: 203).

1869 tarihli “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi”ne göre okutulacak dersler şunlardır: “Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşâ, Fransızca, Kavâid-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Mîlel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter tutmak usûlü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya Resim” (Akyüz, 1994: 145).

Nilay Işıksalan’ın yayınladığı “İdâdîlerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi” adlı çalışmaya göre şu bilgileri vermek mümkündür: 1869 tarihli “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi”ndeki derslerin dışında idâdîler için 1892, 1893, 1898, 1899, 1904 tarihlerinde de programlar hazırlanmıştır ancak bu programlar 1892 tarihinde hazırlanmış olan programın bir tekrarı niteliğinde olmuştur.

1892 tarihinde yapılan programla birlikte yayınlanan talimatnamede idâdîlerin eğitim sürelerinde de değişiklik yapılmış, eğitim süresi 7 yıl olan leyli idadîlerin ilk üç yılı rüşdiye sonraki dört yılı idâdî; 5 yıllık idâdîlerin ise ilk üç yılı rüşdiye sonraki iki yılı ise idâdî olacak şekilde düzenlenmiştir.

1892 programına ayrıca Türkçe, Edebiyat ve Ahlak ile Hüsn-i Hat dersleri eklenmiştir. Yedi senelik Leyli Mekâtib-i İbtidailerinin haftalık ders programlarında Türkçe dersi 1.sınıftan itibaren 6, 5, 3, 2, 2; Edebiyat ve Ahlak dersi 6 ve 7. Sınıflarda 2; Hüsn-i Hat dersi ilk beş yılda birer ders saati olarak belirlenmiştir. Beş senelik Neharî İdâdîlerin haftalık ders programlarına bakıldığında ise Türkçe dersi 6, 5, 3, 2, 2 ; Hüsn-i Hat dersi ise beş yıl boyunca birer ders saati şeklinde yer alır.

1892 programında en göze çarpan özellik Türkçe derslerinin müstakil bir ders olarak kendisine yer bulmasıdır. “Tanzimat’ın tedrisatta yaptığı en büyük ve hayırlı inkılap, medreselerden başka bütün diğer mekteplerde ana dilini tedris lisânı yapması keyfiyetidir” (Antel, 1940: 461).

“... bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur” (Akyüz, 2006: 139).

Programlarda Türkçe ders saatinin Arapçaya göre fazla oluşu Türk dili açısından mutluluk duyulacak bir durumdur. 1892 programına bakıldığında Türkçe dersinin Türkçe Kıraat, Lügat ve İmlâ, Sarf ü Nahv-i Osmânî, Fenn-i İnşâ ve Kitabet, Kıra'at ve Ezber başlıkları altında okutulmuştur.

3.5. SULTÂNÎLER

Sultânî adı “Galatasaray’da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilmiş olan ‘Mekâtib-i Sultanî’ deyiimiyle ortaya çıkmış ve 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nde Orta Öğretim basamağının üst sınıflarını teşkil etmek üzere düşünülen okullara da ‘Sultanîye’ ismi verilmiştir (Unat, 1964: 47).

Osmanlı Devleti’nin Islahat Fermanı’yla gayrimüslimlere çeşitli sosyal ve siyasî haklar tanıdığı bilinmektedir. Fermanın üzerinden on yıl kadar geçmesine rağmen tam anlamıyla ıslahatların yerine getirilmediğini öne süren Fransa Osmanlı Devleti’ne bir muhtıra vermiş ve bu muhtırada eğitim sisteminden de geniş bir biçimde bahsetmiştir (Demirel, 2007: 19).

Sultânîlerin kurulmasının bir başka nedeni olarak da Sultan Abdülaziz’in Avrupa’ya yapmış olduğu gezi sonrasında İstanbul’da da Fransız liseleri ayarında eğitim verecek liselerin açılması kararını alması gösterilebilir. Bu kurumların açılması hususunda Fransa’nın da oldukça önemli teşvik ve desteği olmuştur (Ergin, 1977: 19).

“Mekteb-i Sultânî” 1 Eylül 1968’ de açılmıştır. İlk olarak 5 hazırlayıcı ve 5 kolej sınıfları olmak üzere öğretim süresi 10 yıl olarak belirlenmiştir. Fransa’dan uzman öğretmenler getirilmiş bunun yanında Türkçe okutulacak dersler için yeterli olduğu düşünülen öğretmenler atanmıştır (Unat, 1964: 47). İlerleyen zamanlarda bir değişiklik yapılmış ve öğretim süresi 3’ü ibtidaî, 3’ü talî, 3’ü âlî olacak şekilde düzenlenmiştir (Akyüz, 2009: 167).

Açılan bu okullar Osmanlı toplumu içindeki hemen hemen her kesimden eleştiri almıştır. Müslüman tebaa yabancı öğretmen ağırlıklı eğitim verilmesinden, Museviler Hristiyanlığın idaresindeki bir okulda çocuklarının okuyacak olmasından, Katolikler de farklı din ve kültürlerle mensup çocukların bir arada olmasının ahlaklarını bozacağını savunarak bu okullara karşı çıkmışlardır (Tekeli ve İlkin, 1999: 65). Hatta Papa, bu okulların çocukların ahlakını bozacağını savunduğu için çocukların okula gönderilmemesini isteyen iki emirname yayınlamıştır (Demirel, 2007: 35).

Müslüman ahalide ise bu okulların devletin güvenliğini tehdit edecek faaliyetlerin merkezi haline geldiğini belirten itirazlar ve uyarılar devleti yöneten üst makamlara iletilmiştir. Özellikle Ali Suavi, okulun müdürlüğüne getirildiği ve görevde kaldığı kısa süre içinde yazmış olduğu raporda önemli noktalara değinmiştir. Raporda çeşitli etnik yapıdan öğrencilerin bu okulda bulunduğunu ve özellikle Bulgarlar olmak üzere bu farklı etnik yapıya sahip grupların devlete karşı bölücü faaliyetlere giriştiğini ifade etmiş ayrıca okulun bu faaliyetlerin organize edildiği bir merkez rolünü üstlendiğini de dile getirmiştir.

Bu rapor doğrultusunda okulun kozmopolit yapısı değiştirilmeye çalışılmış, Müslüman öğrenci sayısının artırılmasına gayret edilmiş ve 1876 yılında okula Türk müdürlerin ataması gerçekleştirilmiştir. Devamında 1880 tarihinde ise 1 saat okutulan Türkçe dersi 2 saate çıkarılmıştır (Kodaman, 1980: 216).

1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde her vilayet merkezinde bir sultanî açılmasına karar verilmiş ancak bu karar uzun süre gerçekleştirilememiştir. Sultânîlerin sayısının artırılması ve ülke sathına yayılması 2. Abdülhamid zamanında ve 2. Meşrutiyet'ten sonra olmuştur. Yalnız bu durum ülke genelinde var olan idâdîlerin sultânîye çevrilmesi ile ancak mümkün olmuştur.

14 Ekim 1910 tarihinde 12 idâdî sultânîye dönüştürülmüştür (Demirel, 2012: 343). İdâdîlerin isim değişikliği ile sultânîlere dönüştürülmesi birçok eğitimci tarafından eleştirilmiştir. Çünkü bu şekilde sultânîlerin eğitim kalitesinin düşeceği ve elit öğrencilerin yetiştirilemeyeceği savunulmuştur. Birkaç yıl sonra ülke genelindeki bütün idâdîler sultânîye dönüştürülmüş ve bu sultânîlerin sayısı “Mekteb-i Sultanî” ile birlikte 36'ya ulaşmıştır (Demirel, 2012: 344). Kız sultânîsi ilk defa 1913 tarihinde İstanbul'da açılmıştır, bu tarihlerde İstanbul dışında bir kız sultânîsi yoktur (Akyüz, 2009: 273).

1869 tarihli nizamnamede “Mekteb-i Sultanî” yapısal olarak “kısm-ı âdî” ve “kısm-ı âlî” olarak ikiye ayrılmıştır (Cevad, 2001: 433). Kısm-ı âdîlerdeki dersler idâdîlerle aynı, kısm-ı âlîlerdeki edebiyat ve ulûm sınıflarının dersleri ise aşağıdaki şekildedir:

“Edebiyat sınıfı: Türkçe fenn-i kitabet ve inşâ, Arabî ve Fârisîden edebiyata müte'allik müellefât, Ma'ânî, Fransızca, İlm-i servet-i milel, Hukuk-ı milel-i tarih.

Ulûm sınıfı: Hendese-i resmiye, Menâzir, Cebir ve Cebrin hendeseye tatbîki, Müsellâsât-ı müsteviye ve Küreviye, Heyet, Hikmet-i tabiyye ve Kimyanın muhtasar

suretle sanayi ve Ziraata tatbiki, İlm-i mevalid, Fenn-i Tahtit-i arazi” (Akyüz, 2006: 146).

Sultânîlerde de birçok defa düzenlemelere ve program değişikliklerine gidilmiştir. Meşrutiyet döneminde sultânîler 5 ve 6 yıllık ilköğretimin bir üst kademesi şeklinde görülmüş ve öğretim süresi 3 yıl olacak şekilde düzenlenmiştir (Akyüz, 2009: 273).

Sultânîlerin 1913-1914 yıllarında sayılarının artmasıyla eğitim süresi 12 yıl olacak biçimde belirlenmiş (Başar, 2014: 124) ve bu sınıflandırma “Sınıf-ı İbtidâîye 5 yıl, Sınıf-ı Taliye devre-i Evveli 4 yıl, Sınıf-ı Taliye Devre-i Sâni 3 yıl olarak ayarlanmıştır” (Demirel, 2007: 72).

Tablo 5. 1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Programı

Erkek Sultânîleri		İstanbul Kız Sultânîsi	
Ulûm-i Diniyye Lisân-ı Osmânî Tarih-i Kadîm Tarih Coğrafya Hayvânât Nebâtât İlmü’l-Arz	Hendese Rem-i Hatt-i Kozmografya Mekanik Mantık ve Felsefe Resim Arabî Fârisî	Ulûm-i Diniyye Lisân-ı Osmânî Tarih Coğrafya Ma’lumât-ı Tıbbiyye ve Sıhhiyye Ma’lumât-ı Ahlakiyye ve Medeniyye	İktisâd-ı Beytî Terbiye-i Etfâl Lisân-ı Ecnebî Gınâ Resim Terbiye-i Bedeniyye Dikiş, Biçki, Nakış
Hıfz-ı Sıhha Fizik Kimya Cebir, Hesâb-ı Nazârî Müselleşât-ı Müsteviye	Lisân-ı Ecnebî Terbiye-i Bedeniyye Terbiye-i Fenniyye Usûl-i Defter Gınâ	Hesap, Cebir Hendese Kozmografya	Tabâhât

Kaynak: Akyüz, 2009.

Tablo 5’in de ışığında sultânîlere ait ders cetvelleri ve öğrenim sürelerinin farklılık arz ettiğini söylemek mümkündür. Programlardaki dersler idâdîlerdeki derslerle isim olarak benzerlik göstermektedir. Türkçe derslerinin sultânîlerde de aşamalı olarak öğrencilere verildiği görülmektedir. Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nde sultânîlerde 8 ile 12 arasında öğretmenin görev alacağından bahsedilmektedir.

1913-1914 öğretim yıllarında ülke genelindeki toplam otuz bir sultânînin 9573 öğrenciye sahip olduğu görülmektedir (Demirel, 2010: 345). Okuldaki ödül ve ceza uygulamalarına bakıldığında ceza olarak dayanın olmadığı, mükâfat olarak da Aferin, Tahsin ve İmtiyaz gibi çeşitlerin olduğu görülmektedir. Mekteb-i Sultânî ülke genelinde

kültürel ve siyasi alanlarda önemli yerlere gelen şahsiyetlerin yetiştirilmesinde de büyük pay sahibidir.

3.6. DÂRÜ'L-MU'ALLİMÎN VE DARÜ'L-MU'ALLİMÂT

Dârü'l-mu'allimîn Tanzimat Dönemi'nin önemli okullarından olan rüşdiyeler için öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. “Maârif tarihi yönünden ilk Dârülmualimîn'in önemi ne programında, ne de talebe sayısındadır. Esas olan, Tanzimatçıların öğretmensiz maarif olamayacağını anlamalarındadır” (Kodaman, 1980: 226).

Rüşdiyeler gibi yeni açılmış olan okullarda yetiştirilmek istenilen öğrenci tipini modern eğitim almamış ve modern yöntemlere hâkim olmayan medrese hocaları ile gerçekleştirmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle modern yöntemlere uygun olarak öğretmen yetiştirmek için 1848 yılında Darü'l-Mu'allimîn ismiyle bir öğretmen okulu açılmıştır (Erkuş, 2014: 51-52). Bu okula daha sonraları Darülmualimîn-i Rüşdî de denilmiştir (Akyüz, 2015). Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmenin amaçlandığı bu okullarda öğretmenler branşlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmamış, öğretmenlere tek bir program uygulanmıştır (Uçgun, 2006: 14).

Okula ilk olarak Denizlili Yahya Efendi yönetici olarak atanmış ve 1850 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Daha sonra ise okula müdür ünvanıyla Ahmet Cevdet Efendi atanmıştır. Göreve başlamasını takiben 1851 tarihli bir nizamname yayımlamıştır (Akyüz, 2009: 177). Nizamnamenin içeriğinde okulun yapısı ve niteliği ile ilgili bilgiler vardır.

Nizamnameye göre okulun öğretim süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir. Bunun yanında okulun öğrenci sayısının 20 olacağı, bu okulda okuyacak öğrencilerin Arapçayı çok iyi derecede bilmelerinin gerektiği ayrıca Matematik ve Farsça öğrenimi hususunda da yetenekli olmalarının icap ettiği, özürsüz devamsızlık yapılması halinde öğrencilerin burslarının kesilerek okuldan çıkarılacağı, sınavların ise yılda bir kez veya gerekli görülürse birkaç kez yapılacağı ifade edilmiştir (Binbaşoğlu, 2009: 139). Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı nizamnameye bu okulda okutulacak dersler şunlardır: a. Usul-i İfade ve Talim b. Farsça c. Riyaziyattan Fenn-i Hesap d. Yeteri Kadar Hendese e. Mesaha f. Heyet g. Coğrafya (Öztürk, 1996: 5).

Dârü'l-Mu'allimîn dışında 1868'e kadar herhangi bir öğretmen okulu açılmamıştır. Fakat sıbyan ve ibtidâî mekteplerinin de çağa ayak uydurabilmesi için 15

Kasım 1968 tarihinde Darü'l-Mu'allimîn-i Sıbyan (Erkek İlköğretmen Okulu) açılmıştır (Bilir, 2011: 229). Bu okulun öğretim süresi bir yıldır. Okulun müdürlüğüne usul-i cedidi iyi bilen Mehmet Cevdet Efendi getirilmiştir (Akyüz, 2008: 50).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre dârü'l-mu'allimîne ait program değiştirilmiştir. Nizamnameye göre “Mekâtib-i Umumiyenin derecât-ı muhtelifesi için mükemmel muallimler yetiştirmek üzere” rüşdiye, idâdîye ve sultânîye şubelerinden oluşan bir “darümuallimîn-i kebir” kurulacak ve her şubenin biri Edebiyata öteki Ulûm ve Fünûn'a mahsus iki bölümü olacaktır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1869: Md: 52-53). Bunun yanında bu nizamname ile bir müdür ve ihtiyaç kadar öğretmen bulunacağı, müdür ve öğretmen maaşlarının miktarının ne olacağı, sınavla öğrenci alınacağı ve bunların öğretmen atamalarında önceliklerinin olacağı ifade edilmiştir (Cevad, 2001: 437).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin bu okullarla ilgili pek çok maddesi uygulamaya geçirilememiştir (Kodaman, 1980: 223). 1908 yılından sonra taşrada da dârü'l-mu'allimînler açılmış olsa da bu okulların eğitim kalitesi oldukça düşüktür. Bu okulların ihtiyacı karşılamaktan uzak olması nedeniyle kurslar açılıp usûl-i cedîd üzerine formasyon verilmiştir (Akyüz, 2009: 250).

Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdüren Dârü'l-Mu'allimînlerin yapısında 1892, 1908, 1910 yılları başta olmak üzere değişikliklere gidilmiştir.

Darü'l-Mu'allimâtlar ise kız rüşdiyelerinin sayısının artmasıyla birlikte baş gösteren öğretmen sorununu gidermek maksadıyla 1870 yılında açılmıştır (Başar, 2014: 131).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre bu okulun bir müdiresi ve lazım olduğu kadar muallimesi olacağı, müdiresine ve muallimelerine ne kadar maaş verileceği, öğrenci sayısının elli olacağı, bu okulda okumak isteyen kadınların sıbyan veya rüşdiye diplomalarını gösterdikleri zaman okula sınavsız kabul edilecekleri, göstermezlerse sınava tabi tutulacakları ifade edilmiştir (Cevad, 2001: 437).

Tablo 6. 1892 Tarihli Nizamnameye Göre Darü'l-Mu'alliminde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler

İBTİDÂİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1.SENE	2.SENE
2	Kavâid-i Türkiyye ve İmlâ	Kavâ'id(Medhal-i Kavâ'id maa't-tatbikat ve İmlâ)
1	Talîm-i Hat	Talîm-i Hat
RÜŞDİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1.SENE	2.SENE
2	Usûl-i İnşâ ve Kavâ'id-i Osmânî	Usûl-i İnşâ (Türkçe müsvedde kaleme aldırılacaktır.)
ALİYYE ŞUBESİ (EDEBİYAT SINIFI)		
HAFTADA	1.SENE	2.SENE
2	Türkçe (Veysî, Nergisî, Bâkî, Nâbî misüllü üdebanın âsârı manzume ve mansûrelerinin anlayarak ve selîs olarak kırâ'atı ve münâsiblerinin ezberlettirilmesi ve inşâ ve tesvîd amelîyyâtı.)	Türkçe (Birinci sene derslerine devam ile ikmâl olunacaktır.)

Kaynak: Külekçi, 2010.

Tablo incelendiği zaman Türkçe derslerinin Arapça ve Farsçaya göre yer yer daha az ders saatine sahip olduğu görülmektedir. Bu da Türkçe öğretimi derslerinin saat olarak yetersiz olduğunun bir göstergesidir. İbtidâî mekteplerdeki ve rüşdiyelerdeki Arapça ve Farsça dersler 1915 yılında kaldırılmıştır (Akyüz, 2009: 281). Bunun sonucu olarak da Türkçe derslerinin hem sayısında hem de ders sürelerinde bir artış gözlenmiştir. Türkçe dersleri “Sarf, Nahv, Kırâ'at ve İmlâ, Ezber ve İnşâd, Tahrir, Kavâ'id-i Edebiyye ve Kırâ'at, Usûl-i Tahrîr” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Darü'l-Mu'allimâtın sıbyan şubesindeki Türkçe dersleri şu şekildedir: “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet, rüşdiye şubesinde ise “Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve İnşâ” (Cevad, 2001: 438).

Sonraki zamanlarda yapılan değişiklikler sonucunda yayımlanan programlardaki Türkçe öğretimine yönelik dersler şu şekildedir: “Kavâ'id-i Osmânîye, Kitâbet, Hüsn-i Hat, Ulûm-ı İnşâ” (Başar; 2014: 134).

Darü'l-Mu'allimâtta daha çok bayan öğretmenler görev almıştır ancak ders verecek bayan öğretmenlerin bulunmadığı zamanlarda yaşlı erkek öğretmenler de bu okullarda ders vermiştir (Başar, 2014: 135).

3.7. MEDRESELER

Türklerin İslam dünyasına kazandırmış olduğu medreseler orta ve yüksek öğretim yapan eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlarda ülkenin ihtiyaç duyduğu kültürü verecek kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Baltacı, 2002: 831). Erkek öğrencilerin eğitim gördüğü medreselere çocuklar daha çok 10-12 yaşlarında başlayıp 18-20 yaşlarına kadar devam ederlerdi. Ortaokul, lise ve yüksek öğretimi içine alan bir yapıyı teşkil eden kurumlardır.

Selçuklu İmparatorluğu zamanında ilk medreseler kurulmuş akabinde 1067 yılında Vezir Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta ilk büyük ve önemli medrese olan "Nizamiye Medreseleri" kurulmuştur. İlk sistemli medrese olan Nizamiye Medreseleri'nin başına bir fıkıh âlimi olan Ebu İshak Şirazi getirilmiştir (Günay, 1999: 44).

Osmanlı Devleti'nde ise ilk medrese Orhan Gazi tarafından 1330 yılında İznik'te yaptırılmıştır. Kayserili Davut'un ilk müderrisi olduğu medresenin ardından Orhan Gazi, Bursa'da Manastır Medresesi'ni ve 1335 yılında da bir başka medreseyi kurdurmuştur (Akyüz, 2009: 62).

Medreseler üzerinde 15. yüzyılda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Medreselerin daha sistemli hale gelmesi Fatih döneminde olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999: 15). Fatih dönemindeki en meşhur medreseler "Sahn-ı Seman" adını taşıyan medreselerdir. Bu medreseler statü olarak en üst seviyesindeki medreselerdir.

Kanûni döneminde de medreseler üzerinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile ordunun tabib, cerrah ve riyaziyat öğretimine yönelik dört medrese, hadis alanında da üst seviyede öğretim veren bir ihtisas medresesi kurmuştur (Hızlı, 2008: 28).

16. yüzyıl itibariyle medreselerde çeşitli nedenlerle bozulmalar görülmeye başlamıştır. Felsefi düşünce ve pozitif bilimlerden uzaklaşmış olan medrese daha çok dînî ilimler üzerine yoğunlaşmış bir kurum haline gelmiştir (Tekeli ve İlkin, 1999: 11).

Medreselerin öğretim programlarının belirlenmesinde ilimlerin İslâmi olarak sınıflandırılması oldukça etkili olmuştur. Buna göre ilimler; "Alet İlimleri" ve "Yüksek İlimler" olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. "Bu durumda sarf, nahiv, lûgat,

hesap, hendese, mantık, belâgat, tarih, coğrafya, felsefe vs. birinci gruba; Kur'ân, hadis, fıkıh ve bunlarla ilgili diğer bilimler de ikinci gruba giriyordu” (Ergün, 1996: 1).

Medreselerdeki eğitim-öğretim faaliyetleri vakıf kurucusunun sınırlı olarak tespit ettiği ve daha çok geleneğin yönlendirdiği bir şekilde yürütülmüştür (Hızlı, 2008: 28).

Medreselerde eğitim dili olarak Arapça kullanılmaktadır. Programlarda Sarf, Nahiv, Belâgat gibi dersler bulunmasına rağmen bu derslerde Emsile, Binâ, Maksud, Avâmîl, İzhâr, Kâfiye, Elfiye gibi dil bilgisi kitapları okutuluyorsa da bu öğretimin tamamı Arapça üzerine yapılmaktaydı. Ayrıca bu dersler birer esas ilim olarak değil sadece İslâmî ilimlere yardımcı dersler olarak kabul ediliyordu (Ergün, 1996: 4).

Fatih tarafından kurulan Enderun Mektebi daha çok devşirme yoluyla getirilen gayrimüslim çocukların sarayda eğitim gördüğü bir kurumdur. Devlet adamı yetiştirmek amacıyla zeki çocukların alınıp eğitildiği bir kurum olma özelliği göstermiştir. Bu kurumlarda eğitimin Türkçe olarak yapılması Türkçeye ne kadar önem verildiğinin de bir göstergesidir.

Türkçenin medreselerde ayrı bir ders şeklinde okutulması 2. Meşrutiyet dönemine rastlar. “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi” ile müfredâta “Hat, İmlâ, Sarf-ı Osmânî, Kavâ'id-i Osmânî, Kitâbet dersleri konmuştur. 1914 yılındaki “İslah-ı Medâris Nizamnâmesi”yle birlikte Türkçe ayrı bir ders olarak müfredâta yer almıştır (Şaal, 2003: 154). Bu değişiklik medrese tarihi açısından Türkçeye verilen değere dair önem arz eden bir değişiklik olmuştur.

4.TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E KADAR YAZILMIŞ OLAN GRAMER KİTAPLARI VE BUNLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

4.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1839-1876)

4.1.1. Kavâ'id-i Osmâniyye, Ahmet Cevdet Paşa - Fuat Paşa (1851)

Ahmet Cevdet Paşa ile Fuat Paşa'nın birlikte yazmış olduğu Kavâ'id-i Osmâniyye adlı eser Encümen-i Dâniş'in basmış olduğu ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır (Erkuş, 2014: 62). 1851 yılında yapılan ilk baskısını takiben 1858, 1864, 1867, 1870, 1871, 1872, 1873, 1875, 1884, 1889 yıllarında diğer baskıları yapılmıştır (Karabacak, 2012: 615). Kendisiyle aynı dönemde yazılmış olan gramer kitaplarına örnek olmuş olan eser, Almanca ve Arapça gibi dillere tercüme edilmiş bunun yanında

Encümen-i Dâniş tarafından alınan bir karar neticesinde elli yıla yakın ders kitabı olarak okutulmuştur (Özkan, 2000: 31).

Kavâ'id-i Osmaniyye'de Türkçe dil bilgisi kurallarının yanında bunların Arapça ve Farsça şekillerine birlikte yer verilmiştir. Bu açıdan Fransız gramer anlayışını yansıttığını söylemek mümkündür (Koç, 2006: 63).

Eserin mukaddime bölümünde dilimizin Çağataycanın bir kolunu oluşturduğu ayrıca zamanla Arapça ve Farsçadan sözcüklerin alındığı bilgisi verilmiştir. Dilimize "Lisân-ı Osmanî adını vermişler ancak bu isim dönemin aydınları tarafından oldukça tartışılmıştır. Bunun üzerine Cevdet Paşa daha sonra yazmış olduğu kitaplarda bu ismin yerine "Türkçe" ve "Lisân-ı Türkî" isimlerini kullanmıştır.

Beş bölümden oluşan eserin her bölümü de kendiiçinde üçer fasıldan meydana gelmiştir. Birinci bölüm isimlerle ilgilidir. Birinci bölümün kısımlarını ise Türkçe, Arapça ve Farsça isimler hakkında verilen bilgiler oluşturmaktadır. İkinci bölüm sıfatlarla ilgilidir. Bu bölümün kısımları da Türkçe, Arapça ve Farsça sıfatlar ile ilgili verilen bilgilerden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm zamirlerle ilgilidir. Dördüncü bölüm fiil hakkında, beşinci bölüm ise edâtlarla ilgili diğer bölümlerde olduğu gibi Türkçe, Arapça ve Farsçaya göre bilgiler veren kısımlardan oluşmaktadır (Karabacak, 1986: 18-19). Bu bölümlere ek olarak hatime bölümü de bulunmaktadır.

4.1.2. Medhal-i Kavâ'id, Ahmet Cevdet Paşa (1852)

Kavâ'id-i Osmaniyye'nin yazımından bir sene sonra yine Ahmet Cevdet Paşa tarafından ortaokullar için ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Aslında *Kavâ'id-i Osmaniyye*'nin sadeleştirilmiş biçimidir (Özkan, 2000: 1). 55 sayfa olan eserin 1852 yılında yapılan ilk baskısının ardından 1886, 1888, 1890, 1893 ve 1906 yıllarında da yeni baskıları yapılmıştır (Karabacak, 2012: 616).

Eser, dokuz bölümden oluşmaktadır. Besmele ve şükür ile başlayan eser daha sonra lisanın önemini ifade etmeye çalışmıştır. Eserin "Dibâce" bölümünde kitabın yazılma sebebi anlatılırken "Muallimîne Lâzım Olan Ma'lûmât" bölümünde ise ders verecek öğretmenlere bazı öğretici öneriler verilmektedir (Özkan, 2001: 96).

Dil ve dil kurallarına ait tanımların yapıldığı mukaddime bölümünün ardından birinci bölümde isimlerden bahsedilmiştir. İsimlerin tekil ve çoğul biçimlerinin yanında isimlerin hallerinden örnekleriyle bahsedilmekte ve isim tamlamalarına da yer

verilmektedir. İkinci bölümde sıfatlara değinilmiş, üçüncü bölümde şahıs zamirlerine Arapçadaki sırasıyla yer verilmiştir. Dördüncü bölümde yer verilen işaret zamirlerini beşinci bölümde yine zamirlerle ilgili verilen bilgiler takip etmektedir. Altıncı bölümde mastarlar, yedinci bölümde fiiller anlatılmıştır. Devamında sekizinci bölümde fiilimsi ekleri ile kurulmuş olan fiil yapılarından bahsedilmiş, dokuzuncu bölümde de edâtlara yer verilmiştir. Hatime bölümünde cümle üzerinde durulmuş son kısımda da Türkçe fiiller iki, üç, ve dörtlü kökler hâlinde sıralanmıştır (Erkuş, 2014: 63-64).

4.1.3. Emsile-i Türkiyye, Abdullah Ramiz Paşa (1866)

Abdullah Ramiz Paşa tarafından yazılmış olan eser, hacim bakımından da yazılışında takip edilen metot açısından da kendisinden önceki gramer kitaplarından daha niteliklidir (Başar, 2014: 61).

Emsile-i Türkiyye, üç bölümden, buna bağlı yedi alt bölümden ve bunların dışında “Hâtîme” bölümünden oluşmaktadır. Eserin mukaddime kısmında Allah ve Peygambere dua ile başlanmış, arkasından birinci bölümün ilk faslında isimlerden bahsedilmiş, aynı bölümün ikinci faslında sıfatlardan, üçüncü faslında da zamirlerden bahsedilmiştir. Eserin ikinci bölümünün birinci faslında fiillerden, ikinci faslında ise fiilimsilerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümün ilk faslında edâtlardan ikinci faslında ise “Huruf-ı Nidâ” başlığı altında çeşitli ünlem ifadeleri açıklanarak örneklendirilmiştir. Hâtîme bölümünde ise cümle üzerinde durulmuştur.

4.1.4. Kavâ'id-i Türkiyye, Ahmet Cevdet Paşa (1871)

Ahmet Cevdet Paşa'nın 1871 yılında yazmış olduğu eser sıbyan mektepleri için kaynak kitap olarak kullanılan birçok baskısı yapılmış bir gramer kitabıdır. Dilimizin temel kuralları sade bir dille açıklanmış ve örneklerle tamamlanmıştır (Karabacak, 2012: 617).

Üç sayfalık bir giriş bölümüyle başlayan eserin bu kısmında Türkçenin ses kurallarından, okuma hususiyetlerinden, alfabe ve harflerin okunuşlarına ayrı ayrı yer verilerek açıklanmıştır. Mukaddime bölümünde dilimizin Türkçe olduğundan, Arapça ve Farsça ile daha sonraları karıştığından bahsedilmektedir.

Dokuz bölümden oluşan eserin ilk bölümünde isimlerden, ikinci bölümde sıfatlardan, üçüncü bölümde zamirlerden, dördüncü bölümde işaret sıfat ve zamirlerinden, beşinci bölümde mübhemattan, altıncı bölümde mastarlardan, yedinci

bölümde fiillerden, sekizinci bölümde fiilden türetilmiş kelimelerden, dokuzuncu bölümde ise edâtlardan bahsedilmiştir.

4.2. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1876-1878)

4.2.1. *İlm-i Sarf-ı Türkî*, Süleyman Hüsnü Paşa (1876)

Dokuz bölümden oluşan *İlm-i Sarf-ı Türkî* Süleyman Hüsnü Paşa'nın ortaokul öğrencileri için yazmış olduğu genel olarak Türkçe kuralların verilmiş olduğu bir dil bilgisi kitabıdır. Diğer dil bilgisi kitaplarıyla karşılaştırıldığında oldukça sade, açık ve anlaşılır bir dille yazıldığı görülmektedir (Toparlı ve Yücel, 2006, 5). Hacim olarak büyük bir eser değildir.

Süleyman Hüsnü Paşa'nın eserinin adını *İlm-i Sarf-ı Türkî* olarak koyması oldukça dikkat çekicidir. Kitabın adında “Türkî” ifadesine yer vermesini Türkçülük anlayışına bağlamak mümkündür. Çünkü sadece devletin isminin Osmanlı olduğunu; milletimizin adının Osmanlı milleti değil sadece Türk, dilimizin ise Osmanlıca değil Türk dili olduğunu belirtmesi bunu göstermektedir (Toparlı ve Yücel, 2006: 9).

Eserin birinci bölümünde isim, ikinci bölümde sıfat, üçüncü bölümde zamir, dördüncü bölümde ism-i işâret, beşinci bölümde mübhemât, altıncı bölümde mastar, yedinci bölümde fiil, sekizinci bölümde fe'r-i fi'l, dokuzuncu bölümde edat konusunda yer verilmiştir.

4.3. MUTLAKİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1878-1908)

4.3.1. *Sarf-ı Osmânî*, Selim Sâbit Efendi (1884)

1884 yılında Selim Sabit'in ortaokullar için yazmış olduğu *Sarf-ı Osmânî*'de Arapça, Farsça ve Türkçenin kuralları birbirleriyle kıyaslanarak bâblar halinde verilmiştir (Salman, 2008: 1).

Esere diğer eserlerde de olduğu gibi besmele ile başlanmış; eserde kelime, hece ve harf kavramları açıklanmıştır. Klasik gramer sistemini uygulayan Selim Sabit Efendi, dil bilgisine yönelik bütün mevzulara dikkat çekere açıklamış, ekseriyetle Türkçe yapı ve görev konularına değinilmiştir (Temizyürek, 1999: 43).

Eserin ilk bölümünde Türkçe kelimelere yer verilmiştir. Türkçe kelimelerin tasnifi isim, sıfat, fiil, zamir ve edât şeklinde yapılmıştır. İkinci bölümde Arapça kelimelere yer verilmiş, Arapçadan dilimize geçen kelimelerin dört neviden olduğu

ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Farsçadan dilimize geçmiş olan kelimelerden bahsedilmiştir. Farsçadan dilimize üç neviden kelimenin geçtiği bilgisi verilmiştir (Başar, 2014: 68).

4.3.2. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Halit Ziya (1884)

77 sayfdan oluşan *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*, Halit Ziya tarafından Alay Mekteplerindeki Türkçe derslerinde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Eserde Türkçe kuralları üzerinde özellikle durulmuş ve bu kurallar seviyeye uygun örneklerle açıklanmıştır. Bu yolla dil bilgisi konularının pekiştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Eserde uygulamalı gramer öğretimi üzerinde durulmuş bu açıdan “tatbikat” adı verilen bölümlerde öğrenilenlerin öğrenciler tarafından uygulanması sağlanmıştır. Örnekten tanıma ulaşma yöntemiyle bugünkü gramer anlayışına yakın bir anlayış sergilenmiştir (Türkay, 1999: 6).

Dokuz bölümden oluşan eserin birinci bölümünde isim, ikinci bölümünde sıfat, üçüncü bölümünde zamir, dördüncü bölümünde fiil, beşinci bölümünde fer'-i fiil, altıncı bölümünde ta'dil-i fiil, yedinci bölümünde edat-ı rabt, sekizinci bölümünde edat-ı sıla, dokuzuncu bölümünde edât-ı nâda anlatılmaktadır. Eseri diğer dil bilgisi kitaplarından ayıran özellikleri daha önceki kitaplarda görülmeyen imlâ bölümüne ve tenkit isimli bölümde bazı noktalama işaretlerine dair açıklamalara yer vermesi şeklinde ifade etmek mümkündür.

4.3.3. Tertib-i Cedid-i Kavâ'id-i Osmaniyye, Cevdet Paşa (1885)

Eser, daha önce Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın birlikte yazmış olduğu *Kavâ'id-i Osmaniyye* adlı eserin üzerinde Cevdet Paşa'nın bazı ilaveler yaparak kaleme aldığı bir dil bilgisi kitabıdır. İlk baskısı 1885'te yapılan eserin daha sonra başka baskıları yapılmış olsa da baskılar arasında bir fark yoktur.

Eser iki sayfalık bir giriş bölümü ile başlar, yazar burada daha önce yazmış olduğu eserleri tanıtır. Bu bölümü takiben gelen “muhtıra” bölümünde lisânımız tanıtılmış, aslının Türkçe olduğu Osmanlı lisânının daha sonraları Arapça ve Farsça'dan mürekkep bir dil haline geldiğinden bahsedilmiştir. Bundan sonra da “muallime talimat” adı altında üç sayfalık bir bölüm gelir. Eser sekiz bölümden ve bu bölümlerin altındaki fasıllardan oluşmaktadır. Birinci bölümde isimlere, ikinci bölümde sıfatlara, üçüncü

bölümde tamlamalara, dördüncü bölümde zamirlere, beşinci bölümde fiillere, altıncı bölümde edatlara, yedinci bölümde cümleye, sekizinci bölümde ise Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça unsurlara değinilmiştir.

4.3.4. Üss-i Lisân-ı Türkî, Mehmet Sadık (1895)

Mehmet Sadık tarafından kaleme alınmış olan eser, dil bilgisi kurallarını doğru Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak kaleme almış olması yönüyle dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. *Üss-i Lisân-ı Türkî*, Martin Hartmann tarafından 1902 yılında Almancaya çevrilmiştir (Toparlı ve Ilgın, 2006: 7).

4.3.5. İkinci Seneye Mahsus Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî (1907)

Eser, rüşdiyelerin ikinci sınıf öğrencilerine Türkçe dersi için kaynak kitap olması hasebiyle bir komisyon tarafından yazılmış dil bilgisi kitabıdır. Komisyonda kimlerin olduğu bilinmemektedir. Bölümler hâlinde yazılmamış olması ve bir önsözünün olmaması eserin dikkat çekici özelliklerindendir. Eserde kelime türleri beş başlık altında incelenmiştir. Bunlar sırasıyla “isim, sıfat, zamir, fiil ve edat” şeklindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SALİH İHSAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. SALİH İHSAN'IN HAYATI

Salih İhsan kendisini Bahriye Mektebinde “Fenn-i Kitâbet” yani çeşitli yazı, usûl ve şekillerinin öğretildiği derslerin hocası olarak takdim eder. Bahriye salnâmelerinde ise “Kitâbet ve Kavâid-i Osmâniye Muallimi” olarak kaydı bulunan Salih İhsan’ın Bahriye’ye duhûlünün 1287 (1871) yılına denk geldiği, yüzbaşı rütbesini 1302 (1886) yılında aldığı yine bu bilgiler arasındadır. Baba adı ve doğum tarihi gibi bilgilere erişilemese de Bahriye’ye girişi göz önünde bulundurulduğunda doğum tarihinin 1850’li yılların hemen başı olduğu tahmin edilebilir. Bahriye Mektebi’ndeki hocaların teşvikiyle aynı mektepte lisân muallimi olan Aleko Efendi’nin yazmış olduğu “*İngiliz Kavâid-i Lisâniyesi*” adlı eseri hicrî 1307 miladi (1889) yılında dilimize çevirmiş, yine mektepteki öğrencilerinin teşvikiyle “*Osmanlı Lisânı*” adlı eseri 1312 (1896) yılında kaleme almıştır. Eserin basılması için verilen ruhsatnamelerin 1319 yılına ait olması ruhsatın eserin 1319 yılındaki yeni bir baskısına ait olabileceğini de göstermektedir. Kaldı ki eserin 1896 baskısında rüşdiyelere yönelik yazıldığının belirtilmesi ruhsatnamede ise idâdîler için izin verilmiş olması ruhsatnamenin eserin 1319 yılındaki baskısı için verilmiş olabileceği iddiasını kuvvetlendirmektedir. Son olarak 1326 (1910) yılında yazmış olduğu “*Osmanlı Elifbâsı*” adlı eser karşımıza çıkmaktadır. Oldukça velûd bir şahsiyet olan Salih İhsan, yazmış olduğu eserler ve bu eserlerde çocukların eğitimi üzerine ortaya koyduğu fikirler açısından değerlendirildiğinde oldukça donanımlı bir eğitimci olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüz pedagoji kitaplarında rastlanabilecek fikirlere daha o dönemde özellikle “*Osmanlı Elifbâsı*”nda yer vermesi eğitime bakış açısını da yansıtmaktadır. Çocuğu merkeze alan, ceza yerine ödül teşvik eden, rol model olmanın katı disiplinden daha olumlu sonuçlara katkıda bulunacağını ifade eden, terbiye hususunda aileyi ilk sorumlu kurum olarak gören fikirleriyle oldukça modern bir eğitim anlayışına sahip olduğunu da düşünebiliriz. Salih İhsan’ın bu fikirleri aynı zamanda devrin ve çalıştığı kurumun da eğitim anlayışını yansıtmaktadır. Yapılan terakkiyât çalışmalarının eski usûl eğitim anlayışını değiştirmeye çalıştığını da söylemek mümkündür. 15 Mart 1901 tarihli bir belgede Kitâbet Muallimi Kolağası Salih İhsan’ın Mektebi Bahriye öğrencilerinin o sene yapılan sınavlarda kitâbet ve kavâid-i kitabet derslerindeki başarılarından dolayı taltif

edileceğine dair bilgilere rastlanmıştır. Yazmış olduğu “*Osmanlı Elifbâsı*” adlı eserin kapağındaki bilgilerden yola çıkarak kolağası rütbesinde olduğu görülmektedir. Ancak aynı kitabın bulunan iki kapağının birinde kolağası diğerinde ise binbaşı rütbesi ile kendini takdim etmesi de dikkat çekicidir. Verdiği derslerden ve yazmış olduğu eserlerden Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca gibi dilleri de bildiği anlaşılmaktadır.

2. SALİH İHSAN’IN ESERLERİ

Salih İhsan’ın araştırmalarımız sonucunda ulaşılabilen üç eseri vardır. Bunlardan “*İngiliz Kavâid-i Lisâniyesi ve Osmanlı Elifbâsı*” ile ilgili bilgiler bu bölümde yer alırken “*Osmanlı Lisânı*” ise üçüncü bölümde geniş bir biçimde ele alınmıştır.

2.1. İNGİLİZ KAVÂİD-İ LİSÂNİYESİ (1307)

Mekteb-i Bahriye dil hocalarından Aleko Efendi’nin yazmış olduğu eserdir. Eser, Kitabet Muallimi Kolağası Salih İhsan tarafından hicrî 1307 yılında dilimize tercüme edilmiştir. Salih İhsan “*Osmanlı Lisânı*” adlı eserinde Bahriye Mektebindeki hocaların teşvikiyle eksik malumatına bakmaksızın bu eseri çevirme ihtiyacı duyduğunu dile getirmiştir (Salih İhsan, *Osmanlı Lisânı*: b). Eserde İngiliz dilinin kurallarının açık ve sade bir şekilde anlatıldığı ifade edilmektedir. Bunun yanında eserin İngilizcedeki telaffuz ve kıraatta yaşanan güçlükleri aşip bu güçlükleri kolaylaştırmak için yazılmış olduğu da “İfâde-i Meram” bölümünde belirtilmiştir. Ayrıca kitabın kapağında İngilizce ve Osmanlıca olarak 16 altı sayfalık formalar halinde haftalık yayınlandığına dair bilgiler mevcuttur. Kitabın bu bölümlerin birleştirilmesi sonucunda oluştuğu düşünülebilir.

Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Her kısım da kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Kitabın birinci bölümü dört fasıldan oluşmaktadır.

Birinci fasılda haruf ve bunların sadalarından bahsedilmektedir. İkinci fasılda İngiliz lisânının kelamın ona inkısam ettiği ifade edilmektedir. Bunlar: 1-Harf-i tarif ve harf-i tenkir, 2- İsim, 3-Sıfat, 4- Zamir, 5- Fiil, 6- Fer’i fiil, 7- Harfüssak, 8-Hâl ve zuruf, 9- Harf-i atıf, harf-i şart, harf-i talil, 10- Harf-i nidâ şeklinde sıralanmıştır. Üçüncü fasılda harf-i tarif ve harf-i tenkir anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise isim, sıfat, zamir, fiil, harfüssak, hâl ve zuruf, harf-i atf, harf-i şart, harf-i talil, harf-i nidâ detaylarıyla anlatılmıştır.

İkinci bölüm “Sentaks” başlığı altında dil bilgisi kuralları şeklinde oluşturulmuş, yukarıda bahsi geçen başlıkların incelendiği bölümdür.

2.2. OSMANLI LİSÂNİ ELİFBÂSİ (1326)

Maarif Nezaret-i Celilesinin 19 rabiülevvel 326 ve 7 Nisan 324 tarihli ve 40/2121 numaralı ruhsatnameyle tab’ olunmuştur. Neşreden kişi Mücellidhane-i Osmanî ve Kâinat Kütüphanesi sahibi Leon’dur.

Kolağası Salih İhsan’ın 1326 yılında yazmış olduğu Osmanlı Lisânı Elifbâsı adlı eserinin “Arz-ı Meram” bölümünde mektebe başlayacak bir çocuğun sahip olması gereken özellikler arasında akla karayı seçecek yaşta ve en azından 7-8 yaşlarında olması gerektiğini, sayı sayabilmesi ve az da olsa zihinden hesap yapabilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu yaştaki çocukların okumayı kolay kavrayıp seveceği hem de kendi sağlığını koruyabileceğinin altını çizmektedir. 4-5 yaşlarında okula verilen bir çocuğun okuyup yazmaya aklının ermeyeceği, çabuk usanacağı ve okuma yazmanın öğrenilemez bir şey olduğu kanaati kendisinde hâsıl olacağı bununla birlikte türlü bahanelerle okula gitmek istemeyeceğinden bahseder. Bu yaştaki bir çocuğun en doğal ihtiyacının oyun olduğundan bahseden yazar, bunun hilafına hareket etmenin kanunlara da aykırı olduğu bilgisini verir.

Bir çocuğun okula başlamadan önce gerekli terbiyeyi alması gerektiğini bunun da ilk olarak anne kucagında başladığını belirten yazar, annelerin, mürebbiyelerin ne kadar terbiyeli olursa çocukların da o kadar terbiyeli olacağından bahseder. Çocuğun gelecekte toplum içinde düzgün bir şekilde var olabilmesinin onun önemsenmesi ile mümkün olacağını dile getirir. Yalnız bu terbiye verilirken İslam dini üzerine doğan çocukların ecnebilerin terbiyelerine maruzkalarak özlerinin bozulmasına müsaade edilmemesi gerektiğine de vurgu yapmıştır. Çocuğun çok fazla kontrol altında tutulmasının, düşen bir çocuğun yerden kaldırılmasının düştüğünde göreceği zarardan daha fazla olacağını ayrıca çocuğun biraz kendi haline bırakılmasının da faydalı olacağını ifade etmektedir (OLE, 1910: 3).

Çocuğun terbiyesi ile ilgili velilerin yapması gerekenlere değinen yazar, döneminin çağdaş eğitim anlayışının bir temsilcisi olarak cezadan uzak durulması gerektiğini vurgular. Çocuğa bir şey yapması veya yaptığı yaramazlıktan vazgeçmesi için takınılacak tavrın sert ve itaate zorlayıcı bir tavır olmasının çocuğun velisinin olmadığı yerlerde aynı davranışları sergilemesine neden olur. Onu bu davranıştan

vazgeçirmek için çocuğa uygulanacak korkutmaya dair davranışlar bir müddet sonra çocukta o tavra karşı aynı şekilde mukabelede bulunmayı da beraberinde getirecektir. Bu durumda çocuğa gösterilecek yumuşak tavrın çok önemli olacağı ifade edilmiş ve büyük bir suç olmadığı takdirde yapılanın affedilmesinin çocuğun kişiliği üzerinde olumlu etkiler bırakacağı dile getirilmiştir. Bütün bunlar düşünüldüğünde yapılması gereken şu şekilde ifade edilmiştir: Ebeveynler çocuklarının nasıl olmasını istiyorsa öncelikle kendilerinin de öyle olması gerektiği söylenerek çocuğun büyüklerin birer aksi olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır.

Eserde okulun ve muallimin ana kucağını aratmayacak kadar müşfik olması gerektiği ifade edilmektedir. Hocalığın bir sanat olduğu her âlimin hoca olamayacağından bahsedilir. Hocanın genç ve dinç olmasının gerekliliği yaşı genç olan hocanın çocuklara daha yakın olacağı şeklinde açıklanmıştır. Öğretmenin tükenmez bir hazine olan aferin hazinesinden bol bol çocuklara vermesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Şayet hoca leyfî bir okulda ise öğrencilerle yemek yemeli hatta onların oyunlarına katılmalıdır. Darülmualimîn ve Darülfünûn gibi okullardan yetişmiş olan genç hocaların ücra yerlerde, mahalle içlerinde, hava almayan dersliklerde öğretmen ihtiyacını azalttıklarını da dile getirmiştir.

Eserde çocuklara okutulacak kitapların oldukça sade olması, fazlaca kısa veya fazlaca uzun olmaması gerektiği ifade edilmektedir. Hoca ders anlatırken çocuğa anlayıp anlamadığını sormalıdır. Çocuk iyice okumayı öğrendikten sonra yazmaya da alıştırılmalıdır. Öncelikle çocuğa kalem tutması öğretilmeli, kalemi yontmasını öğreninceye kadar da kalemi açılmalıdır. Çünkü yazıyı güzel yazan kalemini güzel tutan ve iyi açandır (OLE, 1910: 17). Yazar, kendi düşüncesine göre yedi sekiz yaşlarında anne babasından da zamanında bir terbiye görmüş çocuğun elifbayı öğrenir öğrenmez sadece Türkçeyi değil Arapça ve Farsçadan mürekkebin lisânımız olan Osmanlı lisânının da imlâsını yazar. Ayrıca eserde yabancı dillerden alınan kelimelerin kıraat ve kitâbetlerini dilimizin şivesine uydurmamız gerektiği de ifade edilmektedir.

Yazar bu elifbâ ile yedi yaşındaki çocuğunu okutup yazdığını memleket dahilindeki bütün çocukları da kendi çocuğu gibi gördüğünden bu risaleyi onların da nazar-ı istifadelerine sunduğunu belirtmiştir. Zor, karmaşık mevzulara dördüncü beşinci derslerde girip çocukları korkutmadığını yine örneklerini basit ve anlaşılır örneklerden seçtiğini, çocukların kafalarını karıştırıp cesaretlerini kırmadığını dile getirmiştir. Bu

eser sayesinde bir çocuğun en kısa sürede ve kolaylıkla okuma yazma öğreneceğini ümit ettiğini dile getirir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMĀNLI LĪSĀNĪ’NIN TRANSKRĪPSİYONU

1. ‘OŞMĀNLI LĪSĀNĪ’NIN TRANSKRĪPSİYONU

‘OŞMĀNLI LĪSĀNĪ

Eşer-i hāme’i Şālīh İh̄sān

Ez-hevācegān-ı Mekteb-i Bahriye’i Şāhāne

Her hāḡḡı şāhib-i eşere ‘ā’iddir.

Mühürsüz nüshalar sāhtedir.

Ma’ ārif Nezāret-i Celīlesiniñ ruḡṣatını hā’izdir

İSTĀNBŪL

(A. Āşāduryān) Şirket-i Mürettibiye Maṭba‘ası- Bāb-ı ‘Ālī Cāddesinde Numero 56

1312

Taḡdīs-i Ni‘met

Cenāb-ı rabb-i ‘izzet, bihāḡḡın nur-u nübüvvet, ḡurretu’l ‘ayn ‘Oşmāniyān, ḡalife’-i rusūl Rabbü’l enām efendimiz ḡazretleriniñ vüçüd-u ‘ālī müsevvid mülükānelerini bu mülk ve millete baḡışlasın.

Müceddid-i şānī’i devlet ve ḡızānetü’l ḡükm-i ḡükümet olan padişāḡımız efendimiz ḡazretleri terāḡḡiyātıñ mürevviç i‘ḡamıdır. Buña rüz-ı cülūs-ı ḡümāyūnlarından beri vüçüda getirdikleri āşār-ı me‘ālī dişār ile istidlāl ideriz. Cümle’i terāḡḡiyātıñ maşdarı olan ma’ārifin terāḡḡı ve teālīsine Ma’ārif-i ‘Umūmiye Nezāreti Celīlesi tarafından cidden bezl-i ecellı ḡimmet buyruluyor. Bu ‘uluvvi ihtimām ḡemān ḡiçbir memlekete maḡşuş deḡildir. ḡāmi’i fūnūn ve ‘irfān ve māḡi’i ceḡli ve ‘aduvvān şeriyār-ı mufahḡham efendimiz ḡazretleriniñ eşer-i pāk ḡümāyūnlarından serm-ū inḡirāf etmeyen nāḡır ma‘ālīm ḡaḡirimiz Devletlü ḡasan ḡüsni Pāşā ḡazretleriniñ āşār-ı teşvikāt feyz-i ḡāyāt faḡimāneleri Mektebi Bahriye’i Şāḡānemiziñ ders nezāretine feyz āver rif‘atlu Sāmī Bey’iñ yāveri’i ḡimem-i ma‘ārifperverānesiyle mu‘allimīn ārkadaşlarım tarafından maḡşad-ı terāḡḡiñiñ ḡuşūline ni‘amüzzeri‘a olan (iddiāyı müsābaḡat) dan demāver olurcasına fūnūn-u şitāye müte‘allıḡ vüçüda getirilen āşār-ı

nāfi‘a talebeyi öteden beri ecnebî kitâblarına mürâca‘atla iğne ile kuyu kazmakdan kurtarmıştır. Ahiren mektebimiziñ nezâret-i ‘umûmiyesine şerefâver olan

b

‘İzzetli Hüsni Bey Efendi’imiziñ yeniden teşebbüs buyurdukları icrâ‘at, Teraqqiyât-güsterâneriyle terbiye ve tahşiliñ kâat kâat i‘tila edeceğine emniyetimiz berkemâldir. Bahriye kütübhanemiz az vakit içinde zâbitân bahriyemiziñ âsarhâme ve tercümeleriyle mâlamâl olmuştur. Bu âsar-ı bergüzideye nisbetle bu vecîz naçiz âfitâb cihântâbe nisbetle şu‘le‘i şebtâb meşâbesinde kalır. Eğer ‘atf-ı lehâzâ-i ‘itibâra mazhar düşübdde kütübhaneyi mezbûruñ bir köşeciğinde bir mevki‘ tatabilirse bu ‘âciz-i bîvâyeleri için ondan büyük ni‘met ve şeref-i cihân kıymet olamaz.

İfâde‘i Merâm

Söylemekde olduğumuz lisân, herkesiñ bildiği vecîle üç lisândan mürekkebtir. Lisânımızıñ mürekkebâtı ‘Arabî ve Fârisî olduğundan ‘Arabî ve Fârisîniñ de kavâ‘idlerini şâmil olmak üzere (‘Osmânî Lisânı) nam-ı ‘umûmiyesi altında bir kitâbıñ tedvîn olunması luzûmunu çokdan his eylemiş ve bunuñ âlem-i şuhûd matbû‘âta gelmesini beklemekde bulunmuş idim. Gerçi meydanda birçok kavâid kitâbları mevcûddur. Fakat bunlardan hiçbirisi lisânımızıñ hâ‘iz olduğu şerveti tabi‘ye ile mütenâsıb olacak mükemmeliyet-i matlûbeyi hâ‘iz değildir. Zirâ geçen seneden beri müsâbaka usûlü ile yapılan ve yapıdırılan Kavâid-i ‘Osmâniye kitâblarınıñ dâ‘ire‘i celîle‘i ma‘ârifde münâ‘kid komisyon-u mahşuş ma‘rifetiyle tedkîk edilerek Mekâtib-i Rüşdiye şâkirdânelerine tadrîs olunmak için derdest-i

c

intiḥâb bulunması şıdk-ı müdde‘âmızı isbât ider. Toğrusı devletlü Nâzır Pâşâ Hâzretleriniñ şu himem-i celîle‘i teraqqiyât-güsterânelerine ne kadar teşekkür edilse azdır. Bu ‘abd-ı kembiḍâ‘ları Mektebi Bahriye‘i Şâḥâne‘de mu‘allimleri bulunmak şerefiyle mübâhi olduğum sevgili talebelerimiñ teşviḳ ve terḡibleri ve her türlü âsar-ı fedâkârî ibrâz etmeleri sayesinde fenn-i kitâbete medḥal olmak üzere tadrîs etmekte bulunduğum dersleriñ ḥulaşasını hâvi olmak üzere cemi‘ ve tertîb etdiğim şu risâleyi bîmane-i te‘âlî (Allahu Teala’nın ihsanı ile) Mekâtibi Rüşdiye talebeleriniñ nazargâhı istifâdelerine ‘arz ediyorum. Vâkı‘â mükemmeldir diyemem fakat lisânımızı terkîb eden ‘Arabî ve Fârisîniñ lisânımızda câri olan kavâ‘idlerini de şâmil bulunduğundan kitâb müdevvine‘i sa‘iriyeye nisbetle talebeniñ daḥa ziyâde istifâdesini mücib olacağını

zannederim. ‘İlm-i şarfi kelimâtıñ ahvālinden, ‘ilm-i nahvü kelimâtıñ terkibinden soñra ‘arz olan ahvālinden bahş ider birer fenn-i müstakıl iseler de ikisiniñ de bir maqşada hıdmet edecekleri cihetle bir ‘ilm-i ‘itibār olabilecekleri haqıqat hālîne istināden şarfi ‘Oşmānî, nahvı ‘Oşmānî gibi bir tākım beyhūde taq̄sīmāt icrāsına lüzüm görmedim. Hem kavā‘id-i nahviyemiz, elsine’i ecnebīye gibi nahvı ‘Arabīye nisbetle laşey meşābesinde olduğundan kavā‘id-i şarfiyeden tefrīkine hiç hācet yokdur.

Lisānımızıñ kavā‘idindeki intizām elsine’i ecnebīyeye maq̄is olamaz. Çünkü bu kıyası icra etmek üzere bir lisānıñ eselasāsı olan

d

(fi‘l) bahşı intiḥāb ider ve taşrifātça bir mest şāyasıyla teşadūf edilmeyerek ezmaneniñ kāffesiyle ‘alel kāide taşrif olunduğunu dermeyān idersek sıdḡ-ı müdde‘āmız şabit olur. Fi‘llerimiziñ bu kadar mükemmel bir intizām ile taşrifātına muqabil Fransızcanıñ gayri kıyāsı fi‘illerini şāmil kitābıñ hacmi hemān lisānı Fārisīyeniñ kavā‘idi ‘umūmiyesini şāmil olacak kadar büyük ve k̄orkunç olduğdan başka menā‘atide ezberlemek külfetine inzimām edince kıyāsımızıñ derecesi ta‘ayün etmiş olur. Kıyāsi diye kabūl ettikleri ef‘ālî dört (k̄oncugezon). Kıyāsen hale taşrif edebilmişler! Cem‘i bahşideki istiḡnāatı pīş te‘emmüle alır isek bir zihniñ o kadar gürültüyü öyle kolay kolay kavramayacağını añlarız. Her bir kelime içün tezk̄ir ve te‘yis ‘itibār iderek cins kelimeye göre ḡarf-i t‘arīf tenk̄ir isti‘mālî lisānı būsūtün işḡāl etmişdir. Mektebimiziñ lisān mu‘allimlerinden Āleko Efendi’niñ (İngiliz Kavā‘id-i Lisāniyesi) nām eşer bergüzidesini arkadaşlarımızıñ vāk‘i olan teşvikāt ḡayr ḡevaḡaneleri ile nokşanı ma‘lūmātıma bakmayarak lisānımıza tercüme iderken icrā etmiş olduğum acı tecrübe neticesi olarak diyebilirim ki İngiliz lisānınıñ telaffuzca mişal sâ‘ir hükmenilmiş olan müşkülâtı bizim uşul imlāniñ şikāyet olunān müşkülātına k̄at k̄at fā‘ikdir. Zirā telaffuāz içün mükemmel bir k̄ā‘ide’i ‘umūmiye vaż‘i mümkün olamaması, bir lūḡatıñ derste telaffuzu içün ya lūḡat kitābına müracaatla anıñ sūret telaffuzunu görmeḡe yāḡud bir İngiliz’iñ

h

aḡzından işidūb taḡlīd itmeḡe ihtiyāc bırakıyor. Fransız lisānında levāḡıḡ kelimātıñ imlāya viridiḡ müşkülāt az mıdır? İngilizcede İstikbāle delālet iden fi‘lî iāneniñ mütē‘addid olmasıyla bunlarıñ ta‘yini mevki‘ isti‘mālîleri ḡuşuşunda dūḡār olunan ḡaḡalar yüzünden şaḡā ile denizde boḡulmuş kesān ider, ölmediḡi mervīder. Lisānımızda isti‘mālîni tervīc itdiğimiz terākibi Arabīyye ve Fārisīyeniñ ehemmiyetlerini taḡdīr

itmeyecek kimse yoktur. Çünkü Arabî ve Fârisîden aldığımız bu şeyler sâyesindedir ki lisânımız gerek fûnûn ve edebiyâtda gerek siyâsiyâtda bir sûreti mükemmelede ifâde'î merâma sâlih bir lisân olmuştur. Kâide'î Fârisîye üzere cereyân eden terâkib-i tavşîfiyede sıfat ile mevşuf yazında 'aded ile cinsde aranılan muṭabâkâta muḳabil Fransızcada bu muṭâbakât ma'ziyâde mevcûd olmakla birlikte mevşûflarından mû'ahḥar vâki' olan şîfatların mevşûflarından muḳaddem vâki' olanlarından ekşeri olması ve bu taḳdim ve te'ahḥuruñ ma'nâyı kelimeye de dahli ve te'sîri bulunması esmâ'î işârât ve zemâ'irde de ayrıca tezkîr ve te'nîş 'itibâr olunması bir âksân ile tezkîri ve diğerk âfsân ile te'yîşi mu'teber olan kelimâtı hıfz itmek mecbûriyet elimesi me'ânî efâli mefâ' ile cerü işâl içün gâh ḥurûfî cäreiyi tevsîṭ itmek ve gâh itmemek ve bunun için de bir kâide olsun vazî' olunamamak, işbât etmek istediğimiz mahremi intizâmın derecesini taḳdir olunamayacak derecede artırmaz mı?

v

Telaffuz ceḥtine gelince: Lisânımızın telaffuzu semî'e ziyâde mülâyim gelecek âhenk şavtını ḥâ'iz olduğı âlimiñ taḥt 'itirâfındadır. Zîrâ Arabî ve Fârisî lisânlarının müziḳâl ya'ni mûsiḳî te'sîri bahş etdiklerini Avrupalılar söylüyorlar. Lisânımızın cüz'î aşliyesi olan Türkce ise (ğāvral) ya'ni ḥançeri bir lisân olmadığından bunun daḡı kabâ'ad olunamayacağı ṭabî'îdir. Arabî ve Fârisî sâyesinde ḥâl ve mevki'e isti'mâl edilecek luğatlerimiziñ pâyânı yoktur: meşelâ “ celâdet, ğazanfer, galibañ gibi sem'e kuvvetli gelecek elfâzı cüzilemiz “ tebessüm, zülf, nâz gibi ḳulağı ḡafîf gelir. Elfâzı raḳîkemiz velḡâşıl her vâdide ḳullanacak şeylerimiz mevcûddur. Şîve ve sadelikce lisânımızın dünyânın en güzel bir lisânı 'addolunmağı şâyândır. Bunu her ḳavim içün cibli olan lisân muḡabbetiniñ sevḳiyle söylemiyorum. Ancak elcâyı ḡaḳîḳatle bîṭarafâne muḡakeme ediyorum. Zîrâ meşelâ (yazdığım mektub) terkîbi dil-i fârisî âḡer bir lisâna tercüme olursa “Evvel mektubki ben anı yazdım.” sebkinde bir ismi mevşûl ile ifâde olunmağıdan başka bir ṭarz ifâde olunmadığından (ḡayrül kelâmi mâ ḳalle ve delle) muḡaddâḳınca (yazdığım mektûb) ta'bîri elbette dilnişîndir. Hele rivâyet fi'lerimiziñ ḡâ'iz oldukları eḡemmiyetin derecesi lisân-ı âşinâları nezdinde bizden de büyükdür. Çünkü elsine'î sâ'irede rivâyete maḡşuş bir şîğı yoktur.

z

—ma'nâyı inḡisârı müfîd olmayacak şûretde 'alelîṭlâk fâ'iliñ mef'ûle onuñ da fi'le taḳdim iderek cümle tertîb edilmesi âhengi intizâma daḡâ muvâfiḳ geldiğı 'ulemây-ı elsineniñ iddi'âlarıyla şâbitdir. Velḡâşıl lisânımızın elsine'î sâ'ireden

temeyyüzüne medār olacak dahā pek çok havāsı varsa da derūn-u risālede mūnderic bulunmuş olduğundan burada tekrārından şarf-ı nazār olunmuşdur.

Bundan böyle devā'irce yazılacak muharrerātın da ġāyet açık lisān ile yazılması hakkında devā'ir-i devlete şeref taştir buyrulduğunu istibşār etdiğimiz emri sāmīniñ sāye'i ma'āruf vāye'i hāzreti şehriyāride lisānımızca da bir devr-i terākķi açacağı şüphesizdir. Hükūmeti seniyyeniñ lisānımızın istikmali huşūşunda şu vecħilede ibraz buyurduğu āşar-ı teceddūd-i perverāneye 'arz-ı şükran-ı firāvān ideriz.

‘Oşmānlı Lisānı

Bismillahirrahmanirrahīm

Elḥamdulillahi ḥaḳķa ḥamdihi vaşşalatü vesselāmü ‘ala hayra halkıhi ve ala alihi ve şaḥbihi.

‘Oşmanlı lisānında ḥarf otuz ikidir: Elif, be, pe, te, şe, cim, çe, ḥa, ḥı, dal, zel, ra, ze, je, sin, şın, şad, ḍad, tı, zı, ‘ayın, ġayın, fe, ḳaf, kef, lam, mim, nun, vav, he, ye.

İşte bunlara ta‘lim ḥurūfi ma‘nāsına “ḥurūf-i hecā” tesmiye olunur. Bunlara “ḥurūfi mebanı” de denilir. Ḥurūfi hecā iki kısım olub biri māba‘dına bitişmeyen ḥarfler olub bunlara “ḥurūf-i munfaşıla” denilir ki “ elif, dal, zel, ra, ze, je, ve” ḥarfleridir. Diğeri māba‘dına bitişen ḥarfler olub bunlara da “ḥurūf-ı muttaşıla” dinilir ki bunların bākīsīdir.

Ḥareke—Kelimātı teşkıl iden ḥurūfun rābıtalarıdır. Ḥareke üçdür üstün, esre, ötredir bunlara fetḥa, kesre, zamme de derler. Manṭūk bih olan ḥarf yā kendi ḥarekesine mu‘temed bulunur.

2

Oña (müteḥarrik) derler. Yāḥūd māḳabliniñ ḥarekesine müstenid bulunur. Oña (sākin) derler. Ḥarf-i sākiniñ üzerine (cezm) ta‘bir olunān şu (°) işāret vaz‘i olunur. Fetḥa ile zamme ḥarfiñ üstünden, kesre altından resm olunur.

Ḥurūf-ı İmlā—Kelimāt-ı Türkiyyeye maḥşuş olmaḳ üzere “elif,vav,ye” ḥarfleri olub (elif, he) ḥarfleri fetḥaya (vav) zammeye (ye) kesreye ‘alāmet olarak yazılır.

Ḥurūf-ı Med—“Elif, vav, ye” ḥarfleri olub bunları Arabī, Fārisī kelimātında fetḥayı, zammeyi, kesreyi med ider.

Ḥurūf-ı Resmiye—Kelimāt-ı Arabiyye ve Fārisiyyede telaffuz olunmayan (vav, he) ḥarfleridir: ḥāce—ḥāhiş gibi.

Elif dā'ima harf-i med olup üst tarafındaki harfiñ harekesini itāle ider: kâtib gibi.

(Ye, vav) daḥi Arabî ve Fârisî kelimelerde harf-i med olup “ye” kesreyi “vav” zammeyi med ider. Bākî—derûn gibi. Eğer harf-i med olan elifiñ üst tarafındaki harf yine elif ise üzerine (âmir) tarzında med işâreti atılarak iki elif yazılmaz.

Tenvîn—Fılaşl nunlamak demektir. Esmâ'î Arabîyye

3

evâhirîne lâḥik olur ki o “nun” harfi yalnız melfûz olur. Mektûb olmaz ḥatda oña ‘alâmet olmak üzere kelimeniñ âḥirîne çift hareke atılır. İşte bu çift harekeye mecâzen (tenvîn) denilmiştir:

Lâfzen—bigayr-i haḳḳın gibi.

İki üstün ile bütün kelimeleriñ âḥirinde elif yazılır:

Ḥayyen—meyyiten gibi. Faḳaṭ ba‘del elif hemze ile biten kelimâtta bu kâ‘ide câri değildir:

Binâen ‘aleyh—eşer-i pedere iḳtifâen gibi.

Bir de “ma‘ni” gibi elif maḳşura ile yazılan kelimelerde iki üstün için elif yazılmaz:

ma‘nien gibi.

Ve birde tâ‘î merbûta ile biten kelimâtta iki üstün için elif yazılmaz: mddeten gibi.

Da‘va, fetva gibi kelimeleriñ elifini (ye) şeklinde yazmanıñ bir ḳâ‘idesi vardır şöyle ki âḥirde vākî‘ elifler üç harfli kelimelerde aşlı ‘itibâriyle ya‘ni eğer aşlı vā‘v ise ‘amûden ve eğer yâ ise (ye) şeklinde resm olunur.

Kelimeniñ vâvî yâḥûd yâ‘î olduğunu luḡat kitâbları ta‘yîn ider.

4

‘Aşâ—ku‘ra gibi.

Kelimeniñ harfî üçten ziyâde ise âḥirdeki elif kendinden evvel (y) olmadıkça (y) şeklinde yazılır:

Ḥatta-a‘ma- evlâ- şetta- ma‘na-murtaza- Muştafa- şafra- kübra- da‘va gibi.

Kendinden evvel (y) olursa ‘amûden yazılır:

Dünyâ-rüyâ-‘ulyâ-şüreyyâ gibi.

Bir de (ya) ile yazılan kelimeler bir terkîbe dâḥil olubda ḥarekelenmek lâzım gelince “elif” ile yazılır:

Fetvāy-ı şerīfe- da‘ vāy-ı mezkûre gibi.

Hemze

Evā’il kelimâtde bulunan hemzeler umumiyetle ‘ amûden resm olunur:

Ahmed- Emel gibi

Ahırde vâki‘ olubda mâkabli sakın olanlar bilamerkez şöyle (◌) resm olunur:
cüz’i - bed’i gibi

Sakın olubda mâkabli müteharrik olanlar o harekenin muktezasıyla resm olunur:

Be’is- bi’r-mü’mîn- gibi.

5

Müteharrik olanlar mâkabliniñ harekesine tâbi‘ en yazılır:

Mu’ahhar- fe’e-sa’ile gibi.

Meksûr olursa yine kendi harekesine tâbi‘ en yazılır:

Rey’is gibi.

Müteharrik olubda mâkabli sâkin olduğda kendi harekesiniñ muktezasına tâbi‘ olur:

Sâ’il- es’ile- mes’ele- mes’ûl, mer’e

Ḥurûf-u Hecânîñ Şemsiyye ve Kâmeriyye Kısımlarına İnķisâmı

Şems, kamer kelimeleri birer harf-i ta‘rif ile (eşşems) (elamer) diye telaffuz olunduklarına nazaran (eşşems) de câri olan hâle mütâbi‘ t eden ya‘ni (şe) gibi müşeddid okunan ḥurûfa ḥurûf-u şemsiye; (elkamer) de câri olan hâle muṭâbakat eden ḥurûfa da “ḥurûf-ı kameriye” denilir. İşte ḥurûf hecânîñ böyle şemsiyesini, kameriyesini bilmeniñ, imlâyı toğru yazmağa dađl-i küllîsi vardır:

Mine’l-bâb ile’l miḥrâb — aleşşabâḥ — zûlcenâḥeyn

İbne’l şeriy ve’l süreyyâ— ala mela’innâs —ebu’l mağâzî gibi.

6

“ennefs” gibi harf-i ta‘rifli kelimeleriñ hemzesi yalnız (lam) harfine muḳârin olduğ vakitte mektûb olmaz “zulmennefs” gibi.

Kelime

Bir lafzı ma‘nidârdır. O da (isim, fi‘l, harf) den ‘ibâret olmağ üzere üç kısımdır.

İsim

Başlı başına ma‘nâsı var ve o ma‘nânîñ ezmineye iḳtirânı yokdur:

Kitâb—kâlem gibi.

Ta‘yîn-i cinse mevzû‘u ve dāl olan isimlere “ism-i cins” yâhûd “isim-i ‘âlem” : Aḥmed, Maḥmud, gibi ta‘yîn-i eşḥâs ve efrâd-ı dāl olanlara “‘âlem” : Dicle, Fırat, Mekke gibi emkineye maḥşûş olanlara da “ism-i ḥâss” denir.

İsm-i cinsler (ism-i zāt) (ism-i ma‘na) ‘itibâriyle ikiye münḳasımdır. Kendi nefesiyle kā‘im olan mevcûdâtın isimleri “ism-i zāt” dır. İnsân-ḥayvân- cebel- melek-rûh-

7

âteş gibi. Bizâtihi mevcûd olmayûb ḡayr ile kā‘im olan ma‘nâya delâlet iden isimlere “ism-i ma‘nî” dirler: ‘ilm, ḍarb gibi ki bunlar ‘âlim, ḍârib ile kā‘im birer ma‘nadır.

Esmâ‘i Türkiyyeniñ Müfred ve Mecnû‘ Olması

Bir isim müfredde ahirine yalnız bir “ler” ilâvesiyle mecnû‘ olur: kitâb-kitâblar, kalem- kâlemler gibi. Elsine‘i sâ‘irede de olduḡu gibi müstesnâsı falânı yokdur. Esmâ‘i Türkiyye maḥşûş olan (kemiyyet) ḥâşası müfred ve cemî olmakdan i‘bâretidir. (keyfiyyet) ḥâşası isimleriñ müzekker ve mü‘enneş i‘tibâr olunmasıdır.

Tezkîr ve te’nîs, Türkî ve Fârîsi kelimâtta mu‘teber deḡildir. ‘Arabiye maḥşûşdur. Edât-ı cem‘ olan “ler” edât-ı ‘Arabi ve Fârîsi kelimâta da dâhil olur.

“Ḳavim, ‘asker, ṭā‘ife” gibi ma‘nen cem‘ olan ve ism-i cem‘ ta‘bir olunan isimler ile zâten cem‘ olan kelimât-ı ‘Arabiye “ler” ‘ilâvesiyle cem‘ edilmez, faḳaṭ “uṣûl-i inḳısam” ile mekâtib-i ‘askeriye ṭalebeleri mecâlis ‘a’zâları dinilebilir.

8

İsm-i cem‘ler lafzen müfred olmak itibâriyle kā‘ide‘i ‘Arabîyyece mecnû‘ olurlar: ḳavim,aḳvâm—‘aşîret, aşâir—‘asker -‘asakir gibi.

Esmâ‘i ‘Arabîyyeniñ Müşenna ve Mecnû‘ u Olması

Müşenna ki “oña teşniye” de dinür. İsm-i müfrediñ ahirine bir “elif” ile bir “nûn” yâhûd mâḳabli meftûḥ bir “yâ” ile bir “nûn” ziyâde edilir: ḥarf, harfân yâhûd ḥarfeyn — nokṭa, nokṭayn gibi.

Ḥarfi cerli ism-i mef‘ûllerin teşniyesi zamîrlerde icrâ olunur: mñmâlieyḥimā, müşârünileyḥimā gibi.

Teşniyede bir de “taḡlîb” kā‘idesi vardır.

Taglīb—yekdiğerine münāsib iki kelimeniñ yā lafzen eḡaffını veyāḡūd ma‘nen eşref ve eşşerini diğerine ġālīb kılarak onu teşniye itmekdir:

Hüsneyn = Hāzreti Ḥasan ile Hāzreti Hüseyn

ebeveyn = eb ile ümm

vālideyn = vālid ile vālide

9

lisānımızda taglīb içün “ler” ilḡāk olunur:

Reşid Pāşalar gibi.

Teşniye Olarak Müsta‘mel Ba‘zı Elfāz

Melvān =Leyl ve neḡār : mâteakibü’l melvān gibi.

Nakḡleyn =İns ve cin : resūlu’n nakḡleyn gibi.

Ezherān = Şems ve kamer : māṡali’l ezahrān gibi.

İştılāḡāt-ı Şarfiyye’i ‘Arabīyye

Esmā’i ‘Arabīye nev‘i ḡurūf ‘itibāriyle şaḡiḡ ve mu‘tel nāmları ile ikiye taḡsım olunur. “vav” “ye” “elif” ḡarflerine –ḡalden ḡāle teḡavvül istedikleri ciḡetle—”ḡurūf-u ‘alet” tesmiye olunduğı gibi ḡurūf-u mezkūreyi ḡāvī olan kelimelere de ‘illetli ma‘nāsına “mu‘tell”denilmiştir ki mu‘telü’l-fa’(•) olan kelimāta “mişāl” muteli’l ‘ayn olanlara “ecvef” muteli’l lām olanlara “nāḡış” denilmiştir: va‘ad, ḡayr, ‘uẓv gibi. “lefif” iki ḡarf ‘illeti ḡāvī olan bir kelime olub ḡarfeyn

[•] Fā’, ‘ayn, lām ta‘bırleri kelimenin birinci, ikinci, üçüncü ḡarfleri demektir.

10

Mezkūreyn muttaşılan vaḡi‘ olur. İşte “lefif maḡrūn” münfaşılan vāki‘ olur işte “lefif-i mefrūḡ” tesmiye olunmuştur.

Yevm—vaḡi gibi.

Bu envā‘iñ mā‘adāsına “şaḡiḡ” denilir:

Ḍarb – ḡatl gibi.

Maḡmūz—ḡurūf-u aşıyesinden biri hemze olan kelimedir:

Emr—ekl—be’is gibi.

Müzā‘ if iki ḡarfi cins ve eḡadden olan kelimedir:

Ümm—ḡalel—himem gibi.

Mecmū'

Oña cem' de dirler. Üç nev' dir: cem' müzekker, cem' mü'ennes, cem' mükesser.

Cem' müzekker— Müzekker olan müfrediñ âhirine yā (vav ile nūn) yāhūd (yā ile nūn) ilḥaḳ edilmekle olur:

Mü 'min, mü 'minūn—mü 'minîn gibi.

11

Cem' müzekker şıfât-ı 'uḳalāya maḥşūşdur. Kitāb, ḳalem gibi isimler bu şığa ile cem' lenmez. ('ālim) ālemīn şüretinde cem' lenmesi zevilî'l 'uḳulūñ taḡlībine mebnīdir.

Cem' Mü'enneş

Tā'î te'nīşīñ ḥazfından soñra (et) ile niḥāyetlenen cem' lerdir:

Mu' cize, mu' cizāt—bāhire, bāhirāt gibi.

“fa' le” vezninde olanlar (fe' alāt) vezninde cem' lenir:

Fetḥa, fetḥāt—def' ā, defa' āt gibi.

Ecvefler müsteşnīdir:

Zevce, zevcāt gibi.

“fu' le” veznindekiler toḡrudan toḡruya cem' lenir.

Şübḥe, şübeḥāt gibi.

12

Bu vezin için ḥarf-i vasaṭı meftūḥ ve maẓmūm oḳumaḳ da cā'izdir.

“Fi' le” veznindekiler toḡrudan toḡruya cem' lenir.

Ḥidmet, ḥidemāt gibi.

Bu vezin için ḥarf-i vasaṭı meftūḥ veyā meksūr oḳumaḳ da cā'izdir. Şalāt,

vefāt gibi. Elifleri vav'dan veyā maḳlūb olan kelimelerde elifler 'inde'l cem' aslına reddolunur:

Şalāt, şalavāt—vefāt, vefayāt gibi.

Ḥarf-i hecā isimleri cem' mü'enneş şīgāsıyla mecmū' olur.

Elif, elfāt—ba', bā'at—cem', cemiyāt gibi.

Ḥarf-i hecā isimleri şöyledir:

Elif-bā'-tā'-sā'-cīm-ḥā'-ḥā'-dāl-zāl-rā'-zāi-sīn-ṣīn-ṣād-dād-ṭā'-zā'-c ayn-ğayn-fā'-ḳāf-kāf-lam-mīm-nūn-vāv-hā'-yā'.

13

Cem' Mükesser

Müfrediñ sığası bozularak ḥāşıl olan cem'dir. Bunuñ bir ḳā'ide'i maḥşūşası yoktur:

Recül, ricāl—küttāb, kütüb—risāle, risā'il gibi.

Cem' mükesser vezinleri pek çokdur burada bir dereceye kadar kıyāsa uyabileceklerini beyān edeceğiz.

“Fu'le” vezninde olanlar “fu'l” vezninde cem'lenir:

Şūret, şuver—ḳuvvet, ḳavī

“fa'le” vezninde olan ba'zı kelimāt vezn-i mezkūr üzre gelir:

Devlet, düvel—ḳārye, ḳariyy gibi.

“Fa'le” veznindekiler “fi'āl” vezninde cem'lenir.

Cenne, cinān gibi.

“fi'le” veznindekiler “fi'al” vezninde cem'lenir: hikmet, hükm—ḳıymet, ḳayyim gibi. “fā'il” veznindekiler “fe'ale” vezninde cem'lenir: cāhil, cūhelā- fāsıḳ, feseḳa- kāfir, kefere gibi.

14

Mu'telil-lam olub (fā'il) vezninde olan şıfatlar “fu'lat” vezninde cem'lenir:

Ḳaḍı, ḳuḍāt—dāhi, dūhāt—vāli, vülāt gibi.

(Fa'il) vezninde olanlar (fa'la) vezninde cemilenir:

Marīz, marza—esir, esra—šetit, şetta gibi.

(Fa'ile) vezninde olub mu'teli'l lam olan kelimeleriñ mecmu'u (fe'āla) vezninde olur:

Ḳāziye, ḳazāya—vaşiye, veşāya gibi.

Fail ve faalmanasını müfid olan fail vezinlerinde bulunan kelimāt (fu'alā) vezninde cemilenir:

Şā'ir, şu'arā—ālim, ulamā—fāzıl, fuḳalā—zarif, zuraḳā—şerif, şürefā gibi.

Üçüncü ḥarf-i med olan dört ḥarfli kelimeler (ef'ile) vezninde cem'lenir:

Cevāb, ecvibe— mişāl, emşile—su 'al, es 'ile gibi.

Mehmūz elfā 'i olan müfredleriñ cem' lerinde medli elif hāşıl olur:

İlāhe—ālihe gibi.

15

Nākışdan müşelleşü'l fa' olan ya' ni harf-i evveli üç hareke ile okunabilen (fe' āl) veznindeki kelimātüñ ahirinde bulunan hemze yāya munķalib olarak (ef' ile) veznine girer.

Du' ā', ed' iye—şenā, eşniye—veā, ev' iye gibi.

Muzā' ifden olan (fe' āl) veznindeki kelimātüñ cem' lerinde tazif hāşıl olur:

İmām, e' imme—zuķāk, eziķķa gibi.

Muzā' ifden (fa' il) vezninde olan şıfatlar ' alelekşer (ef' ile) vezninde cem' lenir:

Celīl, ecile gibi.

Nākışdan ve naķış hükmünde olan lefifden muzā' ifden (fa' il) veznindeki şıfatlar (ef' ilā) vezninde cem' lenir:

Zekī, ezkiyā—ğanī, aғniyā—velī, evliyā gibi muzā' ifde teşdid hāşıl olur:

Ṭabīb, etbā—ḥabīb, eḥbā gibi.

(Ef' ale) veznindeki kelimāt (efā' il) vezninde cem' lenir:

Enmele, enāmil gibi.

16

Müşelleşü'l fā vel' ayn olan (ef' al) veznindeki kelimāt (efā' il) vezninde cem' lenir:

Işb' a, eşāb' i gibi.

(Uf' ūl) (if' il) vezninde bulunan kelimāt (efā' il) vezninde cem' lenir:

Üslüb, esālīb — ibriķ, ebārīk gibi.

(Ef' āl) vezninde cem' olan kelimāt (efā' il) vezninde bitekrār cem' lenir:

Aķvāl, aķāvīl—esmā', esāmī gibi.

(Fev' al) (fev' ale) (fā' al) (fā' ile) (fā' il) vezinlerinde bulunan kelimeler (fevā' il) vezninde cem' lenir:

Cevher, cevāhir — savm' aa, savam' — 'ālim, 'avālim — fā'ide, fevā'id — cānib, cevānib gibi.

(Fā' ūl) vezninde bulunan müfred (fev' il) vezninde cem' lenir:

Fānūs, fevānīs gibi.

(Fa‘ ile) (fi’āle) vezninde olan mü’enneş müfredler (feā‘lil) vezninde cem‘lenir:

17

Ḥaḳīka, ḥaḳāyık—risāle, risā‘il gibi.

Şağīre, kebīre kelimeleri ‘inde’l cem‘ şağār, kibār olur (günāh)

Ma‘nāsına olunca şıgā‘ir, kibā‘ir diye cem‘lenir[°]

Riyā‘i mücerridleriñ cem‘leri (feā‘lil) veznindedir:

Dirhem, derāhim—defter, defātir—tercūme, terācim gibi.

Ḥarf aḥīrinden evvel ḥarf-i med olan rubā‘iler yāḥūd şūlāşī mezīdler (feā‘lil) vezninde cem‘lenir: ḳandīl, ḳanādīl gibi.

Mef‘al, mef‘il, mif‘al, mef‘ale, mef‘ile vezinlerinde bulunan kelimeler (mefā‘il) vezninde cem‘lenir: mekteb, mekātīb — mescid, mesācid — minber, menābir—medrese, medāris — menzile, münāzil gibi.

Mif‘āl, mif‘il, mef‘ūl vezinlerinde bulunan kelimeler (mefā‘l) vezninde cem‘lenir: miftāḥ, mefātīḥ — miskīn, mesākīn — mecnūn, mecānīn — mektūb, mekātīb gibi.

Mīzān, mīkāṭ, mī‘ād kelimelerindeki gibi vav’dan maḳlūb olan yālar ‘inde’l cem‘ aşlına reddolunur: mevāzīn—mevākīt—mevā‘id gibi.

Tif‘āl, tif‘āle, tef‘il, tef‘ile vezinlerinde bulunan kelimeler

[°] Ḥaṣā‘is, ḥaṣā‘il, sefā‘in gibi cem‘ler ḥaṣāyis, ḥaṣāyil, sefāyin gibi yazılmamalı.

18

(Tefā‘il) vezninde cem‘lenir: timşāl, temāşīl—takāsr, taḳāşīr—tesbīḥ, tesābīḥ—tervīḥe, terāviḥ gibi.

İsmi ‘Acemīlerin “‘Arabī olmayan isimler” cem‘i (tefā‘ile) vezninde olur: fir‘avn, ferā‘ine—kisra, ekāsire—ḳayşar, ḳayaşire gibi.

Fevā‘id—Gemi ma‘nāsına olan (fūlk) kelimesi hem müfred hem cem‘dir. Müfredi müzekker, cem‘i mü’enneştir. Beşer kelimesi ki insan ma‘nāsıdır. Müfred ve cem‘i için musāvī olduğu gibi tezkīr ve te’nīş için de musāvīdir. Mer’ ve imru’ ile mer’e ve imre’et kelimeleriniñ cem‘leri ricāl ve nisā’dır.

Müfredi Müsta‘mel Olmayan Bazı Cem‘ler

Müfred	Cem‘i	Müfred	Cem‘i
ila‘	illa‘	übtüle	ebāṭil
ber	ebrār	tirb	etrāb
ceyl	ecyāl	ermele	eramīl
aḍḥa	aḍḥī	uṣṭura	uṣātīr
sefer	esfār	şefiḳ	eşfāk
şarṭ	eşrāṭ	‘arf	‘arāf

19

Müfred	Cem‘i	Müfred	Cem‘i
aṭf	i‘ṭāf	āmm	a‘vām
‘ayn	a‘yān	fevh, fem	efvāh
lubb	elbāb	ma‘ī	em‘ā‘
nibr	enbār	naḥv	enḥā‘
nāşır	enşār	naḳż	enḳāz
vebaş	evbāş	vedīd	evdā
harem	ehram	ḥayra	ḥayrāṭ
ḥurāfe	ḥurāfāt	ḥaşre	ḥaşerāt
ḥemāle	ḥemā‘il	şa‘ira	şeā‘ir
sema	semāt	terhe	terhāt
ḥaşere	ḥaşerāt	şimāl	şimā‘il

Müfred Maḳāmında Kullanılan Ba‘zı Cem‘ler

Eşnā‘—aḥbāb—erbāb—eşnāf—a‘zā—aḳrān—elḳāb—evlād—ḥavādiş—
ḥademe—ṭalebe—‘amele—teba‘a—taḥrīrāt

Ba‘zı kelimātın müfredi cem‘i musāvidir: fülk, ḥandān, beşer gibi.

Ba‘zı cem‘ler müfredde bedel olarak sevḳ olunur: ‘uḳalā denildiği gibi.

20

Cemū‘ Fārisīyye

Esm‘i Fārisīyeniñ cem‘leri iki dürlüdür. Evāḥir-i esmāya zaviyü‘l ‘uḳulden olursa “en” olmazsa “ha” ilḥāk edilir. Ve eğer esmānıñ ahirinde (he) bulunursa kāf fārisīyye tebdil olunur: ḥevāce, ḥevācegān—güzeşte, güzeştegān gibi.

(Ha) ile cem‘lenen cemū‘ Fārisīyye lisānımızda müstā‘mel değildir.

Nemv ve teceddidi hā'iz olan eşyanın (en) ile de cem'leri cā'izdir: dirāht, dirāhtān—rūzūşeb, rūzān ve şabān gibi.

Kelimāt-ı 'Arâbiyye kâ'ide'i Fârisiyye üzere (en) ile cem'lenir: mu'teberān gibi.

Şıfat

İsmiñ aḡsāmındandır. Hem zâta ve hem anıñ bir şıfatına ve hâline delâlet eden kelimedir. Kâ'ide'i Türkiyye üzere şıfat mevşûfundan muḡaddem gelir: Güzel adam gibi.

Sözde şiddet göstermek için şıfat muḡaddem sevḡ olunur:

Büyükdür cenāb-ı ḡaḡ! Gibi.

Şıfat ba'zen mevşûfunuñ müte'alliḡını beyān ider. Buña (şıfat-ı sebebîye) dirler: Şakalı uzun adam gibi ki burada şıfat olan

21

uzun kelimesi mevşûf olan adamı deḡil ana müte'alliḡ olan şakalı tavsif ediyor.

Şıfatlar 'ādi isimler gibi mecmū' olur: iyiler—kötüler gibi.

Bu ḡalde bunlarıñ mevşûfları maḡzūf şâyılūb iyi adamlar, kötü adamlar taḡdirindedir faḡaḡ terkibde vāk'i olduḡda mevşûf cem' olsa da şıfat müfred ḡalır: Güzel adamlar gibi. Büyük, küçük gibi semā'en bilinmiş olan şıfatlara “şıfāt-ı semā' iye” dinilir.

İsm-i fā' il, ism-i mef' ul, sıfat-ı müşebbeḡe, şîḡa-i mübālāḡa, ism-i tafḡil, ism-i taşḡir, ism-i mensūb da şıfāt-ı ḡıyāsiyedendir.

İsimleriñ ḡaşā'ışı Lāzimesi

İsimler mücerred yāḡūd fā' il nā'ib fā' il, mef' ul, muzāf muzāfun ileyh, mübtedā haber olur.

Mücerred—ismi vaḡ' olunduḡu hāl üzere ḡullanılūb levāḡıḡdan āri olmak demekdir.

Mefā' il

Mef' ul— Birḡaḡ türlü mef' ul vardır. Cümlesine birden “mefā' il” dirler.

Mef'ülün Muṭlaḳ—Fi'liñ mazmûnunu te'kîd için yine o fi'lden yapılan bir isim maşdar sığasıdır:

Bir geliş geldi—Bir oturuş oturdu—Bir vuruş vurdu gibi.

Mef'ül Bih—Bir fi'liñ nefyen veyâ işbâten ta'lik itdiği bir şeyi olub “ kalemî kesdim” denildiği zaman kesmek fi'li kalemî işbâten ta'lik itmiş, “kalemî kesdim” denildiği zaman fi'li kalemî nefyen ta'lik itmiştir.

Bir isim-i mücerredî mef'ülün bih yapmak için âhîrine bir (ye) ilhâḳ edilir: kâğıd, kâğıdı –kalem, kalemî gibi.

İsmi mücerredîñ âhîrinde ḥurûf-u imlâdan biri bulunursa âhîrine ilhâḳ olunacak (ye) den evvel bir (ye) daha ziyâde kılinır:

Oṭa, oṭayı—efendi, efendiye—elmâ, elmâyı gibi.

“‘âlemiñ zevḳini sürelim” maḳâmında ‘alâmet mef'üliyetiñ ḥazfıyle “‘âlemiñ zevḳin sürelim.” gibi za' f te'lifleri pek çirkîn görünür.

İsimlerin ḥaşâ' iş-i lâzimesi muḳteżâsından olmak üzere kâf ḥarekelendiği vakit ḡayna” tebdîl olunur faḳaṭ bu kâ'ide elsine'i ecnebîyeden me'ḥûz kelimâtta câri değildir: şanduk, şandūkî—frank, frankî gibi.

Mef'ülün İleyh—Bir ism-i mücerredî mef'ülün ileyh yapmak için âhîrine bir “ha” resmîye getirilir: kitâb, kitâbe—kalem, kalemî gibi. Âhîrinde ḥurûfu imlâdan biri bulunan kelimeye mef'ülün ileyh ḥâlinde âhîrine ilhâḳ edilecek (he) den evvel bir (ye) ziyâde edilir:

Efendi, efendiye—hevâce, hevâceye gibi.

Birine ḥiṭâben yazılacak muḥâṭab nunları kâf ile yazılmalı:

Seniñ çok iḥsânıñı gördüm. }
Senin iḥsânıña pâyân yokdur. } gibi.

Mef'ülün Fîh—Bir fi'lin zamân yâḥûd mekân vukû'una delâlet ider: —Dün mektebde idim.—mişâlinde (dün) zarf-ı zamân (mekteb) zarf-ı mekân (de) daḥî mef'ülün fîh edâtıdır.

Mef'ûlün Leh—Bir fi'lin sebebini beyân ider. Edât-ı mef'ûlün leh (içün) lafzîdir: Taḥṣîl içün çalışmak lâzımdır gibi.

Mef'ûlün leh edâtı olmak üzere 'Arabî olarak (li-ecli) ta'bîri ve Fârisî olarak (berây) lafzı kullanılır:—Liec'li'l meşâliḥe memleketi cānîbine gitmiştir.—ve—Berây-ı tenezzüh aṭalara gitmiştir gibi.

(Liecli) edât ta'lîliniñ medḥûlu olacak kelime “oğlumu liecli'l te'dîb ḍarb itdim.” cümlesinde olduğu gibi maṣdar olursa edât-ı mef'ûlün leh ḥazf olunarak medḥûlü menşûb olur:

24

Oğlumu te'diben ḍarb itdim gibi. Terhîben lilemsâl, ṭaleben limerḍâtillâh, ḥâlîşen livechillâh gibi ta'bîrât müsta' mele hep bu kabildendir.

Fâ'il ve Nâ'ib-i Fâ'il

Fâ'il, kendine bir fi'l isnâd olunân kelimedir:

“Aḥmed Efendi geldi.” dir iseñ Aḥmed Efendi'ye gelmek fi'li isnâd olunmuş ve binâ'en'aleyh (Ahmed Efendi) fâ'il bulunmuş oluyor. Fâ'ilde aşıl olan fi'l üzerine taḳdim etmektir. Fâ'il ile mef'ûlün ictimâ'ında alelṭlâḳ fâ'il mef'ûl üzerine taḳdim ider:

Ahmed Efendi beni döğdü gibi.

Lâkin inḥisâr ma'nâsını müfîd olacak fâ'iliñ te'hîri muḳtezîdir. (Ahmed Efendi beni dövdü.) demekle (Beni Aḥmed Efendi döğdü.) demek de büyük fark vardır. Zîrâ birincisinde (Aḥmed Efendi başkasını değil ancak beni döğdü.) demek olduğu halde ikincisinden “ Beni başkası değil ancak Aḥmed Efendi döğdü.” ma'nâsı müstefâddır.

Ba'zen fi'l, fâ'il ile mef'ûl ârasına girüb:

(Aḥmed Efendi döğdü beni.) ve (Beni döğdü Aḥmed Efendi.) denilir ki bu türlü üslûb ifâdelerde ma'nâyı inḥisâr fi'li taḳdim iden kelimededir.

Ve ba'zen istignâ'en fi'l maḥzûf olur mişâal (Kim geldi?)

25

su'âliniñ cevâbında (Aḥmed Efendi geldi.) denilecek iken yalnız fâ'il zikrolunarak (Aḥmed Efendi) denilirse kelâm , belîğ olur.

Nā'ib-i Fā'il—Fā'ili mu'ayyen olmayan fi'liñ mef'ûli dimektir. Mişal (Ramazân tutuldu.) denilse (tutuldu) kelimesi bir fi'l-i mechûl olduğundan fā'ili mu'ayyen değildir. (Tutuldu) fi'l mechûlatı binā' ma'lûm şüretine ifrâğ ile (tutdu) denilse (ramazân) bu fi'l-i ma'lûmuñ mef'ûlün bihi vâkı' olarak cümle, (Ramazânı tutdu.) hey'etine girer. Bundan zâhir olarak ki fi'l-i mechûlden sonra gelüb haqîkatde mef'ûlün bih demek olan sîğanıñ 'alâmet mef'ûliyetden mücerred olarak sevğ olunması ve binâen' aleyh fi'l-i mechule fā'il maqâmına kı'ım bulunması icâb ıder. Mute'allikât fi'liñ dâ'imâ fi'l üzerine taqdim kılınacağı ma'lûm faqat eş'ârda ve ba'zen fi'le ehemmiyet verileceği zamânda te'hir olunur:

İnsandır memerr-i vukû'ât-ı nîk-ü bed
Şabret Kemâl miñnete in nîz begüzere
Ve şaşarım seniñ 'aqlıña mişallerinde olduğu gibi.

İzâfet

Bir ismi diğer bir isme rabt itmekten 'ibâret olub evvelkisine “muzâfun ileyh” ikincisine “muzâf” dinilir. Bu mürekkeb-i izâfiye daği “terkîb-i izâfi” nâmı verilmiştir.

26

Terkîb-i İzâfi Kı'ide'i Türkiyye Üzere

'Arabî, Fârisî, Türkî isimleriñ kâffesinden yapılabileceği gibi kelimâtıñ 'Arabî, Fârisî, Türkî olmaları 'itibâriyle de tertîbe ri'âyet olunmaz:

Çamlıcanıñ kirâzı
Allah'ın ihsânı
Bendeniñ güzîdesi
Kitâbıñ kâbı
Pâdişâhıñ bendesi

Gerek maddeten gerek ma'nen muzâfun ileyh küll, muzâf andan cüz'i olmak lâzım gelir.

Muzâf ile muzâfun ileyh bir şey'e 'âlem olur yâhûd muzâfun ileyh muzâfıñ nev'ini beyân iderse râbıta hâzıf olunur: Tahrîrât kâlemi—Çamlıca şuyu—kestâne fışeği—çâvuş üzümü gibi.

Kâ'ide'i Türkiyye üzere mef'ûlün maşdara izâfeti hâlinde daği râbıta hâzıf olunur: “Bir mantûk-u emr-i fermân-ı hümayûn bir encümen-i maşuş teşkiliyle icrâyi

müzâakere olunması” ibaresi (Bir mantuk-u emr-ü ferman-ı hümayun bir encümen-i mahsusan teşkiliyle icrayı müzakere olunması) taḳdîrindedir.

Muzâfun ileyh maşdar olduğu ḫalde daḫi rābıṭa ḫazf olunur.

27

“erbāb-ı ticāreti ızrār itmek ‘itiyādında bulunan eşḫābı sefā’in” ‘ibāresi “erbāb-ı ticareti ızrār etmekleyin ‘itiyādında bulunan aşḫābı sefā’in” taḳdîrindedir.

Tetābu‘ ızāfātıñ men‘i maḳşadıyla da ḫazf olunur: (işbu ḳomısyon hey‘etinin dā’ire’i emānetde ictimā‘iyle) ve (üç yüz sekiz senesi şubāṭı ğāyesine ḳadır) ‘ibārelerinde olduğu gibi.

Muzāf maşdar taḫfîfi olduğu veyāḫūd şığa’i şıla bulunduğu taḳdırde ekşeriyā muzâfun ileyhden alāmet ızāafet ḫazf olunur:

Ağnāmda şarbon ḫastalığı zḫūr iylemesine (yāḫūd iğlediğine) mebnî.... Gibi.

Eĝer muzafun ileyh bir cümle olursa yine ‘alāmet-i ızāfet ḫazf olunur: {“Pādışāḫım çok yaşa” du‘āsı ref‘i bargāḫı Ḥudā ḳılınmışdır. } ‘ibāresinde olduğu gibi.

Muzâfun ileyh muzâfun ileyhiñ ārası mefşûl olabilir:

‘Aşîret mektebiniñ mebne’i te‘ālî biñ üç yüz on senesi rebi‘ülevveliniñ on ikinci ğünü teminen küşādı...gibi.

Ba‘zen muzâfun ileyh istiĝnâi külliyyen ḫazf olunur:

“Falan efendiye ḫüsn-ü ḫidmetine mebnî rütbe‘i şālîşe tevciḫ buyurulmuşdur.” gibi ki “Falān efendiye ānıñ ḫüsn-ü ḫidmetine mebnî rütbe’i şālîşe tevciḫ buyurulmuşdur.” taḳdîrindedir.

28

Muzâfun ileyh cem‘ olub da muzāf müfred olursa mişal müte‘addid çocukları olan bir peder ḫaḳḳında: (Çocuklarıñ pederi) denilecek yerde (çocukların pederleri) denilirse pederiñ ta‘addüdi gibi bir iltibās lâzım gelir.

İltibas lâzım gelmeyen yerlerde daḫi (ler) iñ tekrārından lisānda taḳlit ḫāşıl olacağı cihetle isti‘mālinden şarf-ı naẓar edilmelidir: “Aḫmed Bey sefāretler ma‘iyetinde bulunmuş bir zâtdır.” ifādesi “Aḫmed Beĝ sefāretler ma‘iyetlerinde bulunmuş bir zâtdır.” Dimeĝe terciḫ olunur.

Bu izāfete (izāfet-i lāmiyye) denilir zira bu izāfet edāt-ı temellük ve ihtişaş olan (lām) harfiniñ ma‘nāsını mütezammındır. Faķať (elmāsdan bilezik) terķibinde ma‘nāsına olan (elmas bilezik) terķibinde muzāfun ileyh muzāfiñ cinsini beyān ediyor. İşte bu izāfete de edāt-ı beyān olan (min) ma‘nāsını mütezammın olduğundan (izāfet-i beyāniye) denilmiştir.

İzāfet-i Fārisiyye

Elfāz-ı Türkiyye ile yapılamaz elfāz-ı Fārisiye ve ‘Arabīye ile yapılır. Muzāf muķaddem, muzāfün ileyh mu‘aħħar irād olunub muzāfiñ āħiri kesr ile okunur ki bu kesreye (rābıta’ı izafet) dirler:

İfāde’i merām—‘ulviyet-i İslām gibi.

29

Yalnız lafzı arzu olunan elfāz-ı Türkiyye’ye yāhūd ecnebīyeye ‘Arabī veya Fārisī kelimāt muzāf kılınabilir:

Lafz-ı ağac—ma‘nāy-ı istatistik gibi.

‘Arabī maşdarlar, ism-i fā’iller, ism-i mef’üller mef’üllerine muzāf olur: kesb-i mahāret—irād-ı kelām—ķabl-i ıslāħ—muħtāc-ı tetķik gibi.

Faķať maşdarıñ müte‘addi olması muķtezidir: (ta‘arruz ā‘dā) terķibinde maşdar mef’ülüne muzāf olmayıb (ā‘dāy-ı ta‘arruz) demek değildir. (Ā‘dānın ta‘arruzı) ma‘nāsındır.

İzāfet-i Teşbihīyye—Müşebbih bihiñ müşebbihe izāâfetidir. Mişal ziyānıñ şığa-i teşbihinde kılıc gibi dıl ma‘nāsını müfid olmak üzere ķāide’i Fārisiye üzere (tiğ-i zebān) denilir bu cihetle terķib-i mezkūra zebānıñ tiği gibi nisbet ma‘nāsını virmek doğru olmaz.

Bez-i naķdine’i himmet—teşmīr-i sâid-i himmet—hāde’i tedķik—deycūr-u firāk—sevķ-i semendhāme—ħadīd-i denā’et—nevrüz-u saadet—tāziyāne’i teşvik gibi terķibāt hep izāfet-i teşbihīye ķabîlindendir.

Ķā’ide’i Fārisiyye üzere muzāfün ileyh cem‘ olunca muzāfiñ daħi cem‘ olması icāb ider: Ĥedā’iķe-i cinān—riyāz-ı cinān denilir. Ĥedā’iķe-i cinān—ravza’ı cinān dinilmez.

Muzāfun ileyhın te‘addüdü hâlinde anlar yekdiğerine bir (vāv) ‘ātıfa ile ‘atf olunur: cenāb āferinde‘i gün ve mekân—hāmi‘i ‘ilm ve ‘irfān gibi. Ba‘zen kesre‘i izāfı hāzıf olunur:

Zirdest—Serlevha gibi ki bunlar: zîr-i dest—ser-i levha taķdîrindedir. Faķat (ekşeriyyeti ārā) bu ķabîlden değıldir.

Ba‘zen muzāfun ileyh muzāfa taķdim ider:

Cihanşāh—sipahsālar—muhatāb—vaşiyetnāme—nāhudâ gibi ki bunlar şāh-ı cihān—sālārsipeh—tābmah—nāme‘i vaşiyet—hudāy-i nāv taķdîrindedir.

Gerek kesre‘i izāfiniñ hāzıfıyle olsun ve gerek muzāf ileyhın muzāfa taķdimiyle olsun—cüz‘i evveller sākin olduğundan – mümkün ise bir kelime hükmünde muttaşılan yazılmalı faķat kesre‘i izāfıyle olan terķibleri de münfaşılan yazmak müreccihdir: hāk-i pāy—harc-ı rāh gibi.

Tetābu‘ İzāfāt

İkiden ziyāde izāfetiñ tevālīsīdir. Kāf ile olan Türkçe izāfetlerde şıķlet ziyāde olduğundan irādından mümkün olduğu kadar şarf-ı nazar idilmelidir; faķat isti‘mālinde zarūret olan tetābu‘un biṭṭabı‘ ṭoğru ‘addedileceğı bedihidir.

Bu tevālīnin üçe ķadarı maķbūl, ziyādesi değıldir: (Mühr-ü münîr cihān-ı efrüz āfāk-ı semā‘i zātü’l bürüc, gibi tetābu‘lar maķbūl değıldir.

İzāfet-i ‘Arabīyye

Lafziye ve ma‘neviye isimleriyle ikiye taķsım olunmuşdur.

İzāfet-i lafziye—şıfatıñ kendi mevşūfuna izāfetine denilir.

‘Azīmü’l emel gibi ki ‘azīm, emeliñ şıfatı iken muzāfün ileyhı olmuşdur.

Ķā‘ide‘i ‘Arabīyece muzāfıñ āhırı zamme ile okunur faķat harf-i cerli olursa mecrūr okunur: min ķable’rrahman—ilel āhirü’l devrān gibi.

İsm-i fā‘il ile ism-i mef‘ūl bir nev‘ şıfat olduğundan bunlarda kendi mef‘ūllerine izāfetle bir terķib izāfı teşķil iderler: nāfız-ül kelim, ma‘mūr-ül ķalb gibi ki sözü nāfız, ķalb-i ma‘mūr demekdir.

Eğer muzâf şıfat olmaz ise izâfet, ma' nevîye olur: (dâr-ül mu' allimîn) terkiibinde dârin mu' allimîne izâfeti, —dâr lafzı şıfat olmadığından—ma' nevîyedir fakat muzâf şıfat olub da muzâfun ileyh ana mef' ül vâki' olmazsa izâfet yine ma' nevîyedir: halk-üs-semâvât gibi ki terkiib-i mezkûrda (halk) kelimesi her ne kadar ism-i fâ'il olub şıfat hükmünde ise de muzâfun ileyh olan semâvâtı kendine mef' ül itmek şerâ'itini

32

ha'iz olmak için hâle yâhûd istiğbâle delâleti maşşud olmak lazımdır. Halbuki terkib-i mezkûrdaki (hâlık) ın ise yalnız (semâvâtın hâlığı) 'itibâriyle hâle yâhûd istiğbâle şümûli olmayacağı cihetle izâfet, izâfet-i ma' nevîyedir.

Muzâfîn şartı teşniye ve cem' nevinden mücerred olmağıdır: (ben-i âdem) gibi ki terkib-i mezkûrda olan (beni) kelimesi (ibn) kelimesinin cem' olan (benin) iken izâfet cehtiyle nunu düşmüştür.

“Fâ'ide 1” cem' müzekker muzâfun ileyh vâki' olunca hâlet cerde bulunacağından (bin) ile irâd olunur: rabbi'l 'âlemin, emirü'l mü'minin gibi.

Fakat bu kâ'ide-i 'Arabîyeye maşşus olub üslûb-u Fârisi üzere yapılan terkibât-ı izâfiyede ceryân etmez bu cihetle (meşâhir-i tabiiyûn) gibi kâ'ide'i Fârisiye üzere olan bir terkibde (tabi' yûn) kelimesini muzâf ileyh mevki' ndedir diyerek (tabi' yet) şüretinde iâad etmeğe ve kelimedeki melâhâti bozup da hükm-ü selikaya tabi' yetden çıkmağa hiç hâcet yoktur.

“Fâ'ide 2” şâhib ma' nasına olan (zü) kelimesinin hâleti refi' (zü) hâlet-i nışbî (za) halet-i ceri (zi) olduğu ma' lûm. Ve lisânımızda ise (zâ) nın isti' mâl olunmadığı da meczûmdur. Bu hâlde biz yalnız (zü) ve (zi) suretlerini isti' mâl

33

ediyoruz. (Zü) yü muzâfun ileyh mevki' nde ve binâen' aleyh cer hâlinde bulunacaktır diye kâ'ide'i 'Arabîyeye ittibâen (zî) şüretinde isti' mâl etmeğe hiçbir mecbûriyetimiz yoktur. Selikamıza hangisi muvâfık gelirse onu isti' mâl ideriz: Bakınız! (nişân-ı zîşân) diyoruz da (nişân-ı züşân) demiyoruz bevâyî! Kâ'ideye muvâfık, fakat (hekîm-i zûfünün) diyoruz da kâ'idece (hekîm-i zîfünün) demek şivemize uymuyor! Böyle yerlerde kâ'ideden şarfı nazar ile hükmü selikaya tabi' yet ideriz. Zî kıymet, zî hayat ta' birleri de bu kabildendir.

(zū) nūñ cem‘ lafzîsi olan (zevî) dā‘mā hālet-i ceridedir: ‘ulemāy-ı zevîyyü’l ihtirām gibi.(zū) nūñ cem’ ğayr lafzîsi olan (ulu) nuñ izāfet hālinde hālet-i ref‘ ile hālet-i cerden istediğimizi isti‘ māl etmekde muhtārız: (emirülil emir) dediğimiz gibi (emirülü’l emir) de deriz.

“Fā’ide 3” (eb) lafzı tāmü’l ‘Ārāb ise de biz yalnız hāleti ref‘ ni isti‘ māl ideriz: (Hāzret-i Ebū Eyyūb Ensāri) der (Hazret-i Eb-i Eyyūb Enşāri) demeyiz.

Lāzımü’l İzāfe

Ba‘zı isimler vardır ki bunlar da‘imā izāfetle kullanılır. Bunlara (lāzımü’l izāfe) ta‘bîr olunur. Qabl, ba‘de kelimeleri izāfetden maqtu‘ olduğda maẓmūmdur faqat izāfetle isti‘ mālîleri hālinde

34

Ārāba tabi‘ yet iderler bu cihetle bulundıkları terkîb-i kelāmda dā‘imā mef‘ûl vākî‘ olduklarından ve mef‘ûller ise menşûb bulundıklarından lisānımızda daḥi fā‘ide’i ‘Arabîyeye ittibāen naşb ile okunmaları mā’lufdur: qable’l hac—ba‘de’l memāt gibi.

Fevk, taht zarfları da zamm üzere mebnî iseler de izāfetle isti‘ mālîlerinde mu‘ribdirler: fevka’l-me‘mûl—taht-el arz gibi.

Bu mişallü terkîbât dā‘imā mef‘ûl vākî‘ olduğundan menşûbdur.

Leda, ‘inde, me‘a kelimeleri zāten feth üzere mebnî olduklarından izāfetle isti‘ mālîlerinde daḥi menşûb olurlar: ledayü’t taḥkîk—‘inde’l imtiḥān—ma‘alquşûr gibi.

Beyn—kelimesi müte‘addide muzāf olur: beynnāda gibi ki beynimizde demektir. Ve eğer müfrede muzāf olursa ‘atf ile isti‘ māl olunur: beynü’l semā’i velsemeñ gibi.

Kilā—ikisi birden ve her ikisi mefhūmunda meşnāya mu‘zāf olur: ‘ala kilā’t taqdirin gibi ki her iki taqdirde demektir.

Hasb—filaşl sîn’in fethayla miqdār ma‘nāsınadır: ḥasbi’l istiṭā‘ie gibi ki iktidār miqdārınca demektir. Ba‘zı terkîbde cihet maḳāmında kullanılıb (sîn) sākin okunur: ḥasbe’l-âde gibi ki burada (hasb) kelimesi nez‘ ḥāfız [°] ile menşûbdur. Terkîb-i mezkûr (biḥasbi’l beşeriye) taqdirindedir.

[°] nez‘ ḥāfz —ḥazf-ı cār demektir.

Ni‘am—Feth üzere mebnî bir fi‘l medh olduğundan (ni‘amü’t teşādūf) gibi izāfetle isti‘mālinde yine naşb ile okunur. (Ātiyüzzıkr) terkibinde olduğu gibi muzāfun ileyh ma‘rufa [°] olubda muzāf nākış yā’ı olursa (ye) mektûb olub melfûz olmaz.

Münādā daği menşûb olduğundan (yāqāziye’l hācāt) diye telaffuz olunmak icāb ider.

Müttehidü’l ma‘nî olan iki ismi birbirine muzāf kılmak olamaz fakat e‘amîñ eḥaşşa izāfeti qabilinden ba‘zı terkibler bulunabiliyor: şehir-i rabî‘i gibi ki rabî‘i şehriden eḥaşdır.

İsimler ba‘zen laḳaba muzāf olur: ‘Ömerü’l fāruḳ gibi.

Müzekker ve Mü’enneş Baḫşı

‘Alāmeti te’nişden ḥālî olan müzekkerdir. ‘Alāmeti te’niş üçdür: Ta’i merbûta, elif maḫşûra, elif memdûdadır.

Ta’i merbûta, mebsûṭ ya‘ni uzun yazılmayan “tā” dır: küre gibi.

Elif maḫşûra—Kelimeniñ āḫirinde (ye) şeklinde yazılan elifdir: da‘va—fetva—şûra gibi.

Elif memdûda—Āḫir kelimedede ‘amûden yazılub kenden soñra bir de hemze bulunmaḳla med ile okunan elifdir: şaḫrā’—beyzā’ gibi.

[°] ḫarf-i ta‘rifli kelimedir.

Lafzında mü’enneş ‘alāmeti bulunan kelimāta (mü’enneş lafzı) denilir:

‘İbāre—şûra—şāḫrā’ gibi

‘İtibāren mü’enneş olanlara (mü‘enneş semā’i) ta‘bîr olunur:

Arz—semā—şems gibi.

Mü’enneş semā’ileriñ te’nişleri mu‘teber deḡildir.

Mü’enneş Semā’iler

Arz—ızan—ışbı‘—bi’r—ceḫīm—cehennem—

ḫarb—ḫamr—dār—delv—zenb—recül—rîḫ

sin—sa‘îr—saḫar—semā’i—sāḳ—şimāl—

şems—‘aḳreb—‘āşā—‘ankebût—‘arūz—

‘ arab—felek—firdevs—faḥz—fars—ḳavis—
ḳıdem—ketif—kef—ke‘ is—kebed—laḳa—
meliḥ—nār—nefes—na‘ l—yenbū‘ —yemīn—silm
süllem—ḳafā.

Mü ‘enneş-i ḥaḳıḳıleriñ evāḥirine ta ‘i te ‘nīs ilḥāḳ edilmez:

Bāḳire—seyyībe—ḥāmīle—‘ acūze denilemez; bāḳir—seyyīb—ḥāmīl—‘ acūz—
ḥā ‘iz—‘ āḳır—maraḳ denilmek iḳtiḳā ider.

Tezkīr ve te ‘nīsī musāvi ba ‘ zı kelimāt vardır: Ṭarīḳ, ru ‘yā, fūlk, beşer gibi.

37

Tā ‘i Te ‘nīs İle Mü ‘enneş Olacak Kelimāt

İsim-i fā‘ iller: kātīb, kātibe—şā‘ ir, şā‘ ire gibi.

İsm-i mef‘ ūller: mecnūn, mecnūne—maḳbūl, maḳbūle gibi.

Ef‘ al vezninde olmayan sıḣat-ı müşebbeheler: şalīb, şalibe—ḥūsñ,
ḥūsne—ḥār, ḥāre gibi.

İsm-i Mensūblar: Mekḳī, Mekkiye—medenī, medeniye gibi.

Ḥarfī cerli ism-i mef‘ ūllerinñ te ‘nīsī zamirlerde icrā olunur: mūmaileyh,
mūmaileyḥa—mebhūş-u ‘ anḥ, mebhūş-u ‘ anḥa gibi.

İḥṫār—Maşḣardan ‘ alem-i mü ‘enneş yaparak (tevḥīde) demek ṫoḡru olamaz.

Ḳā‘ ide ‘i Fārisīyye Üzere Terḳīb Tavşīfī

Mevşūf mukaddem şıfat mü ‘aḥḣar sevḳ olunur ve mevşūfuñ āḣiri kesreyle
oḳunur buñā kesre ‘i vaşḫī dinür: İnsān-ı kāmīl gibi. Şıfatlar medḣ, zem, teraḣḣüm gibi
tavşīfāt iḣün sevḳ olunur: faḳaṫ mücerred te ‘kīd iḣünde sevḳ olunur: leyl-i lā ‘il—
dāhiye ‘i dehyā—ḣışñ-ı ḣaşīñ—zıll-ı ḣalīl—şḣr-i şḣḣr—gibi. Şıfat bir terḳībde olabilir:
pādişāḣ Ḥamīdü‘ l ḣışāl, şḣenşāḣi bāsıṫı‘ l iḣsāñ gibi ki Ḥamīdü‘ l ḣışāl, pādişāḣi,
bāsıṫı‘ l iḣsāñ,

38

şḣenşāḣi vaşḫ idiyor. Mevşūf ile sıfatdan her birininñ ta ‘ dīdi cā ‘izdir: emr-u fermāñ
nezāret penāḣi—ḣimmet-i bīhemṫāy-ı ḣaşāfetḡüsterāne gibi.

Ḳā‘ ide ‘i Fārisīyye üzere yapılan terḳīb tavşīfiyi teşḳīl iden kelimeler—kelimātı
‘ Arabīyyeden oldukları ḣalde—beynlerinde ‘ aded ile cinsde muṫābaḳat aranır. ‘ Adedde
muṫābaḳat, müfredde ve teşniyede cem‘ de dımeḳdir. Cinsde muṫābaḳat, tezkīr ve

te'nîşde dimekdir; ya'ni eğer mevşûf müfred olursa şıfat da müfred olur: emr-i maḥşûs—insân-ı kâmil gibi.

Eğer mevşûf teşniye olursa şıfat da teşniye olur: kelimeteyn mezkûreteyn—devleteyn müşârünileyhima gibi.

Mevşûf cem' olursa şıfat ya cem' olur yâḥûd müfred mü'enneş bulunur: 'ulemâyı 'azâm—ni' amı la tuḥşa gibi.

Eğer mevşûf mü'enneş olursa şıfat da mü'enneş olur: ister mü'enneş ḥaḳîkî olsun: nâḳa 'i mezkûra gibi. İster mü'enneş 'itibârî bulunsun: şaḥîfe 'i mezkûra gibi.

Bir terkîbi 'Arabîyede ise şıfatıñ mevşûfuna muṭabâḳati evveli biṭṭarîḳdır: ḥâdimü'l ḥarameyn-iş şerefeyn gibi. Mükâtib-i 'askeriye, evâmir-i maḥşûşa gibi terkîblerde –cem'ler

39

cemâ'at te'vîliyle mü'enneş 'itibâr olundukları cihetle—te'nîşde muṭabâḳat mevcûd dimekdir.

Eğer mevşûf ile şıfatıñ arasına ḥurûf-u me'âniden 'Arabî bir kelime girerse yine muṭabâḳata ri'âyet lazımdır: mu'âmele-i ğayri lâyıḳa—umûr-u ğayri meşrû'a gibi.

Eğer şıfat bir terkîb-i 'Arabî olursa tezkîr ve te'nîşde yine mevşûfuna muṭabîḳ bulunur: ed'ıye-i mefrûzatü't te'diye—nağamat-ı muhrıkati'l ekbâd gibi.

Âḥirinde ya' nisbet bulunan şıfatlarda tezkîr ve te'nîşde mevşûflar ile muṭabâḳat iderler: Lisân-ı 'Arabî—ḳâ'ide 'i Fârisîyye gibi. Mevşûfları maḥzûf olan şıfatlarda bile bu ḳâ'ide 'i muṭabâḳat cârîdir: dâḥiliye, ḥâriciye, baḥriye, sulṭânîye, ḥâfıza ta'bîrleri birer mevşûf ile te'vîl olunurlar: Umûr-u dâḥiliye, nezâret-i celîle-i ḥâriciye, dâ'ire 'i baḥriye, sefine 'i sulṭânîye, kuvve 'i ḥâfıza gibi.

'İlmiye, seyfiye, ḳalemiye gibilere gelince bunlarda tezkîr ve te'nîşi cā'iz olan (ṭarîḳ) kelimesiyle ṭarîḳ-i ilmiye, ṭarîḳ-i seyfiye, ṭarîḳ-i ḳalemiye diye te'villeri mümkündür. Mektebi ḥarbiye, mektebi baḥriye gibiler daḥi—icâz-ı ḥazf—ḳabilinden oldukları için mektebi fûnûn-u ḥarbiye. Mektebi fûnûn-u baḥriye denilmeğe müreccahdır faḳaṭ mâhiye, mîriye gibiler te'vîl ḳabul itmez çûnkü mâh, mîr kelimeleri Fârisî olub âḥirlerine yâ' nisbet-i 'Arabîyye gelmiştir. (Maşârif-i râhiye) de bu ḳabilden olub ḥatâdır.

Muṭābakāta Ri‘āyet Olunmayan Mevāzı‘

Mevşūf ile şıfatdan biri Fārisī olursa: kütübḥāne‘i milli—emirnāme‘i sāmī—rişte‘i raḳīḳ—zābiṭān-ı ‘askerī—şīve‘i ‘Arabī gibi ki ḥāne, nāme, rişte, zābiṭān, şīve kelimeleri Fārisī olduğundan kütübḥāne‘i milliye emirnāme‘i sāmīye, rişte‘i raḳīḳa, zābiṭān-ı ‘askeriye, şīve‘i ‘Arabīye denilmez faḳaṭ (Āsetāne) kelimesi Fārisī olduğu ḥalde (Āsetāne‘i ‘aliye) diye muṭābakāta ri‘āyet olunması (Āsetāne‘i devlet-i ‘aliye) takdirinde olduğundandır. (der-i ‘aliye) daḥi (der-i devleti ‘aliye) taḳdirindedir. Ṭophāne-i ‘āmire gibi ta‘bīrāt müsteşnādır ve (‘āmire) de (ma‘mūre) taḳdirindedir. Eğer mevşūf mü‘enneş semā‘i olursa: şemsi münīr—arz-ı münbit—rīh-i şedīd—nefs-i nefīs [°] gibi ve musir, ‘Arab, nār, yed gibi ba‘zı mü‘enneş semāilerin te’nīşleri mu‘teber tutulub şıfatlarına tā‘i te’nīş getirilmiştir: nār-ı beyzā—yed-i ṭula—muşr-i ‘ulyā—‘Arab-ı müsta‘ribe gibi.

Eğer mevşūf müzekkere ıtlāk olunur mü‘enneş olursa: zāt-ı ‘ālī, ‘alāme‘i müşārünileyh gibi.

Edevāt-ı Fārisīyye ile sevḳ olunan ‘Arabī şıfatlar: eṭvār-ı nāmaḳbul.

[°] nefis kelimesiniñ yalnız “nātīḳa” ile te’nīşi mu‘teberdir: nefis-i nātīḳa gibi.

İltifāt, vaḳit gibi tā‘i te’nīş olmayan tālīlerin şıfatlarına ta‘i te’nīş getirilmez: iltifāt-ı ‘ālī—vaḳt-i vasaṭı gibi faḳaṭ bināsında te’nīş olan (şahrā‘i) gibi birkaç kelimeniñ te’nīşleri bilmem ne sebebdan ṭolayı mu‘teber olmamıştır: şahrāy-ı vāsi‘ denilüb şahrāy-ı vāsi‘ a denilmiyor.

(Tövbe‘i naşūḥ) terkibi (naşūḥ) nāmındaki zātın tövbesi dīmek te’viline göre yine tövbe‘i şādīḳa dīmek olub ṭoğrudur.

Tetimme

Ḥurūf-u hecānıñ te’nīşi mu‘teber olabildiğinden şıfatlarına tā‘i te’nīş getirilebilir: elif maksura—tā‘i zā‘ide—vāv-ı āṭıfa—ha‘ resmiyye—yā‘i sākine —‘ayn-ı betr gibi.

Elif-i maḳşūre ve elif-i memdūdeniñ ile biten kelimātın şıfatlarına ‘alāmet-i te’nīş ilḥāḳ itmek lāzım gelir: şūrāy-ı bahriye—semā‘i rabi‘a. ‘İnāyet gibi madarlar daḥi ‘alāmet-i te’nīsi ḥāvī bulunan isimler gibi mü‘enneş olarak kullanılır: ‘İnāyet-i

celile gibi. Ender olarak filaşl Fārisī olan bir lügat, üslûb-u ‘Arabî üzere “yā’i” nisbet-i ‘Arabîye ile şıfat vâkı olur: (lügat-i derya) gibi ki (deri) kelimesi Fārisī olub lisân-ı Fārsiyyenin faşîhi dimekdir.

(Uşûl) kelimesi filaşl aşlîñ cem‘ idir her ne kadar şüret, minvâl, ma‘nâlarına dañı gelerek müfred hükümünde olursa da aşlîna hürmet

42

yine şıfatı mü‘enneş olarak sevğ olunur: usûl-ü mezkûra gibi. “Kā‘ide” (dil-âgâh) bir terkîb tavsîfinden kesre’i safi hâz olunabilir: Dil-âgâh gibi fakat terkîb-i mezkûr artıq şıfat-ı mevşûf hükümünde olamayûb (gönli âgâh) ma‘nâsına bir mevşûfuñ müte‘allikîni tavşîf ider: Pâdişâh-ı dil-âgâh gibi.

Şıfat-ı mevşûfuñ üzerine taqdim de olunabilir: şirinzebân, ‘âlinazar, kerzânbiḥâa gibi. Bu meşelli şıfatıñ mevşûfa taqdimiyle yapılan terkîbât dañı birer şıfat-ı saîite olub bir mevşûfuñ müteallikîni tavşîfe muhtâcdır: şā‘ir-i şirinzebân—hekîm-i ‘âlinazar gibi.

Vaşif Terkîbi

İki ismi birbirine vaşl iderek ma‘nâyı vaşfına nakl itmekdir. Bu cihetle vaşif terkîbi, hey’eti mecmu‘âsıyla bir mevşûfa isnâdı şahiḥ olabilecek bir şıfat demek olur: devlet-i ebed müddet gibi.

Kesre’i vaşfınıñ hâzıfıyla ve şıfatıñ mevşûfa taqdimiyle yapılan şıfat-ı sabîteleri dañı vaşif terkîbi olmak şalâhiyetini ḥā’izdirler: Pâdişâh-ı dil-âgâh—şehriyâr-ı ‘âlî tebâr gibi.

‘Arabî kā‘idesince yapılan izâfet-i lafziyeler dañı vaşif terkîbi olurlar: şehriyâr-i münevverü’l efkâr gibi.

Âin-i şehir, ḥâne’i devlet taqdirinde olan şehir-i âyîn, devletḥâne

43

gibi muzâfun ileyḥi muzâf, muzâfı muzâfun ileyḥ olmuş terkîb-i izâfî’i ma‘kûslarıñ birer mevşûfa isnâdları şahiḥ olamayacağı cihetle bilcümle terkîb-i izâfî’i, ma‘kûsları vaşif terkîbi ‘idâdına idḥâl itmek toḡru olamaz. Bu cihetle Fārûk-ı sîret, cihânkıymet, gibileriñ şehinşâh-ı Fārûk-ı sîret, tevcihât-ı cihânkıymet gibi birer mevşûfa isnâdları şahiḥ oluvirmekle bu meşelli vaşif terkîbi olmak şalâhiyetini ḥā’iz olanlarına terkîbi

izāf'i ma'kūs diyüb de bunları (sîret-i fārūk) (kıymet-i cihān) şüretlerinde te'vîl itmekden ziyāde terākîbi mezkûreye— İki ismiñ bilā rābıta birbirine vaşlıyle ma'nây-ı vaşfiye naklınden 'ibāret—dir denilse daha toğru olur zannederim: devlet-i ebed müddet=ebed müddetli devlet, zîr-destān muşādaķatnişān= muşadaķat nişānlı zîr-destān, zāt-ı hıkmetsimāt, irāde'i lütf'āde, fermān mekārimbeyān, teveccühāt-ı feyz āyāt, teveccühāt-ı mekārım ğāyāt gibi iki ismiñ bilā rābıta vaşl ve ma'nâyı vaşfiye naklıyle teşkîl edilen vaşıf terkîbler resmîyâtda çok isti' māl olunur.

İsmi fā'il, ismi mef'ul, zāten vaşıf olduklarından bunlar ile diğer kelimeleri mezc iderek tekrār ma'nâyı vaşfiye nakl itmek ulamamak lâzım gelir. Bu sûretde şerefvār da şeref şādır, şeref cālib gibi isti'mālleri resmîyāta maşşuş bir tākım ma'na kaydından āzāde şeyler hiçbir ķā'ide ile kıyās ķabul etmez. Belki bunlarıñ (vārid bilşeref)

44

(Şādır bilşeref) (cālib bilşeref) ile te'vîlleri ķabil olabilsun (feḫāmet mevfūr) gibiler de bu ķabildendir.

(Suruş-u girdār) terkîbi zāten vaşıf terkîbi olub bināber'in melek ṭabî'atlı dîmek iken bir daha yā'i nisbetle (suruş-ı girdār) deniliyor da buñā kıyāsen (meleğ-i Niḫād) denilmeyüb 'alelķā'ide (melek Niḫād) deniliyor. Buraya cevāb virmekden 'aczimizi 'itirāf ideriz. Belki ḥukm-ü selīķa bunu iķtiẓa ediyor.

Edevāt ile terkîb iden terkîbler de şıfat dîmek olduğundan vaşf terkîbi idādına dāḫildir: esefnāk—hünerver—cennet—Āsa—vefākār gibi.

Esmā'i Ādād

Birler

Bir-iki-üç-dört-beş-altı-yedi-sekiz-ťokuz.

Bir dahā “on”ider. Onar onar 'ilāve ile yigirmi—otuz—ķırķ—elli—altmış—yetmiş—seksān—ťoksan diye şayılır ki bunlara ('ukūd) denilir. Bunlarıñ āḫirine birlerden biri ilḫāķ edilerek onlar teşkîl ider: on bir—on iki—on üç—on dört...ťoksān ŗokūz.

Onlar ŗoksān ŗokūza ķadar şayılub bir dahā 'ilāve olunduķ da

(Yüz) olur. Her yüz başına birlerden biri ‘ilâve idilerek iki yüz—üç yüz—dört yüz... toğuz yüz diye şayılr. Toğuz yüz toğsân toğuza vardık da bir dahâ ‘ilâvesiyle şayı (biñ) olur.

(Biñ) kelimesiniñ isti‘ mâli de yüz gibidir. Şayı toğuz yüz toğsan toğuz biñ toğuz yüz toğsan toğuz olduğdan soñra bir dahâ ‘ilâve olunduğda “milyon” olur ki lafz-ı mezkûr lisân-ı ecnebîden ma’ hûzdur. Âdâd, şıfatlar gibi ma’ dūdlarından muqaddem sevķ olunub ‘adedler cem’ olsa da ma’ dūdlar müfred kalır: bir gün—iki hafta—otuz altı sene gibi; faķat tağliben “üç aylar” denilir ki Receb-i şerîf, Şa’bânü’l mu’azzam, ramazânü’l mübârek aylarınıñ diğerklerine rühcâmı vardır.

Şayılar tertibe delâlet etmek üzere âhirlerine (nci) tertib hurûfu ilhâķ edilir: birinci, ikinci, üçüncü gibi ki bunlar şıfat ma’ nâsını şâmil oluğundan bunlara “ ‘âdâd-u şafiye” nâmı virilir. Bir ‘adediñ cüz’ünü beyân için âhirine muttaşılan bir (de) ile evvel cüz’i mu’în getirilir: üçde bir—yüzde toğsan toğuz gibi. Bunlara “ âdâd-ı kesriye” denilir. Bir miğdârın müsâvât üzere taķsimini ârâ’a itmek için âhirine bir (re) ilhâķ edilir: birer—üçer—onar gibi faķat (ya) ile biten ism-i ‘adedleriñ âhirine (şer) ilhâķ edilir:

İkişer—altışar—yirmişer—ellişer gibi. Bunlara da “âdâd-ı tevzî‘ ye” dinilir.

Yarım lafz-ı semâ’ idir. Bunuñ için (buçuk) kullanılır: beş bçuçuk okķa—üç buçuk sâ’at—dört buçuk metre gibi: bir (yarım) için buçuk kullanılmaz: buçuk okķa denilmez. Yarım okķa, yarım arşun, yarım sâ’at, yarım şişe denilir.

Tetimme

Kerrât için (kere) (def’ a) lafızları kullanılır:

Üç kere, beş def’ a gibi.

Yalñız (bir) e maḥşüş olmak üzere kere, def’ a lafızları ḥazf olunabilir: haftada bir, sene de bir gibi.

Miğdârı ma’ lûm olmayan kûsûr için (bu kadar) lafzı kullanılır: beş biñ bu kadar ğuruş virdim gibi.

Esmâ’i Âdâd-ı Fârisiyye

Lisânımızda ancak birkaç dânesi isti‘ mâl olunur:

Yek—dü—se—çehār yāhūd çār—penç—şeş—heft—s(a)d—hezār gibi.

Yekrüz= bir günlük, yeksebe= bir gecelik, dūsā= iki kat, sehḫpā= üç ayaklı, çār-ebru= dört kaşı

47

Pençşembe= cuma[‘] irtesi gününden [‘]itibāren beşinci gün. Şeş cihet= cihāt-ı sitte, heft esmān= yedi kat gök, şad sāne= yüz sene, şad hezār āfrīn= yüz biñ āfrīn gibi.

Yarım içün (nīm) derler. Nīm cezire gibi ki yarım aṭa dımeḫdir. “nīm” lafzı ba[‘]zen müşābeḫet ma[‘]nāsını müfīd olur: nīm bir iltifāt gibi. Şīve[‘]i lisānı Fārisī iḫtızāsından olmaḫ üzere ādādıñ āḫirlerine ḥaşr ve te[‘]kīd içün (gāne) yāhūd (tā) ilḫāḫ edilir faḫaṭ (yek) lafzınıñ āḫirine ilḫāḫ edildiği şüretde kāfi ḫazf olunur: yegāne—yektā gibi.

Esmā[‘]-i Ādād-ı [‘]Arabīyye

Lisānımızda müsta[‘]mel olanları maḫdūddur.

Āḫādı şunlardır: vāḫid—işneyn—şalişe—erba[‘]i—ḫamse—sitte—seb[‘]a—semāniye—tis[‘]a

[‘]Aşerātı şunlardır: [‘]aşere—[‘]aşerīn—şalāsīn—erba[‘]īn—ḫamsīn—sittīn—seb[‘]īn—semānīn—tis[‘]īn—yüz. (mie)biñe (elif) dirler.

(Mi[‘]e) nin cem[‘]ī mi[‘]at(elif) iñ cem[‘] ulūf yāhūd ālāfdır. Bunlarıñ [‘]Arabī tāriḫ ve vaḫ[‘]i içün bilinmesi lāzımdır: fī cemādiyelevvelī lisāna semāniye ve erba[‘]īn mi[‘]eteyn ve elif gibi ki biñ

48

İki yüz kırk sekiz senesi cemāziye[‘]l evveliniñ içinde dımeḫdir. Vāhidiñ mü[‘]ennişi “tā” ile vāḫidedir.

[‘]Ādād-ı vaşfiye[‘], [‘]Arabīye lisānımızda çok müsta[‘]meldir bunlar (fā[‘]il) vezninde olub müzekkerleri tā[‘]sız mü[‘]enneşleri tā ile ḫullanılır:

Müzekker	Mü [‘] enneş
evvel (Yalnız bu müştēsādır)	evvelī
şānī	şāniye
şālīş	şālīşe
rābī [‘]	rābi [‘] a

maḳāle 'i evvelī—maḳāle 'i sāniye gibi.

‘Arabīyyeniñ lisānımızda müsta‘mel olan ādād kesriyesi şunlardır: naşf—yarım—şülüş—üçde bir—rub‘—dörtde bir. Ve hakeza ḥams, süds, seb‘, semen, tis‘a, ‘aşer, diye kullanılır.

Kināyāt

Ma‘nāyı maḳşūda delāleti şarīḥ olmayan kelimelerdir. Bunlar zamāir, esmā‘i işārāt, mübhemātdan ‘ibāret olmak üzere üç kısımdır.

Žamā‘ir—mütekellime, muḥāṭaba, ġā‘ibe delālet iden isimdir.

Ben—sen—o gibi. Bunlardan mütekellim ile muḥāṭabıñ cem’lerinde ālī ḥilāf’ül kıyās biz, siz dinilir. Ve ġā‘ib olan (o) lafzınıñ

49

cem‘nde (olar) denilmediği gibi ‘aşerāt ma‘nāsına olan (onlar) ile de olan meşāgaleyi def’ içün vāvın ḥazfıyle (anlar) dinilir.

Žamirler, sıfat mevşūf, mużāf olamayūb yalnız mücerred, mef‘ül, mużāf ile olur.

Žam‘ir-i Şaḥsiyeniñ Şüret Taşrifi

	Mücerred	Mef‘ül	Mużāfun İleyh
Müfred	Benbeni,	bana	benim
	Sen	seni, saña	seniñ
	O	onu, oña	onuñ
Cem‘	Biz	bizi, bize	bizim
	Siz	sizi, size	siziñ
	Anlar	anları, anlara	anlarıñ

Mütekellim, muḥāṭab, ġā‘ibde mużāflarıñ o āḥirine ilḥāk olunan ḥurūf, zamā‘irden ma‘dūddur.

Benim kitābım—seniñ kitābıñ—anıñ kitābı
Bizim kitābımız—siziñ kitābınız—anlarıñ kitābı } gibi ki
Bunlara zamīr-i ızāfī dinilir.

Eğer mużāfıñ āḥirinde ḥarf-i imlā bulunursa zamīr-i ızāfī (sī) den ‘ibāretidir: anıñ ḥānesi gibi.

Ekşeriyā muzāfun ileyh olan zamīrlar mütekellim ve muḥāṭabda ḥazf olunur: benim kitābım, seniñ kitābıñ diyecek yerde yalnız kitābım, kitābıñ dinilir.

50

Ba‘zen muzāfun ileyh ibkā olunarak zamīr izāfīler maḥzūf olur: benim kitāb—bizim mekteb—siziñ ḥevāce gibi. Muzāfun ileyh cem‘ olduğu ḥâlde eğer mensūb müfred ise teşvīşi mūcib olmamak üzere muzāfıñ daḥī müfred eğer cem‘i ise muzāfıñ daḥī cem‘ şūretinde sevki iktizā ider:

Mensūb müfred olduğuna göre— anlarıñ kitābı
Mensūb cem‘ olduğuna göre—anlarıñ kitābları } dinilir.

Ta‘zīm için müfred maḥāmında cem‘ sīğası kullanılır: sen yerinde (siz), o yerinde (anlar) dinilir. Bu ḥālın isimlere de şumūlī vardır. (Seniñ emriñ) maḥāmında cem‘ muḥāṭab zamirleriyle (siziñ emriñiz) yāḥūd sādece (emriñiz) dinilir. Bir derece daha ta‘zīm için emre bir şıfat virilerek emr-i ‘ālīñiz dinilir. Zamīr mütekellim muzāfun ileyh vaḥi‘ olunca (benim) dinilecek yerde ḥazm-ı nefis ile maḥām-ı tevāzu‘da (bendeniziñ) dinildiği ḥâlde buña muzāf olacak kelimenin mişal (kitābet) lafzınıñ āḥirine ‘ale’l fā‘ide muzāfıñ ‘alāmeti maḥşūşası olan (ye) ḥarfini getirüb (bendeniziñ kitābı) denilirse (bende) ḥaḳḳında mütekellimiñ zātı ile muḥāṭabıñ diğerk bir bendesi bulunmak ihtimālī arasında bir müşākele ḥāşıl olur: Bu müşākele def‘i için (bendeniziñ kitābım) dinilmesi muḳtezīdir.

Zamīrlar için bir merci‘ lāzım ise de ba‘zen zamīr-i gā‘ibler bilāmerci‘ kullanılır: öylesine zamīr-i mübḥem dinilir: ma‘rifet odur ki çalışub iki sınıf imtiḥānı viresin gibi.

51

Edāt-ı ḥabere zamīr nesi(ki) edāt ta‘rīfine zamīr vaşfi, fā‘illeri mübīn olmak üzere fi‘lleriñ niḥāyetine getirilen levāḥıḳa zamīr fi‘li demek ḳavā‘id-i lisānı taş‘ib itmek dimekdir.

İki veyā ziyāde zamīrlar cem‘ oldukları vaḳit mütekellim muḥāṭabından, muḥāṭab gā‘ibden aḳvī olduğundan zemā‘ir arasında cārī olan bu taḡlīb fi‘lde de cārī olmak iktizā ider: ben ve sen yazıyoruz, sen ve ben yazıyoruz, ben ve o yazıyoruz, sen ve o yazıyorsunuz.

Tetimme

Muḥāṭab zāmīri cenāb-ı rabb-i ʿizzete münācātda müfred olarak kullanılır: Senden başka Tañrı yokdur gibi.

İstiḥkār mevķiʿinde yine müfred zāmīr sevķ olunur: seni yaramaz seni gibi.

Teklīf ve teklifden ʿārī olan muḥāverātda yine müfred zāmīri sevķ olunur: Gel otur seniñle şuracıkda bir ķahve içelim gibi.

Zemāʿir-i ʿArabīyye

Lisānımızda bir terkīb-i ʿArabī arasında yalnız gāʿib zāmīri kullanılır. Bervecchi āti taşrīf olunur.

Müfred müzekker	:	he	Müfred Müennes	:	hā
Teşniye	"	: hümā	Teşniye	"	: hümā
Cemʿ	"	: hem	Cemʿ	"	: hünne

52

Lisānımızda (hunne) lafzı müstaʿmel olmadığından ve cemʿlerde müʿennes hükmünde tutulduğundan cemʿ müʿennesde (hā) kullanılır:

Müfred müzekker = mūmāileyh	mūmāileyh = müfred müʿennes
Teşniye müzekker = mūmāileyhimā	mūmāileyhimā = teşniye müʿennes
Cemʿ-i müzekker = mūmāileyhim	mūmāileyhimā = cemʿ müennes

Żemāʿiriñ harekeleri müfred, müʿennes, müsteşnī olmak üzere māķabline tābiʿdir. Eğer māķabli meksūr olur veyāḥūd (yā) ḥarfi bulunursa kesre ile okunur: bītamāmih—bīṭbķihī—bīʿaynihi—mūmāileyhi—mūşārūnileyḥim gibi. Sāʿir yerlerde zamm ile okunur: ḳuddise sırruhu—ḳuddisullah sırruhuʿl ʿālī—raḥmallahi teālī raḥmeti vasiʿati gibi.

Żamīr-i gāʿib, mercʿile tezkīr ve teʿnīşde muṭābaķat ider: kitāb-ı mebhūs-u ʿanha—mesʿeleʿi mebhūs-u ʿanhā gibi.

Esmāʿi İşārāt

Maķām-ı taʿyīn ve irāʿide müstaʿmel olan kelimelerdir. Bu, şu gibi. Bunlarda daḥī aḥvāl-i erbaʿa cārīdir.

	Mücerred	mef'ül	muzâfun ileyh
Müfred	{ Bu	bunu, buna	bunuñ
	{ Şu	şunu, şuna	şunuñ
Cem'	{ Bunlar	bunları, bunlara	bunlarıñ
	{ Şunlar	şunları, şunlara	şunlarıñ

İsm-i işâratıñ muzâfı vârid değıldir.

53

Bu qarîbe, şu ba'ide mevzû' dur.

Şu bu denilirse âhâd-ı nâs dimekdir.

Burası, şurası, orası mekâna maşşûs ism-i işâretlerdir bunlarda dahî ahvâl-i erba' a câridir.

Biz mekâna maşşûs olan ism-i işâretiñ mücerredini ba'zılarıñ didiğı gibi bura, şura, ora tarzında söylemiyoruz. Mişal (burası müferrahtır) diyoruz (bura müferrahtır) demiyoruz ve (orası öyledir) diyoruz (ora öyledir) demiyoruz.

Mekâna maşşûs olan ism-i işâretiñ muzâfı vardır: Dersiñ burası müşkül— orası öyle gibi.

Mücerred ile muzâf birbirine müşâkil olduğundan qarîne'i maķâm ile fark olunur.

Pek yakın içün (işte) ve pek uzak içün (tâ) kullanılır: İşte bu— Tâ o gibi.

Ba'zen lisân-ı taħrîrde (işte bu) maķâmında (işbu) isti'mâl olunur ki (işbu) ya nisbetle daha hafîftir. Bunu ba'zılarımız istişķâl idiyoruz amâ keşke (tâ o) diyecek yerde dahî ba'ide mevzû' olmak üzere (işbu) ya mu'âdil nâzik bir ta'bîr olsa!

İsm-i işâretleriñ dâ'ima bir müşârunileyh olur faķať ba'zen müşârunileyhî olmayûb zamîr-i mübhem maķâmında isti'mâl olunur kendinden sonra sevķ olunacak f' il ile fâ' il şıfatı mevşûf hükmündedir:

54

O şakird ki çalışır elbette mükâfâtını görür gibi ki çalışan şakird elbette mükâfâtını görür dimekdir.

Fārisī ism-i işāretlari olan (eyn, ān) lafızları ba‘zen isti‘māl olunur: ba‘dezīn, ba‘dezān gibi. Faḳaṭ (ba‘de) kelimesinden sonra ezīn, ezān lafızlarının hemzeleri melfūz değildir.

Lisān-ı ‘Arabda ism-i işāretiñ müzekkeri olan (zā) ba‘zen lisānımızda kullanılıyor: ba‘deāa—bundan sonra, kezā—bunuñ gibi dımeıdır. Bunuñ evveline ba‘zen (ha) dāḫil olunur ki (işte) ma‘nāsına bir ḫarf-i tenbīḥdir: hakezā— İşte bunuñ gibi dımeıdır. Ve ba‘zen (zā) nıñ elifi ḫazf idilerek bir lām-ı meksūre ve bir de keḫ ilḫāḳ idilir: zālik gibi ki buña kāf-ı teşbīḫıye dāḫil olunaraḳ (kezālik) dinilir ki şunuñ gibi dımeıdır. Bu lām’a ḫarf-i tavassuṭ ve kāf’a ḫarf-i ḫiṭāb dinilir.

(zā) nıñ mü‘ennesinde (zi hi) dinilir. Bunuñ evveline kāf-ı teşbīḫıye dāḫil olamaz. Yalnız hā’i teşbīḫıye ile (haḫihi) dinilir: (elhālet haḫihi) terkibinde işte (haḫihi) mü‘enneş olub (elḫāle) ile te’nişte muṭābaḳat itmişdir.

Mübḫemāt

Kim— Lafzı zevi-l ‘uḳūla maḫşuş kelime’i istifhāmdır: Kim geldi? gibi. İstifhām inkārı maḳāmında isti‘māl olunduğı ḫālede evvelinde îrād olunacaḳ zamırlere göre münteḫālar alır: Benim kimim var? Dinilir ki benim kimsem yok dımeıdır.

55

Ne— Lafzı zevi’l ‘uḳūlūñ ḡayriye maḫşuş kelime’i istifhāmdır: Ne oldu? Gibi.

Ta‘yīn-i aḳraba için olan istifhāmda bu (ne) edātı kullanılır: Bu seniñ nendir? Dinilir ki bu saña min cihtü’l karābet ne düşer? Dımeıdır. Bu maḳāmda ta‘yīn-i zāt için (Bu seniñ kimindir) denilmez. (Ne için) muḫaffı (niçün) , (ne aşıl) muḫaffı olan (naşıl) keyfiyetden su’āle maḫşuşdur: Niçün keşdi? Naşıl oldu? Gibi. (niçün) kelimesi ba‘zen şiddet ve sūret mevzū’larında aşlı üzere (ne için) tarzında yazılır. Lakin (naşıl) kelimesi (ne aşıl) şüretinde yazılamaz.

Bu (ne) lafzı (naşıl) ile (niçün) den başkasında muttaşıl yazılmamalıdır. Filḫakīka ne aşıl, ne için dımek de biraz şıḳlet var ise de neden, neler, ne der gibilerin münfaşıl yazılmasında daha ziyāde suḫūlet vardır.

Naşıl ma‘nāsına olan (nice) lafzınıñ Nicesiñiz? Nice oldu? gibi maḳām istifhāmda ve çok vaḳitden beri sebkinde (nice vaḳitden beri) gibi maḳāmı ikşārda isti‘māl mahcūrdur. (ne ḳadār), (ne miḳdār) yāḫūd (ḳaç) ‘aded ve miḳdārdan su’al içündür: Ne ḳadar oldu? Ḳaç gün oldu? Ne miḳdār gurus? Gibi müfred olarak kullanılır.

Ne kadar— Lafzı maḳām-ı ikṣārda daḥī kullanılır.(Bende ne kadar kitāb var.)
denilir ki bende çok kitāb var demek olur.

56

Bu kadar, ū kadar, o kadar , ol miḳdār lafızları da miḳdār içün olub bu kadar
ma‘lūmātli, ū kadar kıyye, o kadar ‘āla dinilir.

(Her ne kadar) kelime’i vaşıldır.—Kelāmın sābıkını lāhiḳine vaşıl ider: Her ne
kadar faḳīr isek de himmetce zengiñiz gibi. (Eğerçi) her ne kadar ta‘bīrine mu‘ādildir.
Dāḥil olduḡu ‘ibāreyi (her ne kadar) gibi ise de—iseler de—ise de—isem de
ta‘bīrlerinden biri yāḥūd imā, faḳaṭ, lākin, ancak edātlarından biri ta‘kīb ider bu ḥālde
(eğerçi) ta‘īri istidrākıñ muḥbiri ḥūkmünde olmaḡla buña istidrākı ḥaber virmek
ma‘nāsına (izzān-ı istidrāk) edātı denilir. (eğerçi) nin (gerçi) ūretinde ba‘zen hemzesi
iskāt edilirse de bu iskāt nızama maḥşūşdur.

Kaç—Ādād-ı istifhām içindir: Kaç gurus, kaç kere gibi. (Kaç) lafzı (kaçıncı?)
tarzında ādād-ı vaşfiyeden su‘ale maḥşūş olarak kullanılır ki ū ūve erbābının ma‘lūmu
olduḡu üzere başka lisāna maḥşūş deḡildir.

(Kaç) lafzı ba‘zen maḳām-ı ikṣārda kullanılır: (oraya kaç kere gitdim) denilir ki
(oraya çok gitdim) dimerdir. (Oraya topı kaç kere gitdim) dinilir ki (oraya çok gitdim)
dimerdir.

(Birkaç) kıllat ma‘nāsını müfīd olur: Birkaç kişi geldi gibi.

Ḥayli—kesret maḳāmında müsta‘meldir: (Ḥayli yol aldık)

Gibi ki—çok mesafe kaç’ itdik—dimerdir.

57

(Ḥayl) kelimesi (gürūh) ma‘nāsına iken āhirine Fārisi bir ya’ tenkīr ilḥaḳ
idilerek (bir takım) ma‘nāsına edāt teksīr olunmuştur.

Hangi—lafzı taleb-i ta‘yīne mevzū‘dur: Hangiñiz lisān bilir? Gibi.

Cem‘ daḥī vardır: hangileri iyi hangileri fenā? Gibi.

Kimse—lafzı Fāriside (kes) lafzından ma‘ḥūzdur. Tezkīr ve teenīşi mu‘teber
deḡildir. Āḥād-ı nās ḥaḳḳında müsta‘meldir: Berber eşnāfından Aḥmed nām kimse gibi.
Teşniye ve cem‘nde kesān yāḥūd (kimseler) dinilir. Kimesne ūretinde yazılmamalı!

Şaḥış—O da müḥimmātdandır: Edāni ḥaḳḳında kullanılır: ‘Ayş-u ‘işretle
me‘lūf Yorgi nām şaḥıs gibi.

Žāt—Ta‘biri mu‘teberāne maḥşūşdur: ṭabā‘atiñ muḥter‘i olan Gutenberg nām žāt gibi.

Çî—lafzı (ne) ma‘nāsındır: Çî fā‘ide gibi ki ne fā‘ide dımeğdir.

(Herçi-bād-ābād) ta‘biri pek ma‘rūfdur.

(Ne) var iken (çe) niñ isti‘māline hiç ḥācet yokđur. Birkaç def‘a yerinde (çend def‘a) her ne kadar mevki‘inde her çend, ol kadar mevki‘inde (çendan) ta‘birleri isti‘māl olunmamağa başlamışdır.

Nařıl ma‘nāsına (çe güne) keyfiyet ma‘nāsına (çe günki) ta‘birleri mahcūr ḥūkmündedir.

(Naşıl ve niçün) ma‘nāsına olub i‘tirā‘ından kināye içün olan (çün ve çerā) ta‘biri isti‘māl olunmağdadır.

58

Nerede—Mekāndan su‘āle maḥşūşdur: Aḥmed Efendi nerede? Gibi.

Nerede—Maḳām-ı istib‘ādda daḥi sevk olunur: Derse çalışmak nerede! Ve ba‘zen tekrār olunur: Bu nerede, o nerede! gibi ki bunuñ ile onuñ arasında çok fark var dımeğdir.

Kināyāt-ı ‘Arabīyye ve Żurūf

Fülān—Herhangi bir dimek olub (fülān kimse) , (fülān vaḳit) dinilir.

Ḥin—Zamāna delālet ider: Ḥin-i ḥācet—zamān-ı ḥācet dımeğdir.

Fevk, taḥt—Mekāna delālet ider: fevkalā‘de, taḥt-el türāb.

Leda—zamāna delālet ider: lediyyü‘l ‘arz—‘arz olunduğda dımeğdir.

Elān—şimdi ma‘nāna zarf zamāndır.

Ḳabl, ba‘d—Zamāna maḥşūşdur: Ḳable‘l ḥac, ba‘del ḥac gibi ki ḥacdan evvel, ḥacdan řoñra dımeđdir. (Ba‘de) lafzının evveline (min) yāḥūd fimā geldikde min bad‘, fimāba‘d—bundan řoñra dimek ma‘nāsına nefy-i istiḳbālde istiğrāk içün olur.

Ebed—Żarf-ı zamāndır istiḳbāl-i ğayr-ı mu‘ayyende müsta‘meldir. “ Ben ebedā oraya gitmem.” Gibi ki ben bundan böyle oraya gitmem dımeđdir. Ebedü‘l abidīn yāḥūd ebedü‘l ebād veyā ebedü‘l dehr dinilir ki hiçbir vaḳit dımeđdir.

Ezel—Lafzı ebediñ ‘aksīdir māzi’ gayri mu‘ayyende müsta‘meldir cem‘ne izāfetle ezel elazāl dinilir.

‘İnd—Zamān ve mekāna ıtlāk olunur kırb-u huzūra delālet ider: ‘indallāh—Allah’ıñ nezinde, min‘indillāh—taraf-ı haqdan dimekdir.

Meşādir-i Türkīyye

Maşdar, zāt ile kâ‘im bir ma‘nāya delālet iden kelimedir. Maşdar iki kısımdır. Biri şakıl diğeri hafifdir. Şakıl (mağ) ile hafif (mek) ile nihāyet bulur. Okumağ, gelmek gibi.

Edāt-ı maşdarıñ hāzından soñra kıllan mādde’i aşliyenin āhirine hā’i resmīye ilhākıyle (maşdar tahfifi) şığası teşkül ider: kelime, gitme gibi.

Maşdarların āhirine ba‘zen te‘kīd için şakillerde (lık) hafiflerde (lik) ilhāk edilir: yazmağlık, söylemeklik gibi lakin zārüretsiz bu edāt-ı te‘kīd maşdarlara getirilmemek evlādır: (okumağ) diyecek yerde okumağlık demek şakıldır; fakat (okumağlığım) demekde zārüret vardır çünkü eğer maşdar tahfifi ile (okumamma) dinilecek olursa üç mīm beraber gelerek lisānda daha ziyāde şıket hāşıl olur. İltibās dahı bu edāt te‘kīdin isti‘māl edilmemesine ma‘zeret olur. Zıra (gitmekleğim) yerinde maşdar tahfifi ile (gitmem) dinilecek olursa bunuñ ile f‘il muzār‘in menfisi olan (gitmem) beyninde

telaaffuzca fark yokdur bu ise muhātabıñ zihnini teşvış ider. “lık, lık” edātlarının fılāş maşdar olan kelimelere ilhākı cā‘iz olamaz: imāmet, hıyānet maqāmında imāmetlik, hıyānetlik dinilemez.

Maşdar bir hadiş-i muṭlaqdan ‘ibāretidir. Kemmiyet ve keyfiyet delāleti yokdur. Keyfiyete delālet ider bir şığa vardır ki oña isim maşdar yāhūd hāşıl maşdar dinilir. Edāt maşdarıñ hāzından soñra mādde’i aşliyenin āhirine bir (şın) ilhākıyla teşkül ider: geliş, gidiş gibi şının şüret telaaffuzu māqablinin harekesine tābi‘dir. Eğer mādde’i aşliyenin āhirinde harf-i imlādan bir harf olursa (şın) dan evvel bir (ye) getirilmek lāzım gelir: okuyuş, bileyiş gibi. Ba‘zı meşādirde (şın) yerine (mīm) kâ‘im olur. Alım, şatım gibi.

Maşādir için ahvāli erba‘a cārīdir fakat muzāf ve muzāfun ileyhi ya maşdar tahfifiden yāhūd maşdar te‘kīdiden gelir: (Ahmed efendinin gelmeği uyamaz)

dinilmeyüb (Aḥmed efendiniñ gelmesi uyamaz) dinilir ve (gelmeğinin imkânı yokdur) denilmeyib (gelmesiniñ imkânı yokdur) denilir veya (gelmekliğiniñ imkânı yokdur) dinilir faķaķ şüret-i evveli şüret-i şāniyeye müreccihdir.

İḥṭār—Çakmak, kaymak gibi isimler böyle elif ile yazılarak şīga’i maşdariye ile olan müşākeleden kurtarılmalıdır.

Edāt maşdarıñ ḥazfından soñra bākī kalan hey’et ki mādde’i aşliyedir bu, ya fi’ldir: gelmek gibi ki mādde’i aşliyesi (gel) olub fi’ldir.

61

Yā isim olur: taşlamak, terlemek gibi ki taş, tür lafızları birer isim olub bunlarıñ āhirine bir lam meftūḥa getirilmekle teşekkül itmişlerdir faķaķ bu ilḥāk olunan lām meftūḥanıñ şüret ḥaṭṭı telaffuza tābi’dir. Şakillerde (lamelif) ḥafiflerde (le) şeklinde olmak üzere iḥtilāf ider. Veyā sıfat olur: temizlemek, düzlemek gibi ki temiz, düz kelimeleri birer sıfatdır.

Mādde’i aşliyesi sıfat olan meşādir, mādde’i aşliyenin āhirine let, leş, len, laş, lat ilḥākıyla teşekkül ider: temizlemek, kötüleşmek, düzleşmek, yaklaşmak siyahlaşmak gibi. İşte mādde’i aşliyenin böyle fi’l, isim, sıfat olmasına nazaran maşdar fi’lī, ismī ve vaşfi namlarıyla üçe inḫisām ider.

Müşbet ve Menfi

Müşbet varlık, menfi yokluk ma’ nāsını müfīd olur. Nefy içün mādde’i aşliyenin āhirine şakillerde (mā) ḥafiflerde (me) ilḥāk idilir: görmek—görmemek, oturmak—oturmamak gibi.

Müte’addī ve Lāzım

Fā’ilin yaptığı iş mef’üle te’addī ider ise müte’addī itmezse lāzım olur. Fi’l-i lāzım ile fi’l-i müte’addīyi yekdiğerinden tefriķ için bir mef’ülün bih edātı taķdīr etmek kāfīdir. Eğer edāt-ı mezkürenin o fi’le isnadı şāḥih olursa müte’addī olmazsa lāzım olur:

62

Meşelā (kesmek) fi’linin tefriķi ḥuşuşunda bir edāt mef’ülün bih taķdīr ile (neyi kesmek) diye tertīb olunan su’āle mişal қalemi kesmek gibi bir mef’ülün bih taķdīri mümkün olduğundan (kesmek) maşdarının müte’addī olduğuna ḥüküm olunur; faķaķ (uyumak) maşdarı içün (neyi uyumak?) diye bir su’āl tertībi mümkün olamayacağı

cihetle (uyumak) maşdariyeniñ mef'ülün bihe te'addi idemeyeceği ve bināen' aleyh bir fi'l lāzım olacağı zāhir olur.

Ṭarīk-i Ta' diye

Mādde'i aşliyesi müteharik olan maşdarlarda mādde'i aşliyeniñ āhirine (t) harfini, sākin olanlarda (dir) lafzını ilhāk itmekle olur: uyumak—uyutmak, gezmek—gezdirmek gibi. Eğer mādde'i aşliyeniñ hürufi çok ise yine (t) getirilir: oturtmak gibi; fakat bu kâ'ideniñ müstesnâsı yok değildir.

Tazî' f-i Ta' diye

Fā'iliñ işiniñ bir vāsıta ile icrā olunduğunu aňlatmak içün bir kat daha ta' diye itmek lāzımdır. O da (t) harfiyle ta' diyesi icrā kılınmış olanlara (dır) ve (dir) harfiyle ta' diyesi icrā idilmişlere (t) getirilmekten 'ibāretir: aňlatmak — aňlatdırmak, gezdirmek — gezdirtmek gibi.

63

Ma'lūm ve Mechūl

Ma'lūm fā' ile nisbet olunur: görmek, itmek gibi ki gören, atan zāta nisbet olunmuşdur. Eğer görülmek, atlamak gibi görülen, atılan şeye ya'ni mef'üle nisbet olunursa mechūl olur. Görülüyor ki maşdar-ı mechūl, mādde'i aşliyeniñ āhirine bir lām-ı sākine ilhāk itmekle olur; fakat eğer (almak) gibi mādde'i aşliyeniñ āhiri (lam) yāhūd (çiğnemek) kelimesinde olduğu gibi müteharik olursa tenāfür hürufi def' i içün (lam) yerine (nun) ilhāk idilir: almak—alınmak, çiğnemek—çiğnetmek gibi bu mechūl lāmından evvel hareke için (vāv) yāhūd (ya) yazılmaz: görülmek—gidilmek gibi.

Eğer mādde'i aşliyeniñ āhirine bir “nūn” yāhūd “şın” ilhāk idilirse bu kelimeye (muṭāva' at) ıtlāk olunur.

Fi'l-i Muṭāva': Fā' ile nisbet olunur bir fi'l-i ma'lūmdur. Fā' ili, fi'l-i mezkūruñ ma' nāsını kabūl itdiği içün muṭāva' at-ı tesmiye kılınmıştır: Meşelā (Ahmed yıkandı) cümlesinde (yıkınmak) fi'liniñ fā' ile nisbeti āşikārdır lākin (çamaşır yıkandı) dersek (çamaşır) fā' il değil belki nā'ib fā' il daha togrusu mef'ül olmakla çamaşıra nisbetle (yıkandı) fi'linin bir fi'l-i mechūl olduğu nümāyandır.

Basıf ve Mürekkeb

Maşdar-ı mürekkeb—itmek veya iylemek ile olmak māddesinden terkiib ider. (İtmek) māddesi mesādir-i ‘Arabīye ve esmā’i ‘Arabīye ve ba‘zen şıfat-ı Türkīyye ile (olmak) māddesi de ‘Arabī, Fārisī, Türkī şıfatlar ve ba‘zen fi‘ller ile terkiib ider: hūbūb itmek—ihşān itmek—hediye itmek—iyi itmek—fenā itmek—vāki‘ olmak—vezān olmak—kâtib olmak—zengin olmak—oğumuş olmak gibi.

Ba‘zı meşādir vardır ki (olmak) māddesiyle isti‘mal olunur: (hasret oldum) dinilir ki müteḥassir oldum dimekdir. (Tamām oldu) dahī nām oldu dimekdir.

Fārisī ism-i maşdarlardan soñra (itmek) ve vaşıf terkiibilerden soñra (olmak) māddesi isti‘mal olunur: nümāyiş itmek—vazriş itmek—ma‘ārifperver olmak—gibi.

Maşdar-ı mürekkeb ba‘zen (kılmak) ve (yapmak) lafızları ile teşekkül ider: iş yapmak—hediye kılmak—tanzīm kılmak—taḳdīm kılınmak gibi. İtmek yerinde yapmak ve yapmak yerinde itmek dinilemez.

Zamānı Mütezammin Mesādir-i Mürekkiye

(Olmak) māddesi māzī’i, naḳlī ve ism-i mef‘ūl ile terkiib iderse zamān-ı māzīyi mütezammin olur:

İkmāl itmiş olmak yāḥūd ikmāl idilmiş olmak dinilir. Ve eğer muzāri‘ müstaḳbel ile terkiib iderse zamān-ı müstaḳbeli mütezammin olur: sever olmak—gidecek olmak gibi. Gelmemeklik, görmemeklik gibi maşdar te’kīdi menfīleriniñ mürekkebatında gelmemeklik itmek, görmemeklik itmek denilmeyüb selīḳa’i Türkiyye üzere gelmemezlik itmek, görmemezlik itmek dinilir ki bu şīḡa ḥaddizātında olmayan bir ḥālī mevcūd göstermek için müsta‘meldir.

Ma‘nāy-ı Müşāreketi Müfīd Olan Mesādir

Bir fi‘lin iki zāt beyinde vuḳū‘unu beyān ider. Bunu ifāde için edāt maşdardan evvel bir (ş) getirmek kifāyet ider: örmek—örüşmek, sevmek—sevişmek gibi. Ba‘zen bu (ş) nefes gelmeden olub ma‘nāyı müşāreketi ifāde itmez: şataşmak—yanaşmak gibi.

Ma' nāy-ı Vaşfiyeti Müfid Olan Meşadır

Şıfatlarıñ evāhirine hafiflerde (leş, len) şakillerde (laş, lan) ilhākıyla teşekkül ider: tembelleşmek—ihtiyarlaşmak—beyazlaşmak—güzelleşmek gibi.

İktidār Ma' nāsını Müfid Olan Meşadır

Edāt-ı maşdarıñ hazfından sonra mādde'î aşliyenin āhirine bir (he) getirildikten sonra (bilmek) māddesiyle terkiib ider:

66

Yazabilmek, sevebilmek gibi ki yazmağa muhtedir olmak, sevmeğe iktidārî olmak demek olur. Mādde'î aşliyenin āhiri müteharik bulunduğı hâlde getirilecek hā'dan evvel bir (ye) ziyāde kılinır: okumak—okuyabilmek, sevmek—sevilebilmek gibi.

Fi' l-i iktidārîñ menfisinde (bilmek) maşdarı getirilmez yalnız cüz'î evvele bir (hā) ilhāk idilir: görebilmek—görememek gibi.

Ta' cıl Ma' nāsını Müfid Olan Meşadır

Mādde'î aşliyeye (ye) getirildikten sonra edāt maşdar hazf idilüb bedeline (virmek) māddesi kâ'im olur: yazıvirmek, okuyuvirmek gibi. Bu (virmek) māddesinin vāv'ı fetḥā ile telaffuz olunur gibidir.

Arzū Ve İştiyāk Ma' nāsını Müfid Olan Meşadır

Gelmek māddesiyle terkiib iden bir fi' l-i istikbāl, arzū ve iştiyāk ma' nāsını ifāde ider: yiyeceğı gelmek—göreceğı gelmek gibi.

Meşadır-i ' Arabiyye

Meşadır-i ' Arabiyyenin envā' i şunlardır:

Kaṭ' —zıkr—şükür—taleb—şigar—rahmet—hizmet—şoḥbet—zehāb—firāz—su'āl—fetānet—hiṭābet—suḥūlet—şükrān—devrān—tanīn—duḥūl—fikdān—beynituvten

67

Mübālağayı Müfid Olan Meşadır

Mübālağalı maşdarlar tef'āl veznindedir: tezkār—çok çok zıkr itmek—tesyār—çok çok seyr itmek gibi.

Bu cihetle (tesyārī) seyriñ müte‘addisi zan ile (tesyār) ma‘nāsında kullanmak biraz ğafletidir.

İsimlerde (tā) meksürdür: timsāḥ, timsāl gibi.

Tesmiye Bilmaşdar

Fılaşl maşdar olan bir kelimeniñ bir şey’e isim virilmesidir: Qur’an, Furkān kelimeleri filaşl okumaq, fark ve temeyyüz itmek ma‘nalarına maşdar iken herbār okunduğundan ve ḥaḳ ile bāṭıl beynini fark ve temeyyüz etdiğinden bunlar muşḥaf-ı şerīfe isim verilmiştir.

Çok iyilik iden ve beni nev‘ine dā‘imā ḥüsn-ü mu‘āmelede bulunan bir kimseye (İḥsān) ile tesmiye de bu kabildendir. (ḥıyānet) kelimesiniñ mübālağa ḥā’in (şirret) kelimesiniñ mübālağa şerīr ma‘nāsına kullanılması yine böyledir.

Meşadır-ı Mīmiyye

Bunlar ‘alelekşer mef‘al, mef‘il, vezinlerindedir. Mef‘il vezni mişālde çokdur: (vürüd) dan mevrīd –varmak, (velādet) den mevlīd—toğmak (va‘d) den mev‘ad—söz virmek gibi.

68

(mevlīd) milād gibi zamān velādet ma‘nāsına da gelir. O ḥālde (mevlīd-işerīf) maḳamında (mevlūd-ü şerīf) demeniñ ma‘nāsı yoḳdur.

Mef‘al vezni meşālik-i ğayrīde kıyāsīdır: maḳşad—ḳaşd, me‘kel—ükül gibi.

Mef‘ale ve mef‘ile vezinlerinde de mimli masdarlar vardır: merhame—mağfire—muhammede [°] gibi.

Mef‘ule vezninde meşādire nādiren teşādūf olunur: mükerreme, mü‘eşşere gibi. (mükerreme) kelimesi müderrisīne maḥşuş olarak elḳāb-ı resmīyye maḳamında (mükerrimetlū) diye kullanılır. (mü‘eşşere) ise meziyet ma‘nāsınadır. Bunun cem‘i olan (mü‘eşşer) lisānımızda vaşıf terkibi teşkīlinde keşīrū’l isti‘māldir.

‘Asākir, nuşret-i mü‘eşşer gibi ki meziyātı nuşretten ‘ibāret olan ‘asākir dimekdir.

Rübā‘iye maḥşuş olmak üzere yalnız bir vezin vardır o da (fa‘ele) dir: tercüme—‘Arabda—ḳahḳaha—dağdağ gibi.

Elfāz-ı Menhūte

(Menhūt) yonmak ma' nāsına olan (naht) kelimesinden ism-i mef' üldür yonulmuş dımekdir. Bu cihetle yonarak iki kelımeden yapılan elfāza (elfāz-ı menhūte) dınılmişdir: besmele—bismillahdan, hāmdede

[°] (Muhammede) kelimesi ikinci mimiñ fethi yahūd kesri ile de okunur (hāmd) ma' nāsınadır.

69

elhamdülillahdan, şalvele—şallallah-u te' āla ' aleyhden, ' an' ane—' an filan ve ' an felandan, Fārisiden me ' hūz olan (zīra)—(ezīnrāh) terkibinden menhūdur.

Mezīdāt

Lisānımızda müsta' mel olan vezinler şunlardır:

İf' āl, tef' il, mufā' ale, infi' āl, ifti' āl, if' ilāl, tef' ul, tefā' ' al, istif' āl

İf' āl, tef' il vezinlerinin teşkıl ve binālarında ta' diye olduğundan bu vezinlerde bulunan kelimāt-ı ' Arabiyye müte' addıdır: (ba' id) kelimesi uzak dımek iken if' āl veznine naql ile (ib' ād) uzağa sürmek dımek olur. (Teb' id) de öyledir. (Vaķūd) kömür dımek iken if' āl veznine ircā' ile (iķād) ateş yakmak ma' nāsına olur. Kā' ide' i ' Arabiyyece (taż' if-i ta' diye) bu iki vezin ile olur: (Hās) kelimesi zāten müte' addi iken bir ķat daha te' addiye ile (ihsās) olur. Baķıdan ibķā, bid' atdan ibdā', bāligden iblāğ, vāsi' den tevsī' , bāligden tebellīğ. Vāşıldan īşāl tarzında fi' l lāzımlar fi' l müte' addi olur.

(infi' āl) (ifti' āl) (tef' il) vezinlerinin binālarında ta' diye olmadığından

[°] mezīdātıñ maşdarları cem' mü' enneş şīğasıyla cem' lenir: icrāāt, teklifāt, mübāhāt, inkılābāt, ictihadāt gibi.

70

Bu vezinlerde olan kelimāt fi' l lāzım olur: (kesr) kırmak dımek iken (infi' āl) veznine ircā' ile (inkisār) kırılmak dımek olur. (cer) çekmek dımek iken (incirār) çekilmek dımek olur.

İhrāk= yakmak

ihtirāk=yanmak

İhfā= gizlemek

ihtifā= gizlenmek

Tevsī' = vüs' atlendirmek

tevessü' = vüs' atlenmek

Te 'yîd= kuvvetleştirmek teeyüd= kuvvetleşmek

Tavtîn= vatan virmek tavaттun= vatanlaşmak

Fā 'ide—Fārisîde kullanılan ' Arabî maşdarların yā'ları elif ile yazılmağ salîka'ı Farisîye iktizāsındandır: (temennî) den (temennā) gibi ki temennā-yı mülâkāt dinilir. (tesellî) den tesellā (teķāzî) den teķāzā dağî bu kabîldendir.

Mefā' ile ve tefā' il vezinlerinin ma' nâlarında müşâreket vardır:

Muğābere—haberleşmek, mükātebe—mektûblaşmak, tabā' id—uzaklaşmak, teķārüb—yakınlaşmak gibi.

(Tefā' il) vezninde bir hâl daha vardır: haddizâtında olmayan bir hâli mevcûd göster: tecāhül—bilmemezliğe gelmek, temārrüz—kendini hasta göstermek gibi.

İf' ilâl nev'î elvân ve ' uyübî ifâdede müsta' meldir: esvedād—kararmak, aḥmerār—kızarmak gibi.

İstif' âl nev' iniñ hurûf-u zā'idesine virilen ma' nâlar ekşeriyetle

71

(istemek), (va' ad itmek) dir : istiğfâr—mağfiret istemek, isti' táf—' âtıfet taleb itmek, isti' fâ—' afv dilemek, istikşâr—keşir ' additmek, istiğgâr—sağir ' additmek gibi.

Rübā' iniñ Mezîdâtı

Tefa' lul, if' inlâl, if' illâl dir: teselsül, içmi' nân gibi.

(İf' inlâl) vezni lisânımızda zebânzed değildir.

Mezîdâtda Mîmli Maşdar

Her vezniñ kendi ism-i mef' ülü gibi olduğundan ism-i mef' ül baḥşine müraca' at oluna.

Maşdar-ı Binā' i Merre ve Binā' i Nev'

Maşdar bir hudutdan ' ibâret olduğundan kemiyet ve keyfiyete delâlet itmediğî baḥis huşuşunda beyân olunmuş idi. Kemiyete delâlet iden maşdara (maşdar-ı binā' i merre) dinilir ki şulâsî maşdarlar içün (fa' le) veznindedir: ka' de—bir kere oturmak, secde—bir kere yere kapanmak, ḍarbe—bir kere vurmak gibi.

Teşniyelerinde

ka' deteyn }
secdeteyn } denilüb
darbeteyn }

Cem'lerinde

ka' dāt }
secdāt } denilir
darabāt }

72

Keyfiyete delālet iden maşdarı (maşdar-ı binā'ı nev') denilir, bu da (fi'le) veznindedir: (hacc) maşdarının binā'ı merresi bir kere hacc itmek ma' nāsına 'alelkā'ide (hacce) gelecek iken (hicce) gelmiş ve ma' ruf āya zilhicce dinilmiştir.

Mezīdātda Binā' - Merre ve Nev'

Her nev' iñ kendi maşdarıdır.

Meşādir-i Mec' üle

Yapma maşdarlar dimekdir. Ma' nāy-ı maşdarı hāsıl itmek içün ba' zı ism-i cins ve şıfatlarıñ āhirlerine edāt maşdar olan (yet) ilhāk idilir: insāniyet—cāhiliyet—me'mūriyet gibi faķať meşādir-i mec' üle 'Arabīye maḥşūş olduğundan meşādir-i mec' üle olacaķ kelimāt-ı 'Arabī olmalı ve maşdar bulunmamalı binā'en' aleyh vāriyet, germiyet, ḥidiviyet dinilemeyeceđi gibi zāten 'ulūvv, şūkrān kelimeleri de maşdar olduğundan 'uluvviyet, şūkrāniyet dinilmekde ğalāt olur faķať emniyet, İslāmiyet gibi kelimeler lisānımız iñ ihtiyācına mebnī ķabūl olunmuştur.

(Fā'ide) hüve, hay, kem, keyf hīş kelimelerinden ma' nāyı maşdarı hāsıl itmek içün ḥūviyet, māhiyet, kemiyet, keyfiyet, ḥayşiyet gibi meşādir-i mec' üle yapmışlardır.

Meşādir-i Fārisīyye

Ma' lūm olduğü üzere Fārisīde maşdariyet 'alāmeti yā (den)

73

yāḥūd (ten) dir. Maşdar (den) ile biter ise (maşdar dālı). (Ten) ile biter ise (tā'i) tesmiye olunur. Dālın māķablinde (ye, elif, ra, nun, vav) harflerinden ve tā'nın māķablinde (ḥa, sin, şin, fe) harflerinden biri bulunmaķ şartdır.

Vaşıf Terķibiniñ Nev' Diğerı

Bayāđı bir isim ile ism-i fā' il muḥāfifden terķib iden bir mürekkeb vaşıfıdır. Bu cüz'i şānı olacaķ olan ism-i fā' il muḥāfif emr-i ḥāzıra müşākil olduğundan maşdardan emr-i ḥāzır binā itmeğe lüzūm vardır.

Maşdardan Emr-i Hâzır Binā ve Teşkili

Eğer dāl'ın māḳablinde (ye) , (elif) olursa ḥaẓf olunur: resīden—res, firistāden — firaset gibi.

(ra), (nun) olursa ibḳā olunur: ḥordan—ḥor, ḥavāndan—ḥavān gibi.

(vav) olursa ḥaẓf ile bedeline elif ve yâ gelir: fermūden—fermāyi gibi.

Maşdar tā'ı olubda tā'nın māḳabli (ha) olursa zā'ya ḳalb olunur: amūḥten—āmūz gibi.

(Sin) olursa hā' ya ḳalb olunur: ḥasten—ḥaḥ gibi.

(şın) olursa rā'ya ḳalb olur: dāşten—dār gibi.

(fe) olursa bā'ya ḳalb olunur: yāften—yāb gibi.

74

Desteres, köfteḥor [°] , sebaḳḥān, ḥükümfermā, edeb-i āmūz, dīde dūz, dilḥāḥ, sermāyedār, perver niyāb gibi vaşıfların cüz'i sâniyeleri ism-i fā' il muḥaffifdir.

Ḳā' ide'i Fārisiyye Üzere Ḥāşıl-ı Maşdar Teşkili

Emr-i ḥāzırın āḥirine māḳabli meksūr (şın) ilḥāḳ idilir: ḥahiş gibi.

Ba' zı ḥāşıl-ı maşdar emr-i ḥāzır şeklinde olur: rīşḥand—şaḳala gülüş gibi. Ba' zısı da māzī şeklinde olur: dād u sited—alış viriş gibi. Resm-i küşād terkibindeki (küşād) kelimesi de böyledir.

Ḳā' ide'i Türkiyye Üzere İsm-i Fā' il Bināsı

Ma'nâyı maşdarının ḳā'im olduğu zāta delālet ider. Edāt maşdarın ḥaẓfindan soñra ḥafiflerde (nun) şaḳillerde (en) ilḥāḳıyla teşekkül ider: gelen—oturan gibi.

Mādde'i aşliyenin āḥirine (cı) ilḥāḳ idilirse fā' ilin bir nev' şan'at ittihāz idildiğine delālet ider: yazıcı gibi.

Ḳā' ide'i Fārisiyye Üzere İsm-i Fā' il Bināsı

Emr-i ḥāzırın āḥirine 'alāmet-i fā'iliyyet olan (nde) ilḥāḳıyla teşekkül ider: ḥān—ḥanende gibi.

[°] ḥordan maşdarından ism-i fā' il muḥaffif (ḥar) da gelir: merdümḥār gibi.

Cenāb-ı āferinende 'i kevn ü mekân gibi ism-i fā' illi terkibât lisânımızda kesirü'l isti' maldır. Zaten (tenperver) gibi cüz 'i şānisi müştakḳ olan mürekkeb vaşfilerde iş bu cüz 'i şānī emr-i hāzıra müşākil olmayla emr-i hāzır olmayıb edāt fā' ilini maḥzūf isim-i fā' ildir zīrā (tenperver) terkibi (perverende 'i ten) taḳdīrindedir. Vücūd besleyici ma' nāsındadır.

İsm-i fā' ilin cem' nde (he) niñ kāf-ı Fārisiyyeye ḳalbi iḳtiza ider. Zīr (he) niñ kendinden soñra gelecek olan elif ile ictimā' i hoş deḡildir: ḥanende—ḥanende-gān gibi.

Ḳā' ide 'i ' Arabiyye Üzere İsm-i Fā' il Bināsı

Ṣülāşiden (fā' il) veznindedir: kâtib, ḥâkim gibi.

Ḳā' ide 'i Türkiyye Üzere İsm-i Mef' ul Bināsı

Ma' nāy-ı maşdarının vâki' olduḡu zāta delālet ider. Mute' addıdden müştakḳdır. Lāzımdan ism-i mef' ul binā olunmaz. Meşādir-i mechûleden edāt-ı maşdar ḥazf olunduḡdan soñra mādde 'i aşliyenin āḥirine ḥafiflerde (nun), saḳiillerde (en) yāḥūd (miş) ilḥāḳıyla teşekkül ider: görülen, görülmüş—oḳunan, oḳunmuş gibi.

Yazma, başma gibi maşdar-ı taḥfifi şeklinde ba' zı ism-i mef' uller vardır bunlara (maşdar-ı bima' nī mef' ul) dinilir.

Ḳā' ide 'i Fārisiyye Üzere İsm-i Mef' ul Bināsı

Edāt-ı maşdar ḥazf olunduḡtan soñra mādde 'i aşliye māzi olur; bunuñ āḥirine de bir hā 'i resmiye getirilirse ism-i mef' ul teşkîl olunur: güften, güft, güfte gibi.

İsm-i mef' ul, ism-i fā' il mef' ulüne muzāf olur: İstāde' i mevki' ta' zīm gibi.

İsm-i mef' ulün mef' ulü kendi üzerine taḳdīm olunursa yine bir vaşif terkibi teşkîl ider: sālḥürde—felekzede—dilbeste.

Ba' zı terkiblerde bu ' alāmet-i mef' üliyet olan (he) ḥazf olunmuşdur: dāmenalüde, nevzād, zebānzede, serāmed gibi.

Ḥudādād—bu ḳabilden deḡildir. (dād) bu terkibde maşdar ma' nāsına olub Allah virgisi dimekdir.

Ba' zı ism-i mef' ul kendi mef' ulü üzerine taḳdīm ider: şekte ḥātır gibi.

Ḳā'ide'î 'Arabîyye Üzere İsm-i Mef'ûl Binâsı

Ṣülâşiden mef'ûl veznindedir: maḳbûl—merḡûb—gibi.

Ecvefden vâvî ise mişal (ḳavl) kelimesinden (muḳavvûl) dinilmeyib vâvîñ ḥazfîyle (meḳûl) dinilir. Eḡer yâ'î ise mişal (ḳıyas) kelimesinden (meḳyûs) dinilmeyüb vâvîñ ḥazfîyle (ye), (ḳaf) içün ḥarf-i med ḥükmüne girer. (Meḳayîs) olur. Mîmîñ zammıyle (muḳayîs) okumak ḡalaṭdır.

77

Mezîdâtdan İsm-i Fâ'il ve İsm-i Mef'ûl Binâsı

İsm-i fâ'il ile ism-i mef'ûlün farkı yalnız bir ḥarekedir. İsm-i fâ'ilde ḥarf-i aṣlî' vasaṭî meksûr, ism-i mef'ûlde meftûḥdur.

	İsm-i fâ'il	İsm-i mef'al	
İf'âl nev'nden	müf'il mükrim	müf'al mükrem	
Tef'il nevinden	İsm-i fâ'il müfe'il müceddid	ism-i mef'ûl müfe'al mücedded	vezinlerindedir. gibi
Mufa'ale nev'nden	Mufâ'il müşâhid	Mufâ'al müşâhade	vezinlerindedir: gibi.

Muzâ'ifden edḡâm ile ism-i fâ'il, ismi-mef'ûle müşâkildir. Binâ' 'aleyh (muzâd) kelimesi hem ism-i fâ'ildir hem ism-i mef'ûldür.

İnfî'âl nev'nden	münfa'il	yoḡdur:
	münḳasım gibi	münḳasem dinilmez.

Muzâ'ifden edḡâm ile munşabb münfekk olur.

İftî'âl nev'nden	müfte'il	müfte'al	vezinlerindedir:
	Mültefit	müntehab	} gibi
	Muḥtemel	muḥtaşar	
	Muhterik	mükteseb	

78

İştîdâd, imtidâd gibi muzâ'ifden edḡâm cihetiyle ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl bir vezindedir: müştedd—mümtedd gibi.

İhtiyārdan (muhtār) kelimesi de öyledir faḳaṭ (imtiyāz) kelimesi ayrılmak ma' nāsına lāzım olduğundan (mümtāz) kelimesinin ism-i fā' il olması icāb ıder.

	İsm-i fā' il	İsm-i mef' ul	
İf' ilāl nev' nden	müf' al	yoḳdur	
	muḡber	yoḳdur	gibi
Tef' il nev' nden	mütefa' il	mütefa' al	vezinlerindedir:
	mütebessim	müteyemmen	} gibi
	mütefennin	müteveffa	
Tefā' il nev' nden	mütefā' il	mütefā' al	vezinlerindedir:
	mütekā' id	mütedāval	gibi.

Bu nev' n müte' addisi pek azdır.

İstif' āl nev' nden	müstef' il	müstef' al	vezinlerindedir:
	müstaḡfir	müstaḡsen	} gibi.
	müstaḳil	müsteḥcen	

Rübā' iye maḡşūş olan ism-i fā' il mufa' il vezninde gelir:

Tercümeden mütercim mütercem gelir.

İf' ilāl nev' nden muḳşa' ır, muṭma' in gibi müsta' melleri vardır.

Meşādır-ı aşliyeden bu şüretle toḳuz nev' müştak olub bunların vecih iştiḳāḳları semā' ıdır.

79

Mübālaḡalı İsm-i Fā' il

Şahibiniñ kesret ittişāfına delālet ıder. Mādde' i aşliyeniñ āḡirine ḡafiflerde (ken) şaḡillerde (gan) ilḡaḳ idilir: üşengen—çalışḡan gibi.

Lisān-ı ' Arabiyyede Mübālaḡalı İsm-i Fā' ilin Vezinleri

Mübālaḡalı ism-i fā' ilin vezinleri şunlardır: fe' āl—mif' āl—fe' ul—fi' il—fu' ale—fu' le—fa' il

(fe' āl) vezninde bulunan kelimātin evāhirine te' kidü' l mübālaḡa tā' i za' ide ilḡaḳ olunabilir: ' allāme gibi faḳaṭ şıfāt-ı ileyhde cā' iz deḡildir. Lisānımızda ekşeriyetle müsta' mel olan vezinler fe' āl, fe' ul, fe' ildir: ' alām—ḡayūr—raḡim gibi.

Bunlardan (fe‘il) vezni ba‘zı kelimâtda ma‘nây-ı mübâlağadan ârî olur: marîz gibi ki hasta dimekdir. Câlîs de mecâlîs dimekdir.

Ḳā‘ide’i Türkiyye Üzere Şıfat-ı Müşebbehe

Şıfat-ı müşebbehe ism-i fâ‘il nev‘ndendir faḳaṭ şübût ma‘nâsını müfıddir: pişkin—talgın—düşkün—titrek—çürük—onun gibi. Her maşdardan gelmez: semâ’i mütevaḳıfdir.

Ḳā‘ide’i Fārisiyye Üzere Şıfat-ı Müşebbehe

Emr-i hâzırın âhırına elif ilḥâkıyla teşkil ider: dan—dānā, bîn—bīnā gibi.

80

Lisān-ı ‘Arabīyyede Şıfat-ı Müşebbehe

Elvān ve eşgāle ve ‘ayüb ve ḳuşūra delālet idenler kıyāsıdır; müzekkerde ef‘al, mü‘ennesde fa‘lā veznindedir:

Müzekker	Mü‘ennes
Aḥmer	ḥamra
Ebyaz	beyzā

Me‘āni’i bâṭınāya delālet idenler fa‘lān veznindedir: cevḡān—sub‘ān—‘atşān—reyyān gibi.

Bunların mü‘ennesleri fa‘lī vezninde olub lisānımızda mü‘ennes elisti‘māl değildir.

Evşāf-ı sâ‘ireye delālet idenler muhtelifdir: ş‘ab—cebān—meyyit—‘üryān—ḥüsn—ḳabīḥ gibi.

Ba‘zı meşādir mübālağa şıfat maḳamında daḥī isti‘māl olunmuşdur: şirret dīnilir ki şerīr dimekdir.

Ḳā‘ide’i Türkiyye Üzere İsm-i Taşgır

Taşgır ve taḳlile delālet ider. İsimlerin ḥafiflerde (cek) yāḥūd (ceḡiz) şaḳillerde (caḳ) yāḥūd (caḡız) ilḥâkıyla teşekkül ider: tepe—tepecik, yavru—yavrucaḳ—yavrucaḡız gibi.

Taşgiri murād olunan ismin āhırinde (döşek), (ḳulaḳ) kelimelerinde olduḡu gibi (kef) yāḥūd (ḳaf) bulunursa tenāfüri def‘

içün harfeyn mezkûreyn hâzıf olunur: döşecik, kılacık gibi. Şıfatlara taşgîr içün (ce) ilhâk idilir: azca—çokca gibi. Lisân-ı Fâriside taşgîr ‘alâmeti (çe) dir: bağçe gibi. ‘Arabî kelimâtda lâhiķ olur: dîvânçe gibi ki dîvân dîmekdir.

Lisân-ı ‘Arabîyyede İsm-i Taşgîr

Taşgîr olunmuş bir isme (muşagğar) aşlına (mukebbir) dinilir. Bir isim mukebbiri muşagğar yapmak içün harf-i evvelî mazmûm ve harf –i şânîyi meftûh kılarak harf-i şâliş olmak üzere bir yâ’i sâkine ziyâde idilir: hüsñ—hüseyn—‘abd—‘abîd gibi.

İhtâr –kitâbet-i resmîyede kılcağız ma‘nâsına fetḥ-i ‘ayn ile telaffuz olunan (‘abîd) in (‘ubeyd) olması iktîza ider.

Ḳā‘ide’i Türkiyye Üzere İsm-i Tafḍîl

İsm-i tafḍîl şîğası ismiñ evveline yerine göre (dahâ, ziyâde, eñ, pek) lafızlarınıñ ‘ilâvesiyle teşekkül ider: ‘âlim—daha ‘âlim—eñ ‘âlim—pek ‘âlim gibi.

Mufazḗal ile mufazîl ‘aleyh arasına (den) girer: Aḥmed Maḥmud’dan daha çalışkandır gibi.

‘Arabîyyede İsm-i Tafḍîl

‘Alelekşer efḍal vezninde gelir mü‘enneşi (fu‘lya) dir: â‘la—‘ulyâ, edna—dünyâ, akşa—kuşva gibi.

İsm-i tafḍîller fâil ma‘nâsınadır: â‘lem—pek ‘âlim, echel—pek câhil dîmekdir fakâṭ ba‘zı kelimeler vardır ki bunlar mef‘ûl ma‘nâsına vârid olmuşdur: işḥar—pek meşḥûr dîmekdir.

Fâriside İsm-i Tafḍîl

Fâriside ism-i tafḍîller (ter) ilhâkıyle teşekkül ider: bālā—bālâter gibi.

Ḳā‘ide’i Türkiyye Üzerine İsm-i Mensûb

Bir maḥale, bir kavme veyâ şına‘ate nisbeti ifâde iden kelimedir. Lisânımızda ism-i mensûb edâtı li, lu, ci ve ba‘zen ce’dir: Oşmanlı, İstanbullu, kitâbcı, bence gibi.

Bu li, lu, edâtlarının şûret haţtı telaffuza tâbi‘dir: zorlu, Giridlü diye yazılmamalı.

Fârisîyede edât nisbet yâ’i sâkinedir: Īrânî gibi.

Fârisî yâ’i nisbet kelimeye bir teğayyür huşûle getirmez.

Fârisî yâ’i nisbete ba‘zen te’kîd nisbet için (nun) getirilir:

[°] ism-i mensûbların cemi‘leri de (en) ile: ‘âlemiyân, Īslâmiyân, cihâniyân, ‘Oşmâniyân, gibi.

[°] (şeshâne)—iki ismin yekdiğerine vaşlıyle ma‘nâyı vaşfiye naklinden ‘ibâret bir vaşf terkîbi olduğundan ma‘nâsı altı hâneli ya‘nî altı yivli tüfenk veya top olduğu hâlde bir dahâ edât nisbet ilhâk idilerek şeshâneli demek toğrı olamaz; vehle şeyni meksûr okumak hiç uymaz.

83

Âteşî—âteşîn gibi. Her ya’î nisbete nûn te’kîd getirilemez: yezdânî dinilir yezdânînin dinilmez. Her nûn te’kîdli olan kelimeye yalnız yâ’i nisbetle isti‘mâl olunamaz. (dîrîn) dinilir (dîrî) dinilmez. Ba‘zı kelimeler iki şûretle de isti‘mâl olunur: (âteşî) dinildiği gibi (âteşîn) de dinilir. Nûn te’kîd ba‘zen hâ’i resmiye ile gelir: dîrîne, kimine gibi. Nûn te’kîd ile mü’ekkid olan yâ’i nisbetin şıfât tafđiliyeye ilhâk olunduğu vardır: bihterîn gibi.

Qā‘ide’i ‘Arabîye Üzere İsm-i Mensûb

‘Arabcada edât nisbet yâ’ müşededir. Bu yâ’ nisbet ‘Arabîye isimlere lâhîk olur. (tâ) ile biten kelimâtda tâ’lar hâzıf olunur: Mekke—mekkî, mele—millî (karye) niñ nisbeti hâzıf tâ ile olmak lâzım gelirken ‘alâ hîlâf-ül kıyâs (kurevî) gelmiştir. (Sene) niñ nisbetinde senevî (kere) niñ nisbetinde kerevî (lûğat) nisbetde (lûğavî) dinilir. (bürüse) niñ nisbetinde bürüsevî. (Edirne) niñ nisbetinde Edirnevî dinilir.

Fa‘ile vezninde olan isimlerin mensûbları fa‘leyî şekline girer: Medine—medenî, hanîfe—Hanefî gibi faқаt (tabiat) ın mensûbî ‘ala hîlâf-ül kıyâs (tabi‘i) dir.

Fa‘il vezninin nisbetinde (ye) düşmez: harîr—harîrî gibi. Fu‘ayl vezninin nisbetinde (ye) ba‘zen düşer: Qureys—Qureysî gibi ve ba‘zen düşmez: Hüseyin—Hüseynî gibi.

Benî ümeyyenîñ nisbetinde bu kıā'ideye muṭābaḳaten (Ümeyvî) dinilir. Faḳaṭ fetḥ-i ḥemze ile (emevî) de dinilmek cā'izdir.

Ma'nî ve şaḥra gibi elif-i maḳşûre ve memdûde ile biten kelimeniñ elifleri 'inde'l nisbe vāv'a ḳalb olunur: ma'nî—ma'nevî, muṣṭafa—muṣṭafevî, Mûsa—Mûsevî, 'İsa—'İsevî, şaḥrâ—şaḥrāvî, semâ—semâvî, şitâ—şitāvî yāḥūd şitevî gibi.

Eb ve dem kelimeleriniñ nisbetleri de bu kıā'ide üzere ebevî, demevî gelmiştir.

'Arab, Türk, Kürd gibi ecyāl isimlerine lâḥıḳ olan yā' nisbet-i zevāt da vaḥdeti ifāde ider: 'Arabî—bir 'Arab, Türkî—bir Türk, Kürdî—bir Kürd gibi.

Lisān-ı 'Arabîde cem'e nisbet ca'iz değildir: ḥalkî dinilir aḥlākî dinilmez; faḳaṭ lafzından müfredi olmayan cem'lere yā' nisbet getirilebilir: Eb-û Eyyûbel Enşārî gibi.

Âḥirinde (tā) bulunan bir kelimeye yā' nisbetin (tā) nîñ suḳûṭı iḳtizā ider: ḳıymet—ḳıymî, ḥikmet—ḥükmî gibi faḳaṭ ḥayātî, vaḥdetî gibi maḥlaşlar üslûbu Fārisî üzeredir.

İḥṭâr—'Arabî bir kelimeniñ âḥirinde bulunan (ye) müşeddid

[°] ('ali) gibi kelime nāḳış olursa (fa'il) vezninde olan ism-i mensûb 'alelkā'ide (fa'ilî) gelecek iken vasıṭadaki (yā) ḥazf olunarak ḥarf-i âḥîr vāv'a ḳalb olunduktan sonra edāt-ı nisbet getirimiştir: 'alî—'ulvî gibi.

olub eğer nefis kelimedden ise izāfetle ḥarekelendiği vaḳit müşeddiden okunur: veliyy-i ni'met gibi ve eğer nisbî ise hem müşeddiden ve hem muḥaffifen okunabilir: Ḥanefî'î pāk-i 'itikād, Ḥanefî'-i pāk-i 'itikād gibi.

İsm-i mensûblarda te'nîs ve cem' 'alāmeti ya' nisbetinden sonra getirilir. Āye Mekiyye—lügat-i 'Arabîyye—ricāl-i siyāsiyyûn gibi.

Fā'ide—ziyāde ma'nāsına olan (faẓl) ın cem' olan (füzûl) üñ nisbeti (füzûlî) diye mālāya'nî ile iştigāl idene müfred maḳāmında sevḳ olunur. Nisbet için bir kıā'ide'î muṭṭaride vaẓ'î mümkün olmadığından nisb-i şazzeñiñ semā'î ile bilinmesi lâzımdır.

İsm-i Zamān İsm-i Mekān

Lisānımızda ayrıca ism-i mekān edātı varsa da ism-i zamān edātı yoktur. Bunlar zamān mekān lafızlarıyla veyāhūd zamān ve mekān ma' nalarını müfīd diğer kelimeler ile binā olunabilir: mevsim-i hāc , hengām şulh, mevķ' i hārb gibi.

Lik, lık ism-i mekān edātıdır: (taşlık) gibi ki taşı çok yer dımeķdir. Gāh, zār, sār, sitān lafız Fārisīyeleri dağı ism-i mekān edātı olub lisānımızda kesrū' l isti' māldır: secdegāh, güzergāh, gülzār, hārabezār, kuhsār, Tūrķistān gibi.

Esmā' evķāt evāhırinde görülen (gāh) zamana delalet ider: sihgāh, şubhgāh gibi.

86

Ķā'ide' i ' Arabiyye Üzere İsm-i Zamān İsm-i Mekān

İsm-i zamān ism-i mekān, şulāşiniñ māfevkī bulunan kelimāt içün mīmli maşdarlar gibi her vezniñ kendi ism-i mef' ulıdır faķaķ şulāşilere göre fi' l-i muzārī' ñ vasa' tına tābi' dir. Muzārī' ñ vasa' tı meftūh maẓmūm olursa mef' al vezninde olur: meşreb, mezhep, ma' tbağ gibi faķaķ maşrıķ, mağrib, mescid kelimeleri maẓmūmū' l vasa' t olan muzārī' den şāzzdır.

Mişāl ile nāķış müsteşnī olub mişālden mef' il ve nāķışdan mef' al vezninde gelir: mişālden mevzi' , mevķi' gibi. Nāķışdan me' va , meşeta gibi.

Eğer muzārī' n vasa' tı meksūr olursa mef' il mezninde gelir: meclis, mağfil, menzil, merci' gibi.

Ta' i zāide ile mef' ale, mef' ile vezinleri de vardır: medrese, ma' tba' a, mimleha, mesīre gibi.

Fā'ide—seccāde, muħal secde ma' nāsına ism-i mekān olub (fe' āle) vezninde vārid olunmuşdur.

İsm-i Ālet

Ālet ve āvānī isimleridir. İsm-i ālet edātı ism-i mekān edātıdır ma' nāsından fark olunur: gözlük, tozluk gibi ki göze mağşūş ālet, toza mağşūş Ķap dımeķdir.

87

Lisānımızda ālet sīğası semāidir. Ekşeri kelimātda mādde' i aşliyenin āhırine Ķafiflerde (ki, kü) şaķillerde (ğı, Ķu) ilhāķiyle de olur: süzgü, biçgi, kesgi gibi. (törpü)

kelimesi kıyâsıñ hilâfındadır: çizgi, biçgi, görgü gibi ism-i âlet şeklinde ba‘zı meşâdır vardır.

(dân) Fâriside ism-i âlet edâtıdır: kilabdân gibi.

Ḳā‘ide’i ‘Arabiyye Üzere İsm-i Âlet

İsm-i âletin üç vezni vardır: mif‘al—mif‘âl—mif‘ale‘dir: minber, miftâh, mimleha gibi.

İhtâr—Ba‘zı esmâ’i emkine âlete teşbihâ ism-i âlet şüretinde isti‘mâl olunmuştur: (minber) kelimesi maḥal-i ḥaṭib ma‘nâsına ism-i mekân iken ḥaṭibin mirḳâti olmak nokta’i nazarından ism-i âlet şüretinde ve (miḥrâb) kelimesi de muḥârebe ve mücâhede maḳâmı ma‘nâsına ism-i mekân iken mübâlağa ḳaṣdıyle âlet-i ḥarb maḳâmında tutularak ism-i âlet şığasıyla vârid olmuştur.

Mü‘şâr, mışrâ‘, miḳât, mī‘âd, miyâr, mi‘râş, mīşâḳ, mi‘râc gibi (mif‘âl) vezninde ba‘zı isimler vardır.

Fi‘l Baḥşı

Fi‘l—zamâna ta‘liḳi olan kelimedir. Fi‘l, mâzi muzâri‘ emr ve neḥy kısımlarına münḳasımdır.

88

Mâzi— Geçmiş zamâna delâlet iden, fi‘ldir. Mâzi iki nev‘idir. Biri mâzi‘i şuhûdî diğeri mâzi‘i naḳlîdir.

Mâzi‘i Şuhûdî—Mütekellimiñ re‘y-ül ‘ayn gördüğünü haber viren şığadır; edât maşdarı ḥazf itdikten sonra mādde’i aşıliyenîñ âhirine ber-vech-i zîr münteḥâller ilḥâḳ olunur:

	Ġā‘ib	Muḥāṭab	Mütekellim
Müfred	gitdi	gitdiñ	gitdim
Cem‘	gitdiler	gitdiñiz	gitdik

Mâzi‘i Naḳlî—Mütekellimiñ işitmekle bildiğini haber viren şığadır:

Gitmiş	gitmişsiñ	gitmişim
Gitmişler	giymişsiñiz	gitmişiz

Muḥāṭabda gitmişsiñ, gitmişsiñiz de denilebilir.

Māzī’i naḳlīniñ evāḫirine ilḫāk olunan edāt-ı ḫaber te’kīd ifāde ider: (Aḫmed Efendi gelmiştir) dimek (elbette gelmiş) ma’ nāsını müfīd olur. Sen oraya gitmişindir. Biz oraya uğramışızdır gibi ifādeler bu ḫabīldendir. Bu edāt-ı te’kīd (elbette) ile bir ḫāt daha te’kīd ḫabūl ider: Siz elbette ṭorpidō görmüşsünüzdür. Biz oradan elbette geçmişizdir gibi.

Muzāri’—Hem şimdiki ve hem gelecek zamāna delālet iden şīgadır:

Gider	gidersiñ	giderim
Giderler	gidrsiñiz	gideriz

89

Ḥāl—Ancak şimdiki zamāna maḫşūş şīgadır:

Gidiyor	gidiyorsuñ	gidiyorum
Gidiyorlar	gidiyorsuñuz	gidiyoruz

İstīḫbāl—Ancak gelecek zamāna maḫşūşdur.

Gidecek	gideceksiñ	gideceğim
Gidecekler	gideceksiñiz	gideceğiz

Meşādır-ı ḫafīfede (cek) meşādır-ı şaḫīlede (cak) ilḫāk olunur.

Fi’l-i Vücūbī—Bir işi fā’ ile icbār için mādde’i aşliyye (meli) edātı ilḫāk olunan şīgadır:

Gitmeli	gitmelisiñ	gitmeliyim
Gitmeliler	gitmelisiñiz	gitmeliyiz

Bu şīga ihtimāl ma’ nāsını da müfīd olur: (Burası Heybeli Aṭa olmalı) gibi ki burasınıñ Heybeli Aṭa olması muhtemeldir dimekdir.

Fi’l-i İltizāmī—Mütekellimiñ mültezimi olduğuna delālet iden şīgadır:

Gide	gidesiñ	gideyim
Gideler	gidesiñiz	gidelim

Emir iki kısımır: emr-i ḫāzır, emr-i gā’ib.

Emr-i Ḥāzır—Ḥāzıra emir içindir.

Müfred muḫāṭab	cem’ muḫāṭab
git	gidiñiz

Emr-i Ġā'ib—Ġā'ibe emir içündür:

Müfred Ġā'ib	Cem' Ġā'ib
gitsün	gitsünler

Ef'al-i Mürekkibe Şıǵaları

Ĥikāye'î Māzî'î Şuhūdî—Bir lafz-ı ma' nā olan (imek) lafzından müşaǵ olan (idi) lafzınıñ ilhāǵıyla teşekül ider:

gitdi idi	gitdi idiñ	gitdi idim
gitdi idiler	gitdi idiñiz	gitdi idik

Bu vechile (idi) lafzı mülhākı taşrîf olunduǵu gibi zāt fi' lde taşrîf olunailir:

gitdi idi	gitdiñ idi	gitdim idi
gitdiler idi	gitdiñiz idi	gitdik idi

Ĥā'ide'î ihtişāra ri' āyet (idi) lafzınıñ hemzesi isḳāṭ idilerek zāt fi' le vaşl olunur:

gitdiydi	gitdiydiñ	gitdiydim
gitdiydiler	gitdiydiñiz	gitdiydik

Ĥikāye'î Māzî'î Naḳlî

gitmiş idi	gitmiş idiñ	gitmiş idim
gitmiş idik(idiler)	gitmiş idiñiz	gitmiş dik

Vaşlen daḡı taşrîf olunabilir:

Gitmişidi	gitmişidiñ	gitmişidim
Gitmişidiler	gitmişidiñiz	gitmişidik

Ĥikāye'î māzî'î naḳlîde zāt-ı fi' l taşrîf olunamaz.

Ĥikāye'î Mużārî'

Gider idi	gider idiñ	gider idim
Gider idiler yāḡūd Giderler idi	gider idiñiz	gider idik

Hikāye-i Hâl

Gidiyor idi	gidiyor idin	gidiyor idim
Gidiyor idiler	gidiyor idiniz	gidiyor idik

Ĥikāye'î İstiḳbāl

Gidecek idi	gidecek idiñ	gidecek idim
-------------	--------------	--------------

Gidecek idiler gidecek idiñiz gidecek idik

Ḥikāye 'i Fi' l-i Vücübī

Gitmeli idi gitmeli idiñ gitmeli idim

Gitmeli idiler gitmeli idiñiz gitmeli idik

Ḥikāye 'i Fi' l-i İltizāmī

Gide idi gide idiñ gide idim

Gide idiler gide idiñiz gide idik

Behemaḥāl vaşlen oqunmalıdır.

Ḥikāye 'i māzī' -i şuhūdīnin mā' adāsında ḥikāye fi' li olan

92

(idi) lafzı taşrīf olunamaz.

Rivāyet—Bir (imiş) lafzının ilḥaḳıyla teşekkül ider: Rivāyet-i māzī 'i şuhūdī vārid değıldir.

Rivāyet-i Māzī 'i Naklī

Gitmiş imiş gitmiş imişsiñ gitmiş imişim

Gitmiş imişler gitmiş imişsiñiz gitmiş imişiz

Rivāyet-i Muzārī'

Gider imiş gider imişsiñ gider imişim

Gider imişler gider imişsiñiz gider imişiz

Rivāyet-i Ḥāl

Gidiyor imiş gidiyor imişsiñ gidiyor imişim

Gidiyor imişler gidiyor imişsiñiz gidiyor imişiz

Rivāyet-i İstiḳbāl

Gidecek imiş gidecek imişsiñ gidecek imişim

Gidecek imişler gidecek imişsiñiz gidecek imişiz

Rivāyet-i Fi' l-i Vücübī

Gitmeli imiş gitmeli imişsiñ gitmeli imişim

Gitmeli imişler gitmeli imişsiñiz gitmeli imişiz

Rivāyet-i Fi' l-i İltizāmı

Gide imiş gide imişsiñ gide imişim

Gide imişler gide imişsiñiz gide imişiz

Vaşlen oqunmalı

Fi' l-i Temennî

Keşke gitse	keşke gitseñ	keşke gitsem
Keşke gitseler	keşke gitseñiz	keşke gitsek

Māzî 'i Fi' l-i Temennî

Keşke gitse idi	keşke gitse idiñ	keşke gitse idim
Keşke gitse idiler	keşke gitse idiñiz	keşke gitse idik

Şîğ 'i Şartî

Gitdi ise	gitdi iseñ	gitdi isem
Gitdi iseler	gitdi iseñiz	gitdi isek

Zât fi' lde taşrîf olunur. Ekşeriyâ tahfîf içün (ise) niñ elifi hâz f olunur.

Māzî-i Naklî 'i Şartî

Gitmiş ise	gitmiş iseñ	gitmiş isem
Gitmiş iseniz (ler)	gitmiş iseñiz	gitmiş isek

Zât fi' lde taşrîf olunabilir.

Muzâri' Şartî

Gider ise	gider iseñ	gider isem
Gider iseler	gider iseñiz	gider isek

Hâl Şartı

Gidiyor ise	gidiyor iseñ	gidiyor isem
Gidiyor iseler	gidiyor iseñiz	gidiyor isek

İstikbâl Şartı

Gidecek ise	gidecek iseñ	gidecek isem
Gidecek iseler	gidecek iseñiz	gidecek isek

Fi' l-i Vücübî 'i Şartı

Gitmeli ise	gitmeli iseñ	gitmeli isem
Gitmeli iseler	gitmeli iseñiz	gitmeli isek

Fi' l-i İltizâmî 'i Şartı

Gitse	gitseñ	gitsem
Gitseler	gitseñiz	gitsek

Fi' l-i iltizâmî 'i şartı gide ise, gide iseler... diye taşrîf olunmayub gitse, gitseler diye taşrîf olunur ki fi' l-i temennîye müşâkildir. İzânı şart edâtı olan (eğer) ile taşrîf olunursa fi' l-i iltizâmî 'i şartı ve (kâşke) ile taşrîf olunursa fi' l-i temennî olur.

Şart şîğası bir cümleñiñ maзмünunu diğеr bir cümleñiñ maзмünuna şart kılmağdan ‘ibāretdir. (Okur iseñ adam olursuñ) dinildikde (okur isek) cümle‘i şartıye ; (adam olursañ) cümle’i cezā’ıye olur.

95

Menfıleriñ Şüret-i Taşrıfı

Māzı-i Şuhūdı

Gitmedi	gitmediñ	gitmedim
Gitmediler	gitmediñiz	gitmedik

Māzı-i Naklı

Gitmemiş	gitmemişsiñ	gitmemişim
Gitmemişler	gitmemişsiñiz	gitmemişiz

Muzāri‘

Gitmez	gitmezsiñ	gitmem
Gitmezler	gitmezsiñiz	gitmeyiz

Hāl

Gitmiyor	gitmiyorsuñ	gitmiyorum
Gitmiyorlar	gitmiyorsuñuz	gitmiyoruz

İstikbāl

Gitmeyecek	gitmeyeceksiñ	gitmeyeceğim
Gitmeyecekler	gitmeyeceksiñiz	gitmeyeceğiz

Fi‘l-i Vücübı

Gitmemeli	gitmemelisiñ	gitmemeliyim
Gitmemeliler	gitmemelisiñiz	gitmemeliyiz

Fi‘l-i İltizāmı

Gitmeye	gitmeyesıñ	gitmeyeyim
Gitmeyeler	gitmeyesıñiz	gitmeyelim

96

Neħy-i Hāzır

Gitme	gitmeyiñiz
-------	------------

Neħy-i Ğā’ib

Gitmesüñ	gitmesüñler
----------	-------------

Ef'āl-i Ğayr-i Zātiye

Yağmur yağıyor, gök gürledi, şimşek çakıyor gibi yalnız ğā'ib şîğâları vârid olub taşrîf olunmayan ef'âldir.

Şîğa'î 'Atfîye

Edât maşdarın hâzfindan sonra mādde'î aşliyye (vav, be) ilhâkıyla teşekkül ider ki kelâma hüsni virmek için iki fi'li yekdiğere rabt itmekden ibâretdir.

Kendisinde, māba'dında gelen şîğanın delâlet itdiği zamân mu'teberdir:

(Gelüb gitdi) ifâdesi geldi ve gitdi demek olub mâzîye,

(Gelüb gider) ifâdesi gelir ve gider demek olub muzâri'e

(Gelüb gidecek) ifâdesi gelecek ve gidecek demek olub istikbâle delâlet ider.

Bu maqâmda rek, rak edâtları da kullanılabilir: Yazısı hem lefâfeli, hem şihhatli olduğundan ona bir devlet hattına râğbet iderek mü'ellefât-ı mu'tebereyi kendisine yazdırırlardı.

Şîğa'î Şıla

Şıfat maqâmında vaşlen isti'mâl olunduğu cihetle bu nâmı almıştır.

97

Mâzî'î şuhûdîniñ cem' mütekellimiyle fi'l-i istikbâliñ müfred ğā'ib şîğasından teşekkül ider: Sevdiğim zât—Söyleyeceğim söz gibi ki şıfat maqâmında sevğ olunur. Şîğa'î şıla, kelime-i 'Arâbiyye ile mürekkeb maşdardan maşdar-ı mec'ûl tarzında ifâde olunabilir:--Ma'lûl olduğu—yerinde ma'lûliyeti dinilir. Şîğa'î şıla maşdar tahfîfi sebkinde de sevğ olunur:--Gideceği ma'mûldür—yerinde gitmesi ma'mûldür dinilir.

Şûret Taşrîfi

Olduğı olduğuñ olduğum oldukları olduğunuz olduğumuz.

Şîğa'î şıla kendisinden sonra getirilecek olan şîğanın zamânına tâbi'dir. Hâl ve mâzî için ayrı ayrı şîğaları yokdur: (Sen gitdiğin hâlde ben durur muyum?) ifâdesi (Sen giderseñ de ben тұrur mıyım?) taqdirinde olduğuna göre şîğa'î hâldir; fi'l evvelden zamân-ı mâzîde anlaşılır. Ve (Sen gitdiğin hâlde ben gitmedim mi?) ifâdesi (sen gitdiñ de ben gitmedim mi?) taqdirinde olduğuna göre mâzîdir.

→ (Yazdığım müsveddeyi taṣḥīḥ itdiniz mi?) cümlesinde olan (yazdığım-müsvedde) ta‘biri āḥir bir lisāna tercüme olursa (evvel müsveddeğe ben onu yazdım) sebkinde bir ism-i mevṣūl ile ifāde olunmaḡdan başka bir tarz ifāde olmadıḡından lisānımız bu cihetle de ehemmiyetli bir řiġ’i ifādeye maḡhardır.

řīġa‘i Ta‘ķībiyye

Mādde‘i aşliyye (nce) ilḡāķ olunur. Lāḡik olduġu fi‘l, diġer

98

Bir fi‘li ta‘ķīb ider: gidince—gelince—sevince gibi. Māzī řuḡūdiden müřtaķ olan řīġa‘i şılaya (gibi) lafzı ilḡāķ olunduġda mübāderet ma‘nāsını müfid olur: Gördüğüm gibi tanıdım dinilir ki—görünce tanıdım me‘alini mü‘eddī olur.

řīġa‘i İntihā‘iyye

řīġa‘i ta‘ķībiyyenin āḡirīne (ya kadar ya deġin) ilḡāķ olunursa řīġa‘i intihā‘iyye olur: gelinceye kadar, gelinceğe deġin gibi.

řīġa‘i İbtidā‘iyye‘i İstimrāriyye

Fi‘l-i iltizāmīyeniñ müfred ġā‘ibine (li) yāḡūḡ (liden beri) ilḡāķıyla teřekkūl ider: gideli yāḡūd gideliden beri denilir ki lāḡik olduġu fi‘lin ibtidāy-ı vuķū‘undan sōġlendiġi zamāna kadar devām üzre vāki‘ olduġunu ifāde ider: (Sizinle görüřeliden beri bir kere gitdim yāḡūd gitmedim) gibi. (Gideli beri) dinilmez. den beri – tarz-ı kadīm üzere vaslen(denberü) řeklinde (vav) ile yazılır. Bu edātıñ lehvaķi yalnız fi‘l-i iltizāmīyye maḡşūř deġildir esmāya da lāḡik olur: ḡılķatden beri dinilir. (Dır) edātı ba‘zen (den beri) yerini tutar: Tamam bir aydır dinilir ki bir aydan beri taķdirindedir.

řīġa‘i Tevķītiyye

Mādde‘i ařliyeniñ āḡirīne ḡafiflerde (dikce) řaķillerde(dıķca) edātı ilḡāķıyla teřekkūl ider ki müddet ma‘nāsını müfid olur: (sen derse

99

çalışdıķca herkes seni sever) demek (Sen derse çalışdıġın müddetce herkes seni sever.) dimekdir.

Fi‘l-i Muķārebe

(Yazmaķ) māddesiyle terkib ider: işliyeyazdı gibi, ma‘nāyı maşdarı vuķu‘unuñ kuvve-i ķarībeye geldiġini ifāde ider. Bu (yazmaķ) ile terkib iden fi‘l-i muķarebeniñ

isti‘mālî mehcûrdur. Bu ma‘nâyı ifâde itmek üzere (Az kaldı görecekti.) dinilir. Yine bu ma‘nâyı müfîd olmak üzere diğış kaldı, ramağ kaldı ta‘bîr-i meşhûrları isti‘māl olunur fağat (diğış kaldı) ta‘bîrî ‘āmiyāne, diğeri kâtibānedir.

Fi‘l-i İstimrārî

Fi‘l-i İstimrārî— Geçmiş zamānda fi‘lin istimrār üzere vuğū‘una delālet iden şîğadır ki fi‘l-i iltizāmîniñ müfred gā‘ibiyle (gelmek) māddesiniñ māzî’i nağlisinden terkeb ider: ‘Oğmanlılar böyle ‘adālet idegelmiş ‘adālet idegiderler gibi. İstikbālde fi‘liñ istikrār üzere vuğū‘una dāll olmak içün (tұrmag) māddesi isti‘māl olunur: gideğursun gibi. İstikrār ma‘nāsını ifâde içün fi‘l-i iltizāmî (qalmag) māddesiyle de terkeb ider: yanağaldı gibi. Bu (gelmek) maddesi (çıkmaq) fi‘liniñ fi‘l-i iltizāmı müfred gā‘ibiyle terkeb iderse (müface’et) ma‘nāsını müfîd olur. (çıkageldi) dinilir ki bu ta‘bîr pek āmiyānedir. ‘Ādeta mehcûr gibidir. Bu mağāmda (Ansızın geldi) dinilir.

100

Fā‘ide— Vağāyi‘ tārîhiyeniñ şîğhatini beyān zımnında mütekkellim yāhūd müverriğ māzî’i nağlî mağāmında māzî’i şuğūdî isti‘māl ider.

Fi‘l-i muzārî‘e mağşuş olmak üzere müsbet menfî yekdiğerini ta‘kîb idince mübāderet ma‘nāsını müfîd olur: Mektubî yazar yazmaz hîdmetetci qapudan girdi.— dinilir ki mektubî yazınca hîdmetci qapudan girdi dimekdir. Muğlağa müşbet ve menfî olarak fi‘leriñ yekdiğerini ta‘kîbinde tesāwî ma‘nāsı da murād olunur: (Qabûl it itme emir budur) ‘ibāresi (qabûl idilse de bir idilmese de bir emir budur.) tağdîrindedir. İki nefy yekdiğerini ta‘kîb idince müşbet ma‘nāsını müfîd olur: (Olmaz olmaz) dinilir ki (her şey olur) dimekdir. (Yok yok) dimek de bu qabîldendir. Fi‘ler ba‘zen isim sebkinde sevğ olunur: (Kim vurdıya gitti.) dinilir ki (Kim vurdu) cümlesi fi‘l fā‘il, (gitti) fi‘line ma‘kûl tarzında vāki‘ olmuşdur. (Kar yağacağa benziyor.) cümlesi de bu qabîldendir ki hağā’is-i esmādan ma‘dūd olan mef‘ūliyet hāli fi‘llerde de vāki‘ olmuşdur.

Fi‘l-i Nāğış

Fā‘iliyle berāber sā‘ir ef‘āl gibi kelām-ı tamām olmayan fi‘ldir. (Olmag) māddesinden (ben oldum) dinilse kelām-ı tamām olmadığından muğāğaba fā‘ide’i tāme ifâde itmez meşelā (Ben zengin oldum) dimeğē ihtiyāc vardır. Bu terkebde (oldum) bir fi‘l-i nāğış olub (ben) ek ismi ve (zengin) de haberidir. Bu (oldum) kelimesi zamāndan hāllidir.

Maḥzā ihbār içündür. Bunuñ māzīsi (idim) kelimesidir: Ben bir vaḳit zengin idim gibi. Bu maḳāmda ben bir vaḳit zengin oldum dinilmez. (Oldu) kelimesi (bitdi) kelimesiyle berāber sevḳ olunduḳda (öteden beri) bu mevḳi'nde istimrāra delālet ider: O çocuk oldu bitdi çalışḳandır gibi ki (o çocuk öteden beri çalışḳandır) dimekdir. (Olmak) māddeşi ma' nāyı intikāl ve inḳılāba da delālet ider: (şarāb sirke oldu) dinilir ki şarāb sirkeye münḳalib oldu dimekdir.

Hurūf-i Me' ānī

Elif—Edavāt-ı Fārisīyyedendir. Esmā'ı Fārisīyyeye ilḥāk idilince edāt-ı nidā olur: Padişāha! Ey padişāh dimekdir. Elif—nisbet ma' nāsını müfīd olur: Mesīḥānefs dinilir ki ḥazreti Mesīḥ gibi nefsi var dimekdir. Musāvāt içün olur: düşā düş—omuz omuza dimekdir. Ğāyet içün olur: serāser—başdan başa ḳadar, serāpā—başdan ayaḳa ḳadar dimekdir. İttişāf ve mülāzımat ma' nāsını ifāde ider: nūşānūş—içmeḡe mülāzımat ya'ni muttaşıl içme, germa-germ—germī ile muttaşıl olma—insā ins konuşmaḡa mülāzımat dimekdir. Naẓimā, na'imā gibi esmā'ı ḥāşşa evāḫirine getirilen ma' nāsız eliflere (elif işbā') dinilir. (safābahş) dan safābahşā gibi emr-i ḥāzırn āḫirine ilḥāk olunan elif, tahsīn-i lafız içündür. Ba' zı kelimātdan elif ḥazf olur oña (elif vaşlı) dirler: (ser efrāz) dan serfirāz gibi.

Ā—Edāt-ı nidādır: Ā çocuk! Gibi. Terḳībāta laḫiḳ olursa edāt te'kīd olur: Siziñ işiñiz deḡil ā gibi. Fi'lerin ḫareke'i āḫiresi ḫafif olursa (e) şüretinde ḳullanılır: Dikilsek e gibi.

Ā—Edāt-ı te' accüb olur: Ā öyle şey mi olur! Gibi.

Ābād—Edāt maḫaliyet olub keşret ifāde ider: şems ābād—güneşi çok maḫal dimekdir.

Āḫirü'l Emr—Terḳīb-i 'arisi edāt te'kīd olarak ḳullanılır.

Artıḳ—Edāt-ı iktifādır: Artıḳ elvirir gibi. Nefyī tervīc ider edāt-ı te'kīd de olur ki istiḳbālde istiḡrāḳa maḫmūldür: Artıḳ oraya gitmeyeceksiñ gibi ki bundan soñra oraya gitmeyeceksek dimekdir.

Ar—Fārisīde māzīiniñ āḫirine getirilince māzī isim maşdar ma' nāsını müfīd olur: Keftār—söyleyiş, reftār—gidiş dimekdir.

Ar, mef' üliyet edâtı olur: giriftâr—tutulmuş dimekdir.

Ez—Edât-ı Fârisîyedendir (den) ma' nâsınadır: Ez ser-i nev—yeni başdan, ez an cümle—ol cümleden ma' nâlarını müfîd olur. Ğayri ez teslîm, ğayri ez maşraf terkîbleri de keşirü'l isti' mâldir.

Āsa—Gibi ma' nâsına Fârisî edât-ı teşbîhdir dâ'imâ müşebbih bihi ta' kîb ider: Behişt-i āsa—cennet gibi dimekdir. Kelimât-ı Türkiyyeye ilhâk idilmemeli.

Aşla—Edât nefiy ve te' kîddir: Aşla istemem gibi.

Āferîn—Edât-ı taḥsîndir: Āferîn saña gibi.

103

Efsûs—Te'ellüm edâtıdır: Efsûs ki böyle yaptı gibi.

Eñ—Tafḍîl-i küllî edâtıdır: Eñ toğrusı budur gibi.

Eğer—îzân [°] şart edâtı olup gelecek ma' nâyı şartı aḥâr ider: Eğer gidersem gibi. Eğer , dâ'imâ cümle' i şartîyede bulur. (O giderse eğer ben gitmem.) tarzında (eğer) ba' zen te' ḥîr idilir faḫaṭ bu şüretle te' ḥîri kendini ehemmiyetden isḳâṭ ider bu cihetle îrâdına lüzûm kalmaz, nazma maḥşûş olan te' ḥîr zarûridir.

Eğerçe—her ne kadar ta' birine mu' âdil îzân-ı istidrâñ edâtıdır. Dâḥîl olduğu 'ibâreyi(ise de—iseler de—isek de—iseñiz de—isem de—iseñ de) ta' bîrlerinden biri ta' kîb ider: Eğer ihtiyâr olmuş ise de gençden bir farkı yokdur gibi. Eğer ihtiyâr olmuş ise de gençden bir farkı yokdur dinilemez. (Eğerçe) niñ gerçe şüretinde taḥfîfi nazma maḥşûşdur.

Üff— 'Arabîden me' hûz edât-ı ızırâbdır: Üff, canımı şıkma gibi.

Efendi— mâlik ' abd ve şâhib ḥidmetkâr ma' nâsınadır. Faḫaṭ bu ma' ni maḫşûd olmayıb yalnız müsemâyâ ḥürmeten isti' mâl olunur: Meḥmed efendi gibi.

El— 'Arabî harf-i ta' rîfdir. İsimlere dâḥîl olur. Mine'l bâb ale'l miḥrâb gibi.

İllâ—Edât-ı istiḥnâdır vâv ile (ve illâ) olmazsa maḫamında

[°] îzân, iḥbâr itmek dimekdir.

104

Şart menfî olur: Edîb-i evvel ve illâ tekdîr işidirsek gibi.

Elân—Şimdi ma' nâsına edât-ı ḥâldir: Elân bir ḫaberini alamadım gibi.

Elamān—Şikāyet, taḥzīr, taḥzīr edātıdır: Eliñden elamān gibi.

Elḥāzır—Şāḳın, şāḳnıñız, şāḳınalım ma‘nālarına taḥzīr ve te‘ḥīr edātı olur.

Elbette—(el) ḥarf-i ta‘rīfiyle ḳaṭ‘ itmek ma‘nāsına fi‘l-i maḏī olan (bette) lafzından mürekkebdır Türkçeye naḳlinden şoñra bir hā-i resmiye ilḥāḳ olunmuşdur ḳaṭiyü’l meḑād ḥükümlerde ḳullanılır bir edāt-ı işbāt ve te‘kiddir. Ba‘zen (elbette) şuretinde muḥaffifāda ḳullanılır faḳaṭ muḥarrirātda ha’sız ḳullanılmaz.

İla—Edavāt-ı ‘Arabīyyeden olub ḥarf-i cerdir inhā içindir:

İlelebed—Ebede kadar, ila āḥire—niḥāyetine ḳadar, ila āḥiri’ül ‘ömür—ömrüñ şoñuna ḳadar dimekdir.

Amā—Edāt istidrakdır. Nefi ve işbāt cihetiyle muḡāyir bulunan iki cümleñiñ arasına girer: Gitdim amā bulamadım gibi.

Ba‘zen edāt-ı iftitāḥ olur: Amā gücenecekmiş hiç vaḑifem deḡil gibi. Ve ba‘zen istiḡrāb, istiḥsān mevḑi‘inde irād olunur: Ammā yazıyor gibi. Bu maḳāmda ekşeriya (ha) yāḥūd (ne) ile mü’ekkid olur: Ammā yaptık hā! Ammā ne oḳumuş! Gibi. (Amā) maḳāmı tafşilde ‘adetā müşeddid deḡil imiş gibi telaffuz olunur.

105

Amān—Edāt-ı istimdāddır: Amān beni ḳurtarıñız! Gibi. Edāt-ı teneffür de olur: Amān çekil oradan ! gibi.

Encām-ı Kār—Edāt te‘kīd olarak ḳullanılır.

An—Edāt-ı ism-i fā‘ildir: (hirās) ḳorḳu demek iken (hirāsān) ḳorḳaḳ dimekdir. Edāt-ı vaḳit de olur: (yā medād) şabāah demek olub (yā medādān) şabāh vaḳti dimekdir. An—zindegāñi gibi kelimelerde taḳviyet-i ma‘nā içündür.

Ancak—Edāt ḥaşr: Ben oraya ancak bir kere gitdim gibi.

Āne—Edāt liyāḳatdır. Nisbet ve teşbīḥ ma‘nālarını da müḑid olur: Pederāne naşīḥat—Pedere lāyık naşīḥat dimekdir. Edevāt-ı Fārisīyyeden olan bu (āne) lafzıñıñ hāsını isḳāṭ ile mişal (‘ācizānem) ta‘bīrini fuḑūlī (‘acizānem- *nun’dan sonra ha’ getirilmeden*) tarzında yazmaḳ bir eşer-i ḡaflettir.

Ender—Edāt-ı Farisīyyeden edāt-ı zarfdır: Ḳāt ender ḳāt gibi ki ba‘zı terākībde görölüyorsa da heman ḳullanılmamaḡa başlamışdır. (ender) siz (ḳāt ḳāt) demek terciḥ olunur.

Evet—Edāt-ı taşdıķ

Oķ—Edāt-ı istihsāndır: Oķ ne güzel! Gibi. edāt-ı telezzüz de olur: Oķ ne güzel
koķuyor! Gibi.

O—Edāt-ı ta'rifdir. (Ol) tarzında da kullanılır: (O adam pek 'ālimdir.)
cümlesinde olan (o adam) dan ma' ruf bir adam anlaşılır.

106

Üzere—Edāt-ı ta' lîl olur: İstanbula gitmek üzere giyindim gibi. Edāt-ı şart olur.
Bir haftaya kadar te'diye itmek üzere bir lira virir misiniz? Te'diye itmek şartıyla
dimekdir. Edāt-ı takrîb olur: Pederim hacca gitmek üzeredir gibi ki pederimiñ hacca
gitmesi yakındır demek olur.

Üzerine—Edāt-ı istimlâdır: Bu işiñ üzerine gibi. Üzere yâhûd üzerine edāt-ı
teşbih ve muṭābaķat olur: Emriñiz üzerine dinilir ki emriñize muṭābık olarak dimekdir.
Bālâda ta' rif olunduķu üzere—Bālâda ta' rif olunduķu gibi dimekdir.

Üff—Edāt-ı ızırâbdır: Üff başım pek ağrıyor gibi.

Āh—Edāt-ı taḥsirdir: āh evlâdım seni ne kadar göreceğim geldi gibi.

Ey—Edāt-ı nidâdır: Ey baña bak! Orada ne yapıyorsun? Gibi.

Ey—Edevât-ı ' Arabiyyeden edāt-ı taşdıķdır. Kasseme muķarin olur.

Fılaşl hemzeniñ kesriyle ise de lisānımızda fetḥayla (eyvallah) dinilir.

Kelime'i istizâda olarak hemzeniñ fetḥayla kesri arasında telaffuz işiddiğimiz
(ey) kelimesi filaşl ' Arabî olub (ihi) lafzından muḥarrefdir: Ey ne olmuş? Gibi.
Ba' zımız hemzeniñ kesresini ' âdetâ itâle iderek (iy) tarzında telaffuz ider. Ba' zen
(dahâ) ile te'kîd kılınır: Ey daha ne olmuş dinilir. (artık yetişir) ma' nâsına esmâ'i
ef' âlden olan (eh) lafzı da ' Arabî de (iyh) lafzından muḥarrefdir.

107

İçün—Edāt-ı ta' lîldir: İnsân içün sa'y lâzımdır gibi. Taḥşîş içün de olur: Bu
benim kendim içündür gibi ki bu benim kendime maḥşûşdur dimekdir.

İçinde—Edāt-ı zarfdır: Birkaç gün içinde gibi.

İse—Edāt-ı şart: Eğer o gider ise ben gitmem gibi. Muḥafifi (se) dir. İse, edāt-ı
hâl olur: Ben geldim, sen ise gitmişsiñ gibi ki (ise) burada ḥâbuki taķdîrindedir.

İse de—Şīgā'ı vaşl ve intikādir: Pek çok uğraşdım ise de muvaffak olamadım gibi ki kendinden muḳaddem olan hükmün şemeresiz ḳaldığını ifade ider. (se de) şüretinde taḥfif olunabilir.

İşte—Edāt-ı tenbīḥdir: İşte bu ḳadar gibi.

İken—Edāt-ı ḥāldir: Sen de bu ḳalışkanlık var iken ḳorḳma gibi ki sende bu ḳalışkanlık olduḡu ḥāle ḳorḳma dimerdir. Bunuñ (ken) şüretinde taḥfifi de cā'izdir.

İle—Edāt-ı isti'ānedir: Telḡrāf ile muḡābere ideriz gibi. Edāt-ı muşāḥibat olur: Ḥüsn-ü ḳarīn ile ülfet gibi. İle—Zarfıyyet içinde olur: (Falān Paşa ḳumandasıyla sevk olunān donanmayı ḥümāyūn) dinilir ki falān paşa kumandasında ...dimerdir. Ma'yet müşāreket ma'nāsını da müfid olur: Aḡmed Efendi ile gibi. Ba'zen (berāber) ve ba'zen (birlikde lafızları ile berāber sevk olunur: Aḡmed

108

Efendī ile berāber yāḥūd Aḡmed Efendī ile birlikde dinilebilir.

İmdī—Edāt-ı tafşildir mehcūriyete yüz tıtmuşdur.

Bi—Edevātı 'Arabıyyeden ḥarf-i cerdir: Dā'imā kesrāyla okunur. Kelimāt-ı 'Arabıyyeye dāḡil olur: Biḡaḳḳı—Ḥaḳḳıyla, biḡulūşu'l bāl—ḡalūş ḳalb dimerdir. Ḥarf-i ta'rife muḳārin olduḡda (bā) şüretinde yazılır: Bil'izz velşeref gibi. Ḳaseme de delālet ider: Birabi'l Kā'be gibi ki Kā'beniñ rabbisine ḳasem iderim dimerdir. Ḥāzır bi'l meclis, bieyyi ḥāl terkīblerinde olan (be) ler zarfıyet içündür.

Be—Edevāt-ı Fārisıyyeden olub dā'imā meftūḡdur. İlşāḳ içündür: Tā-be-şabāḡ gibi ki şabāḡa ḳadar dimerdir. Ānbeān, destbedest, māḡbemāḡ terkīblerinde mücellesent içündür. Ba'zen şāḡibiyet ma'nāsını müfid olur: Benām gibi ki nāmdār dimerdir. Ba'zen zarfıyet için olur: (keşkül bedest) gibi ki elde keşkül olduḡu ḥāle dimerdir.

Bā—İle ma'nāsına edevāt-ı Fārisıyedendir: Bātezkere—tezkere ile, bājurnāl—jurnāl ile dimerdir.

Bāri—Edāt-ı iktifādir: Hiç olmazsa me'alini müfidir: Bāri bir kere girelim denilir ki bir kere girelim kifāyet ider dimerdir.

Bār—Edāt-ı nisbetdir: müşkbār—ḳoḳulu dimerdir.

Bān—Edāt-ı fā'aliyetdir: dīdebān—gözcü, mihrbān—muḡabbet edici ya'nī dost dimerdir. Edāt-ı nisbet de olur:

Bādbān—Rūzgāra mensūb ya‘ nī yelken dimekdir.

Bütün—Edāt-ı ta‘ mīm: Bütün ‘ālem gibi.

Bir—Harf-i nekredir: (Dūn bir adam geldi) dinilir ki dūn mechūlū’l aḥvāl bir adam geldi dimekdir. Ba‘zen taḫrīb ve taḥmīn edātı olur: Bir yigirmi sene var gitmiyorum gibi.

Ber—Edevāt-ı Fārisīyeden olub isti‘lā içündür: Berkemāl—kemāl üzere, berveḫ-i ātī—ātideki veḫ üzere, bertafşīl –tafşīlān dimekdir. Taḥsīn lafız için olur. Āverde—berāverde gibi ki berāverade’i zebān-ı şükrān denilir.

—Zarfıyet ma‘ nāsını da müfīd olur: Berḫayāt –ḫayātda dimekdir.

Berāber—Edāt-ı teşrīk: Ḥasan Eendi ile berāber gitdik gibi. Kendisini dā‘ ima bir (ile) lafzı taḫdim ider.

Berāy—Edātı Fārisīyeden edāt-ı ta‘ līldir: Berāy ta‘ mīr—ta‘ mīr için, berāy-ı tenezzūh—tenezzūh için dimekdir.

Ba‘ zı—Edāt-ı teb‘ izdir: Ba‘ zı kimseler sür‘at intikāl şāḫibi olurlar. Ba‘ zı ba‘ zı—ara sıra ma‘ nāsını müfīddir.

Bilā—Edāt-ı salibdir kelimāt-ı ‘Arabīyye ile kullanılır: Bilā ruḫşata, bilā müddete gibi faḫaḫ (ārām) Fārisī olduğu cihetle (bilā ārām) dinilmemeli.

Belki—Edāt-ı iḫtimāldir. Aḫmed Efendi belki gelir gibi ki Aḫmed Efendi iḫtimāl ki gelir mü‘eddāsındadır. Bu cihetle bulunduḫ kelāmda

kinden soñra ma‘ nāy-ı iḫtimālī müfīd bir kelime sevḫ olunamaz: (Aḫmed Efendiniñ belki gelmesi muḫtemeldir yāḫūd me’mūldür.) veyā (Aḫmed Efendi belki gelmiş olmalı) gibi sözler ḫaşv ḫabīlīndendir. Edāt-ı izdiyād olur: O siziñ ḫadar ḫalışḫan, belki sizden dahā ziyāde ḫalışḫandır gibi ki cümle’i şāniye cümle’i evvelīden ḫükmen mezidāddır. Edāt-ı ıdrāb olur bu cihetle kendinden muḫaddem vāki‘ olan kelāmıñ ḫükümünü ibṫāl ider: Sizi taḫbīḫ itmem belki taḥsīn iderim gibi ki sizi taḫbīḫ itmem bil‘ akis taḥsīn iderim dimekdir.

Böyle—Edāt-ı temsildir: Bir daha böyle şey yapma gibi. Böyle şöyle lafızları tekrar edildikde tekrarından sarf-ı nazar olunan kavilden kinaye olur: Böyle böyle oldu. Şöyle şöyle oldu gibi. Bundan böyle denilirse bundan sonra demektir.

Bi—Edāt-ı Fārisīyeden edāt-ı selbdir. Kelimāt-ı ‘Arabiyye daḥī dāḥil olur: Bikes—kimsesiz, bī‘ ilāc—çaresiz dimerdir.

Bile—Edāt-ı vaşıldır: biz gitdik Aḥmed Efendi bile gitdi gibi.

Pek—Tafḍīl edātıdır: Pek nefis gibi. (Pek pek) tarzında tekrār idilince (ancaḡ) mü‘eddāsında ma‘ nāy-ı teḡallibli müfīd olur:

Pek pek on mīl gibi ki ancaḡ on mil dimerdir.

Beḡeme—Cemi‘ yet ve muḡarini müfīd (hem) ile hā’i naḡliyeden mürekkeb olan (heme) (be) ile taḡdīr olunmuştur “zarfiyetli edāt-ı sūr” maḡāmında ḡullanılır: beḡemehāl—herḡālde dimerdir.

111

Peh peh—Edāt-ı istiḡsāndır faḡaḡ müsteḡziyāne bir sūret de īrād olunur.

Te—Ḥarf-i cer olub ḡaseme delālet ider: Tallahi gibi ki Allah’a ḡasem iderim dimerdir.

Tā—Edāt-ı ḡāyetdir: tābseḡer—seḡere ḡadar gibi. Bu gibi ta‘bīrlerden ba‘zen (be) tı olunur: Tā ebed, sertāpā, sertāser gibi. Ba‘zen te’kid için olur: Tā Çamlıcaya ḡadar gidelim gibi. Edāt-ı ta‘līl olur ba‘zen bu ma‘nāda (ki) ile īrād olunur: Hava sākin ve deñiz rākid idi, Tā ki vapura bindik korḡona zūḡūr itdi.

(Nā) Ḳat ma‘nāsına olunca isim olur: dūnā—İki ḡat dimerdir.

Tāḡ—Edāt-ı şirketdir. Ḥevācetāḡ—Efendileri bir dimerdir. Salīḡā’i Türkiyye üzere (tā) dāl’e ḡalb olunur: Dīndāḡ, vaḡandāḡ gibi.

Tū—Filaşl Fārisī olan (tufū) kelimesinden muḡarref olub taḡḡīr veyā te’essūfī müfīddir. Tū, seniñ yüzüne! Gibi. Tū gitmeli imiş. Birer altun virmişler gibi.

Şümme—Edāt-ı terāḡīdir. Tertībe delālet ider: Şümme’t-tedārik—Tedārikden soñra dimerdir. Tedāriksiz ma‘nāsına ḡullanılması eḡer-i ḡaflettir.

Cık, Cıḡ—Edāt-ı taḡḡīrdir: Şu tepecik yüz elli ḡademdir gibi. Şıfatlara lāḡik olursa Edāt-ı mübālaḡa olur: körpecik, ḡışacıḡ gibi ki pek körpe, pek ḡışa dimerdir. Ba‘zen taḡḡire delālet itmek için (ceḡiz), (caḡız) şūretinde īrād olunur: Şu adamcaḡız

Ne söylediğini bilmiyor. Gibi. Ba‘zen edât-ı işfâk olur: anacığım—babacığım gibi.

Cek, Cağ—İstikbâlde dâl oldukları hâlde lâhiķ oldukları fi‘llerde icâb ve iktizâ ma‘nalarını ifâde ider: Virilecek karar gibi ki virilmesi iktizâ iden karar dimekdir.

Ce—Edât-ı nisbettir: ‘Arabca, İngilizce gibi ve (sence fenâ ise bence iyidir) gibi ki saña nisbetle fenâ ise baña nisbetle iyidir dimekdir. Ba‘zen edât-ı taķlîl olur: çokca olsun gibi ki biraz çok olsun dimekdir.

Ce—Edât-ı taķşîş de olur: Dîvânece hûlyâlarda bulunurdu gibi.

Ce—Edât-ı hâl de olur: (ayrıca) gibi ki ayrı olarak dimekdir. Edât-ı tekşîr olur: Biñlerce ahâlî gibi. Ba‘zen imtidâd zamâna delâlet ider: Onuñ ile günlerce konuşdum gibi zarfiyet için olur: hükümet-i seniyyece—hükümet-i seniyye nezdinde dimekdir. Ve Buraca—burada dimekdir. Edât-ı temyîz olur: Nüfûsca zây‘ât yokdur gibi ki nüfûs cihetiyle zây‘ât yokdur dimekdir. Muţâbaķat için de olur: Emriñiz muķtezâsınca gibi ki emriñiz muķtezâsına muţâbîķ olarak dimekdir. Yalnız (olan) lafzına maķşûş olmak üzere lâhiķ olan (ce) edât-ı miķdâr olur. Olanca kuvvetiyle dinilir ki kuvvetiniñ olduķu miķdâriyle dimekdir.

Cesine—Edât-ı teşbîhdir: idercesine—ider gibi dimekdir. Bu mâzî‘ naķlî ile mużar‘îk müfred ģâ‘ibine ilķâķ olunur: Körmüşcesine inandım.

Çe—Ne dimekdir: Çesûd gibi ki ne fâ‘ide dimekdir. (ne) var iken (çefâ‘ide) niñ isti‘mâline lüzûm yokdur. Mübhemâtdan olan herçende çendân lafızları mehcûrdur.

Çünkü—Edât-ı ta‘lîldir: merkez dâ‘ire, iki veterî tanşîf iden ‘amüdlariñ noķta‘i tekâtu‘yudur. Çünkü veterî tanşîf iden ‘amüd merkez dâ‘ireden mürûr ider gibi. Ba‘zen edât-ı tevķît olur bu hâlde şadır kelâmda vâķi‘ olur: Çünkü gitmek istiyorsuñuz. Bir ân evvel ķalkıñız gibi ki mādām gitmek istiyorsuñuz...dimekdir.

Hâşâ—Nefyî te‘kîdde müsta‘mel kelime‘i tenzîhdir: Hâşâ! Ben öyle bir şey söylemedim gibi. İstfhâm inkâriyeyi mutazammın olan cümlelerde ekşeriyyâ te‘hîr olunur: Kıur‘ân-ı Kerîm’e şî‘ir dinilir mi? Hâşâ! Ba‘zen (ki), (kim) ile îrâd olunur. Bu hâlde cümle bir fi‘il iltizâmı yâhûd emr-i ģâ‘ib şîġasıyla biter: Hâşâ ki cenâb-ı peyġamber şâ‘ir ola yâhûd olsun gibi.

Ḥatta—‘Aṭıf tenbîhi edâtıdır. Kenden soñra vâkı‘ olacaq kelimeye nazır diğķati celb ider: Çok deñiz vardı, ḥatta vapur iskeleye bir dürlü yanaşamadı gibi. (Ḥatta) dan soñra ba‘ zen te’kîd

114

içün (bile) lafzı irâd olunur, faķať ‘adem isti‘ mâli mürecceḥdir. Ba‘ zen intikâl için olur: Bizim mektebiñ talebesi ḥatta birinci sınıf talebesi dinilir.

Ḥâlbuki—Edât-ı ḥâl olub muğâyir bulunan iki ḥükmüñ arasına girer: Ben size geldim ḥâlbuki siz gitmişsiñiz gibi.

Ḥayf, Ḥayfâ—Edât-ı te’essüfdür yazık dimekdir. Ba‘ zen (ḥayfâ ki) şüretinde (ki) ile sevķ olunur.

Ḥayır—Edât-ı nefîdir. Nefîyi te’kîdden daḥî sevķ olunur. Ḥayır görmedim dinilir.

Ḥaylî—(Gürüh) ma‘nâsına olan (ḥayl) kelimesine yâ tenkîr ilḥâķ idilerek lisânımızda edât-ı tekşîr maķâmında kullanılır: Ḥaylî kimse vardı.—Çok kimse vardı demek olur. (Bir ḥaylî de) dinilir ki birçok dimekdir.

Dâ’imâ—Edât-ı istimrâr maķâmında irâd olunur: O dâ’imâ böyledir gibi.

Dişâr—Filaşl üst libâsı demek ise de şâhibiyet ma‘nâsını müfîd olmaķ üzere terkîbe şâlih edevât şurresine geçmiştir: merḥamet dişâr= şâhib-i merḥamet dimekdir.

Daḥî—Edât-ı ‘aṭıfdır. İki şey’i bir ḥükümde teşrîk ider, (kezlîk) sebkinde irâd olunur. Dün burada idim bugün daḥî buradayım dinilir ki dün nasıl burada idiysem bugün kezlîk

115

buradayım dimekdir. Bunuñ yerini kendiniñ muḥafifî olan (de) lafzından başķa ne vâv-ı ‘âtfâ ne de (kezlîk) tutar: Dün burada idim ve bugün buradayım demek şîvemize uymadığı gibi dün burada idim bugün kezlîk buradayım demekde de leṭâfet yoķdur.

Daḥî—O kadar müsta‘mel olmayub bunuñ muḥafifî olan (de) kesirü’l isti‘ mâldir: Ben de orada idim gibi.

Dır—Edât-ı ḥaberdir: Bu çok çalışğandır gibi.

Der—Edât-ı Fârisîyyeden edât-ı zarfdır: derdest—elde, dest derbağl—eli böğründe, derḥâl—anında, deraķib—‘aķabinde, deruhde—‘uhdeye dâḥil olan gibi.

Dirîgâ—Edât-ı te‘essüf

Değil—Edât-ı nefîdir. Esmâ ve şifâta lâhik olur: Ben değil sen gibi. Ben yok sen dinilemez faķaķ mâba‘dına vaşlen ben yok sen dinilir.

Den—Edât-ı ibtidâ olur: İstanbul’dan buraya bir sâ‘atde geldik gibi. Sebebîyet içün olur: Bu ‘aceleden meş’et ider gibi. edât-ı beyân olur: Şürâyı bahriye ‘azâsından gibi. Ef‘âlde ya maşdar taḥfifî veyâhüd muzâri‘ menfîniñ müfred gâ’ibine ilḥâķ olunur faķaķ muzâri‘e ilḥâķı ekşeridir: Ben gelmeden evvel, ben gelmezden muḳaddem dinilir. Bu maşdar taḥfifî yâhüd muzâri‘in menfisi vürüd idecek ikinci fi‘lin zamânıyla müşterekdir: Ben gelmezden evvel siz

116

gelirsiñiz. Siz gelmezden evvel ben geleceğim. Siz gelmeden evvel ben geldim yâhüd siz gelmeden evvel muḳaddem ben geldim gibi. (den) maḳâm-ı tafḍilde irâd olunduķda mufaẓẓal ‘ileyḥe ilḥâķ olunur: Ev ḥamâmı çarşı ḥamâmından iyidir gibi. Edât-ı tafḍil bulunursa muḳaddem sevķ olunur: Ev ḥamâmı çarşı ḥamâmından dahâ iyidir gibi.

Den ise—Edât-ı terciḥdir meşâdıra ilḥâķ idilir: Oraya gitmekden ise buraya gelmek daha iyidir yâhüd oraya gitmeden ise... denir.

Den başka } Edât-ı istiṣnâ olub müsteşnâya lâhik olur:

Den ğayrı } Benden başka kimse yok, senden ğayrı kimse

Den mâ‘adâ } Omaz, ondan mâ‘adâ kimse bulunmadı gibi.

Değin—Edât-ı ğâyetdir muḥâverâtta isti‘mâl olunmaz; isti‘mâli muḥarrirât-ı resmîyyeye maḥşuş gibidir: Resm-i küşâdı icrâ idilinceye değin mesdûd ḳalacağı... gibi. dek, cakķ gibi edât-ı ğayetlerin isti‘mâli mehcûrdur.

De—Edât-ı zarfıdır. (de) lafzınıñ lâhik olacağı kelime zırûfdan olmadıķca işbâtı lâzımdır: Anıñ mûsîķide pek mahâreti vardır gibi ki (mûsîķi) zırûfdan değildir. Zırûfdan ba‘zen ḥazf ve ba‘zen işbât idilir: Bu gün olmaz, Böyle bir günde gidilebilir mi? Gibi. Sebebîyet içün olur: Döğdi de ağlıyor

117

gibi ki döğdi onuñ içün ağlıyor dimekdir. Meşâdiriñ evâḥirine lâhik olunduķda ba‘zen istimrâr ma‘nâsına olur: Dünyâ teraḳķi itmekdedir gibi. Ef‘âlde lâhik olduķda teraḳķi ve terâḥi ma‘nâsını müfid olur: Geldi de gitdi gibi ki geldi soñra gitdi dimekdir. Kar yağub

da soğuk olmaz mı? Sen giderseñ de ben tırur muyum? –Sen giderseñ soñra ben tırur muyum? Dimekdir. Şığa’i ’şale ile esmā’i işārāta lāhik olan (den) , (de) edātlarından evvel bir “nūn” ziyāde kılınır ancak sığa’i şalenin ğā’ibindeki (ye) hāzf idilir: bu, şu, o—bundan, şundan, ondan, bunda, şunda, onda, olduğundan, olduğunda gibi.

Dahā—Edāt-ı tafđil olur: Dahā zengin gibi, bu hālde sıfatlara lāhik olur. Şifāt-ı tafđiliyenin evā’iline dahā getirilemez: Dahā a’lem, dahā bālāter dinilemez. Sıfāt-ı tafđiliye beyninde vuķū’ bulan muķāyesede tecvīz olunabilir: O a’la amā bu dahā a’la dinilebilir. Edāt-ı tevķit olur: Dahā gelmedi gibi. Edāt-ı istizāda olur: Dahā var mı? Gibi. Edāt-ı tezyīd olur: üç beş dahā sekiz gibi.

Diye—Tazammun-u kavīl edātıdır. Bir ‘ibāre bir kavli mutazammun olduğda kavli-i mezkūruñ nihāyetine getirilir: (O kitābı okuyabilir miyim diye aldım.) gibi ki o kitābı okuyabilir miyim didim ve aldım dimekdir.

Rek, Raķ—Edāt-ı hāldir: Koşarak geldim gibi. Koşarakdan geldim dinilmez.

118

Zihī—Edāt-ı taḥsindir ve ta’cibdir ne güzel ma’nāsınadır: Zihī taḥavvur! Müsteḥziyāne bir şüretde de irād olunur: Zihī efkārı bāḥıla! Gibi.

Zinḥār—Şakin ma’nāsına edāt-ı taḥzīr ve taḥzīrdır! Nefī te’kīdde daḥī müsta’meldir: Ḥaḳlarında zinḥār ‘unfla mu’āmele idilmeyerek...gibi.

Zirā—Edāt-ı ta’līldir: Bu ḥaṭ şu ḥaṭta ‘amūddur, zirā beyinlerindeki zāviye-i ḳā’imedir.

Sār—Edāt-ı tesbitdir: şermesār—ḥicāblı, ḥākesar—ṭopraḳlı dimekdir.

Sān—Edāt-ı teşbīḥdir: yeksān—bir gibi. Yer ile yeksān dinilir.

Siz—Edāt-ı selbdır muttaşılan yazılır; esmāya taḥzīr olur: Bensiz mi gideceksiniz? Gibi. Maşdarlara getirilemez.

Sizin—Meşādire maḥşūş edāt-ı selbdır. İster ‘ādetā maşdar olsun isterse maşdar taḥfīfī olsun : Ben gelmeksizin bir yere gitme gibi. Bu maḳāmda ben gelmeden bir yere gitme de denir.

Siva—‘Arabīdir. (Ġayr) maĠ’nāsına edāt-ı istiṣnā olub izāfetle müsta’meldir: māsiyayallah—cenāb-ı ḥaḳdan mā’adāsı dimekdir.

Şāyed—Filaşl (şāyesten) maşdarından bir fi‘l-i muzāri’ olub lisānımızda ihtimāl ba‘ide maḥşūş olarak kullânılır: Şāyed gelirse gibi.

Şimdi—Edāt-ı zamāndır ezmāne’i sālîşede müsta‘meldir: Şimdi geldi, şimdi gelir, şimdi gelecek gibi.

119

Demîn—Bu da māzî’i qarîbde müsta‘mel bir edāt-ı zamāndır: Demîn geldi—Geleli çok olmadı dimekdir.

Şol—Edāt-ı ta‘rif ve beyāndır: Şol adam ki sa‘y ider gibi ki kendisini dā‘imā bir (ki) ta‘kîb ider, ‘ibāre—sa‘yi iden adam....taḫḍirindedir.

Şöyle ki—Edāt-ı ta‘rif ve izāhdır: Dünki gün selāmlık resm-i ālî’i füyūzāt tevālîsi Ḥamîdiye Cāmi‘ nūr-u lāmi‘nde icrā buyrulmuşdur şöyle ki: Velî’i ni‘met bîminnetimiz emîrû’l mü‘minîn efendimiz ḥazretleri gerdüne’i hümāyûnlarına rākibenbil‘izz velşevket cāmi‘ şerîf mezkûra ‘azîmet buyurmuşlar... gibi.

Şānki—Teşbîh ve temşîl edâtıdır. Filaşl şānmak maşdarından müştak olub (şānki) me‘alini müfiddir: Pek güzel bir şehir-i āyîn icrā olundu: Şānki ortalık nūra ğarḳ oldu gibi. Ciddiyātda isti‘māl olunduğu gibi teşbîh tarîkiyle maḳām-ı ta‘rîzde de îrād olunur buña (teşbîh ta‘rîzî) edâtı dinilir o hâlde daḥîl olduğu cümle, ma‘nîyi müsbetden menfiye ve menfiden müsbete taḥvîl olunur: Şānki biliyormuş dinilirse bilmiyor ve şānki bilmiyormuş dinilirse biliyor ma‘nāsı müstefād olur.

Zarfında—Edāt-ı zarfdır yalnız ezminede müsta‘meldir: Yedi gün zarfında, üç sene zarfında gibi.

120

‘Āķibet—Edāt-ı te‘kiddir: ‘Āķibet geldi gibi ki geldi yâ! Dimekdir.

‘Aceb, ‘Acabā—Merākı mütezammın tereddüd edâtıdır: ‘Acabā geldi mi? Gibi.

‘Ala—Ḥarf-i cerdir isti‘la içündür. Bu isti‘la ba‘zen zāhirî ve ba‘zen ma‘nevî olur: ‘ala külli hāl, ‘ale’l re’s vel‘ayn gibi. Ekşeriyā (ile) gibi muşāhibat ma‘nāsını müfid olur:

‘Ale-l-fevr—‘acele ile, ‘ale-l-ġafle—ġafletle, ‘ale-s-şabāḥ—şabāḥ ile berāber dimekdir. Zamîr evvelinde bulunduğu vakit (ye) şüretindeki elifi (yā) ya ibdāl olunur: Şallallahu ‘aleyhi vesellem gibi. (‘ala) ile (ber) arasında fark vardır: (dün ‘ale-l-devām qar yağdı) yerinde (dün berdevām qar yağdı) dinilemez.

‘An—Harf-i cerdir; -den ma‘nâsınadır izâfetle isti‘mâlinde kesrâ ile harekelenir: ‘an-il-gıyâb—arkadan gibi. Edevât-ı ‘Arabîyyeden olduğu hâlde terākīb-i Fârisîyyede isti‘mâl olunmamağ lâzım gelirken: ‘An ‘azây-ı meclis-i kebîr-i ma‘ârif diniliyor! Bu mağâmda (ez) isti‘mâli münâsib olur. Ma‘nây-ı zarfiyeti de ifâde ider: ‘an qarîb gibi ki yakında dimekdir. Zâmîre dâhil olduğu hâlde cer ‘amelini icrâ itmez: Eb-u Eyyûbel Enşâri rağiyallahu ‘anhü’l bâri gibi.

Ġâyet, Bigâyet—Edât-ı mübâlağa olarak isti‘mâl olunur şöñ derecede dimekdir: Ġâyet sert gibi.

Ġayr—Edât-ı istiṣnâdır: Allah’dan ġayrı kimse bilmez gibi. (be),

121

(men) harf-i cerlerine muḳârin olduğu vâkıṭ edât-ı selb mağâmında kullanılır: bigayr ‘amd, min ġayr-i istiṭā‘ at gibi.

Fe—Edât-ı ‘atıfadır ma‘nâyı tertîb ve ta‘ḳībî ifâde ider: Ānen Fānen—müte‘âḳiben dimekdir.

Faḳaṭ—Edât-ı istidrâkdır—(ammā) ya bak.

(ancak) gibi edât-ı ḥaşr olarak da sevḳ olunur.

Fî—Harf-i cer ve edât-ı zarfdır: filvāḳi‘, filḥāl, filḥaḳîḳa, münāzi‘ fih gibi. Lisânımızda (fî) niñ medḥûlleri mecrûren oḳunmaz.

Ḳadar—Edât-ı intiḥâdır: Ben gelinceye ḳadar bir yere gitme gibi. Miḳḍâr ma‘nâsına olunca edât olmaz: Yiyecek ḳadar ekmek, yigirmi ḳadar İngiliz seyyâḥını gibi.

Kef—Harf-i cerdir evā’il-i esmāya dâhil olur lisânımıza (gibi) ile tercüme olunur: kâ’l evvel gibi. Lisânımızda medḥûlî mecrûr oḳunmaz.

Kā’in—Edât-ı teşbîḥdir: Ekṣeriyâ ta’rîẓde müsta‘meldir. Kā’in oḳudu gibi ki oḳuyamadı dimekdir.

Kemā—Edât-ı teşbîḥdir: Kemākân gibi.

Gāh—Kāf-i Fârisîyye ile edât-ı teba‘izdir. Gāh olur gāh olmaz gibi ki ba‘zen olur ba‘zen olmaz dimekdir.

Gibi—Edât-ı teşbîḥdir: Benim gibi, ġazete gibi, bir şey gibi. Mağâm-ı ta’rîẓde de isti‘mâl olunur: Biliyor gibi söylüyor dinilir.

Žemā'ir-i şahşıyye ile esmā-i işārāt (gibi) ile isti' māl olunduğda ba' zen alamet-i izāfet hāzf olunarak ben gibi, sen gibi, o gibi dinilir. Edāt-ı mübāderet olur bu şüretde şığ'ı şale ile isti' māl olunur: Vapura girdiği gibi puşulayı şaşırdı denilir ki vapura girer girmez ... dimekdir. Şığa-i şale ile isti' mālinde edāt-ı teşbīh de olabilir: İş dediğim gibidir gibi.

Kār—Kāf ı ' Arabiyye ile edāt-ı fā' aliyetdir—vefākār gibi.

Gār—Kāf-ı Fārisiyye ile edāt-ı mübālağa olur. Perverdigār—mübālağa ile terbiye edici, gird-i gār—mübālağa ile işleyici yāni fa' āl dimekdir.

Kāşkī—Edāt-ı temennidir: Keşke şüretinde telaffu olunur. Kāşkī çalışma idi bu hāller başına gelmezdi gibi.

Ger—Edāt-ı fā' aliyetdir: Sitemkār gibi ki sitem idici dimekdir.

Küll—Edāt-ı ihāţadır: ' Ala küll-i hāl—Her hālde dimekdir. (Küllisī) tarzında da kullanılır.

Ken—Edāt-ı nisbettir: Yelken gibi ki ile mensüb demek iken isim olmuştur.

Göre—Nisbet edâtıdır: Baña göre hepsi bir gibi. Muţabağat içinde olur: Bu setre bedenime göredir gibi. Ef' ālde şığa'ı şaleye lāhiğ olur: Dediğime göre gibi.

Kede—Edāt-ı mekândır: Muḥitiñde—muḥit maḥalī, meykede—meyhāne dimekdir.

Güne—Dürlü ma' nāsına edāt-ı teşbīhdir: Bu güne yolsuzluklarıñ men' ve vuḡu' u çaresine bakılıyor gibi. Diğer güne—diğer dürlü dimekdir.

Ki—Edāt-ı Fārisiyyedendir. Edāt-ı tebeyyün olur. Bilmiş ol ki bu esrāra kimse vāḡıf olmayacaktır gibi ki bu esrāra kimseniñ vāḡıf olmayacağını bilmiş ol dimekdir. Burada olduğu gibi ba' zen böyle fi' lin mef' ūle taḡdiminde fi' li ta' ḡīb ider. Ḳā' ide' i Türkiye iḡtizāsından olmak üzere şıfat-ı muḡaddem mevşūf mü' aḡḡar irād idilirse de sözde daha ziyāde metānet ḡāşıl olmak için ba' zen mevşūf muḡaddem gelir o hālde mevşūfu (ki) ta' ḡīb ider: İnsān odur ki beni nev' ine iyilik ide gibi ki beni nev' ine iyilik iden insāndır demek olur; bu hālde dā' imā kendisini bir fi' l-i iltizāmi ta' ḡīb ider. Ḳavliñ maḡūl ḡavle taḡdimi hālinde daḡi ḡavli (ki) ta' ḡīb ider (ki) siz yazılamaz: (bu siziñ

istediđiňiz nedir didim.) diyecek yerde didim ki bu siziň istediđiňiz nedir? Dinir. Haberini mübtedāya tađdimi hālinde yine haber vāki‘ olan kelime bir (ki) ile ta‘ķib olunur: (Her on beş günde bir me‘zūnen çıķmak mektebimiziň nizāmındandır.) dinilecek yerde eđer haber tađdim idilecek olsa bir (ki) edātıyla ta‘ķib olunarak (Mektebimiziň nizāmındandır ki her on beş günde bir me‘zūnen çıkarız dinilir. Edāt-ı ta‘lil olur: (dersleriňize ziyāde çalışıňız ki imtiħānlar pek taķarrüb

124

itdi.) dinilir ki derslerinize ziyāde çalışınız; zīrā imtiħānları pek taķarrüb itdi dimekdir.

Ki—Edāt-ı ta‘rīf ve beyāndır: Bendeki, sendeki gibi ki bende olan sende olan dimekdir (ki) ile beynlerinde olan fark zāhirdir.

Kim—Zevi-l ‘ukūlden su‘āle maķşūş edāt-ı istifhāmdır: Kim geldi? Gibi. Kim, kimi, kime, kimiň tarzında uşul-ü erba‘ sı cārīdir. Cem‘nde kimler, kimleri, kimlere, kimleriň dinilir. Zevāt i‘tibāriyle: Ben kimim, sen kimsiň, o kimdir. Biz kimiz, siz kimsiňiz, onlar kimdir. Kimim ben, kimsiň sen tarzında zemā‘iriň te‘hīri de olabilir faķať bu te‘hīr fi‘llerde icrā olunamaz kim geldi? Mevķki‘nde geldi kim? Dinilemez.

Kīn—Edāt-ı tesbittir. Terķibe sālih edevātdandır: ğamkīn—ğamlı dimekdir.

Lam—Ĥarf-i cerdir. Esmāya dāhil olub temellük ve ihtisāş ma‘nālarını müfid olur: Elħamdulillah—ħamd ve şenā cenāb-ı ĥaķķa maķşūşdur dimekdir. Ta‘lil için olur: ligarez—Bir ğaraz için, lisebeb—bir sebep için, liħikme—bir ĥikmet için dimekdir. Zarfıyet için olur: fi evāħir cemādi ilāveli lisāna şemāniye şelişmāne ve elif gibi ki biň üç yüz sekiz senesinde

125

Vāki‘ cemād-ı elevvelinin evāħirinde dimekdir. Tārīħi vaz‘ına maķşūş olan iş bu lāma (lām tarīħ) de dinilir. Ma‘nāy-ı bedeliyeti müfid olur: Līebeveyn—baba ve ana tarafından, līb—peder tarafından.

Lūmme—vālide tarafından dimekdir. Bu (lam) ĥarfī zamīre muķārin olduđu vakit meftūh olub (le) olur. Bu (le) kelimeniň (‘aleyh) ile muķāyesinde (le) menfa‘ti ve (‘aleyh) mazarratı ifāde ider: felāniň lehinde—felāniň menfa‘tine olarak, felāniň ‘aleyhinde, felāniň mazarratına olarak dimekdir.

Lā—Edāt-ı selbdir: mest-i lāya‘ kıl—‘ağılsız sarhoş dımekdir. Ve ba‘ zen (la) medhūliyle berāber (bilā) edātli kelime ile ma‘ tūfen sevķ olunur: bilā su‘ālin velā cevābin—bilā nokşān—velā ziyāde gibi.

Lik, Lıķ—ısm maşdar edātıdır: kātibelik—nādānlık gibi. Edāt-ı taķşış olur: yazlık—kışlık—bayramlık gibi ki yaza, kışa, bayrama maķşūş dımekdir. Edāt-ı liyāķat olur: babalık gibi ki baba olmaķa layık dımekdir. Edāt-ı miķdār olur: Bir sa‘ atlık mesāfe, üç günlük ‘ömür gibi ki bir sā‘ at miķdarı üç gün miķdārı dımekdir.

Lākin—Edāt-ı istidraktır (amāya baķ).

Lū—Edāt-ı nisbetdir elķāba maķşūşdur: rifa‘ atlı, ‘izzetlū gibi.

Lı—Edāt-ı tesbittir: aķalı—adaya mensūb dımekdir. Bu

126

edāt-ı nisbet imlāca telaffuza tābi‘ dir: İzmirli, İstanbullu gibi. Edāt-ı teb‘ iz olur: İrili ufaķlı dinilir ki ba‘ zısı iri ve ba‘ zısı ufaķ dımekdir. (Māvili beyāzlı) da bu ķabilden olub ba‘ zı yeri māvı ba‘ zı yeri beyāz dımekdir. Şāķibiyet ma‘ nāsına olur: ‘aķıllı gibi ki ‘aķıl şāķibi dımekdir. Edāt-ı ittişāf olur: Kibirli gibi ki kibirle muttaşıf dımekdir. ‘Alāmeti atılmış maşdara lāķiķ olunca edāt-ı vaşfiyet olur bu hālde isim mef‘ ul ma‘ nāsını müfid olur: ķapalı, tıķalı, aşılı gibi ki ķapanmış, tıķanmış, aşılmış dımekdir.

Mā—Edāt-ı mevşūldür. Olan şey, her ne ma‘ nalarına delālet ider: mābāķi—bāķi ķalan şey, fevķ māyitaşavvur—taşavvur olunan şeyiñ fevķinde, mācerā—cereyān iden şey, māķazır—hāzır olan şey, mā-fi‘ l bāl—ķalbde olan şey, mālāya‘ ni—lüzümü olmayan şey gibi. Ma‘ nāyı tevķiti de müfid olur: mādāmü‘ l ķayāt—ķayāt devām itdiķi müddetce gibi.

Mādāmki—Edāt-ı tevķit olur: Mādāmki böyle söylüyorsunuz pek‘ āla gibi.

Mānend—Edāt-ı teşbīħdir:...

Mtrāk—Edāt-ı teşbīħ olub evāķir kelimāta muttaşılan ilķāķ idilir: şarımtrāk gibi.

127

İmsi—Edāt-ı teşbīħdir: Kelimāt-ı terkibeniñ evāķirine ilķāķ idilir: yeşilimsi gibi.

Ma‘ —Edāt-ı meşāķibiyetdir. İzāfet baķşinde zıķri geķdi.

Meķer—Edāt-ı Farisiyyeden edāt-ı nisbetdir; dāķil olunduķu cümle müşbet veya menfi bir fi‘ l-i iltizāmı ile niķāyet bulur: Döķerim seni meķer böyle cevāb virmesin gibi. Ba‘ zen emr-i gā‘ ib veyā neķy-i gā‘ ib şıģası getirilir: Meķerki böyle cevāb virilmiş

olsun gibi. İstiğrāb ve mufāca'at edātı olur bu şürette dāhıl olunduğu cümle bir rivāyet sığasıyla müntehi olur: Ben anı 'ālim şanırdım meğer cāhil imiş! Gibi.

Min—Den ma'nāsına ibtidā'i gāyet için harf-i cerdir: Min evvālihi'l li ahire gibi. Beyān için olur: Min gayr-i resm gibi. Ve min hayşü'l ihtisab—olmadığı taraftan demek olur. Ma'nāy-ı ta'lilī müfid olur: min cihet—bir cihetden tolayı demekdir. İzāfetle isti'mālinde fethā ile harekelenir: Mine'l bāb ale'l mihrāb gibi.

Mend—Edāt-ı sāhibiyetdir: hıredmend gibi ki sāhib-i 'aql demekdir.

Mehmā—Olduğu kadar ma'nāsına edevāt-ı 'Arabīyyeden olub edāt-ı gāyet olarak müsta'meldir lisānımızda yalnız (emken) fi'liyle isti'māl olunur: mehmā-emken—mümkün olduğu kadar demekdir.

Mi—Edāt-ı istifhāmdır: Bu kitāb iyi mi? Gibi aksam-ı kelāmın

128

kāffesine lāhiq olur; faḫaṭ mes'ul 'anha olur. (Ben bugün İstanbul'a gideceğim) cümlesi ben mi bugün İstanbul'a gideceğim? Ben bugün mü İstanbul'a gideceğim? Ben bugün İstanbul'a mı gideceğim? Ben bugün İstanbul'a gidecek miyim? Gibi şuver-i istifhāmiyeye girer. İstifhām, ikrārı ve inkārı olmağdan hāli kalmaz. İstifhām inkārı için ayrıca bir şekl-i maḫşūş yokdur ancak ṭavr-ı tekellümden anlaşılır: Oturma mı? Hayır, oturmayacağım! Gibi.

Nā—Edāt-ı nefiydir faḫaṭ Fārisī olduğundan Fārisī kelimāta dāhıl olur: Ḥaḫ nāşinās gibi. (Nā) keşriyā şifatlara dāhıl olur: nādān gibi faḫaṭ ba'zen meşādır-ı 'Arabīyye üzerine de dāhıl olur o hāle maşdar ism-i fā'il ma'nāsında isti'māl olunmuş bulunur: Nātām gibi ki nātām te'vilindedir. İsimlere duḫūlünde o isimler bir şıfat ile te'vil olunur: Nākes, nātūvān gibi. Ba'zen edāt-ı selb gibi kullanılır: Nāgāh—vaḫitsiz demekdir. Edāt-ı mekān olur: tengnā—ṭār maḫal gibi (tengnāy-ı cihān) terkīb-i ma' rūfdur.

Nāk—Edāt-ı tesbitdir: Terkibe şālih edevātdandır. Esefnāk—esefli demekdir.

Naḫaran—Muṭābaḫat edātıdır sığā'i şale ile sevk olunur: Mektebde bulunacağına naḫaran gibi. (Göre) gibi nisbet için de olabilir.

129

Ne—ne—Nefy-i mükerrerdur: Ne gitdi ne geldi gibi ki gitmedi ve gelmedi demekdir faḫaṭ (gitmedi ve gelmedi) dinilecek yerde (gitmedi de gelmedi de) demek

şivemize muvâfıktır. Ba‘zen ikinci (ne) de ile sevğ olunur: Ne gitdi ne de geldi gibi. Nefy-i mükerreri müsta‘mel olan ‘ibârelerde (râbıta) üç şüretle irâd idilir: (Ne okuması var ne yazması) terkibinde birinci nefiden sonra irâd idilmiştir. (Ne okuması var ne yazması var.) terkibinde râbıta hem birinciden hem de ikinciden sonra irâd idilmiştir ki râbıtalar yekdiğeriniñ ‘aynı olduğundan tekrâr demek olmağla ol kadar tabî‘î şayılmaz. Üçüncü şüretdeki: (Bu işde ne benim ne de seniñ didiğın olur.) tarzında yâ ikinci nefiden soñra gelen râbıta böyle işbât ile getiriliyor yâhûd (Bu işde ne benim ne de seniñ didiğın olmaz.) tarzında nefi ile getirilir. Râbitanın bu şüretle nefi ile irâd idilmesi tervîc idenlerin ‘itikâdınca (ne) lafzı nefi içün olmayüb (gerek) ma‘nâsına imiş. Bu hâlde bundan istinbât olunan ma‘nâ‘nı bu işde gerek benim gerek seniñ didiğın olmaz imiş!! Ma‘nây-ı nefi fi‘liñ menfi şüretinde irâd olunmasıyla huşûle gelecekmiş!!! Bu fikir toğru olamaz; zîrâ bu (ne ; ne) ‘atfî şâmil nefy-i mükerrer şüreti olduğundan (ne) ler behemahâl nefi içündür bundan fuzüli (gerek) ma‘nâsı kaçd olunamaz.

130

Kaldı ki râbıta ikinci nefiden soñra irâd idildiği hâlde işbât ile mi yoksa nefi ile mi getirilmelidir? ‘İbâre ikinci nefiden soñra gelen râbıta ile münka‘ti‘ olduğu hâlde, işbât ile olmadığı hâlde nefi ile irâd idilmek muvâfıktır: Bu işde ne benim ne de seniñ medħalimiz olmadığı hâlde hağķımızda bu vechile söz söylemeleri... gibi faķat ‘ibârede nefyî iktizâ ider bir fâşıla bulunursa o hâlde ‘ibâre münka‘ti‘ olsa da nefi ile irâd idilir: Bu işde ne benim ne de seniñ –mümkün değil—dediğımız olmaz gibi.

Ndi—Emir şîğalarına ilhâķ olunduğda isti‘câl ma‘nâsını müfid olur: Gelindi gibi ki geliver dimektir. Faķat ‘âmiyâne olub lisân-ı taħrîrde kullanılmaz.

Nice—Bir vakit edât-ı istifhâm olarak kullanılırmış: Hâliñiz nicedir? İyi misiniz, hoş musunuz? Gibi şimdi mehcûrdur. Yine cîm-i ‘Arabîyye ile olarak tekerrûri hâlinde ba‘zen maķâm-ı teksîrde kullanılır: Allah nice nice yıllara yetişdîrsün gibi.

Ve—Kelimâtta ba‘zen melfûz olur. Ekşeriyyâ lisânımızda zamme harekesi gibi kullanılır: Köprü gibi. Ba‘zen kelimât-ı Fârisîyyede mektûb olub melfûz olmayan vâv vardır ki buña (vâv-ı ma‘düle) dinür: ħâb—ħâbca gibi. (tāvus) kelimesinde olduğu gibi bir yazılıb iki okunan o “vâv-ı ma‘rûfa” dinilir. Ve—edât-ı ‘atf olur: bu hâlde

131

terkibât-ı ‘Arabîyye ve Türkiyyede (vâv) meftûh okunur: Bilşîha ve’l ‘âfiye, ayak ve ķavil gibi. Terkibât-ı Fârisîyyede okunmayub mâķabliniñ zammesiyle iktifâ olunur: bed

ve mübāşeret, ‘arīz ve ‘amīk gibi. Hurūf-u medden ve hā-i resmiyeden sonra bulunan vāv zamm ile okunur: bālā ve zīr, bendegī ve ihlāş, dīde ve dīl gibi okunan vāv—faşl olunduğu için—(mefşūle) okunmayana –vaşl olunduğu için—(mevşūle) ta‘bīr olunur. Terkībler ve cümleler arasında bulunan vāv’lar elbette mefşūledir: Mes‘ud vapur-u humāyūnı Trabzonun Polathāne limānında bulunmak ve icābında kaçak tuz vesā‘ir kontraband ve eşyā yüklü merākib-i bahriyeniñ sevāhile men‘ teķarrübüne diķķat itmek üzere... gibi.

Vā—Bir lafız bīma‘nīdır. Taḥsīn lafız için kelimāt-ı Fārisīyyeniñ evā‘iline dāḥil olur: vābeste, vāreste gibi ki beste, reste ma‘nāsındır.

Vā—‘Arabīyyede edāt-ı nedbedir. Medḥūlune (mendūb) dinilir ve mendūbuñ āḥirine ekşeriyā elif ilḥāk idilir bu elife (elif-i istiḡāne) dinilir. Vā esefā! Gibi ki vah esef olunur.

Vār—Edāt-ı teşbīḥdir med ile okunur: dīvānevār—dīvāne gibi dimekdir. Edāt-ı liyāķat de olur: Büzürgvār—uluya layık dimekdir. Edāt-ı nisbet de olur: ümidvār—ümitli gibi.

Vārī—Edāt-ı teşbīḥdir: Mecnūn vārī—Mecnūn gibi dimekdir.

Ve—Huruf-u cer olup vāv-ı ḳasem ta‘bīr olunur: Vallah—Cenāb-ı ḥaķķa ḳasem iderim dimekdir.

132

Veillā—yoksa dimekdir. (yoksayı bak)

Vāh—Edāt-ı te‘essūf ve te‘eşşürdür te‘kiden tekrār ile: vah vah dinilir.

Vāy—Edāt-ı ıztırābdır: Vāy başım gibi. Edāt-ı ta‘accüb olur: Vāy siz misiñiz! Gibi.

Vechile—Edāt-ı teşbīḥdir. (veche ile) den muḥaffifdir; lisān-ı tahrīrde çok isti‘māl olunur: Ānifen ta‘rīf olunduğu vechile gibi ki ānifā ta‘rīf olunduğu gibi dimekdir.

Ver—Edāt-ı nisbetdir: Terkībe şālīḥ edevātdandır. Beḥrever gibi ki beḥerli dimekdir. (ver) bilcümle esmāda vāv’ın fetḥiyledir; lakin (rencūr) kelimesinde ‘alī ḥilāfū’l ḳıyās maẓmūmdur.

Velev—Vāv-ı hāliye ile (lū) edāt-ı şartından mürekkebe bir edāt-ı vaşldır. Kendisini bir fi‘l-i temenni şartı ile bir de te‘kīd (bile) edātı ta‘ķīb ider. Velev gitmiş olsa bile zararı yok gibi. Bu isti‘ māle nazaran (velev) lafzı (bile) niñ muħbiri ħūkmünde olduğundan (velev) kelimesine (izān-ı vazşl) edātı dinilse münāsib olur. Lafz-ı mezķūrı emr-i ġā‘ib şīġası da ta‘ ķīb idebilir: Velev gitmiş olsun ne olur? Gibi. Velev şüllemini—teslīm olursa bile me‘alini müfiddir.

He—Edevāt-ı Fārisīyyeden olub tevķīf içündür: yekrūza—bir günlük, yekşebe—bir gicelik dımeķdir. Ba‘zen emr-i ħāzırın āħirine ilĥāķ olunduķda ism-i mef‘ ūl veyā ona yakın bir

133

ma‘nāyı müfīd olur: Donatmak ma‘nāsına olan (pirasten) ile eşmak ma‘nāsına olan (āvīhten) maşdarlarından müştak olan (pirāy) (āvīz) emr-i ħāzırlarınıñ āħirlerine birer (he) ilĥāķ olunduķda (pirāye—zīnet) , (āvīze —āşġı) ma‘nāsına olur. Kelimāt-ı ‘Arabīyyede daħī ba‘zen (he) naķil içün olur ki āħirine lāħiķ olduġı kelimeyi ‘ammdan ħāşsa naķl ider: maķber, ‘umūmen mezārsitān dımek iken (maķbere) bir zāta maķşuş mezār dımeķdir bu şūretde (maķber-i maķşuş) dinilmeyüb maķber-i maķşuşa dinilir. (‘umr) ile (‘umre) beyanındaki fark da böyledir; (‘) ta‘rīf olunduġu vechile taķşīş ifāde itdiġi cihetle izāfetle (umr sa‘y) dinilmeyüb (umre‘i sa‘y) denilmelidir; zīrā izāfet-i taķşīş ifāde ider. (şecer-i tūba) dinilmeyüb (şecer‘i tūba) dinilmesi de bu sebebe mebnīdir. Zamān—‘umūmen vakıt dımek iken zamāne –zamān-ı fesādāmīz dımek olduġu gibi (maħal) ‘umūm ifāde itdiġi ĥalde (maħalle) dinilirse taķşīş ifāde ider bu cihetle (bizim mahal) dinilmeyüb (bizim maħalle) dinilir.

Hā—Evet ma‘nāsına kelime-i icābetdir: faķať pek ‘āmiyānedir. Hā, anladım gibi ki evet, ańladım dımeķdir. İşte ma‘nāsına edāt-ı tenbīh olur: Hā orasını ben sańa ańladayım! Gibi. Edāt-ı müsāvāt olur: Hā olmuş hā olmamış gibi ki olub olmaması müsāvīdir dımeķdir.

Hāni—Mekāna maķşuş edāt-ı istifhāmdır: Hāni Aħmed Efendi ?

134

dinilir ki nerede Aħmed Efendi? Dımeķdir. Edāt-ı iĥťār olur: Hani dūn size bir şey söylemişdim, hani bugün nereye gidecek idik gibi.

Haydi—Edāt-ı aġrā ve teşvīķdir. Haydi çocuklar! Gibi.

Hay hay—Evet evet maḳāmında edāt-ı taṣdīḳdır.

Hep—Edāt-ı ta‘mīmdir: Hep geldik dinilir ki cümleten geldik dımeḳdır. Cümlemiz, cümleñiz mevḳi‘lerinde hepimiz, hepiñiz dinilir de (hepleri) dinilmeyüb hepsi dinilir.

Her—Edāt-ı ta‘mīm olub münḥaşıran müfrede daḫil olur: her yerde, her ıarafda dinilir. (Her) edātının evveline (be) ‘ilāvesiyle (beḫer) dinilirse her bir ma‘nāsını müfīd olur: Beḫer dānesi üç ğuruṣa geldi gibi.

Hele—Edāt-ı taḥzīrdır: Hele git de baḳ gibi; bu maḳāmda kendisini (de) ta‘ḳīb ider. Edāt-ı tenbīh olur: Hele ṣuña baḳ ne ḳadar ğüzel ev! Gibi. Maḳām-ı taḫḳīrde irād olunur: Hele ṣu murdāra baḳ! Gibi. Maḳām-ı muvafaḳiyet ve muṣafferiyet de seṽḳ olunur: Hele ḳok ṣükür geldi! Gibi. Maḳām-ı temyīzde de seṽḳ olunur: Hele mektebler pek muntaḳam dinilir ki ḫuṣūṣiyle mektebler hepsinden ziyāde muntaḳamdır dımeḳdır. Hele ḳuvve ‘i ḫāfızaca nādiratü’zzamān ıtlāḳine ṣāyān idi.

Hele hele—Edāt-ı istinḳāḳdır!..

Hem—Edāt-ı iṣtirakdır: hem okur hem yazar gibi ki ekṣeriyā

135

Böyle mükerreren irād idilir. Münferiden irād idildiĝi ḫālde tenbīḫi müteḳammın olur: Ne söylerim ne iṣidirim, hem benim böyle ṣeyler ne vāṣifem! Gibi. ‘Arabī ve Fārisī isimleriñ evā’iline getirilince isimler vaṣfiyete taḫvil ider: hemrāḫ—yoldaṣ, hemnām—bir isimde dımeḳdır. Edāt-ı iḳtirān olur: hemzebān—ikisi bir lisān ḳullanır dımeḳdır.

Hemān—Edāt-ı ta‘cıldır: Hemān gitdim gibi.

Henüz—Edāt-ı istidāmedir: Henüz bir ferd ṣuhur itmedi gibi ki ḫālā kimse gelmedi dımeḳdır.

Hū, Hey—Edāt-ı nidādır: Hū baña baḳ! Hey baña baḳ! Orada iṣin var? Gibi. (Hū) ba‘zen (ya) ile taḳdīm olunur: Yāhū baña baḳ! Gibi. (Yāḫī) dinilirse teferruḫ edātı olur.

Hiç—Nefy ve neḫye maḫṣūṣ edāt-ı te‘kiddir: Hiç te‘ṣīr itmedi. Hiçbir kimse gibi. Ba‘zen edāt-ı taḳlīl olur. Bu ḫālde inkārı olmayan cümel-i istifhāmiyeye daḫil olur: Hiç Aḫmed Efendi’yi ğördüĝüñüz var mı? Gibi.

(Hiç) mü’eddāsında (ḳaṭ‘i’en) de ḳullanılır: Ḳaṭ‘i’en fütūr itmem gibi.

Heyhāt—İsim fi'ildir. İsmii fi'l demek emr-i hāzır, fiil-i māzī, fi'il-i muẓārī ma' nâlarını ifâde iden isim dimekdir. Bu lisânımızda edât-ı istib'âd olarak kullanılır: Kendini hevâce mi zannediyor? Heyhāt! Gibi ki kendini hevâce mi zannediyor! Hevâcelik ne kadar uzak! Dimekdir.

136

Ye—Edât-ı Fârisîyyeden olup birkaç mühim ma' nâlara gelir: Zamîr-i hitâb olur: resm-i hoşamedî gibi ki hoş geldiñ resmî dimekdir. Muḥaffif olarak maşdariyet edâtıdır: Bendeğî gibi ki bu kâf filaşl (bende) kelimesiniñ âhîrinde olan (he) den münkalibdir: Bendelik dimekdir. Edât-ı tavşif olur ba'zen şifata lâhik olur: Merd dānâyı gibi getirilmese de olabilir. Edât-ı nisbet olur: Baḥş maḥşûşunda bir tafşil beyân olundu.

Yâ—Edât-ı ta'accübdür: Yâ öyle mi! Gibi. Edât-ı tenbîh olur: Ya sen niçün gitdiñ? Gibi. Terkîbâta lâhik olunca edât-ı te'kîd olur: Bugün gidecek değilsin ya! İstifhâm için olur: Hevâce efendi mektebde ya! Dinilir ki hevâceniñ mektebde bulunduğu mütekellimce muḥakkaktır.

Yâḥûd—Edât-ı terdidir eḥad-ı emrin içündür: Aḥmed Efendi'yi çağır yâḥûd Hüseyin Efendi gelsün gibi. Muḥaffifi ya'dır; bu ekseriyetle mükerrer irâd olunur: (ya ben ya sen) dinildiği gibi (ya ben yâḥûd sen) de dinilir.

Yâr—Edât-ı tesbitdir şâhibiyet ma' nâsını müfîd olur terkibe şâlih edevâtıdandır: hûşyâr—'akıllı dimekdir.

Ya'ni—Edât-ı tefsîrdir: destyâr—elli ya'ni mu'în ve naşır dimekdir gibi.

În—(den) manasına edât-ı tesbitdir teşbîhî mütezammındır: sîmîn

137

gümüşden ve gümüş gibi dimekdir. Edât-ı tevķit olur: yazın, şabâḥleyin, gibi ki yaz vaķtı, şabâḥ vaķtı dimekdir. Yalnız kitâbet-i resmiyyeye münḥaşır olmaķ üzere (olmaķ) maşdarınıñ mādde'i aşliyesine “în” ilḥâķ olunduķda ma' nây-ı ta'lîli müfîd olur: olmağın gibi. İnşâallah baḥş-i maḥşûşunda görölür.

Yoksa—Şart-ı menfidir: Sen git yoksa ben giderim gibi ki sen git; eğer sen gitmezseñ ben giderim dimekdir. Dâ'imâ bir müşbet cümleden sonra menfî evvelinde sevk olunur: Mekteb taḥşîl yeridir yoksa eğlenerek zamânını hoşca geçirmek için değıldir gibi.

Yine—Edât-ı tekrârdır: yine görüşürüz gibi.

Gerek...ve gerek—İki şey'i bir hükümde cem' ider teşrik edâtıdır: Gerek ben ve gerek sen gidemeyiz gibi.

Terkibe Şâlih Kelimât

Semîr—Fılaşl giceleyin meşâhibet iden ma'nāsına ise de terkîbde edât-ı nisbet maķāmında şâhibiyet ma'nāsını müfid olur: mîr mer ve tesmîr—mîr şâhib-i mürüvvet dımeķdir.

Sımât—Fılaşl (seme) niñ cem' olan (semât) 'alâmet ma'nāsına olub edât-ı tesbit maķāmında sevķ olunur: Zât-ı şevketsimât hâzreti şehriyârı gibi ki şevketlü pâdişâhımız efendimiz hâzretleri dımeķdir. Şi'âr—Medâr-ı temeyyüz olan 'alâmet ma'nāsına edât-ı nisbet maķāmında

138

Müsta'mel olub terkîbe şâlihdir diyânetşi'âr—diyânet 'alâmetli dımeķdir.

Âyât—Âyetiñ cem' dir nişân, 'alâmet ma'nāsına terkîbe şâlih olub edât-ı nisbet maķāmında müsta'meldir: Zât-ı merâhim âyât—merhametli zât dımeķdir. Râyet-i nuşret âyet tarzında ba'zen müfredi de müsta'meldir.

İktinâh—Künhünü, hâķikâtinı araşdırmak ma'nāsına olub terkîbe şâlihdir yine edât-ı nisbet gibi ķullanılır: Hâķâyık-ı iktinâh, ma'ârif-i iktinâh gibi ki hâķâyıkıñ, ma'âriñ künhünü araşdırır dımeķdir.

Penâh—Hâfız ve hāmî ma'nāsına terkîbe şâlih edevat gibi ķullanılır: nezâretpenâh—hāmî'i nezâret; 'âlimpenâh—hâfız-ı 'âlim demekdir.

Eşer—'Alâmet ma'nāsına terkîbe şâlih edevât gibi müsta'meldir: şevketeşer—şevket eşerli ya'nî şevketli dımeķdir.

İktirân—Fılaşl yaklaşmak ma'nāsına ise de terkîbde vâķi' olduķu hâlde şâhibiyet ma'nāsını müfid bir edât olur: Üstâdân-ı mahâret-i iktirân—Mahâret şâhibi üstâdlar dımek olur.

Mübtedâ ve Haber

Mübtedâ—Başlı başına bir isimdir ki kendisine bir şeyi isnâd olunur; Oña (müsnedün ileyh) de dinilir. Haber ise isnâd olunan bir hükümdür ki ona (müsned) dinilir: Aḥmed Efendi 'âlimdir dinildik de Aḥmed Efendiye 'âlimlik isnâd olunmuş olduğundan (Aḥmed Efendi) mübtedâ,

(‘ālim) anıñ haberi olub (dir) de edāt-ı haberdır. Bu edāt-ı haber mütekellimde (m) dir: Ben kâtibim gibi. Muḥāṭabda (señ) dir: Sen ‘ālimsiñ gibi.

İḥtār—Cem‘i (‘ālimsiñiz) yazıldığına nazarân müfrediniñ de oña muṭābaḳatla (‘ālimsiñ) (عالم مسك) şüretinde yazılmayub da birṭaḳım beyḥûde mülâḥazâta mebnî (‘ālimsîn) (عالم مس بن) tarzında yazılması lisânıñ maṭlûb olan intizâmını bozmaḳ dimek olmaz mı? ! Mübtedâ ile haberden teşekkül iden cümleye cümle‘i ismiyye dinilir. Mübtedâda aṣl olan muḳaddem bulunmaḳdır; faḳaṭ (ḥaṣr) ma‘nâsını müfid olmaḳ içün te‘ḥîri cā‘izdir: (Odur buña sebep) dinilir ki ancaḳ odur buña sebep ma‘nâsını ifâde ider. Mübtedâ ile haber ḥaḳḳında istiḡnâ‘en ḥazf icrâ idilebilir. Aḥmed Efendi naşıldır? Su‘aline yalnız (ḥastadır) demek kâfidir. Kim ḥastadır? Su‘aline yalnız (Aḥmed Efendi) demek muḳteżây-ı ḥâle muṭâbıḳdır. Ba‘zen mesned ileyḥiñ ḥazfı cā‘iz iken ta‘zîmâ lisâna ḥazf olunmaz: Fâtîḥ kimdir? Su‘aline cevâben: Ḥazreti Fâtîḥ, kılıcın şânını ‘ilâve ḳalemiñ ḥaḳḳını ifâ iden bir sultân-ı zîşandır demek gibi. Ḥaberiñ ta‘didî cā‘izdir: Aḥmed Efendi zekîdir, çalışḳandır, terbiyelidir gibi.

Hâl

‘İbârede fâ‘iliñ yâḥûd mef‘ûlûñ hey‘etini beyân iden bir kelimedir: Ben buraya ḥayvâna yâḥûd kemiye rākib olarak geldim gibi ki (rākib olarak) gelmesi fâ‘iliñ ḥâlini beyân idiyor ve ben anı serḥoş

olduḡu ḥâlde vapurdan çıkarken gördüm dinilirse mef‘ûlûñ hey‘eti beyân idilmiş olur. ‘Umûmâ ḥâl ve hey‘ete dâll olan şeyleriñ ‘ibârede ḥâl vâḳi‘ olması şaḥîḥdir. ‘Asākiri şāḥâne düşmana arslan gibi hücüm itdi dinildikde (arslan gibi) kelimesi ‘asākiri şāḥāneniñ düşmana itdiḡi hücümüñ ḥâlini beyân itdiḡi cihetle ḥâl vâḳi‘ olmuş olur. Ba‘zân bir cümlede zîl ḥâl ve fi‘l ikisi de maḥzûf olarak yalnız ḥâl zîkr olunur: Vapur nasıl geldi? Su‘aline cevâben (Vapur bata çıḳa geldi) dinilecek yerde yalnız (bata çıḳa) dinilir ki burada edāt-ı ḥâl maḥzûfdur: Batarak ve çıkarak dımeḳdir. (Allaha işmarladık) diye vedâ’ idene yalnız (devletle) lafzı ile virilen cevâb bu nükteye mebnîdir. İşte böyle fi‘li maḥzûf ḥâllere pek çok teşādûf idilir. Mâdde‘i aşliyenîñ āḥirine rek, rak ilḥâḳiyle teşḳil olunan ḥâl, terkîbiye bedel kelime şîḡa‘i şale hey‘etine ircâ’ olunduḡdan soñra (ḥâlde) lafzı ilḥâḳiyle ḥâl terkîbî teşḳil olunur: Ḥasta olduḡum ḥâlde eṭibbâya müraca‘at idirim gibi. Bir kelime‘i ‘Arabîyyeniñ āḥirinde bulunan tenvîn ‘ale‘l-ekşer bu ma‘nâyı

müfid olur: Torpidonuñ tecrübesi mükerreren icrâ olundu. Kışlanıñ müceddiden ifşasına ibtidâr olundu gibi. Hilâf-ı me'mûl, tahtü'l hafız, men ğayr-i me'mûl gibi ba'zı ta'bîrât hâl mevki'nde sevğ olunur. Refte refte, ceste ceste, cüz'i cüz'i, güle güle, otura otura gibi mükerrer vâkı' olan

141

kelimât-ı 'ibârede de hâl olmak üzere hallonulur. (ittifâkı) kelimesi de (ittifâken) mevki'nde hâl olarak sevğ olunur. Ba'zen hâle delâlet iden tenvîn hâzıf olunur: Haķıķat, insân ne ğarîb maħlûķdur gibi ki, (haķıķat) kelimesi haķıķaten sebkinde hâl olarak kullanılmışdır. Haķķā ki, toĝrusu filhaķıķa, gerçek, gerçekten, hepsi, lafızları 'ibârede hâl olmak üzere hâl olunur. (sekir hâl olarak) dinilmemeli; çünki (sekir) serhoşluk ma'nâsına isimdir. Edât-ı hâl yerine ba'zen (şüretde) ta'bîrî kullanılır: Cem' yet pek parlak bir şüretde icrâ olundu gibi.

Temyiz

Yâ müfredde veya bir cümleñiñ maẓmûnunda olan ibhamı izâle ider. Bunuñ edâtı lisânımızda (ce) yâhûd (cihetle) dir. Temyizler mümeyyiz oldukları kelimâtdan sonra sevğ olunur: Aħmed Efendi ma'lûmâtca Muħammed Efendi'ye fâ'ikdir. Muħammed Efendi de şervet cihetiyle Aħmed Efendi'ye fâ'ikdir cümlelerinde olduĝu gibi. Lisân-ı 'Arabîyyede bunuñ edâtı yine tenvîndir. Muħammed Efendi mâlen Aħmed Efendiye fâ'ikdir gibi. Muħaddîre delâlet iden kelimâtdan sonra vâkı' olan kelimât-ı 'ibârede temyiz olmak üzere hâl olunur: Bir küfe üzüm, bir kayık kömür, bir çeki odun, bir vâril şu, bir çuval kahve, beş arşın çuħa, biñ kilometro teymür yol, beş dönüm arâzî gibi ki üzüm,

142

kömür, odun ve hakezâ kelimeri muħaddîre delâlet iden küfe, kayık, çeki kelimeleriniñ mümeyyizleri olur. Bir kıt'a sefîne, bir nefer şäkird, bir kabza seyf, üç 'aded yumurta, bir bâb mescid, iki re'is ât ta'bîrâtı da bu kabildendir. 'Aded ve miķdârdan su'ale mevzû' olan (ne kadar) ve (kaç) kelimelerinden sonra vâkı' olan kelimât bunları mümeyyiz olacaĝından kelimât-ı meẓkûranıñ temyiz olmak üzere hâli icâb ider: Kaç ĝurûş? dinildikde ĝurûş temyizdir.

Bedel

Maħzâ matbû'nu beyân için sevğ olunan bir tâbi'dir; matbû'yla berâber sevğinde kelâmda bir te'kid huşûle gelir: Birâderiñ Şükrü Efendi geldi dinileceĝi vakıt

(Şükrü Efendi) lafzına bedel tesmiye olunur. (Bedel-i mübāyen) vardır ki bedel, mübeddel-i minḥa mübāyin olur:

Peynir yedim, peynir demişim kaymak gibi.

Te'kīd

Matbū'nu te'kīd içün sevḳ olunur bir tābi' dir: (Vapur geldi vapur) gibi tekrār edilen (vapur) lafzı te'kīddir buña (te'kīd lafzı) dinür ki yañlış añaşılmamak içün lafzıñ tekrārından 'ibāretidir. Te'kīd lafzı, aḳsām-ı kelāmıñ cümlesinde cārīdir.

Te'kīd-i Ma'nevī: Yā izāle' i şübḥe içün yāḥūd ifāde' i şümül içün isti' māl olunan elfāzdır. Bunlar (kendi, hep, ' ayn)

143

gibi lafızlardır: Bunu ben kendim yazdım—Aḥmed Efendi, Meḥmed Efendi, Muştafa Efendi hep geldiler gibi. (Kendi) lafzı ba' zen tekrār olunur: kendi kendine, kendi kendime gibi. Kendi yerine (bizzāt) lafzı da isti' māl olunur: Paşa ḥazretleri bizzāt teşrīf buyurdular gibi. (Hep) lafzında aḥvāl-i erba' a cārīdir: Anlarıñ hepsi geldi, hepsini gördüm, hepsine söyledim, hepsiniñ ismini öğrendim. Hepimiz geldik, hepimizi gördüñüz, hepiñiz kalkıñız gibi. (Hep) lafzıñıñ mütetekellim ve muḥātab içün müfrediyle ḡā'ibde cem' şīḡası vārid deḡildir: hepim, hepiñ, hepleri dinilmez. Ba' zen ma' tūf ile ma' tūf-u ' ileyh te'kīd olunur: Ḥasan ve Ḥüseyn ikisi de geldi, Ḥasan ve Ḥüseyn ve ' Ali üçü de geldi yāḥūd hep geldiler dinilir. (Kendi) ma' nāsına (nefs) kelimesi de te'kīd edātı olub izāfetle (Nefs-i Trabzon'da—Trabzon' uñ kendisinde) diye isti' māl olunur. Ba' zen (' ayn) kelimesi te'kīdi murād olunan lafza muzāf olur: ' Aynı kerāmet buyurduḡuz gibi. Bunlardan mā' adā elfāz-ı mü'ekke de te'kīd itdiḡi ismiñ evvelinden yapılarak oña taḳdim ider, faḳaṭ semā' idir: mosmor, bembeyāz, yemyeşil, maşmāvī, kıpkırmızı, kıpkara, iç içe, köskütük, upuzun, tostoḡru, çaşcarpık, dümdüz, tastamām, kaşkatı, apaçık, sipsivri, şapşaglam, kıpkuru, besbelli, kışkıvrāk, büsbütün, yusyuvarlak gibi.

144

İttibā'

Bir kelimeniñ ḥarf-i evvelini “mīm” e taḥvīl ile aña muvāzen ve ḥarf-i ahīrde muvāfiḳ olarak ma' nāsız bir lafız sevḳ itmekdir. Bu gibi bīma' nī elfāza “ mūhmelāt”

dağı dinilir: kâğıd mâğıd, kitâb mitâb, gide mide, uyuklaya muyuklaya gibi. Harf-i evvelî (mîm) olan kelimâtîñ mühmeli (felân) lafzıdır: mekteb felân, mescid felân gibi.

Aţf-ı Beyân

Matbû‘ nu izâh için getirilir: Kâfâdârîñ Şükrî Efendi geldi gibi ki (Şükrî Efendi) ‘af-ı beyândır. Bedel ile ‘aţf-ı beyânda bir fark vardır şöyle ki bedelde maşşûd tâbî‘ dir; ‘aţf-ı beyânda maşşûd matbû‘ dur: (Birâderîñ Hüsâmeddîn Efendi geldi.) dinildiği vakit muhâtabîñ, Hüsâmeddîn Efendiden mâ‘ adâ birâderi olmadığı farz olunduğuna nazaran (Hüsâmeddîn Efendi) ‘aţf-ı beyân; muhâtabîñ birâderleri müte‘ addid olduğuna nazaran (Hüsâmeddîn) bedeldir.

Ta‘ rib

Bir kelimeyi âher bir lisândan lisân-ı ‘Arabîyyeye nakl itmekdir. Kelime’i menkûleye mu‘reb dinilir.

Kelimât-ı Fârisîyye

Mu‘ribât

Çin

şayn

Günc

kenz

Gevher

cevher

Mişk

misk

Ligâm

licâm

Numûne

unmûzec

çek, deh ân—on ayblı ma‘ nâsınadır. Şakk, dahhāk

145

Bir kelimeyi tahfîf için bir veyâ birkaç harfini hâzıf ile ihtîşâr itmekdir:

Muḥarref

Aşıl

Muḥarref

Aşıl

Sāybān

sāyebān

nefrīn

nā āferīn

Şābāş

şādbāş

zīrā

ezīnrāh

İ‘lām

İ‘lām üç nevi‘ dir: künye, laḳab, isim.

Künye—(ibn) yāḥūd (bint) lafızları ile teşkil olunur; faḳaṭ evlādîñ ismi muḳaddem irād idilir: Ḥasan Bin ‘Ali, Fāṭma binti Zeyneb gibi ki ‘Ali’niñ oğlu Ḥasan, Zeynebiñ kıızı Fāṭma dimekdir. (ibn) lafzının hemzesi hemze’i vaşıl olduğundan ‘alemīn beyninde

vāki' olduğu hâlde düşer; fakat hemzeniñ sükûbundan sonra (be) sâkin kalmağla (Hasan bin 'Ali) diye okunur. (ibn) lafzı satır başına teşādûf iderse hemzeniñ sükûtu cā'iz olamaz. (ibn) lafzı üslûbu Fârisî üzere 'alemîn beyninde vāki' olunca bütün bütün "tı" idilerek birincisi ikincisine muzâf kılınır:

İbrahim Edhem	} terkîbleri	İbrahim bin Edhem	} takdîr-i nidadır
'İsa Meryem		'İsa bin Meryem	
Halîl Âzer		Halîl bin Âzer	
Rüstem Zâl		Rüstem bin Zâl	

146

(ibn) lafzı ba'zen (müdâvim) ma'nâsını da müfid olur: İbn-i sebîl—yola müdâvim ya'nî yolcu dimekdir. Ebûzzîyâ gibi görülen 'alemler de künyedir. (Eb) lafzı ilk evlâd olan (ziyâ) kelimesine muzâf kılınmıştır. Bu yolda künye isti'mâli kâide'i 'Araba etbâ ider.(Ebu) kelimesiniñ hemzesi seika'i Fârisîyye üzere isti'mâl olduğda mahzûf olur: Bül'aceb gibi ki ziyâde 'acayib dimekdir. (buķalemun) da böyle olub ebû ķalemun dinilmez. Kâide'i 'Arabîyyece künye yalnız (ibn) lafzıyla da teşķil olunur: İbn-i Sînâ gibi. (Ümm) lafzıyla da teşķil olunur: Ümmülķary gibi ki Mekke'i mükerreme dimekdir. Dimek olur ki künye 'indel' arab yalnız insânlara mahşûş değildir. Ebûlfaẓl, Ebû Cehil, gibi künyelerden medh ve zemm kaçd olunmuştur.

Laķab—Medh veya zemm için taşılın isimlere (laķab) ta'bîr olunur; buña "maħlaş" da dinilir: iħsân, zîyâ, tevķîķ, gibi. Künye ile laķabdan mâ'adâsına "isim" dinilir: Aħmed, Mehmed, 'Ali gibi. isim ile laķabıñ ictimâ'ında ism-i muķaddem laķab mu'ahħar sevķ olunur: Mehmed Tевķîķ, Aħmed Zekî, gibi. Künye ile ismin ictimâ'ında künye muķaddem sevķ olunur: Ebuẓẓîya Tевķîķ gibi.

Mu'arrife ve Nekre

Mu'arrife—Ta'yîn ifâde iden isimlerdir. Lisân-ı Arabîde edât-ı ta'rîf (el) dir: ħaķ—doğrı demek iken elħaķ—doğrı

147

dimek olur: yevm—gün demek iken elyevm—bugün dimekdir. Zemâ'ir, esmâ, işārât, 'ilâm hep mu'arrifedir. Lisânımızda ayrıca edât-ı ta'rîf yokdur. İsm-i 'âmmiñ evveline zamîr-i ġâ'ib getirilirse mu'arrife ve ħarf-i tenķir getirilirse nekre olur: evâdim—mu'arrife, bir adam—nekre. Ta'yîn ifâde itmeyen isimlere " nekre " denilir.

Lisānımızda bunun için de ayrıca bir edât yoktur; fakat kelimeye (bir) lafzı dâhil olursa o ismin bir ism-i mühim olduğunu ifade eder: Dün bir adam gördüm dinildikde (bir adam) mechûl-ül ahvâl bir adam demektir. Maḳâm-ı nefîde nekre ta‘mîm ifade eder: (bende bir para yok) cümlesinde (bir) vahdet için olmayıp (hiçbir) maḳâmında nefî ta‘mîm ider: Nûn-u sâkinden ‘ibaret bulunan (tenvîn) ‘Arabîde edât-ı tenkîr olup buna ‘alâmet olarak ismin âhîrîne iki esre vaz‘ olunur:

li-sebebin—herhangi sebep için	}	gibi.
li-ğarazın —bir garaz için		
li-hikmetin—bir hikmet için		
li-mesalihatin—bir maşlahatden tolayı		

‘alâmet-i mef‘ûliyet olan (y) edât-ı ta‘rîfdir. (Ben Aḥmed Efendiye kitâb verdim.) dinilirse bu kitâbın nasıl kitâb olduğu mechûl olduğu hâlde (Ben Aḥmed Efendiye kitâbı virdim.) dinilirse (Ben Aḥmed Efendiye ma‘hûd kitâbı virdim.) demek olur. Mef‘ûl mu‘arrife olduğu hâlde cümlede taḳdîmi cā’iz iken nekre olduğu

148

hâlde cā’iz değildir: Kitâbı ben Aḥmed Efendi’ye virdim demek şahîh iken (Kitâb ben Aḥmed Efendi’ye virdim) dinilemez.

Elfâzın Yekdiğerine ‘Aṭfı

‘Aṭf—Bir kelimeyi yâḥûd cümleyi muḳaddem vâḳi‘ olan bir kelimeye yâḥûd cümleye rabt itmektir: (Ḥasan geldi Ḥüseyn geldi) dinilecek yerde muhtaşaran (geldi) lafızlarından birini ḥazf ile Ḥüseyn lafzı bir vāv-ı ‘âṭife ile (Ḥasan) üzerine ‘aṭf olunarak (Ḥasan ve Ḥüseyn geldi) dinilir ki ikisinin de bir cümle ile geldikleri ifade olunmuş olur; (Ḥasan) lafzına “ma‘ṭûfun ‘aleyh” Ḥüseyn’e “ma‘ṭûf” dinilir. Ba‘zen vāv-ı ‘aṭifa ihtisâr için ḥazf idilir: Ḥasan Ḥüseyn geldiler, Ḥasan Efendi kalkdı gitdi gibi. Ma‘ṭûf ile ma‘ṭûf ‘aleyh beyninde cihet cāmî‘a bulunmak şartdır; eğer bulunmaz ise ‘aṭf maḳbûl olmaz: (Ḥasan Efendi okur ve yazar) dinilirse okuyub yazmak beyninde münâsebet vardır; fakat (Ḥasan Efendi okur ve kısa boyludur) dinilmek maḳbûl olamaz; zîrâ okumak ile kısa boylu bulunmak beyninde hiç münâsebet yoktur, fakat ma‘ṭûf ile ma‘ṭûf-u ‘aleyhin muğâyirâtı ‘aṭfın şerâ’itindendir: Aḥmed ve Mehmed, şems ve kamer, arz ve semâ, kâl ve kalem gibi; bu cihetle bir şey’in kendi nefesine ‘aṭfı ca’iz olmayacağı da ba‘zen yekdiğerini tefsîr maḳâmında elfâz-ı müterâdifinin ‘aṭfında be’is yoktur: tâb ve tüvân, ‘arz ve taḳdîm,

yād ve tezkār gibi. Mütecānis olan iki kelimeniñ bir vāv-ı ‘aṭfa ile terkebine “ terkīb tecānūsü” dirler: gūft ü gū, şūstu şū, kīlu kāl gibi. Zıd olan iki kelimeniñ ictimā‘ına “ terkīb-i teẓād” dinilir: dād ü sited, zār ü zeber, germ ü serd, nīk ü bed, amed ü şūd, nişīb ü firāz, aḥz ü i‘ṭā, sefer ü ḥazar gibi. Yekdiğerine münāsebeti bulunan iki kelimeniñ ‘aṭfından ‘ibāret olan terkibe “ terkīb tenāsibi” dinilir: berg ü bār, şāḥ ü berg gibi. ‘ Aynı iki kelimeniñ bilā rābıta terkebine “ tekīb-i ‘aynı” dirler: refte refte, ceste ceste gibi. Türkce yan yana gelmiş ba‘zı kelimāt vardır ki bunlarıñ beynlerinde bir veche meşrūḥ izāfet, vaşfiyet ‘aṭf ve isnād gibi rābıtalılar yokdur, bunlara da terkīb-i ‘aynı dinilir: kōl kōla, yüz yüze el ele, diz dize, yan yana karşı karşıya gibi. Kelimeler gibi cümleler de (vāv) ile yekdiğerine a‘ṭf olunur; cümlelerin aṭfında yine cihet-i cāmi‘a aranır. Ve ba‘zen birkaç kelāmdan mürekkeb bir fıkra birkaç kelāmdan mürekkeb diğēr fıkra üzerine ‘aṭf ‘ olunur; buña da “ ‘aṭfū’l kışşa ‘ale’l kışşa” dinilir ki yine cihet-i cāmi‘a bulunmaqsızın bir fıkranıñ diğēr fıkra üzerine ‘aṭfı cā’iz olamaz.

Tevlīd-i Kelimāt

Mevād-ı Arabīyyeden kelimeler peydā edilmek uşūlıdır. Peydā idilen kelimāta “müvellid” dinilir.

Müvellidlāt	Aşıl	Müvellidāt	Aşıl
insāniyet	insān	māhiyet	hay
cāhiliyet	cāhil	kemmiyet	kem
me’mūriyet	me’mūr	keyfiyet	keyf
‘ulviyet	‘ulūv	ḥayşiyet	ḥayş
şükrāniyet	şükrān	tamāmiyet	tamām
emniyet	emin	ünsiyet	üns
İslāmiyet	İslām	teslīmiyet	teslīm
hüviyet	hū		

Kelām

Cümleyi baḥş maḥşūşlarında fi‘liye, ismiye nāmlarıyla ikiye taḫsīm itmişdik. Fi‘l ile fā‘ilden ‘ibāret olanına fi‘liye, mübtedā ile ḥaberdan mürekkeb olana ismiye dimişdik. Cümle’i fi‘liyede fā‘iliñ fi‘le taḫdimi şīve’i ifādemiz iḫtizāsından olmaḫla

fi‘l ile fā‘il daḡi müsned müsnedün ileyh ḡükmüni alacağından bundan böyle cümle gerek fi‘liye olsun ve gerek ismiye bulunsun ikisini de yekdiğerinden tefrīķ itmeyerek cümleleriñ erkānına müsned müsnedün ileyh diyeceğiz: (Aḡmed Efendi ‘ālimdir) cümlesinde (Aḡmed Efendi) müsnedün ileyh (‘ālim) müsned ve (dir) de rābıta olduğı gibi (Aḡmed Efendi geldi) cümlesinde yine (Aḡmed Efendi) müsnedün ileyh (geldi) müsned ‘itibār olunur. Fi‘liñ

151

kendi şığası isnāda delālet ideceğinden fi‘llerde rābıtaya iḡtiyāc yoğdur. Müsned ile müsnedün ileyh efrād da cem‘ de muṡābaķat iderler: ben oğudum, sen ođuduñ, biz ođuduķ, siz ođuduñuz gibi; faķaṡ cem‘ ḡā‘ibde bu muṡābaķatiñ vücūdi şarṡ değildir; muṡābaķat olsa da olur, olmasa da: (Anlar okudı) demek de cā‘izdir. Eđer müsned şıfat bir kelime olursa rābıta müfred olarak mütekellimde (m) muḡāṡabda (siñ) ḡā‘ibde (dir) edātlarıdır:

ben kātibim sen kātibsiñ o kātibdir gibi.

cem‘lerinde biz kātibiz siz kātibsiñiz anlar kātibdir denilir.

Eđer müsned fi‘l olursa fi‘llerin evāḡirinde olan levāḡiķ fā‘illere delālet itdiğinden ‘ale‘l ekşer müsnedün ileyh maķāmında olan fā‘iller ḡazf idilir: (Ben oğuyacağım) dinilecek yerde yalnız (oğuyacağım) dinilir. Emr-i ḡāzırıñ müfredinde fā‘ ile delālet idecek rābıta yođ ise de yine fā‘iliñ ḡazfıyla (Sen gel) maķāmında (gel) de dinilir. Ba‘zen sözde te‘kīd ḡuşūli iķün müsnedün ileyhıñ zıķri iltizām olunur: İşte sen böylesiñ gibi. Eđer müsned isim olursa bu şüretde isim, zamīr ḡā‘ib ḡükmünde olacağından rābıta ḡā‘ib şüretinde sevķ olunur: Aḡmed Efendi kātibdir gibi. Eđer müsned zarf olup da müsnedün ileyh mu‘arrife olursa rābıta yine muķaddemki levāḡiķden ‘ibāret olur: Pederim evdedir gibi; faķaṡ müsnedün ileyh nekre olursa o ḡālde müsned müsnedün ileyhē taķdīm olunub rābıta

152

ḡā‘ib şüretine maḡşūş olarak işbāt iķün (var) nefy iķün (yok) lafızlarıdır: Evde biri var yāḡūd evde yođ dinilir. Var, yok lafızları şığa‘i şılayı da ta‘ķib ider: Oraya gitdiğim var, oraya gitdiğim yođ gibi. İsnād da te‘kīd maķşūd olursa var, yođ lafızları edāt-ı ḡaber ile sevķ olunur: Evde biri vardır, evde kimse yoğdur gibi. Müsned şıfat olduğı ḡālde rābıta yukarıda zıķrolunan levāḡiķden ‘ibāret olup menfileri (değil) lafızıyla teşekkül ider:

Müsbet

Menfî

Ben zengînim

Ben zengîn değilim

İtmâm-ı fâ'ide için kelâm bir takım kaydlar ile takyîd olunur ki bunlara “mütemmimât cümle” dinilir. Bunlar da hâl, temyîz, te'kîd, bedel, 'atf-ı beyân ve mütâ'likât fi'ldir; bunlarda bahş-i mahşûsalarında 'alavechi'l tafşîl beyân olunmuştur.

Bir cümlede kaydlar ta'did itdiği hâlde menâ't hüküm fi'le mu'kârin olan kayd-ı âhîr üzerindedir mişal: (Ben dün aşıya Nüzhetiye Vapuruyla gitdim) cümlesinde hüküm (Nüzhetiye Vapuru) üzerinde olup başka vapur ile değil (Nüzhetiye) ile dimerdir. Cümle'i mezkûra:

Ben dün Nüzhetiye Vapuruyla aşıya gitdim.... (1)

Ben Nüzhetiye Vapuruyla aşıya dün gitdim....(2)

Nüzhetiye Vapuruyla aşıya dün ben gitdim....(3)

153

meşellî tanzîm kabîlinden şüver-i şülüşede münâ't hüküm birinci de fi'le mu'kârin olan (aşı) kelimesinde ikincide (dün) kelimesinde üçüncüde (ben) kelimesi üzerindedir.

Revâbıt

Bir cümleyi diğer bir cümleye rabt iden edâta “râbıtâ” dinilir. Revâbıt-ı sebebiye—oldığından, olduğu nâşî, olduğu tolayı, olduğu cihetle, olduğu ecellden, olduğına mebnî, olduğına binâ'en, bulunduğuna mebnî, bulunduğuna binâ'en, iddüğüne mebnî, iddüğüne binâ'en, iddüğü cihetle—bunlar “şıla-i ma'al-ta'lîl” dir. Olmağdan nâşî, olmağ mülâbesesiyle, olmağ cihetiyle, olmağ hasebiyle, olmağ cihetiyle, olmağla, olmağın, bunlara da “maşdar-ı ma'al-ta'lîl” dinilir. Yekdiğerine rabt idilecek iki cümleden cümle'i evvelî cümle'i şâniyeye 'alet olarak ikisi bir kelâm 'itibâr olunacak ise revâbıt-ı sebebiyeden biriyle rabt olunur: Tuna tondığı cihetle seyr-i sefâ'in olunamıyor gibi.

Revâbıt-ı Tevkîtiye—Olduğda, olduğında, olduğdan sonra, olunca: Dersşânelere girince ferd-i müteneffis yokmuş gibi kemâl-i şukûnetle derse çalışmalıdır gibi.

Revâbıt-ı Hâliye—Olarak, olduğu hâlde, olmuş iken: insân çalışarak terakkî ider gibi.

Râbıtâ'i Mu'tlaka—Olub, olarak: Hoca efendi derse çıkub okutduğdan sonra çıktığı gitdi gibi

Rābıta'î Terakķî—Olmakla berāber, olduğdan başķa: İnsān derse çalışmakla berāber ādābdan da beħrever olmalıdır.

Rābıta'î Temşiliye—Oldığı üzere olduğu vechile: Beyāndan müstāgnî olduğu üzere eşref şānāyi' şān' at-ı kitābettir.

Ġalaṭāt

Kelimelerin ĥarekāt ve sekenātı ve uşul taħriri ketb lügata muvāfiķ olmak lāzım geldiğinden ġalaṭātdan lisānımızda keşirü'l-isti' māl olanların faşihleri bir vechi zır ü derc tezbir kılındı.

Ġalaṭ	Faşih	Ġalaṭ	Faşih
übbeħet	übeħhet	bākire	bākir
iħtiyāra	iħtiyār	bilāħare	bilāħire
aķrebā	aķribā	beħeyre	buħayre
ümenā	āminen	biħişt	beħişt
ümmid	ümid	beħüde	bī-ħüde
ünāş	ināş	bister	bester
inti' āş	ta' yiş	punħān	pinħān
āvān	avān	tezķere	tezķire
āvānî	āvānî 'i sīm-u zer	tesyār	tesyir
iytām	eytām	temhīr	taħtīm
bilzarūr	bilzarüre	tecrübe	tecribe

Ġalaṭ	Faşih	Ġalat	Faşih
tizķār	tezķār	ħoşnūdiyet	ħoşnūdî
terācum	terācim	ħaṭṭ-ı üstüvā	ħaṭṭ-ı istivā
tercüme	terceme	dūçar vāv-ı aşliye ile	dūçar vāv-ı resmīye
teşrīn	tişrīn	zerve	zirve
teħlike	teħlüke	ricā	recā
şeyyibe	şeyyib	rāyigān	rāyegān
cibilliyet	cibillet	refāhiyyet	refāhiyyet
cemāziyelevvel	cumāzeyevvelî	raddiyye	radiye'

cemāziyel āhir	cemāziyel āhire	rcchāniye	rechān
Cünbüş	cünbiş	şuvb	şavb
civān	cüvān	żicret	zücret
çimen	çemen	żiyā‘	zeyā‘
çinār	çenār	żimān	zemān
çihār	çehār	za‘fiyet	za‘af
hāmile	hāmīl	‘ārifāne	harīfāne
hırkat	hurkat	‘arife	‘arefe
hırāfāt	hurāfāt	‘ayāl	‘iyāl
hıdiviyet	hıdivī	ferāset	firāset
hazāne	hizāne	farazā	farzān

156

Ġalaṭ	Faṣīḥ	Ġalaṭ	Faṣīḥ
fitret	fetret	muḳīs	maḳīs
fedā	fidā	mevrūd	vārid
fürümāye	firümāye	mütedā’ir	da’ir
germiyyet	germī	mersül	mürsel
lāyeḥtī	lāyuhṭī	mübtenī	mebnī
Menḳıbe	menḳıbe	mühām	mehāmm
Meşārifi rāhiye	ḥarcırāh	neş’e	neşve
Mu‘annid	mu‘ānid	nev‘imā	nev‘umma
Mücib-i muḳteżā	müceb	helezon	halezon
ma‘nāsına			
seyyān	siyyān		

Müşākele

(ma‘len) gibi ef‘āl ve tef‘il vezinlerinden gelen ism-i fā‘iller hataen yekdiğerine müşākil olduğundan bunu toğrı okumak için maşdarını bi’lmülāḥaza (i‘lān) dan (mu‘lin) okumalıdır. Ve bi’l’akis (mürevvic-i efkār) terkibinde olana (mürevvic) kelimesini maşdarı olan (tervici) mülāḥaza ile (mürevvic) okumalıdır. (Ef‘āl) vezninde olan cem‘ler (if‘āl) vezninde olan maşdarlara müşākil olduğundan ḳarīne-i maḳām ile

tefrîk iderler. Māzî'-i naklî ile ism-i mef'ûlün evâhîrindeki (miş) ler müşterek olduğundan bunlarda diğkate şâyandır!

157

Mef'ûliyet lāmı ile vürüd iden kelimât ism-i mef'ûldür; binā'en'aleyh (itmiş) kelimesi māzî' naklî; (idilmiş) kelimesi ism-i mef'ûldür. Bu müşâkele ba'zı vukufsuzları yañıldııyor: mişāl (müntec muvaffâkiyet) terkibine (muvaffâkiyet intâc itmiş) ma'nāsını mülâhaza ile bu (miş) edâtına aldanarağ (intâc itmiş) māzî' naklisini ism-i mef'ûl zannıyla (müntec muvaffâkiyet) okuyorlar ki ħatâyı fâhişdir.

Usûl-i Tenkîṭ

Yazı suhûletle ve ṭabî'i bir şüretde okunmağ için evâhîr cümle ile ba'zı kelimât-ı âralarına bir ṭaḳım işâret vaz' itmek uşûlidir.

Fâşıla—İbârede bir nefes alınacağ kadar ṭurılacağ bir durağdır = (.). Bu fâşıla işâreti edât-ı 'atf iḳtiza iden yerlere vaz' olunur: (Bir 'ilmi, bir fenni, bir şan'atı şüret-i maḥşûşada öğrenüb kesb-i mahâret iden zât iḳtişâsiyyûndan ma'düddur.) gibi.

Diğەر—(Koca Râğıp) 'Unvân-ı millisini ḥâ'iz olan Râğıp Paşa evâ'il şebâbında bir yandan taḥşîl-i ma'ârifeye ihtimâm, bir yandan da defterḥâneye devâm iderdi. Muẓâfûn ileyh ile muẓâfûn ârası mef'ûl olduğı ḥâlde muẓâfûn ileyhden soñra fâşıla işâreti vaz' olunur: (Nerde olduğı meçûl bir kaynağın, içen âdeme ḥayât-ı ebediye baḥş iden şuyuna âb-ı ḥazartesmiye olunur.) gibi. Müsnedün ileyh ile müsned ârası mevşûl olursa yine fâşıla işâreti vaz' olunur: Āteşin Türkce

158

mürâdifi mehcûr hükmünde bulunan evd lafzıdır. Teşvîşi mûcib olmamağ için muṭlağa faşlı icâb iden yerde fâşıla işâreti konulur: ḥazreti Mûsa'nın Ṭūr-i Sînâ'da Cenâb-ı Ḥaḳḳ'a 'arz itdiğı niyâz-ı rû'yet, Qur'an-ı Kerîm'de (erna) cümle-i şerîfesiyle gösterilmişdir. Mevşûfî maḥẓûf şıfatdan soñra fâşıla işâreti vaz' olunur: 'Āilesiniñ ḥüsn-ü i'âşesi için çalışmayan adam sayılmaz.

Menḳûṭa—İki nefes alınacağ kadar vaḳfidilecek maḥale vaz' olur= (;) Muḥâṭaba fâ'ide'i nâme ifâde ider bir kelâm sevğ olunduğdan soñra o kelâma ta'liḳ olur diğەر bir ḥüküm isnâd itmek lâzım gelirse o ḥâlde menḳûṭa işâreti vaz' olunur. Şeddâdın cennet taḳlidi olmağ üzere tanzîm itdirdiğı bağ irem ta'bir olunan meşḥûr bağın tertibâtı ikmâl idilince Şeddâd, temâşâ itmek üzere iḳtişâm-ı tām ile ḳalkûb gitmiş; bağa dahâ bir ḥayli

mesāfe var iken zūhur iden bir şayha-i āsumānı Şeddād'ı yanındakilerle berāber helāl itmiş gibi.

Diğer—Filānıñ neyyir-i iqbālî tamāmıyla ziyāpāş olmağa başlamış, hatta şeref-i şihriyet-i seniyyeye daḥî nā'il olmuştur.

Noḡtateyn—Naḡil vāḡ'î olan muvāzî' de ḡavl ile maḡûl ḡavl ārasına vaḡ' olunur=(:) Cenāb-ı ḡaḡḡ buyurdu ki: Rabb'iñiz deḡil miyim? Didik ki: Evet, Rabb'imizsiñ.

159

Keşide—Diḡḡati cālib olan bir sözüñ iki ḡarafına çekilan ḡıḡa ḡaḡlardır: manḡûm ḡilye'î şerife şāḡi ḡāḡānı gibi bir şā'ir meşḡuruñ seng-i mezārına—toḡrı olmak şartıyla—iki söz yazılamamış olmasına te'essüf olunur gibi.

İstifhām 'Alāmeti—Su'al mevḡi'nde müsta'meldir: Yā Rab du'ālarım ne zamān müstecāb olur? Gibi. ḡavl ile maḡûl ḡavl ārasında isti'māl olunmaz: O kim geldi diye baña sordu gibi.

Ta'accüb 'Alāmeti—Ta'accüb, te'ellüm, sürür, mevāḡında; münādā ve münācātda isti'māl olunur: Ammā yazıyor! Amān ne diyorsunuz! İşte kitābını buldum! Ey 'aziz! Yā Rabbi! Gibi.

Mu'terize—Mebḡûs-u 'anḡıñ iki ḡarafına çevrilir= () Vaḡtiyle İmām 'Ali'ye ḡarşı i'lān-ı işyān iden bir fırḡa'î baḡya efrādından her birine (ḡārici) dinilir gibi.

Diğer—Selīm-i evvel (ḡādimü'l ḡarameyn) 'unvānı zamimü'l ḡāb-ı 'āliye'î devlet iyledi gibi. Diğer—Rūmî nisānıñ yigirmi ikinci gününe (rūz-ı ḡazar) ıḡlaḡı, o mevsimde iḡḡar ar arzıñ kemāle gelmesine müstenid olmak ma'ḡûldür gibi. İzāḡ ḡarīḡiyle irād idilan bir söz daḡî mu'terizeye alınur ve bu izāḡ ḡayy idilse de ma'nāya ḡalel gelmez: Bu i'tikād bir ḡıyās-ı temşilden (ḡıyāsü'l ḡā'ib 'ala's şāhid) 'ibāretdir gibi.

160

İḡtibās 'Alāmeti—İḡtibās ḡarīḡiyle irād olunan bir kelāmıñ iki ḡarafına çevrilir= “ “ : biri (tezkiyeyi) (teskiye) şüretinde yazmış; görenler “ seniñ tezkiyeñ bozḡ” dimişler gibi.

Diğer—”nun velḡalemi” mediḡe'î ilāḡiyesine mazḡariyetle iktisābı şeref itmiş olan ḡalem... gibi.

Vakf-ı Kāmil—Kāmilen vakf olunacak maḥaldir= (•) : Filvāki‘ Kur’an-ı Kerīm ne kelām-ı manzūmedir ne de kelām-ı menşūrdur iki kısmıñ ḥāricinde bir kelām-ı laṭifdir ve serāpā faṣīḥ ve belīğdir ve cümle āyâtı kerīme belāğatce bir derecede olmayūb ba‘zısınıñ ba‘zısına nisbetle belāğatce derecesi daha al‘ādır faḳaṭ cümlesi mu‘cizdir ya‘nī meşelini vücūda getirmekden insān ‘ācizdir.—Kıssaş-ı enbiyā

Ḥaṭṭı Mevḥūm—Bir daha tekrārından şarf-ı nazar olunan veyāḥūd ḳubḥundan ṭolayı meskūt-u ‘anha geçilmesi iḳtiżā iden maḥalde ḳullanılır: (Seni gidi bī‘ār iḥtiyār!) dinileceğine (seni gīdī) diye orası meskūt-u ‘anha geçilir. Bir sözi ceryān-ı ṭabī‘yesinden inḥirāf itdirmek maḳāmında daḥī bir ṭaḳım nuḳaṭ idilir: Babası anı mektebe virdi ḥuḳūḳ taḥṣīl itdi ressamlık öğrendi.... Bu aḳşām yimeği bizde yiyeceksiñ değıl mi? Gibi. Hem istifhām ve hem ta‘cib-i mübīn olmaḳ üzere şu vecihle (? !) işāretleri cem‘ olunabilir.

İntihā’i Ḳısm-ı Evvel

Ḳısm-ı Şānī

Bismihi Sübhānehü

Fıḳralarıñ Rabṭında Dıḳḳat Olunacak Mevād

Nihāyet iki kelimedenden noḳşān olmamaḳ şartıyla fıḳra’i evvelī fıḳra’i şāniyeye ya müsāwī veyā andan az kelimeyi cāmi‘ olmaḳla berāber fıḳralarıñ ma‘naları yekdiğerine müsāwī olmamalı:

Pādişāhı teba‘a perver şehensāh ma‘deletgüster efendimiz ḥazretleri
Vusūlī ni‘met ‘ālim ve ḥalīfe’i mefaḥir peygamberānı ümem efendimiz
ḥazretleri gibi

Nedīm bezm-i ülfet ve hemnişīn meclis-i şoḥbet fıḳralarınıñ ma‘naları yekdiğerine müsāwī olduğı için “ tekrār ma‘nevī” demek olub maḳbūl değıldir.

Fıḳrarıñ nihāyetinde bulunan merbūṭlarda seci‘e ri‘āyet idilmeli:

Lafzı ḳalīl ve ma‘nāsı cezīl olan
Ma‘lūmü’l isim ve ma‘dūmü’l cisim.....

Dersa‘ādetten fekk lenger hareketen ve sūda limānına lengerāndāz muvāşalat olundu ve.—Aşşāb-ı kirāmın zamānına yetişüb meclislerine dāhıl olanlarıñ aqvālî şerifelerini nāķil olan zevātı muhtereme gibi.

Cümleleri Yekdiğerine Şūreti Rabtı

“İrsāl itdiğiniñ mektüb vürūd itdi maḥaline teslīm kılındı binā‘en‘aleyh diyeceğimiz bir şey’i kalmadı.” Gibi parça parça yazılmış

162

fıkraları yekdiğerine rabt ile bir sözde tekmil itmek lâzım gelse maḥām-ı ta‘lilde irād olunan şu iki cümleden her biriniñ āhirine bir rābıta’i sebebıye ilḥāk iderek yekdiğerine ma‘tufen : “ İrsāl itdiğiniñ mektüb vürūd itmiş olduğundan ve maḥāline teslīm kılınmış olduğundan diyeceğiniz bir şeyi kalmamışdır.” dinilir; fakat bu vechile rābıtaniñ tekrārında leṭāfet bulunmadığından birinci fıkraniñ āhirinde olan rābıtayı ḥazf ile: “ İrsāl itdiğiniz mektüb vürūd itmiş ve maḥaline teslīm teslim kılınmış olduğundan diyeceğiniz bir şey kalmamışdır.” diye fıkraniñ evāhirinde vürūd itmiş” ve “ telsim kılınmış” kelimelerini bir “oldığından” rābıtayla “diyeceğiniz bir şey kalmamışdır” cümlesine rabt ideriz; lakin rabtın şıḥḥati merbūtların ‘alelefrād rābıta ile cümle’i ḥükmiyeye rabtında ma‘nāniñ tevāfuḳuna mütevaḳḳıfdır; ma‘nī tevāfuḳ itdiği ḥālde rabtın sālifüzzıkr şıḥḥati, ma‘nī tevāfuḳ itmediği ḥālde ‘adem-i şıḥḥati tebeyyün ider mişal: “ Bugün muṭāla‘āt ile pek çok iştiğāl itmiş ve zihnim yorulmuş olduğundan yārin bir ay tenezzüh boğaz içine gideceğim” dinilse iş bu ‘ibāreye rabtlı fıkra dinilemez; çünkü “oldüğundan” rābıtasını birinci fıkraniñ niḥāyetine getirüb ḡā‘ibāne “Bugün muṭāla‘āt ile pek çok iştiğāl itmiş olduğundan” diyüb de mütekellimāne “ Yārin bir ay tenezzüh Boğaziçine gideceğim” dinilemeyeceği der-kārdır.

“Aḥmed Efendi ḥevācelerinin ḥüsn-ü tevccühüne nā‘il olduğunu ve bu nā‘iliyetini dünyā ve māfiḥāya fedā etmek kābil olunmadığını müfteḥirāne söylüyor.”

163

‘İbāresinde olduğu gibi birinci fıkraniñ āhirinde bulunan merbūt (müsbet rābıta) istediği ḥālde ikinci fıkraniñ niḥāyetinde bulunan merbūt (menfi rābıta) isterse menfi rābıta isteyen ikinci fıkraniñ merbūtunu bir (ḡayr) kelimesiyle sevḳ iderek fıkrateyniñ bir rābıta ile irādı şıve’i kitābet iktizāsındandır; bu ḥālde “Aḥmed Efendi ḥevāceleriniñ ḥüsnü teveccühüne nā‘il ve bunu dünyā ve māfiḥāya fedā etmek ḡayr-ı kābil olduğunu

müftehîrâne söylüyor” dinilir ki “olduğunu” rābıtası (nā’ıl) ve (ğayr-ı kâbil) merbûtlarını “ müftehîrâne söylüyor” cümlesine peka’ la rabt ider.

“Bulunmak” lafzı fılaşl (bulmak) maşdarının mechûlidir, faķat ekseriyetle olmak ma’ nāsına ma’ lûm sebkinde sevķ olunur: (Ehliyeti derce’i kifāyede olmadığından) yerinde (Ehliyeti derce’i kifāyede bulunmadığından) ve (emşāline fā’iķ olduğundan) yerinde (emşāline fā’iķ bulunduğundan) dinilebilir; bu şüretde eğer rābıtalara zıkr olunmak murād olunursa birinci fıkranın niḥāyetinde (olmak) māddesinin müşteķātından bir rābta isti’ māl olunduğı hāde ikinci fıkranın niḥāyetinde yine fi’ l-i ma’ lûm sebkinde (bulunmak) māddesinin müşteķātından yine o şigada bir rābta sevķ olunmak şive’i taḥrîr iķtizāsındandır:.....

Rābta’i muṭlaķā “olmak” , “bulunmak māddeelerine münḥaşır olmayub aķsām-ı kelāmın cümlesinden teşķil olur: (Ben pazar günü gelir çarşamba günü giderim) ‘ibāresinde (mīm mütekellim) rābta olub (gelir)

164

ve (gider) fi’ lleri anın merbûtları olur. Ve—”Cenāb-ı fātih yedi yemîn saṭvetini ķahr-ı ḥaşm ile teşḥîr-i memālike dest-i yesār himmetini neşri ‘alem ile i’ mār ile mülke vaķfiderek kılcıncıñ şānını i’ lā ve ķalemiñ haķķını ifā iyledi.” ‘İbāresinde (vaķfiderek) rābta’i muṭlaķa olub (teşḥîri memālike) ve (i’ mārı mülke) onun merbutları olur;

Ve yine (iyledi) fi’ li rābta olub (i’ lā) ve (ifā) kelimeleri anın merbûtları olur.

Rābta bir olub merbûtlar müşteķātdan bulunduğı hāde bir şigada sevķ olunmaları iķtizā ider: “ da’vāt-ı mefrūza’i ḥazreti pādişāhı yād ü tezkār kılcıncıñ konuya velāyetinden dāḥiliye nezāret celīlesine vārid olan taḥrîrātde eş’ār ve bu bābda mütteḥizān ahālī cānından tanzīm kılcıncıñ teşekkür nāme’i ‘umūmī daḥi irsāl kılcıncıñdır” ‘ibāresinde rābta “ kılcıncıñdır “ olduğı hāde anın marbûtları olan “ eş’ār “ ile “ irsāl “ kelimeleri bir şigada sevķ idilmiştir. Ve—” Cāmi’ şerīfiñ inşāsına ibtidār olunmuş ve bir iki günden beri temelleriniñ ḥafriyle iştiğāl idilmekde olub bunıñ ḥitāmında vażi’ esās-ı resminiñ icrāsıyla ‘ameliyāta devām idileceğı der-kār bulunmuştur.” ‘İbāresinde (der) edāt-ı rābta olub anın merbûtları olan (ibtidār olunmuş) ve (der-kār bulunmuş) fi’ lleri ‘aynı şigada vārid olmuştur. Ve—(Mektebe gitmeyerek tenbel tenbel evde oturmak ni’ am-ı ma’ ārifden mütena’im olmayarak bil’āḥire ḥā’ib ve ḥāsire ķalmaq revā mıdır) dinildikde (revā mıdır) kelimesi rābta olub (oturmak) ve (ḥā’ib

ve hâsir kalmak) merbûtları maşdar olarak bir şîğadır. Ve—”İki taraftan on beşer metre ‘ilâve kılınması ve kal’a cehtine yetmiş beş metre daha kordon yapılması icâb edeceğinden” ‘ibâresinde (icâb edeceğinden) rābıtasının merbûtları olan (‘ilâve kılınması) ve (kordon yapılması) maşdar taḥfifi şeklindedir. Ve—” Bu eşyânın Şikağ’ya gideceğine ve ne miqdâr akçe şarfı lâzım geleceğine dâ’ir” ‘ibâresinde (dâ’ir) rābıtasının merbûtları olan (gideceğine) ve (lâzım geleceğine) kelimeleri şîga-i şılanın mef’ûlün ileyh hâlinde vâki’ olmuştur.

Bir rābıtanın merbûtları ikiden ziyâde olabilir: Ben Diyârbekir tarîkiyle Bağdâda muvâşalat ve birkaç gün meks ve iḳâmet ve ba’zı emâkin-i mübâreke ve âşâr-ı kadîmeyi ziyâret itdikden sonra gibi. Merbûtlar bir vezinde olmasa da olabilir: Mechûlî keşfen ve ma’lûmun şıḥḥatini işbâta medâr olan şu ḥusûs.... Gibi. Ve—” Bir yandan Bâb-ı ‘Âliye devâm. Bir yandan da taḥşîl-i mu’ârefe ihtimâm iderdi” gibi.

Şive’i Tahrîre Â’id Ḥuşûşât

Lisân-ı tahrîrde (itmek) maḳâmında ekseriyetle (icrâ) kelimesi kullanılır: (tecrûbe itmek) yerine (tecrûbe icrâ itmek) yâḥûd—maşdarın mef’ûlüne izâfeti kabîlinden—(icrâyı tecrûbe itmek) dinilir: Merâsim-i ihtirâmiye icrâ itmek gibi. (Tenbîh idildi) yerinde (icrayı tenbîh olundu) ve (taḥkîk olacaktır) mevki’nde (icrâyı tahkîkât)

idilecektir) dinilir. (îfâ) kelimesi de böyledir: “Ḥaḳlarında mu’âvenet-i muḳteziye icrâsı...” yerinde “Ḥaḳlarında mu’âvenet muḳteziye îfâsı...” da dinilir.

Cereyân—Olmaḳ mü’eddâsında (icrâ) kelimesinin lâzımı ‘addolunur: Cereyân iden müzâkere gibi ki “olan müzâkere” demektir. Maşadır-ı mürekkibeyi teşkil iden ef’âl-i ‘âmmenin ḥazfı da cā’izdir: “Felân Efendinin îfây-ı me’mûriyet idüb dersa’âdete ‘avdet itmek” din,lecek yerde “Felân Efendinin îfây-ı me’mûriyetle dersa’âdete ‘avdeti” ve—” Bu günki işin vaḳt-i âḥire ta’lîḳ idilmesi” yerinde “Bugünkü işin vaḳt-i âḥire te’allîḳi” dinilir.

Peydâ, dermiyân, derâgûş, derkenâr, derdest, derḥâtır gibi kendilerinde ma’nâyı maşdar-ı olmayan kelimât ile terkeb iden mesâdir-i mürekkibenin fi’li âmiḥazf olunamaz: Bir ḥaylî para peydâ itdiğinden sonra Avrupa’ya gitdi.” yerinde “Bir ḥaylî para peydâsından sonra Avrupa’ya gitdi.”dinilemez. Meşâdir-i mürekkibe her vaḳit yalnız ef’âl-i ‘âmme ile teşekkül itmez. Ba’zı isimler yâḥûd şıfatlar kendilerine

mülâzım olan birtakım ef'âl ile terkeb iderler: nuṭuḡ, ırād itmek, ile; ırāda, şudūr itmek ile; du'ā, ḡırā'at itmek ile; ziyāfet, keşīde itmek ile; müzākere, icrā itmek ile; şī'r, tanzīm itmek ile; şī'r. inşād itmek ile kullanılır; ve—maşdarıñ mef'ulüne izāfeti kabīlinden —i' māl-i fikir, 'atf-ı naẓar, iḡāme'i da'va; 'akd-i muḡāvele, ittihāz-ı tedbīr; tertīb-i mücāzāt, 'arz-ı teşekkūr de dinilir. (Takdīm) kelimesiniñ mef'ulüne izāfeti hālinde

167

(kılmaḡ) māddeşiyle terkeb ider: “Taḡdīmi pīşgāh sāmīleri kılınan” dinilir de “Taḡdīmi pīşgāh sāmīleri idilen) dinilmek şivemize uymaz.

Maşdar-ı 'alel' umūm (itmek) māddeşiyle kullanılırken ba'zı maşdarlar (bulmaḡ) māddeşiyle sevḡ olunur: şübūt, huşūl, azdiyād, iltiyām, tesellī, vuḡū', şifā, netīce kelimeleri (bulmaḡ) māddeşiyle müsta'meldir. Bulmaḡ mü'eddāsında ba'zen “pezīr” lafz-ı Fārisīsi sevḡ olunur: neticepezīr, huşūlpezīr, iltiyāmpezīr, şifāpezīr dinilir de şübūtpezīr, azdiyadpezīr, tesellīpezīr, vuḡū'pezīr dinilmez!

Maşdar-ı bima'nī mef'ul mef'ul dinilen meşadır (olmaḡ) māddeşiyle müsta'meldir; faḡaṭ bunlar ma'dūddur: tebdīl, tekmīl, tamām, def'a, cem', istibdāl, ḡasret, iflāḡ kelimeleri (olmaḡ) māddeşiyle sevḡ olunur. Ba'zı maşdarlar hem (itmek) ve hem (olmaḡ) māddeşiyle kullanılabilir: Mişal (telef) kelimesi (itmek) māddeşiyle isti'māl olunduḡda müte'addī olub (itlāf) ma'nāsına olur ve (olmaḡ) māddeşiyle isti'mālī hālinde lāzım olur. Bu itmek, olmaḡ māddeleleriniñ isti'mālī bi-ḡāyet ehemmiyeti ḡā'izdir: Mişal (Teşfi' şadır itdim) dinilmemeli, çünkü (teşfi) fi'l-i lāzım olub mef'ul-ü bih olmayacağından—maşdarıñ mef'ulüne izāfeti kabīlinden olarak—bu vechile isti'māl olunamaz; faḡaṭ (itmek) māddeşi getirmeksizin (Teşfi' şadır içün böyle yaptım.) dinilirse (şadırıñ teşfisi içün) demek ma'nāsına olacağından ṡoḡrı olur.

Ba'zen (itmek) māddeşiyle terkeb iden maşdarın isti'mālīne

168

tercīhen (olmaḡ) māddeşiyle ism-i fā'ilī kullanılır: (iḡtirāḡ itmek) yerine (muḡterik olmaḡ) demek müreccihdir. Ve—(Baḡren seyr-ü sefer inḡiṭā' iderek) dimeḡe (Baḡren seyr-ü sefer münḡaṭi' olarak) demek tercīh olunur. Ba'zı maşdarlarıñ (olmaḡ) māddeşiyle isti'mālī 'āmiyānedir: iḡyā olmaḡ gibi.

Meşadır-i Fārisīyye, 'Arabī maşdarlar gibi (itmek) māddeşiyle terkeb idemez; faḡaṭ endāḡt, girift gibi māzīlerin (itmek) māddeşiyle terkeb itdiḡi vardır.

(Buyurmak) lafzı itmek mü'eddāsında ef'āl-i 'āmmeden olub maḳām-ı ta'zīmde sevḳ olunur: Paşa ḫāzretleri emir buyuruyorlar, ḳuluñuzu minnetdār buyurduñuz. Gibi.

Bunıñ meḫulī olan (buyrulmak) lafı da olmaḳ bedeline yine maḳām-ı ta'zīmde sevḳ olunur: Ahālī'ı şādıḳa ḳullarınıñ dūḫār-ı müşḳulāt olmaḳda bulundukları mesmū' 'ālī'ı hümāyūnları buyrulması....gibi.

Fılaşl (bulmak) maşdarınıñ meḫulī olub ekşeriyetle (olmak) ma'nāsına ta'mīm ifāde iden (bulmak) ile (olmak) beyninde yine bir fark vardır: (ḳudemāyı me'mūrın mālīyeden felān efendi ḫāzretleriniñ şimdiye ḳadar bulundukları me'mūriyetlerde) dinilir de (ḳudemāy-ı me'mūrın..... oldukları me'mūriyetlerde) dinilemez. Ve— (icābınıñ icrā olunacağı der-kār bulunmuşdur) dinilir de (icābınıñ icrā olunacağı der-kār olmuşdur) dinilmez.

Mesādir-i aşlıyeden toḳuz nevi' müştak olub bunlarıñ vech-i istiḳāḳları semā'idir. Öyle her kelimeyi istediğimiz nevi'e ifrāğ idemeyiz.

169

Mişal (şıdḳ) māddesinden (taşdık), (taşdıḳ), (şadāḳat), (muşādaḳat) nevi'leri isti'māl olunur da aşdāḳ, istaşdāḳ ve hakezā nevi'ler binā idilemez. Ba'zı elfāz vardır ki hey'etden hey'eti diğere naḳıllarında müstaḫsen ise müsteḫcen ve müsteḫcen ise müstaḫsen olur: Mişal taḫdīd ve teceddūd kelimeleriniñ isti'mālleri müstaḫsen iken bunlarıñ istif'āl nevi'ne menḳulī olan isticdādıñ isti'mālī müsteḫcendir; bil'akis ta'mīl ve ta'mül kelimeleriniñ isti'malleri müsteḫcen iken (isti'māl) kelimesiniñ isti'mālī müstaḫsendir.

'Arabīde, Türkce ḫāsıl maşdar şıḡasınıñ mü'eddāsını ifāde idecek ayrıca kelime olduğundan şıḡa'ı mezkūra, ḫāl ve siyāḳ me'allerine olan (şüret) lafzınıñ ḳā'ide'ı Fārisiyye üzere meşādir-i 'Arabīyyeden birine izāfetiyle teşekkül ider:

Şüret-i ḫareket—ḫareket ediş	}	gibi.
Şüret-i tahrīr—yazış		
Şüret-i ifāde—ifāde idiş		

(şavt) kelimesi bir terkībde mevşūf vāki' olarak edāt-ı ḫāl gibi (olarak) ma'nāsını müfid olur: (şüret-i mevşūḳada rivāyet olunur.) dinilir ki (mevşūḳ olarak rivāyet olunur) dimekdir.

Müte‘ allikāt fi‘l cem‘ olduğu hâlde fi‘liñ cem‘ olarak irādı lâzım gelir: kâtibler, geldiler dinilmek faşih̄tır, faķaķ mütellikāt fi‘l z̄irūh̄ olmazsa fi‘l, müfred olarak isti‘ māl olunur: Çiçekler

170

açdı, yağmurlar yağdı dinilir. Ma‘nen kesrete delālet iden müfredātıñ tāni‘ bulundukları fi‘ller müfred gelir: (‘Asker geçid-i resmī icrā idiyorlar) dinilmeyüb (‘Asker geçid-i resmī icrā idiyor) dinilir. Ba‘zen müte‘allik halde fiil, ta‘zīmen cem‘ olarak sevķ olunur: Nāzır Paŗa Hāzretleri böyle emir buyurdılar gibi.

İfti‘āl ve tef‘il vezinlerinde ta‘ diye olmayub onların mefhūmunda (kesb) gibi bir ma‘nī mūnderic olduğından bunlarıñ mevzūnlarını yine (kesb) müşellemi bir kelime ile sevķ itmek eşer-i ğafletdir: Bu cihetle (kesb-i tevessü‘) (kesb-i iştidād) dinilmemeli; çünkü tevessü‘, iştidād kelimeleri birveche meşrūh̄ kesb-i vūs‘at, kesb-i şiddet ma‘nālarına olduğından (kesb-i tevessü‘), (kesbi iştidād) terkībleri kesb kesb-i vūs‘at, kesb kesb-i şiddet demek olur ki bunlarıñ yanında “ay mehtābı) nūr ‘alī nūrdur. Bunun gibi tezellūl—izhār-ı zillet, ihtimām—bezl-i himmet, iştihār—kesb-i şöhet demek olmağla izhār-ı tezellūl, kesb-i ihtimām, kesb-i iştihār dinilemeyeceğī āşikārdır. Kesb-i temeyyüz, kesb-i terakķi terkībleri de bu kabildendir.

İfti‘āl ve tef‘il vezinleriniñ binālarında yek fark olmadığı hâlde ba‘zen isti‘ mālce yekdiğerine müreccih̄ tutulur: (taḥaşşūd) , (iḥtişād) dan (taḥammūl) (iḥtimāl) den ziyāde kullanılır. Mütteḥidū‘l ma‘nī olan meşādiriden ba‘zısı ba‘zısından şiddetli ve ba‘zısı da ba‘zısından nāzik ‘addolunur: (taḥvīf) kelimesi (iḥāfe) den (iz‘āc) (ta‘ciz) den (tebcīl) (ibcāl) den aḳvī ve (īlmek) kelimesi (itmek) kelimesinden

171

(ictisār) kelimesi (ictirā) dan nāzik ‘addolunur. İcād ve iḥtirā‘ kelimeleri vücūda getirilmek ma‘nāsına mütteḥidū‘l ma‘nī iseler de (icād) ḥaḳķı ilahīde kullanılır. (Mülk) (milk) kelimelerinden (mülk) ḥaḳı ilahīde kullanılır: Bu cihetle (malikū‘l mülk) ile (mekteb-i mülkiye) terkīblerinde olan (mülk) leri tefrīķ itmeli. (Taḥşīl) ile (istiḥşāl) kelimeleri mütteḥidū‘l ma‘nī oldukları hâlde (istiḥşāl-i ‘ulūm ve fūnūn) dinilmeyüb (taḥşīl-i ‘ulūm ve fūnūn) dinilir.

Bazı kelimāt māddiyyātda ve ba‘zı kelimāt ma‘neviyātda müsta‘meldir: İstib‘ād, isticlāb, istifāzā kelimeleri ma‘neviyātda; celb, istifāde kelimeleri māddiyyātda müsta‘meldir. Ba‘zı kelimāt-ı eşyāda ve ba‘zı kelimāt-ı eşḥāşda müsta‘meldir: isbāl,

istiḥdām, istīnās, üserā, in’ām, terfīk kelimeleri eşḥāşda; isti’ māl, istiṣḥāb, tesrīb kelimeleri eşyāda müsta’ meldir. Tasṭīir kelimesi yazmak yazılmaḵ ma’ nālarına şāyān-ı iḥtirām olan şeyler ḥaḵḵında kullanılır: Emirnāmeniñ tasṭīiri gibi. Ba’ zı kelimāt hem eşyāda ve hen eşḥāşda müsta’ meldir: i’ āde kelimesi gibi. Teşḥīş kelimesi şahşı derḥāṭırā itmek ma’ nāsına olarak eşḥāş ḥaḵḵında ve teşḥīş, ṭanımāḵ ma’ nāsına emrāz ḥaḵḵında müsta’ meldir.

Muḥāṭab şīgalarının gidersin, gideceksin, tarzında (ben) ile yazıldığı göriliyor; faḵaṭ bir lisānda maṭlūb olan intizāmı bozmamaḵ için bunlarıñ da cem’ leri gibi kāf ile gidersiñ, gideceksiñ şüretinde yazılması evladır. Birtāḵım beyḥūde fikirlere zāhib olmaḵ ma’ nāsızdır.

172

Kitābetde fi’ l-i ma’ lūmdan ziyāde fi’ l-i mechūlūñ sevḵī muvāfiḵ de’ b-i taḥrīrdir: “Ben mektūbı ṭarafınıza gönderdim.” yerinde şerā’ it-i ta’ zīme ri’ āyeten ibrāz-ı maḥvīyetle (ben) denilmeyerek “Mektūb ṭaraf-ı şerīflerine gönderildi.” dinilir. [*] Manzūr-ı ‘ ālileri buyrulmaḵ gibi ta’ bīrātīñ sevḵī bu fikre müsteniddir; yine bu ta’ zīm keyfiyetinden mütekellim, muḥāṭabıñ şānına ta’ zīmen ḥazm-ı nefis ve tevāzu’ ider de nefisine (ben) ile ḥiṭāb itmekden te’ dīb idūb kendisini maḵāma münāsib diğeri bir ta’ bīr ile yād ider: Bendeñiz: şenākārīñız, ḥulūşverleri, bende’ i iḥsān dīdeleri gibi. Lutf idiñiz gibi “ niyāz “ dinilen “ emr-i ‘ alavechi’ l taḫarru’ “ da böyle edebe ri’ āyeten ve emirden iḥtirāzen (lūtfiderseñiz) dinilir. Yalnız neḫy-i ‘ gā’ ibe maḥşūş bir ḥāl vardır ki o da ba’ zen müşbet mü’ eddāsında sevḵ olunur: Bu ādam orta boylu kır şaḵallı etine ṭolgūn bir ādamdır; şāḵīn Aḥmed Efendi

[*] ma’ nāy-ı bidāyeti müfid olan (ṭarafından) kelimesi fi’ li mechūl teşḵilinde kullanılır. (Bir mühendis Fransız tiyatrosunuñ kāmilen teymürden inşāsı teklīf itmiş) yerinde “Bir mühendis ṭarafından Fransız tiyatrosunuñ kāmilen teymürden inşāsı teklīf olunmuş” ve—(Zāt-ı ḥazreti pādīşāhi fuḵarāya atāyā-yı seniyye iḥsān buyurmuş) yerinde “ṭaraf zīşeref ḥazreti pādīşāhiden fuḵarāya ‘ aṭāyā-yı seniyye iḥsān buyurulmuş” dinilir. Ba’ zen (ṭarafından) maḵāmında (ce) edātı kullanılır: Baḫriye nezāret-i celīlesi ṭarafından mübāya’ a olunarak” yerinde “ Baḫriye nezāret-i celīlesince mübāya’ a olunarak “ dinilir.

olmasın “ denilir ki bu misilli nefy, zan ve ma’mul manalarını müfid olur; ifade-i mezkûre “ Bu adam orta boylu.... bir adamdır onun Ahmed Efendi olması me’mûldür demektir.

Sigai vasıladan sonra, edât-ı istidrak getirilemez: Pek çok çalışdım ise de lakin muvaffak olamadım denilmez. (lakin) kelimesi zaidir.

Bazen olduğu, bulunduğu müeddasında masdar-ı bîmani olan (imek) lafzından müştak (eddüğü) lafzı kullanılır; ve hale istimrar manasını müfid olan masdardan sonra isti’mali kesirdir: (bezl-i himmet olunmakda eddüğücihetle)denilir. Bu (etddüğü) lafzı hiçbir vakit (eddiği) suretinde yazılmaz. Bazen sigai sale hâl ve mâzi sebkinde ifade olunur: “ Herkes yangın olmadığı iddiasında bulundu.” yerinde “Herkes yangın olmadı iddiasında bulundu” denilir.

Fiil-i iltizaminin tekrarı manay-ı mübalağayı müfid olur: Okuya okuya, yaza yaza yorulduğum denilir.

Lisân-ı ‘Arabîde cem’e nisbet cā’iz değil ise de lisânımızda tecvîz olunur. Kā’ide’i ‘Arabîyeye ittibāen (fezā’il-i hūlkiye) dinilecek iken kā’ide’i Fārisîyye üzere (fezā’il-i ahlākiye) demek lisânımızda daha fasîh ‘addolunur. Tālî kelimelerin de ‘indelnisbetleri hāzıf olunmak lâzım gelir. Bu cihetle (mes’ele’i hayātiye) gibi ta’bîrler kā’ide’i ‘Arabîyyece doğru değilse de lisânımızda şîvesine muvāfık olduğu için bu ve bu gibilerin cevāz isti’ māline māni’ yokdur.

Cüz’i şāniyeleri ism-i fā’il muhaffif olan vaşif terkibîlerde

İsm-i fā’il muhaffifler aşlına ircā’ ile cem’lenmeyüb ‘ādetā isimler gibi (an) ile cem’lenir: sermāyedār—sermāyedārān gibi.

(Hāriqa’i edeb) terkibinde olan hāriqa kelimesi (edeb) den te’nîş iktisāb itmiş değildir. Belki (hāriqa) nîñ āhirindeki (ha) mübālağa ma’nāsını müfid olub ‘ādatn hāricinde olarak gāyetle mümtāz insān dımeğdir. (Sā’ika’i hiddet, zāde’i ‘işmet) terkiblerindeki sā’ika, zāde kelimelerinin āhirlerindeki hālar ‘umūmiyetden hūşūşiyete naķil içündür. Kelimeteyn mezkūrteyn hiddet, ‘işmet kelimelerine izāfetle taḥşîş kesb itmişdir.

Şerefvārid, şerefşādır gibi cüz'î sâniyeleri şıfat olan mu'vel vaşif terkibîleriñ terkibde dahilleri olmadığı baħiş maħşûşunda bir tafşil beyân olunmuş idi. ; faķaķ radîf, ķarîn, rehîn gibi. Kelimeler ile yapılanlarıñ cevâz-ı isti'mâline mâni' yokdur. Zîrâ kelimât-ı mezkûra (arķadaş) ma'nâsına ma'nevîyâtta isti'mâl olunmuşdur: (şevket-i rehîn) , (rûyeti ķarîn) demek şevket arķadaşlı, rûyet arķadaşlı ya'nî şevketli, rûyetli dimekdir (meymenet radîf) de böyledir. Bunlardan ķarîn ile rehîn yine arķadaş ma'nâsına başka şûretde isti'mâl olunur: Maķbûl dinilecek yerde (ķabulüñ arķadaşı) ma'nâsına (ķarîni ķabûl), (mecâz) dinilecek yerde (rehîni cevâz) dinilir; işte kelimeteyn mezkûreteyn böyle kendilerinden soñra getirelecek maşdarları isim-i mef'ûl kılmaķda keşîrû'l isti'mâldir: (rehîn-i 'ilmi 'âlîleri buyruldıķı üzere) terkib-i meşhûri işte

175

bu isti'male göre "ma'lûm-u âlîleri buyruldıķı üzere" mü'eddâsındadır. (muķârin) kelimesi de böyle olub kendisinden kendisinden yakın ma'nâsı deēil belki kendisinden soñra vârid olacaķ kelimeniñ 'aynı ma'nâsı kaşd olunur: (Bu söz muķârin haķîķatdır) demek 'âdetâ toēırdır dimekdir.

Vaşif terkibîler tavşîf itdikleri kelimeler ile mûķafi olmak şîve'î taħrîr iķtizâsındandır: İrâde'î hîkmet ifâde icrâât-ı meħâsin ģâyât, fermân meķârimbeyân gibi.

(Ehil kelimesi) müfred ve cem' olmakda müşterek ise de ķâ'ide'î Fârisîyye üzere izâfet hâlinde muzâfun ileyhî cem' lenmez: Ehli dil dinilüb ehli diller dinilmez. Taħt, meydân gibi ba'zı kelimeler ma'nevîyâtta kullanılır: taħt-ı taşdıķ meydân mübâheşeye gibi ki taşdıķe taħt, mübâheşeye meydân işbâtı mecâzdır; faķaķ ķâ'ide'î Türkiye üzere taşdıķiñ taħtı mübâheşeniñ meydânı dinilemez; zîr-ü idâre, yed-i idâre gibi terkibât hep bu ķabîldendir. (Derdest) de filaşıl elde ma'nâsına ise de ma'nevîyâtta kullanılıb (idilmek üzere) ma'nâsını müfîd olur: (derdest tesviye bulunan meşâlih) dinilir ki tesviye idilmek üzere bulunan mesâlih dimekdir.

(Pürķide damen) müstaēnî demek iken (pürķide dâmen istiēnâ) demek (pâbercâ) şâabit demek olduēı hâlinde (pâbercâyı şebât) demek. (Engüş bir dehân) mütteħîr demek iken (engüş bir dehân hayret) demek olan birķaķım tekrârlar ģuşû ķabîlinden olduēı için maķbûl deēildir. (Telaķķî) ķabûl itmek ma'nâsına olduēı hâlde (telaķķî bilķabûl) ve (besmeleķeş)

ibtidār edici demek iken (besmelekeş ibtidār) terkîbleri hep bu kabîlden bir takım tekrār ma‘nevîyi şâmil hûşûlardır. Şüretnümâyı zühûr didedüz intizâr, ‘arz-ı sîne’i mu‘âvemet, arzû guş iştiyâk da böyledir.

Lisânımızda müsta‘mel olan ‘Arabî ve Fârisî ism-i tafđilleriñ evâ’illerine edât-ı taf’đil getirilmez; çünkü bunlar zâten “dahâ” ma‘nâsını mütezammındır: dahâ ‘a’lem, dahâ bâlâter dinilemez; faķať muķâyese sıfât naķziliye beyninde cereyân idecek olursa mifzâl (dahâ) ile irâd olunabilir: O ‘ala amâ bu dahâ ‘ala dinilebilir. Sıfât-ı tafđiliye olan ziyâde çok maķâmında (kemâl) lafzı kullanılır: (ziyâde-i suķûletle) yerinde (kemâl-i suķûletle) dinilir.

Edât-ı ibtidâ’iye-i istimrâriye olan (den beri) maķâmında ba‘zen (den ‘itibâren) dinilir: Evvelki aķşâmdan ‘itibâren gibi.

Edât-ı teşbîh olan (gibi) yerinde ba‘zen (vechile) lafzı kullanılır:

Ânifan ta‘rîf olunduğı vechile gibi.

İki kelime diğeri iki kelimeye ‘atf olunursa tertibe ri‘âyet lâzımdır: Ķar ve şo’uğûñ keşret ve şiddetine mebnî gibi. Ba‘zen vâv-ı ‘atıfaya bedel (tardîfen) lafzı kullanılır: “Pâdişâhım çok yaşa” {zemzemesi ve tevâfûrû şân ve saţvet-i hażret-i hilâfetpenâhî du‘âsı işâl icâbetgâh cenâb-ı rabb-i ‘izzet kılınmışdır} sebkinde “Pâdişâhım çok yaşa” zemzemesi tevâfûr şân ve saţvet-i hażret-i hilâfetpenâhî du‘âsına tardîfen işâl-i icâbetgâh cenâb-ı rabb-ı ‘izzet kılınmışdır} diye yazılır.

[*] Re’yel ‘ayn görmek , ‘ilme’l yaķın bilmek bu kabîlden değildir. Gözüyle görmek şüretiyle görmek, yaķın ile bilmek şüretiyle bilmek dimekdir.

Sâ’ire—Eşyâ ve eşhâş haķķında maķzûf cem‘lere sıfat olarak kullanılır; dâ’imâ ma‘tûf olacağından (vâv) sız irâdı câ’iz değildir:

Aķmed, Meķmed vesâ’ire }
Edebiyât, Hikemiyât vesâ’ire } gibi ki vesâ’ire kimseler vesâ’ire ‘ulûm taķdirindedirler.

Eğer ẖurūf-u ‘ātfa ikiden ziyāde olursa kelimātın ikisi bir tarafda diğ̱er ikisi bir tarafda qalmaq üzere bir (ile) edātıyla faşl idilir: ‘Anāşır-ı erba‘a, āteş ve havā ile āb-u turābdan ‘ibāretdir gibi.

Şīğa‘i ‘aţfiyeler yekdiğ̱erini teā‘kub idince evvelkisi (vav be) ile ikincisi (rek, raq) ile sevq olunur: Qurı bez ile silinüb temizlenerek şūret-i mükemmelede mücellā bulunmalıdır. Gibi. Keşret tekrārdan nāşī şīğa-i ‘aţfiyeye bedel (ile) edātı kullanılır: Geçende dersa‘ādete vürūd ile mişvel şerefine mazhar buyurılan... dinilir bu (ile) edātı (bā) ile de sevq olunur: Geçende dersa‘ādete vürūd ile mişveli şerifine nā‘iliyetle bekām buyurılan...dinilir.

Ḥazf—(evet), (ḥayır) ın māba‘dı olacak cümle ekşeriyā maḥzūf olur: (Aḥmed Efendi geldi mi?) su‘āline (Evet geldi) mevki‘nde yalnız (evet), Geldi mi? Su‘āline (Ḥayır gelmedi) yerinde yalnız (ḥayır) demek kāfidir. Ba‘zı kelimātın qarīne‘i zāhire delāletıyla istiğ̱nā‘en ḥazfı zıkrine müreccih görölür: (Boğazdan girüb çıkan sefā‘in) dinilir ki ‘ibāre, (boğazdan girüb boğazdan çıkan sefā‘in) taq̱dirindedir. Ve (Aḥmed Efendiyi ḥevācesi Taḥsīn Efendi) ‘ibāresi

178

(Aḥmed Efendiyi anın ḥevācesi Taḥsīn Efendi) taq̱dirinde olub muzāfun ileyh maḥzūfdur. (İcmāl aḥvāl) terkīb-i meşḥūriniñ (aḥvāl) ḥazf olunaraq yalnız (icmāl) dinilmesi bu iştiğ̱nāya mebnīdir. Ba‘zen cümle‘i şartiyede ḥazf olunur: (Gitme; pişimān olursuñ) dinilir ki kimse; eğer giderseñ pişiman olursuñ) dimekdir.

Kelāmın terkibī üdebā beyninde mer‘ī olan terkīb qānūnuna mavāfiq olmalıdır; eğer muvāfiq olmazsa ana “za‘afi te‘līf” dinilir ki bu za‘afi te‘līf şāmil olan bir ‘ibāre qavā‘ide muğāyir olacağı cihetle biţţab‘ maqbūl olamaz: (Siyāsī bir qazeteniñ mevki‘ intişāra çıqmaq üzere müsā‘ide istiḥşāl olundığı evrāqı ḥavādişde görölmüşdür.) ‘ibāresi za‘afi te‘līf şāmilidir; çünkü (bir qazeteniñ) muzāfun ileyhiniñ muzāfı olarak (çıqması ḥaqqında) dinilmesi icāb iderdi.

Temyiz

Bir şey’in veya bir şahşın tekrār zıkrı lāzım geldikde keşret tekrārı men‘ için isti‘ māl olunan birtaqım ta‘bīrāt-ı ma‘rūfedir:

Eşyâda Müsta‘mel Olan Temyizler

Mezkûr, mezbûr, mesrûd, mebhûşün ‘anh şâlifüzzîkr, sâlif-ül beyân, ânif-üz zîkr, ânifü’l beyân, mârüz zîkr, sâbıküz zîkr, mâr-ül beyân, sâlif-ül ‘arz, mâr-ül ‘arzdır. Bunlar ‘ibârede şîfat olarak sevğ olunurlar. Bunlardan mezkûr, mezbûr, mesrûda mebhûşün ‘anh kelimeleri ekşeriyet üzere terkîbi Fârisiyyede vâkı‘ olduklarından mevşûflarıyla tezkîr ve te’yişde

179

muţâbaqatları lâzım gelir: kütüb-i mezkûra, tezkire’i mezbûra, muţâla‘i mesrûda, mes’ele’i mebhûşün ‘anhâ gibi. Esmânîñ miqdârı zikrolundukdan sonra tekrâr zîkrî icâb idince (mübelliğ) kelimesi ile berâber mezkûr, mezbûr lafızlarından biri kullanılır: Ashâb-ı yesârdan bir zât fuķarâa perver cem‘ iyetine büyük lira ihdâ itmişdir ki mübeliğ-i mezbûr... gibi. (elif)—hâle muķârın zamân-ı mâzîden kinâyedir. Eğer (zîkri şuracıkda geçmiş) ma‘nâsı kaçd olunursa (ânif-üz zîkr) dinilir. (Mezbûr) uñ mü‘ennî tã’ife’i nisâdan aşağı taķımlara haşr idilmiştir. Bu eşyâda müsta‘mel olan temyizler hayvânât haķķında da kullanılır. Sâlifü’l ‘arz, mârü’l ‘arz, temyizleri büyüklere isnâd ile maķâm-ı tevâzu‘ da sevğ olunur.

Eşhâş Haķķında Müsta‘mel Temyizler

Merķûm, mûmaileyh, müşârünileyhdir. Eğer zîkrî sabık iden zât âhâddan ise (merķûm) lafzı kullanılır. (Sine) haķķında temyiz olarak ekşeriyâ (merķûm) kullanılır. Üçyüz on senesi mâh-ı nîsânı ibtidâsından sene’i merķûma şebâtı intihâsına kadar gibi.

Şüret Taşrîfi

Merķûm.....müfred	} mezkûr için	merķûma.....müfred	} mü’ennes için
merķûmân.....teşniye		merķûmatân.....teşniye	
merķûmûn.....cem‘		merķûmalar.....cem‘	

Mûmaileyh—Mekteb talebesinden mîrlivâ pâyesinde bulunan zevâta kadar

180

yazılır. Kâlemiyede rütbe’i evvelî şîmf şânîsi hâ’iz olan zevâtta (mûmaileyh) yazılır. Mu‘teberân tabi‘e ‘Oşmaniye ve ecnebiyeden bulunan zevât haķķında da yazılır.

Müşârünileyh –Ferîķ ve anın mâfevķine yazılır. Kâlemiyeden rütbe’i bâlâ ve evvelî aşhâbına yazılır: Paşay-ı müşârünileyh, efendi’i müşârün ileyh gibi. Bir ‘ibârede ism-i zât ta‘did iderse maţlûb olan zâtıñ temyizi için işbu lafızlar aşm-i zât ile birlikde

sevk olunur: (mümâileyh) Aḥmed Efendi, müşārünileyh Aḥmed Paşa ḥazretleri, merķūm Aḥmed nefer gibi.

Zāt—Ta‘bīr-i ‘āzama ve mu‘teberāna mahşūşdur; cem‘i (zevāt)dır. Zā-ı kerūbī şıfāt-ı ḥazreti ḥilāfetpenāhī, zāt-ı sāmī’ ḥazret-i şadra‘zamı zevāt-ı müşārün ileyḥim gibi.

Nefer—Lafzı ‘asākiri muvażżafanīn baḥrīne dinilir: ḥüsn-ü nefer gibi; cem‘nde de (neferāt) dinilir: neferāt-ı askeriye gibi. Bu maķāmda (efrād) da kullanılır: Efrād-ı cünūdiye gibi. Her sınıf insānlara da şumūlī vardır. Dā‘ire’i baḥriyeden üç nefer kātib, mekteb-i baḥriyeden baş nefer şākird dinilebilir.

Re’s—Lafzı çarpā hayvānāt-ı ehliyede müsta‘meldir: Üç re’s at, biñ re’s ğanem gibi. ğulām ve cāriye ḥaķķında da kullanılabılır: bir re’s ğulām, bir re’s cāriye dinilir.

Dāne—Filaşl ufacıķ meyve ma‘nāsına ise de mecāzen her ufaķ

181

yuvarlaĝa da dinilir: bu maķāmda (‘aded) de kullanılır. Yüz ‘aded yumurta, iki dāne ķarpuz gibi. Me’kūlāt ve mensūcātta da kullanılır: Yigirmi dāne pāḥlīcān, yigirmi ‘aded yaĝmūrluķ gibi. Dicāce ve ṭuyūr için de müsta‘meldir: İki ‘aded ṭavuķ, beş dāne bıldırcın gibi.

Ṭā‘ife—Bölük ma‘nāsına ise de ḥāşşetsen gemicilere dinilir: Ğarķ olan sefineniñ yigirmi neferden ‘ibāret olan ṭā‘ifesi taḥlīş idilmişdir gibi.

Ḳıṭ‘a—Lafzı eşyāy-ı menķūle ve arāzī’ mezzū‘ada müsta‘meldir: Bir Ḳıṭ‘a mektüb, bir Ḳıṭ‘a nişān zīşān-ı ‘Oşmānī, bir Ḳıṭ‘a ṭop, üç Ḳıṭ‘a sefā’in-i ḥarbiye, bir Ḳıṭ‘a tarla gibi. (Sefīne) ḥaķķında (pāre) lafzı da müsta‘meldir: Yüz elli pāre yelken sefinesi gibi. Ṭopuñ ‘aded-i endāḥḥtī için ḥāşşeten (pāre) kullanılır: Yigirmi bir pāre ṭop endāḥt idildi gibi.

Bāb—Lafzı eşyāy-ı ğayri menķūlede müsta‘meldir: Bir bāb cāmi‘, üç bāb ḥāne gibi.

Nesice—Lafzı kitāb vesā’ir ḥaķķında müsta‘meldir: bir nesice kitāb gibi.

Ḳabza—Lafzı ālātı cāriḥada müsta‘meldir: Bir Ḳabza’i seyf gibi.

Şifā—Emrāz-ı dāḥiliyede müsta‘meldir: Bir müddetden beri şadr-ı ‘illetine mübtelī olan filān kimse bu kere şifāyāb olmuşdur gibi.

İltiyām—Emrāz-ı hāriciyede müsta‘meldir: Geçenlerde cerīhadār olan neferiñ yārası iltiyāmpezīr olmuşdır gibi.

182

Şehīd—Meydān-ı muḥārebede fisebīlillah fedāy-ı cān iden mücāhidlere lisān-ı şer‘ şerīfde (şehīd) ta‘bīr olunur: İki nefer şehīd gibi.

Maḳtūl ve Telef—Düşman tarafından vuḳū‘ bulan ve vefiyāta ta‘bīr olunur. İ‘zām, irsāl, isbāl, sevḳ, inḥāc, tesrīb—kelimelerinden (i‘zām) lafzı eşḡāş ḡaḳḳında müsta‘mel olub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve i‘zām kılınan beş nefer ṭabīb gibi.

(İnḥāc) lafzı da (neḥc) den yollandırmak ma‘nāsına eşḡāş ḡaḳḳında isti‘māl olunub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve inḥāc kılınan tatar dinilir. (İrsāl) lafzı göndermek, gönderilmek ma‘nalarına eşḡāş ve eşyāda müsta‘mel olub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve irsāl dinilir. (İsbāl) lafzı yollandırmak, yollandırılmaq ma‘nalarına eşḡāş ḡaḳḳında isti‘māl olunub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve isbāl kılınan ‘asākir-i şāḡāne gibi. (Tesrīb) kelimesi de ‘ādī şeyler ḡaḳḳında müsta‘mel olub yine (sevḳ) ile müterādifdir: sevḳ ve tesrīb kılınan üç baṭāriye ṭop gibi. (Tesyīr) kelimesi de (b‘aṣ) kelimesiyle müterādif olub yine göndermek ma‘nāsına müsta‘meldir: B‘as ve tesyīr kılınan hediye’i beḡiye gibi.

(Taḳdīm) kelimesi filaşl önüne geçirmek ma‘nāsına (‘arz) ile müterādif olub küçükdən büyüḡe ḡarşı (‘arz-ı taḳdīm) diye yazılır: Ḥuḡur-u ‘ālilerine ‘arz-ı taḳdīm kılınan bir ḡıṭ‘a taḡrīrāt gibi.

183

bu (taḳdīm) kelimesi irsāl ve isbāl kelimeleriyle de terdif kılabilir: İrsāl ve taḳdīm, isbal ve taḳdīm dinilir. Eḡer gönderilecek şey eşyāy-ı muḡterimeden olursa (taḳdīm) yazılamaz: bir ḡıṭ‘a muṣḡaf-ı şerīfe b‘as ve tesyīr kılınmış dinilir.

Cür‘et, Cesāret—Kelimelerinden (cesāret) kelimesi (cür‘et) lafzından nāzik ‘addolunur; bu cihetle (cür‘et) iñ maḡām-ı tevāzu‘da irādı münāsīb deḡildir: ‘Arīza’i bendegānem taḳdīmine cesāret kılındı dinilir. (Cesāret) maḡāmında (ictisār) da kullanılır.

Teşrīf, ‘azīmet—Lafızlarınıñ şüret-i isti‘mallerine gelince: Gidilecek maḡal maḡal mübārekeden olduḡu ḡâlde (şerīfū’l meḡn bilmekān) vefīḡince meḡānın şeref ve ‘ulviyeti gözedilerek (teşrīf) yerine (‘azīmet) kullanılır: Zāt-ı ḡazret-i şadr-ı a‘zamı

mābeyni hümāyūn cānib-i ‘ālīsine ‘azîmet itmişlerdir. Zāt-ı mu‘āllî āyāt-ı hazreti hilāfetpenāhî hırka’i sa‘ādet dā’ire’i şeref bāhiresine ‘azîmet buyurmuşlardır. Zāt-ı sāmî’i hazret-i şadr-ı ‘azamı maḳām-ı ‘ālîlerini teşrîf buyurmamışlardır gibi.

Vāḳi‘, Kā’in—Lafızlarından (vāḳi‘) ma‘neviyâtda kullanılır: Üç yüz on sene’i hicriyesinde vāḳi’ şehri siyām maḡfiret-i encām gibi. (Kā’in) lafzı māddiyyâtda kullanılır: Kāsımpaşada kā’in dā’ire’i bahriye gibi. (Vāḳi‘) olan mü‘eddāsında şıfat maḳāmında da sevḳ olunur: Ḥasārāt vāḳi’e gibi ki (olan ḥasārāt) demekdir.

184

Ma‘māfih, Ma‘azalık—Terkibi ‘arabîlerinden (ma‘azalık) hüşniyyâtda kullanılır: Nāzır Paşa Hazretleri dün dersḥāneleri tolaşub mu‘allimîn ve şakirdānı talṭif ve ma‘azalık levāzımı taḥsiliyenin sür‘at tedāriğini fermān buyurmuşlardır gibi. (ma‘māfih) kubḥiyyâtda müsta‘meldir: Gitmeğe ḳudretim yok; ma‘māfih param da yok gibi.

Vāsıtasıyla, Ma‘rifetiyle—Ta‘birlerinden (vāsıtasıyla) eşyāya, (ma‘rifetiyle) eşḥḥāşa taḥşiş idilmişdir: Vapurlar vāsıtasıyla ḳazanılan aḳçe, eṭibbā ma‘rifetiyle mu‘āyenesi bi-l-icrā dinilir.

Ḥazret, Cenāb—Kelimleri kelime’i ta‘zîm olarak kullanılır: Hazreti ‘Ömer, Cenāb-ı Ḥaydar gibi. Cem‘i ḥazerātdır: Āl-i ‘abā ḥazerātı gibi, teşniye için de kullanılır: Hüşneyn ḥazerātı gibi. (Ḥazret), (cenāb) dan ‘aḳva ‘addolunur. Bu cihetle (cenāb) kelimesi mu‘teberān ecānibe taḥşiş idilmişdir: Düñki gün meclis mālîye re’yisi ‘uṭfetlü İbrāhîm Beyefendi ve orman ve ma‘ādin müdir-i ‘umūmîsi Ḳayyumciyān Bedrus Efendi ve reji ḳomiseri Uṭfetlü Nûri Beyefendi ḥazerātıyla reji müdiri Mösyö Forni Cenāblarından mürekkeb olarak ictimā’ iden ḳomisyon...gibi. Ḥānedān ḳralı ḥaḳḳında (ḥazret) kullanılır: İngiltere Ḳraliçesi Ḥaşmetlü Viḳtorya Hazretleri gibi.

Aḳçe—Her nevi‘ meskūkāt için isti‘māl olunur: Dār’ül mecrānıñ inşāsına şarf olunacak aḳçe gibi. Ba‘zen de (nuḳūd) isti‘māl

185

olunur: Bir ḥaylî nuḳūd cem‘ itmiş idi ki; faḳaṭ (nuḳūd) ḥāzır para için müsta‘meldir.

Nāṭık—Nāṭık idici ma‘nāsına zātda isti‘mālî ṭabî’i ise de ba‘zen eşyāda isti‘māl olunur: Defter mezkūr nāṭık olduğı üzere gibi.

Ve—”Vaḳtil Dāvud Cālūt” naş münîfi nāṭık olduğı üzere Cālūt’ı, Tālūt ile birlikde bulunan Hazreti Dāvud (ayn . mim) ḳatlı itmişdir gibi.

Hāvī, Şāmil, Muhtevī, Müstemil, Mütezammın—Kelimeleriniñ şüret-i isti‘ mällerinde fark yokdur: Şevāb-ı ‘āciziye derkār olan tevcihāt-ı vālālarınıñ beķası tebşīrini hāvī haķķı ‘ācizide derkār olan tevcihāt-ı vālālarınıñ istimrārını şāmil, seciye’i behiye’ kadar dānileri muķtezāsınca ifāy-ı merāsım tebrīki muhtevī mü’eşşer müstaḥsene’i ḥuķūkperverīlerini yeniden ibrāz itmek niyeti ḥālīşānesiyle bu def‘a sūy-ı şenāverīye olan ḥulūş ve şādaķatleriniñ te’kīdini mütezammın gibi; faķať şāmil, ihāta iden ma’ nāsına başķa yolda da isti‘ māl olunur: luťf-ı şāmil, elťāf-ı şāmile elāfāķ dinilir.

Cāmi‘—Bu da o ma’ nāya ise de şüret-i isti‘ mālī başķadır: (şevab-ı ḥālīşīye olan tevcihāt behiyeleriniñ devāmı tebşīrini cāmi‘) dinilmez; faķať cāmi‘ ūl fezā’ıl, kelāmı cāmi‘ gibi terkīblerde isti‘ māl olunur.

Hā’iz—Mālik ma’ nāsına ise de şüret isti‘ mālī başķadır: (‘ Osmānlı nişānı zīşānı malik) dinilmeyüb (‘ Osmānlı nişānı zīşānını hā’iz)

186

dinilir. (Li) ma’ nāsına şāḥibiyet ma’ nāsını da müfid olur: (hā’iz-i ehemmiyet) dinilir ki ehemmiyetli dimekdir.

Hāmil—Taşıyıcı, götürici ma’ nālarına şu yolda isti‘ māl olunur: Hāmil-i varaķa, ḥāmil-i nemīķa, ‘ Osmānlı sancāğını ḥāmil İngiliz bandrasını ḥāmil gibi.

Me’ mül, Melḥūz—Kelimelerinden me’ mül ḥüsniyyātda isti‘ māl olunur: Bu sene feyz ve bereket olması elťāf-ı ilahiyeden me’ mūldür gibi. Melḥūz, ḳubhiyyātda müsta’ meldir: Ḥudānekerde bir yangın zuḥūri melḥūz bulunduğı cihetle bunuñ men’ zuḥūri... gibi.

Tevfīķān—Muvāfaķat edātı olarak (göre) maķāmında sevķ olunur: Ḳā’ide’i mi’ māriyeye tevfiķān keşfi bi’l icrā gibi.

Taťbīķen— De muťābaķat edātıdır beynlerinde fark yok gibidir.

Nām—Nāmında yerine—ma’ lūmī i’ lām—ķabilinden olmayacak bir maķāmda isti‘ māl olunur: İngiliz bandralı (Conkitu) nām vapur dinilir; faķať maķām-ı mu’ allāy-ı cenāb-ı neżāretpenāḥīye ķarşı yazılan ma’ rüzātta meşelā: Ānār-ı tevfiķ nām zırhlı firķateyn-i ḥümāyūni. İdāre’i maḥşūşanıñ arslān nām vapuri dinilmek ma’ lūmī ilām ķabilinden olur:

Nāmına—(İçün) yāḥūd (olmak için) mü'eddālarında sevḳ olunur: Mekteb nāmına yapılan şu binā—Mekteb olmak için yapılan şu binā dimekdir. Hey'eti süferā nāmına virilen şu ziyāfet—hey'et-i süferā için yapılan şu ziyāfet dimekdir.

187

İstiṣḥāb, Terfīḳ—Kelimelerinden, istiṣḥāb, yanına almak berāber bulundurmak ma'nalarına olub eşyāda müsta'meldir: Kendisine muḳteẓi olan eşyayı bilistiṣḥāb yāḥūd “müsteṣhibān” dersa'ādetden hareket itmiştir gibi. (Turfīḳ) kelimesi eşḥāşda müsta'meldir: Taleb idilen nefer Ḥasan Çavuş turfīkan i'zām kılınmıştır gibi.

Ḥaḳḳında, Zımnında, Ḥuşuşunda, Emrinde—Ta'bīrleri “içün” gibi maḳākam-ı ta'lilde kullanılır; faḳaṭ bunların yekdiğerinden binnisbe farkları olub ba'zısı ba'zısınıñ yerinde kullanılamaz. (Ḥaḳḳında) ta'bīrinden dā'ir, mütā'lık ma'naları ḳasd olunur: Büyük Aṭa'da bir cāmī' şerīf ile bir de mekteb inşası ḥaḳḳında şerefşadır olan irāde-i seniyye gibi.

Zımnında—Ta'bīrinden (maḳşadıyla) ma'nası müstefāddır; çünkü (zımnın) maḳşada ma'nasındır: Zürrā'ın reji ḥaḳḳında virmiş olduğı lāyiḥa ile bu lāyiḥaya reji idāresi tarafından i'tā olunan cevābın tedḳiḳ ve müzākeresi zımnında nezāret-i celīle'i ma'liyyede in'ikāḍ itmekde bulunan ḳomisyon... gibi.

Ḥuşuşunda—Ḥaḳḳında mevḳi'nde kullanılabılır: Mekteb-i Bahriye'i Şāḥāneye ḳayd ve ḳabūlüm ḥuşuşunda vāḳi' olan sa'iy ve ḡayretleri gibi. Ḥaḳḳında yerine ḥaḳḳına, zımnında yerine zımnına dinilmezse de ḥuşuşunda yerine ḥuşuşuna dinilebilir: Mekteb-i Bahriye'i Şāḥāneye ḳayd ve ḳabūlüm ḥuşuşuna müsā'ide i'āliyeleri sezāvār buyurulmak... gibi.

188

Emrinde—Ta'bīri ḥuşuş gibi iş ma'nasına olduğından (ḥuşuşunda) mevḳi'nde sevḳ olunur: Memāliki maḥrūsa'i şāḥāneniñ her dürlü meşā'ibden muḥāfazası ve sā'iliniñ istikmāli emrinde ittiḥāzā olunan tedābīr gibi.

Binā'en, Mebnī—Ta'bīrleri de maḳām-ı ta'lilde şīḡa'i şıla ile maşdar-ı taḥfifileriñ mef'ülün ileyh şüretlerini mütē'ākib sevḳ olunurlar:...

(Binā) kelimesi maşdar bima'nī mef'ül olduğından (mebnī) ile farksızdır; mebnī yerinde mübtenī ḳullanmak vukufsuzlıḳdur; zīrā mübtenī ibtidādan ism-i fā'ildir.

Bāb—Filaşl (kapu) ma‘nāsına ise de (huşûş) maḳāmında kullanılır: Bu bābda ḥaḳḳı ‘ālınız var gibi ki bu huşûşda ḥaḳḳı ‘ālınız var dımeḳdir.

Bābında—Kezlik (içün) ma‘nāsına maḳām-ı ta‘lilde kullanılmayub muḥarrerāt-ı resmıyenıñ ḥātmelerıne maḥşûşdur: Müsā‘ide’i ‘alıyeleri erzān buyurulmaḳ bābında emir ve fermān... gibi. Bu maḳāmda ba‘zen (huşûşunda) da kullanılabilir: Baḥrıye ḥazāne’i celılesinden tesvıyesi huşûşunda emir ve fermān... gibi; faḳaṭ bunlardan (bābında) ta‘bırı diğlerinden daha ta‘zımlı ‘addolunur.

Olbābda—Ta‘bırı uzun bir ifāde içün ‘ādetā (sālifüzzıkr), (mārü’l ‘arz) gibi temyız maḳāmında sevḳ olunur: (falān maḥalde kā’in cāmı‘ şerıfıñ icrāy-ı ta‘mırı lüzümü ḥaḳḳında ğazetelerin yazdıḳları fıḳralar ufāk hümāyün nezāret celılesınıñ naḳar-ı dıḳḳatine

189

müşādıf olur olmaz—Falān maḥalde kā’in cāmı‘ şerıfıñ icrāy-ı ta‘mırı lüzümü ḥaḳḳında—cānıb ahālı tarafından tanzım kılınan maḳbaṭanıñ...) dınecek yerde “ Falān maḥalde kā’in cāmı‘ şerıfıñ icrāy-ı ta‘mırı lüzümü ḥaḳḳında ğazetelerin yazdıḳları fıḳralar evḳāf-ı hümāyün nezāreti celılesınıñ naḳar-ı dıḳḳat-i müşādıf olur olmaz olbābda cānıb ahālı tarafından tanzım kılınan maḳbaṭanıñ...” dınılır . Tarz-ı ḳadım üzere (bābında) ile (olbābda) nıñ cem‘i tecvız idılmemeli: (Hımem-i ‘alıyeleri maşrûf buyurulmaḳ bābında olbābda emir ve fermān..) dınlımemeli.

Ḥuzūr, Pışğāh, ‘Atebe—Ta‘bırlerından ḥuzūr ile pışğāh (ön) ma‘nāsına olub ḥuzūr-ı ‘ālılerine, pışğāh-ı sāmılerine dıye kullanılır. (‘Atebe) ḳapu eşığı ma‘nāsına olub zāt ifadesi ḥazreti şehensāhıye maḥşûş olmaḳ üzere (ḥuzūr) mü’eddāsında müsta‘meldır: ‘Atbe’i felek mertebe’i ḥazreti şehıryārıye gibi, faḳaṭ ḥuzūr ile pışğāh lafızları beyninde istı‘mālce fark vardır: (Pışğāh) ta‘bırı eşḥāşıñ ğayrıde de müsta‘meldır: Tophāne pışğāhında, limān pışğāhında, gibi. Bu cıhetle ḥuzūr, pışğāhdan büyük ‘addolunur.

Taḥt, Zır, Ma‘yet, Refāḳāt—Kelımelerından (taḥt) lafzı (zır) den büyük ‘addolunur: Taḥt-ı nezāret-i celılelerinde; Zır-i idāre’i beḥıyelerinde dınılır; zır-i nezāret-i celılelerinde, zır-i rıyāset-i ‘alıyelerinde

dinilmez. Ma‘iyyet, refākat ta‘bīrleri de bu mü‘eddada sevķ olunur: Ma‘iyyet-i ‘ālilerinde refākat sāmīlerinde dinildiği gibi ma‘iyyet-i ‘ācizānemde refākat-i çākerīde de dinilir; faķat; fāķat lafāzınıñ (ma‘iyyet) den nāzik ‘addolunacağı tabī‘idir.

Muķīm, Sākin—Kelimleri mütteħidi’l ma‘nī iken isti‘mālce beynlerinde fark vardır: (İngiltere’niñ devlet-i ‘aliyenizden de muķīm sefiri) dinilüb İngiltere’niñ devlet-i ‘aliyenizden de sākin sefiri dinilmez. Bil‘akis (maħallemiz sākinlerinden) dinilüb mūķīmlerinden dinilmez.

Derkār—Ta‘biri fil‘asl (işde) demek olub bu ma‘nāda nādiren müsta‘meldir; zamānımızda (belli) ma‘nāsına isti‘māl olunursa da yine belli ma‘nāsına olan (āşikār) ile beynlerinde fark vardır: (derkār olan ehliyet) diniler de (āşikār olan ehliyet) dinilemez.

Hīn, Hīlāl—Ezmaneye maħşūş iseler de mevķi‘ isti‘mālleri başķadır. (Hīn) lafzında olan zamān ānıdır; bu cihetle hīn-i mülākāt denilüb mūrūr-i hīn dinilemez; mūrūr-i zamān dīnilir. (Hīlāl) kelimesi iç ma‘nāsına olub zamāna delālet iden kelimāt ile sevķ olunur: Hīlāl-i ramazān da dinilir; (āra) ma‘nāsına da gelir: Hīlāl-i sūtūr gibi.

Sancaķ, Bandıra—İkisi de bayraķ demek ise de (sancaķ) bizim ‘Oşmānlı bayrağına dinilir: ‘‘Oşmānlı sancağı gibi. (Bandıra) İtalyancadan me’ħūz olub bilħamele düveli ecnebiye tarafından çekilen

bayraķdır: Fransız bandırası, İngiliz bandırası gibi.

Hāmil—Götüren, taşıyan ma‘nāsındır: hāmil-i varaķa gibi; ma‘neviyātda da müsta‘mel olub (li) ma‘nāsına edāt-ı tesbit gibi isti‘māl olunur: İngiliz bandırasını hāmil bir vapur gibi ki İngiliz bandıralı bir vapur dımeķdir.

Mensüb—‘Alāmet-i izāfet olan şağır kāf (ك) maħhalinde müsta‘meldir: (Loyd kumpanyasının ğalanyā nām vapur) dinilir.

Süfün, Sefā’in—İkisi de (sefine) niñ cem‘dir; faķat sefā’in ziyāde-i müsta‘meldir; (sefā’in) şüretinde yazılmamalı— süfün-u hümāyun, sefā’in-i şāhāne gibi. Bil‘umüm sefā’in haķķında pādişāha nisbet olunacaķ kelime’i nisbiye yalnız hümāyündür. Zırhlı ‘Oşmāniye fırķateyni hümāyūnı. Menşūra ķorvet hümāyūnı, Hāsan Paşa vapur-ı hümāyūnı dinilir.

Süvâr Olmak, Râkib Olmak—Ta‘bîrleri bi’l ‘umûm merâkib-i bahriye hakkında (taht-ı kumanda da olmak) makâmında sevğ olunur: Hasan Kapudaniñ süvâr olduğu sefine, Miğâl Kapudaniñ râkib olduğu Yunan bandıralı sefine; süvârîsi bulundukları Hamîdiye Fırkateyni Hümâyunı gibi.

Bu Kere, Bu Def‘a—Ta‘bîrleri (bu yakınlarda) (bu sefer) makâmında sevğ olunur: Çâkerleri bu kere veyâhûd bu def‘a falân maḥaleniñ ḥarîtasını aḥz ve tersîme me‘mûr olduğım cihetle gibi.

192

Âzâde, Vâreste, Müstağnî—Ta‘bîrleri (muḥtâc değil) ma‘nâsına edât-ı nefîy makâmında sevğ olunur: Kayd-ı ta‘rîfden vârestedir: Âzâde’i iştibâhdır. Mertebe’i tahkîkden müstağnîdir gibi.

Manṭûḳ—Müceb ve muḳteẓâ kelimeleriniñ mevki‘nde sevğ olunur; faḳaṭ anlardan büyük ‘addolunur: Şerefşâdır olan irâde’i seniyye’i hazreti pâdişâhî manṭûḳ münîfince, şerefvârid olan fermânına me’ sâmi’ cenâb-ı nezâretpenâhîleri mücib-i ‘âlisince gibi.

Şehr—Filaşl yeni aydan yeni aya kadar olan müddettir; bu cihetle şühûr-i ‘Arabîyye hakkında müsta‘meldir: şehr-i şevvâl gibi; faḳaṭ müddet cihetiyle rûmî ayları da şühûr-i ‘Arâbiye gibi olduğundan bunlar hakkında da isti‘mâli mücâzdır: (Mâh-ı ḥâl-i rûmî) dinildiği gibi (şehr-i ḥâl-i rûmî) de dinilebilirse de (şehr-i ḥâl-i ‘Arabî) dinilmek müreccihdir.

Ḥâl—Ḥulûl itmek maşdarından ism-i fâ‘ildir: Sâl-i ḥâl gibi ki ḥulûl iden sene dimekdir. Lisânımızda (ḥâl) iñ mü‘enneşi mu‘teber olmadığından sâl yerine sene isti‘mâliyle (sene’i ḥâle) dinilmez ; (sene’i ḥâliye) dinilir—Terkîb-i mezkûrda olan ḥâl (ḥulûl) den olmadığı ta‘rîfe muḥtâc değildir.

Tevârûd—Gelmek ma‘nâsına ise de kelime’i mezkûraniñ binâsında olan delâlet muḳteẓasıyla evraḳ-ı müte‘addide hakkında kullanılmalıdır: (Mektûblar tevârûd itdi) dinilir; faḳaṭ bir mektûbuñuz tavârûd itdi yâḥûd şeref tevârûd iden bir kıt‘a taḥrîrât-ı ‘aliyeleri dinilemez.

193

Müteḳarib Yâḥûd Müteḳarribü’l Ḥulûl Olan—Ta‘bîri (önümüzdeki) makâmında irâd idilir: Müteḳaribü’l ḥulûl olan ‘îd-i sa‘îd-i fiṭr dinildiği gibi. (Müteḳarribü’l ḥulûl)

yerine (mütekaribü'l hülûl) yazılmasındaki işâbet (tevârüd) kelimesinde sebak iden eş'âr muktezâsındandır.

Lisân-ı taḥrîrde yaza (rûz-ı hîzır) kışa (rûz-ı kâsım) ta'bir olunur: Üç yüz tokuz senesi rûz-i hîzırına yâḥûd rûz-ı kâsımına maḥsûben...dinilir. 'Adâd ve şafiyeden olan (evvel) kelimesi ḥâl mevki'nde şâniyen ve şâlisen gibi. Tenvîn ile yazılmayub (evvelâ) tarzında yazılır; faḳaṭ emşâliyle birlikde bulunduḡı ḥâlde ḥüsn-i teḳâbül ḥuşûliḅün tenvîn ile sevḳ olunur: Evvelen öğrenmeli şâniyen öğretmeli gibi.

Meş'ur, Mübîn—Kelimeleri 'ilm ve haber, puşula, sened, jurnâl gibi. 'Âdî evrâḳın ne siyâḳda yazıldığını beyân için evrâḳ-ı mezkûranıñ niḥâyetlerini bağlayan kelimelerdir: Mümâileyḥiñ elyevm bir ḥayât bulunduḡı mübîn işbu 'ilm ve haber 'itâ kılındı ve mübelliḡ mezbûrî kâmilten teslîm ideceḡimi meş'ur işbu bir kıṭ'a sened 'itâ kılındı. Ümerâ ve zâbiṭânıñ esâmiyesini mübîn puşula veyâḥûd jurnâl...gibi. Maḳâlât-ı resmiyeyi ḥâvî olan mektublarıñ ḥâtmelerinde (reftârında), (siyâḳında), (ma'razında), (bâbında) ta'birleri kullanılır; faḳaṭ küçükden büyüḡe yazılacak mektûblarda (ma'razında) ve (bâbında) kullanılır: Mücerred istifsâr-ı tab' vâlâları siyâḳında yâḥûd reftârında taḳdîm ve varâḳpâre-i 'âciziye ibtidâr

194

kılındı, tevcihât seniyye'i mün'imânelerinin ḥaḳ müstemindânemde beḳâsını temennî ma'razında teḫzîz ḥâme'i 'ubûdiyete mübâdiret kılındı ve himem seniyeleri mşsrûf buyurulmaḳ bâbında gibi. (Reftârında) kullanılmaḡa başlanmışdır. İ'lâmda (isim) lafzınıñ cem'i olan (esmâ'i) kullanılmayub cem'ül cem'i olan (esâmî) kullanılır: Şâkirdânıñ esâmiyesini mübîn cedvel... gibi.

Ol vechele—Binâberîn gibi tefrî' maḳâmında kullanılır: Silk-i celîli 'askerîde istiḥdâma elvermeyerek tebdîl-i havâyâ muḥtâc olan 'asâkiri şâḥâneniñ bir an evvel memleketleri cânibine i'zâm kılınmaları ḥaḳḳında eṭıbbâ cânibinden virilen rapor manzûr-ı 'âlîleri buyurulmaḳ üzere leffen taḳdîm kılınmış olmaḡla bunlarıñ ol vechile memleketlerine i'zâmları...

İltimâs—İstid'â ile ricâ arası tavşiyeye gibi bir şeydir: Amerika kıṭ'asının kâşîfi (Kristof Kolumb) uñ dört yüzüncü sene'i velâdeti olmaḳ ḥasebiyle Madrid'de küşâd idilecek olan sergiye taraf Devlet-i 'Aliye'den daḡı bir me'mûr-ı maḥşûş i'zâmı İspanya ḥükûmeti tarafından iltimâs idilmişdir gibi.

İştılâhât-ı Edebiyye

Hakîkat—Bir lügati vaz‘ olundığı ma‘nâda isti‘mâl itmekdir: (Mekteb) lafzından bir dâr-üt taḥṣîl murâd itmek gibi.

Mecâz—Bir lafzı ma‘nây-ı mâ-vaz‘ lehiniñ ğayrîde isti‘mâl itmekdir: Şecî‘ bir zâta şecâ‘ at ‘alâkasıyla arslân demek gibi.

195

Mecâz-ı Mürsel—Elfâzı ma‘ânî’i mevzû‘asından ma‘ânî’i sâ’ireye naḥil için vücûdına luzûm görülen münâsebet müşâbeḥet tarîkiyle olmaz:

Mecâz-ı Mürsel—Zıkr-i küllî irâde-i cüz’i, zıkr-i cüz’i irâde’i külli, zıkr-i hâl irâde’i maḥal, zıkr-i maḥal irâde’i hâ, zıkr-i muṭlaḥ irâde’i muḥayyed, ‘alâḳa’i maşdariyet, ‘alâḳa’i isnâd, zıkr-i sebep irâde’i müsebbeb, zıkr-i müsebbeb irâde’i müsebbeb, ‘alâḳa’i ḥazfiyet, ‘alâḳa’i âliyet, ‘alâḳa’i istikbâl nevi‘lerine münḳasımdır:

İsti‘âre—Ma‘nâyı ḥakîkîniñ murâd olunmasını mâni‘ bir qarîne ile müşebbehün bihiñ müşebbeḥde isti‘mâl olunmasıdır: Bir güzel sesliye belbel dinilüb ses murâd olunmak gibi.

Teşbîh—Bir şey’i bir ma‘nâda müşâreket itmek üzere diğerk bir şey’e teşbîh itmekdir: Şu adam ḥâtemdir dinilirse o adamıñ ḥakîkâten ḥâtem ṭayy olması mültezim değıldir.

Kinâye—Ma‘nâyı ḥakîkinin levâzımından birini murâd idüb faḳaṭ ma‘nây-ı ḥakîkinin irâdesi de câ’iz olmağı dinilir: Köpeğı ḳorḳaḳ demek olan (cebânü’l keleb) ta‘biri bir misâfirperverden kinâyrdır. O adamıñ misâfirperver oldığını murâd itmekle berâber ḥakîkâten köpeğiniñ ḳorḳaḳ oldığını da farz itsek be’is yokdur.

Tenâfûr—Filaşl birbirinden nefret itmek ma‘nâsına olub ma‘nâyı ıştılâhiyesi kelimâtiñ veyâ ḥurûfuñ—‘adem-i imtizâc sebebiyle—eşnây-ı

196

telaffuzda lisâna taḳlit virmesidir: Elli lira, ḳırḳ ğuruş, istatistik gibi. Eşyâya bunlar gibi maḥal feşâḥat olmayan tenâfûr vardır.

Ḥaşv—Sözde zâ’id olan şeyler iltizâm itmekdir: Cenâb-ı Mevlâ ḥazretleri gibi ki bir ta‘birde cenâb ile ḥazret kelimeleriniñ cem‘i ḥaşv ḳabilindendir.

İcāz—Ma‘nāy-ı maḳṣūdī mu‘āmelāt ve muḥāverāt-ı nāsda kullanılan ‘ādī ‘ibārelerden eḳall olan bir ‘ibāre ile ifāde itmekdir: Kışāşda ḥayāt vardır gibi. İcāz, maḳbūl ve nāmaḳbūl kısımlarına münḳasımdır.

İtnāb—Ma‘nāy-ı maḳṣūdī mu‘āmelāt ve muḥāverāt nāsda kullanılan ‘ādī ‘ibārelerden zā‘id faḳaṭ müfid elfāz ile ifāde itmekdir:... (İfāde) beyān itmek demek iken ḳuyruḡuna bir de beyān taḳmaḳ münāsebetsiz olduḡı cihetle (ifāde ve beyān) terkibi taṭvīl demek olur ki erbāb-ı belāḡat ‘inde maḳbūl deḡildir. (Yalan) yerine (kezb ve dürūḡ) demek de bu ḳabīlendendir.

Tetābu‘ İzāfāt—İzāfetleriñ yekdiḡerini tevālīdir: Mühr-ü münīr cihān efrūz āfāḳı semā’ zāt-ül bürūc gibi. Bu tevālīniñ üçe ḳadarı maḳbūldür; faḳaṭ birinci alāy-ıñ ikinci ṭābūr-ıñ birinci bölüḡünüñ birinci onbaşı-ıñ dördüncü neferi gibi tetābu‘lar bilzarūre maḳbūl ‘addolunur.

Terḥīm—Kelimāt-ıñ ḥurūf-ı āḡīresini terk itmekdir. Terḥīm-i i‘lāmda cārīdir:

(Süleymān) kelimesiniñ muraḥḡamı Silo	} olduḡı gibi.
(Mehmed) kelimesiniñ muraḥḡamı Memo	
(Fātma) kelimesiniñ muraḥḡamı Fato	

197

İḥām—Fılaşl vāhimeye düşürmek ma‘nāsına olub ıṣṭilāhda iki ma‘nāy-ı müteẓammın olan bir kelimeyi irād ile ma‘nāy-ı ba‘īdini murād itmekdir; buña (tevriye) de dinilir: Ḳılıcıñ şām ise sat da ṭabān al gibi ki (ṭabān) bir cins teymūr demek iken ma‘nāy-ı ba‘īdi olan ayak ṭabānı murād olunmuştur.

Ṭibāḳ—Beynlerinde tezād veyā teḳābūl bulunan şeyleri cem‘ itmekdir: Bizim cūhhālda ḥisān ile bāḳıl birdir. Muṣāḡabāt-ı pīr ve civān-ı āsmān ve risman ḳabīlendendir gibi. Buña muṭābaḳat ve tezād daḡı dinilir.

Murā‘āt-ı Naẓīr—Mütenāsib ve mütelāzım şeyleri cem‘ itmekdir: Buña “tenāsüb” de dinilir:....

Cinās—İki lafz-ıñ birbirine beñzemesinden ‘ibāretdir buña “tecnīs” de dinilir:

..... }
Yerlerde sürünmesin öperler } beyninde olan (öperler) gibi. Bu da tam, nakıs kısımlarına münḳasımdır.

Teṣābūh-ü Eṭrāf—Kelāmı ibtidāsına münāsib olan şey ile bitirmekdir.

Sec' —Fevāşıl ve fıķarāt evāķiriniñ ķāfiye tarzında tevāfukıdır.

Sec' —Mütevāzı, muṭref, mütevāzin kısımlarına münķasımdır.

Sec' Mütevāzı—Fıķralarıñ āķirinde bulunan kelimeler vezinde, 'aded-i ĥurūfda, ĥarf-i rüveyde [*] muṭābık bulunmaķdır: āsitān refi' ül derecāt devletlerine intisābım ve luṭf-u 'ināyet dāverilerine ihtiyācım ķadīm olub gibi.

198

Seci' i Muṭarraf—Fıķralarıñ āķirinde bulunan kelimeleriñ yalnız ĥarf-i revide muvāfaķiyetdir: Falānca günü dersa' ādetten feklenger ĥareket ve dört gün soñra Sūda limanına lengerāndāz muvāşalat olundı gibi.

Sec' i Mütavāzin—Fıķraniñ evāķirinde bulunan kelimāt vezinde ve 'aded-i ĥurūfda muvāfık ve ĥarf-i ravide muġāyir bulunmaķdır: Emr-ü fermān sāmileri vechile bir mecmū' ā tertib ve pişgāh-ı 'ālilerine taķdīm ķılındı.

Muvāzene—Faķriyetinde olan elfāzıñ yalnız vezince muṭābaķatidir: Biz zāhirde ġayr ve bāṭında 'ayn olmuşuzdur gibi.

Mumāsele— Fıķrāniñ evāķirinde bulunan kelimelerden mā' adā diġer cüz' ileriñ kāffesi yāķūd ekşeri veznen musāvī olur: Sulṭān-ı enbinā bir hān-ı aşfiyā gibi.

Lüzüm-ı mālā yelzem—Ķafiye ve sec' içün yalnız bir ĥarfiñ müşābaķatı kāfi iken birden ziyāde ĥarfleriñ iltizām muṭābaķatına dinilir: Kirām, benām gibi.

Terşī' —İki fıķradan her biriniñ müştemil olduġı elfāzıñ vezin ve ķafiyace yekdiġerine tevāfukıdır:

Münḥaşırdır sözlerim evşāfiña } gibi.
..... }

Ruķṭā' —'İbāreniñ bir ĥarfi noktalı, diġer ĥarfi noktasız olmaķdan 'ibāretidir; faķaṭ ehemmiyeti ḥa'iz bir şan'atı edebiye deġildir.

Leff-ü Neşr—Müte' addid elfāzı cem' itdikden soñra her birine

199

'ā'id olan ĥükümleri birer birer sevk itmektir: (Ebūbekir ve 'Ömer Ḥazerātı Şıddık ve 'Adl ile şöġret bulmuşlar.) dinilse “leff-ü neşr müretteb” olub (Ebūbekir ve 'Ömer Ḥazerātı 'Adl ve Şıddık ile şöġret bulmuşlar) dinilse “leff-ü neşr müşevveş” olur.

Tensik Şifâ—Evşâf müte‘addideyi birbirini müte‘âkib sevķ itmekdir: Vekîl, Resûl, Rabbü’l ‘âlemîn, ħalîfe-i rûy-i î zemîn, imâmü’l müslimîn, emirü’l mü‘minîn, zıllullah fi’l âlim, sebep-i münferid âsâyiş-i imam, şehriyar-i ‘umîmü’l laţif velkerim, veliyy-i ni‘met bîmüntemiz, velîni‘met cihâniyân efendimiz ħazretleri gibi. Tensik ernekâ’î ve inĥitâî kısımlarına münkasımdır:

Ĥüs-n-ü Ta‘lîl—Bir ‘itibâr-ı laţife müstenid olarak bir ĥuşûş içün ġayr-ı ĥakîkî ‘alet-i münâsibe dermiyân itmekdir: Güller kızarır şerm ile ol ġonca ġülünce gibi.

Tevciye—İki muĥtelif veche muĥtemel olarak îrâd idilen sözdür; buña “muĥtemel-üz zıdeyn “de dinilir: Yekçeşm bir adama ġarşı—(Keşke bu adamıñ ġözleri yekdiğerine müsâvî olsa) dinilmesinde ġözleriñ ya ikisiniñ de bînâ veyâ ‘ümîi olmasını temennî iĥtimâlleri olduğı gibi.

Rücû—Bir nükteye mebnî bir kelâmı söyledikten soñra ondan rücû itmekdir:

Erbâb-ı teşâ‘ür çoğâlub şâ‘ir azaldı
Yok öyle değıl şa‘iriñ ancak âdı ġaldı } gibi.

200

‘Aks—Kelâmıñ bir cüz‘ünü diğer cüz’i üzerine taġdîm ile bir ‘aks olarak îrâd itmekdir: Bâri te‘âlî ĥazretleri ölüden diri ve diriden ölü iĥrâc ider.

İĥtibâs—‘İbâreniñ âyât-ı Ĥur’aniye ve eĥâdişi nebeviye ile tevşîĥine dinilir: O emri ilâĥiyye imtişâl ve nüvâhiden ictinâb ve naşş-ı ġâtî‘ül müfâd “Aţî‘ullahu atî‘urresûlu ulîl emri minküm” icâbına serdâde’i inkıyâd gibi.

Ta‘kîd—Bir ‘ibâreyi –taġdîm ve te’ĥîr sebebiyle—Ma’îl anlaşılmaz bir şüretde iġlâķ itmekdir:.....

Tecâhül-i ‘Ârif—Bir nükteye mebnî bir ma‘lûmî ġayr-ı ma‘lûm sebkinde sevķ itmekdir:

Ey ‘âşıkı olduğım niĥâlan!
Evrâķıñızı kim itdi talan ! } gibi.

Tazmîn—Başkasıñ münteĥib bir sözünü kendi sözi arasında îrâd itmekdir: (İşte meydân hüner ġütmeyelim şîrâza) meşru‘ meşĥûrîni şâ‘ir-i fehîm tazmîn ile:

Ĥaleb anda ise bunda bulunur endâze
İşte meydân hüner ġütmeyelim şîrâza } dimekdir.

Telmih—Söz arasında bir kıssaya yâhûd bir mesele işâret itmekdir:

Bu ğamlar kim benim vardır ba‘îrin başına koysan

Çıkar kâfir cehennemden güler ehl-i ‘azâb oynar

} beytinde “Hatta yelice
cemelü fî semmil hıyâd” âyeti kerîmesine telmih vardır. Ve (muḡahhar sermâ evha)

201

sözünde (feevḡai ile ‘abdihi...) ayet-i kerîmesine telmih vardır.

Telmî‘ — Şi‘ri iki veyâ üç lisânı mezc iderek söylemekdir:

Âlûde’i kesildir

Eksa minel başaldır

}

ve sîb ḡurdem yedim elmayı ükletül tufâḡ gibi.

Telmih—Söz arasında hoş âyende bir maḡmûn veyâ dilnişin bir ta‘bîr irâd itmekdir: ḡilye’i ḡâḡânî (vâḡid-i kâlif) ḡabîlinden olarak Muḡammed Beḡin ‘uluvv-ü ḡabı‘na şehâdet itmekdedir gibi.

Terşih—‘İbârede müşebbeḡe mülâyim bir şeyi irâd itmekdir:

Müşâkele—Bir şey’i şöḡbetinde bulunduḡı bir şey’in ismiyle zikritmekdir: Ğars-ı eşcâr itmekde olan bir çiftlik sâḡibine (ḡânemi ḡayy gibi Ğars it) diyib de (iḡsân it) ma‘nâsını ‘itibâr itmek gibi.

Mübâlaḡa—Bir vaşfiñ şedit veyâ za‘afda muḡâl derecesine iblâḡ olunmasıdır: (Yanında cüz’i lâyetecazza cihân kadr) mübâlaḡası meşḡûrdur. Buña (ḡulüvv) de dirler. Bu mübâlaḡanıñ ‘aḡlen mümkün olanları vardır ki bunlar maḡbûldür.

Elḡâz—Lüḡaz söylemekdir; lüḡaz da bilmece ma‘nâsıdır:

Yek mu‘ammâ ez tû pürsem ey ḡekîm-i pür ḡüner

Kâin derin vîrâne didem pek ‘acâyib cânever

Mâr-i çeşm ve mürdum kerges per-u kejdem şekem Kıḡası çekirgeye

Nâḡe zânû bîl kerden arre pâ ve asb şır

202

Bende yoḡ şabr-u sükûn sende vefâdan zerre

İki yoḡdan ne çıkar fikridelim bir kerre

}

beyti de (Nâbî) nâmına

mu‘ammâdır.

Berā'at-ı İstihlāl—Bir maḳāleniñ ibtidāsında maḳāle'î mezbūreniñ neden bâhiş olacağına dāll olmaḳ üzere bir taḳım elfāz irād itmekdir: Feyyāz-ı zūlcelāl, pâdişāh-i 'amīm-ül nevāl ve şehenşāh ḥamīd-ül ḥiṣāl efendimiz ḥazretleriniñ vücūd-i 'ālî müsevvid ḥazret-i şehriyārilerini kemāl-i 'izz ve iḳbāl ile erīke-i pīrāy şevket ve iclāl buyursun āmin. 'Asākiri şāhāne ḳulları ḥaḳḳında ta'ṭifen mebzūl buyrulagelen tevcihāt cihāndere cāt şehenşāhilerine bir lâḥika'î fā'ika olmaḳ üzere bugün Kağıdhāne mesīresinde lūtfen keşide buyrulan ziyāfet-i seniyye'î ḥüsrevānelerine med'uv olmaḳ gibi 'āṭıfet āl-ül-āl pâdişāhilerine maḫzar olduḫ gibi.

Tarīḫ—Bir 'ibāreyi gerek nazmen ve gerek neşren bir zamān-ı mu'ayyeni göstermek üzere ebced ḥesābınca tertīb itmekdir.

Ebced ḥurūfi ve ḥesābī bir bervecḥ-i ātīdir.

Elif	be	cim	dal	he	vav	ze	ha	tı	ye	kef
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20
Lam	mim	nun	sin	ayn	fe	sad	kaf	Ra	şin	
30	40	50	60	70	80	90	100	200	300	
te	se	hı	zel	dad	zı	gayn				
400	500	600	700	800	900	1000				

203

P, ç, j gibi Fārisī, ḥarfler 'Arabīleri ḥükmünde tutilır.

Ta'liye'î Nāme

Bir mektūbuñ 'unvānını taḫrīr itmekdir; buña (sernāme, serlevḫa) ta'bir olunur. 'Arzuḫāl ve istid'ādan başḳa maḳāmāt-ı 'āliyye karşı yazılacak ma'rūzātıñ bālāsına zevāt-ı 'itibāriyle maḳām-ı taḫrīr olunmaḳ uşul-i müstaḫsenedir. Maḳām-ı celīl cenāb-ı vekāletpenāḫiye, pīşgāh sāmī'î ḥazret nezāretpenāḫiye, Erkān-ı Ḥarbiye'î Baḫriye riyāset celīlesine gibi. Yine bu ḳabīlden olarak maḳāmāt-ı 'āliyede bulunan evliyāy-ı umūr ḥazeratına ḥürmeten nām-ı 'ālileri zikrolunmayarak -zıkr-i maḫal irāde'î ḫāl ḳabīlinden olmaḳ üzere—zātlarına isnād olacak şeyi maḫal-i me'mūriyetlerine isnād olunmaḳ adāb-ı müstaḫsenedendir: (Baḫriye nāzırı paşa ḥazretleri emir itmiş) yerinde (Baḫriye nezāret celīlesinden emr-u izbār buyrulmuş) dinilir.

Elkâb-ı Resmiyye

Eshâb-ı rütbeye maḥşûş ‘unvânlardır. Zât-ı aḳdes ḥazret-i ḥilâfetpenâḥîye maḥşûş olan elkâb-ı resmiyye, du‘ây-ı mefrûz-ül edây-ı ḥazret-i şehenşâhîdir; buâa bir de (âmîn) isim fi‘li ilḥâḳ idilir: Cenâb-ı ḥallâḳ-ı kâ’inât, vekîl-i resûl rabbü’l ‘âlemîn, ḥalîfe’i rûy-i zemîn, zıll-ullahi fî-l ‘âlem, şehriyâr-i ‘amîm-ül lûṭuf velikram, velî’i ni‘met bîminnetimiz.

204

pâdişâhımız efendimiz ḥazretlerini ile’l-ebed zîver-i dehende’i diḥîm şevket-i vesîm buyursun âmîn.

İklîle’l muḥaşşenât olan mehd-i ‘ulyây-ı salṭanat-ı seniyyeye: devletlü ‘işmetlü efendim ḥazretleri.

Tâc-ı bâhire’l ibtiḥâc-ı muḥaddirât olan ḳadın efendi ḥazretlerine: devletlü ‘iffetlü efendim ḥazretleri.

Şehzâdegân civânbaḥtân efendilerimiz ḥazerâtına: devletlü necâbetlü efendim ḥazretleri.

Papalar ḥazerâtıyla düvel-i ecnebiye împaraṭor ve împaraṭoriçe ve ḳral ve ḳraliçelerine: ḥaşmetlü..... ḥazretleri.

Îrân şâhı ḥazretlerine: şahâmetlü... ḥazretleri.

Maḳâm-ı ḥidivîye: devletlü feḥâmetlü efendim ḥazretleri

Prenslere: feḥâmetlü prens.... ḥazretleri.

Maḳâm-ı mu‘allây-ı vekâlet-i kübrâya: ma‘rûz-ı çâker kemîneleridir ki.

‘İbâre arasında: feḥâmetlü devletlü...paşa ḥazretleri.

Rûtbe’i şadâreti iḥrâz itmiş vûzerây-ı ‘azâma: übhettlü devletlü efendim ḥazretleri

Meşîḥat-ı İslâmiyye: ma‘ruz bende’i dirîneleridir ki.

‘İbâre arasında: devletlü semâhetlü...efendi ḥazretleri.

Şeyḥü’l İslâm ma‘zûllerine: devletlü fazîletlü efendim ḥazretleri.

Paṭriḳlere ve ḥaḥambaşılara: rûtbetlü efendi ḥazretleri.

Süferây-ı ecnebiyeye elķāb-ı resmiyye yazılmaz; faķaķ ‘ibāreler isnada aşāetlū yazılır.

Maķām-ı vālāy-ı ser‘ askeriye: devletlū ‘uķūfetlū efendim ķazretleri.

205

Şeref-i sıķriyeti seniyyeye nā’ıl olmuş zevāt-ı kirāma: devletlū ‘uķūfetlū efendim ķazretleri.

Şürafāya: devletlū siyādetlū efendim ķazretleri.

Dār’ül sa‘ ādt’ül şerīfe aķalarına: devletlū ‘‘ināyetlū efendim ķazretleri.

‘Umūm-ı müşīrān-ı vūzerāya: devletlū efendim ķazretleri.

Rütbe’i bālā ricāline: ‘uķūfetlū efendim ķazretleri.

Ferīķān ve rütbe’i ūla sınıfı evellerline: sa‘ ādetlū efendim ķazretleri.

Şudūra: semāķetlū efendim ķazretleri.

Mīrlivā ve mīr-i mīrān ve rütbe’i ūlā sınıf-ı şāniyesi eşķābına: sa‘ ādetlū efendim. Mīrālāy ve şāniye mütemāyizī rütbeleri eşķābına: ‘izzetlū efendim.

İstanbul pāyelilerine: fażiletlū efendim ķazretleri.

Ħaremeyn-i muķteremīn pāyelilerine: fażiletlū efendim.

Ķa’imaķām ve rütbe’i şāniye sınıf-ı şānīsine: ‘izzetlū beķ.

Biñbaşılara ve rütbe’i şālīşeye: rafi‘atlū beķ, efendi, aķa.

Rütbe’i rābi‘aya ve ķūl aķalarıyla yüzbaşılara: fütūvetlū beķ, efendi, aķa.

Bunlarıñ mādūnundakilere: ķamiyetlū beķ, efendi, aķa.

Müderrişine: mükerrümetlū efendim.

Ķāđılara: meveddetlū efendim.

Müşābeķe: reşādetlū efendim.

E’imme-i ‘askeriyeye: meķānetlū efendim.

Metropolidlerle pişķoposlara: ķürmetlū efendi.

Ķonsoloslara: kiyyāsetlū efendi.

Murahhasalara: Hürmetlü efendi.

Elkâb, rütbeden sonra yazılır: Bînbâşî ref'atlu Rif'at Efendi gibi. Vefât itmişler için elkâb yazılmaz.

(Hazretleri) Kelime 'i ta' zîmî ferîk ve emsâliniñ mâfevkine tahşîş kılınmıştır:

Ferîk Sa'âdetlü Fâ'îk Paşa Hazretleri, Livâ Sa'âdetlü Tayyâr Paşa gibi.

Mağâm-ı Nezâret-i Celîle 'i Bahriyeden Yazılan Muḥarrerâtın Elkâbı

Göerte sınıfına mahşûş Çarḥcı ve inşâiye sınıflarına

Ferîka: Sa'âdetlü efendim hazretleri	"	"
Livâya: Sa'âdetlü Efendim.	"	"
Mîrâlâya: 'İzzetlü Efendim.	"	"
Ḳâ'imâkâma: 'İzzetlü Beğ	"	"
Bînbâşıya: Ref'atlu Ḳapudân	Rif'atlu	Efendi
Ḳul Ağasıya: Fütüvvetlü Ḳapudân	Fütüvvetlü	Efendi.
Yüzbaşısıya: Fütüvvetlü Efendi.	"	"
Ḳalyon ve fırkateyn ve ḳorvet kâtiblerine: Fütüvvetlü Efendi.	"	"

Mülâzım-ı evvel ve şânî ve barîk kâtiblerine Ḥamiyetlü Efendi.

Neferât-ı 'askeriye için rütbe-i elkâb yerinde kullanılır: Ḥasan Çavuş, Ḥasan Onbaşı, Ḥasan Nefer dinilir.

Envâ' i Muḥarrerât

Ḥatt-ı Humâyûn: Ḳarîḥa 'i ilhâm sabîḥa 'i ḥazret-i şehriyâriden mağâm-ı

şadârete ḥiṭâben şereftaşîr buyurılan fermân-ı hükümet beyândır.

Fetvây-ı Şerîfe—Bilcümle mu'âmelâtta şer' şerîfe tevfiḳen fetvâḥânenen şereftaşîr buyurılan cevâb-ı şâfiyî mübîn bir varâka 'i resmiyedir.

Nâme 'i Hümâyûn—Mağâm-ı hilâfet-i kübrâdan hükümdârâne ḥiṭâben yazılan ve imzây-ı şevket ihtivây-ı ḥazret-i pâdişâhî ile tevşîḥ buyurılan nâmedir.

Menşūr—Aūr meyāmin mevūr salānat-ı seniye ezher-i cihet, hūsn-ü h̄idmet ve āsār-ı rızā cūyī ve h̄amiyet ibrāz ile ‘avātıf-ı ‘aleyh h̄azret-i şehriyārīden ‘uhde’i istihāllerine rütbe’i sāmīye’i müşirī vūzerāt tevcih ve ihsān buyurulan zevāta h̄itāba ittiḥāz idilecek ḥaṭ hareketiñ ta’yinī ḥaḳḳında şereftaṣīr buyurulan fermān-ı ḥükümetbeyān h̄azret-i şehensāhīdir.

Buyruldı—Maḳām-ı mu‘allāy-ı h̄azret-i vekāletpenāhīden devā’ir-i ‘āliyye h̄itāben dīvān-ı ḥaṭ ile yazılır. Bir zāa h̄itāben yazılanlarda elḳāb yazılır: zevāt-ı müte‘addideye h̄itāben yazılanlar da yazılmaz.

Proḡram—Bir hey’etiñ ittiḥāz ideceḡi ḥaṭṭı hareketi mübīn beyānnāmedir.

Protoḡol—Düveli muḥtelife muraḥḡaşlarından mürekkeb meclis-i muḥteliṭiñ müzākerātını ḥāvi zābıtnāmedir.

Protestonāme—Bir ḥük-ü ḳabūl itmeyen tarafından ileride anı tanımamak ḥaḳḳını ḳazanmak için taḥrīren idilen i‘tirāzdır.

Tezkire—Filaṣl vesīle’i tezkir demek olub bir memleket

208

dāḡilinde şūret-i ma‘rūfede yazılan mektūbdur; tezkirelerde elḳāb-ı resmiye yazılır ve mühür yerine imzā ḳonulur.

Tercüme’i Ḥāl—Bir zātın ḡalini mübīn yazılan maḳāledir.

Ta‘rife—Ta‘rifī müstemil varaḳadır.

Ta‘limāt—Bir me‘mūra ḥaṭṭ-ı hareketini ta’yin zımnında virilen o emri ḥāvi varaḳadır.

Taḳrīz—Bir te’lifiñ medḡi ḥaḳḳında menşūr veyā manzūm taḥrīr olunan maḳāledir.

Tebrīknāme—Tebrīk için yazılan mektūbdur.

Tavṣiyenāme—Tavṣiyey-i ḥāvi yazılan mektūbdur.

Ta‘ziyetnāme—Bir muṣībet vuḳu‘nda bir muṣībetzedeyi şabır ve taḡammüle terḡīb için yazılan mektūbdur.

Sened—Borc vesā’ir ḡuşūāt için şūret-i ma‘rūfede yazılan varaḳadır.

‘İlmuhaber—Huşûşât-ı mütenevvi‘eye dâ’ir e’imma tarafından tanzîm olunur; bunlarda serlevha yazılmadığı gibi elķāb yerine (bā’is terkîm ‘ilm ve haber oldur ki) yāhūd (vech-i taḥrîr-i ḥurûf oldur ki) gibi başma kalıb sözler yazılır ve ‘ā’id olduğu muḥalâtîñ ve e’imma ve muḥtārānî taraflarından mühr-ü resmiyeler ile mühürlenir.

Jurnāl—Bir māddeyi iḥbār zımnında bir maḳām-ı ‘ālîye bilifâte’i vakit

209

yazılan varakadır; bunlarda serlevha ve elķāb yazılmaz.

Takrîr—Bir huşûşun icrâsı zımnında re’s-i umûrda bulunan zevât tarafından dahâ üst taraftaki maḳāma yazılır. Bunda serlevha ve elķāb yazılmaz ḥâtmesine bir tariḥ atılub mühürlenir.

Mazbaṭa—Resmî ve ğayr-i resmî olmak üzere iki nevi‘olub resmîsî mevķi‘müzakereye vaż’olunan meşālîḥ ḥaḳķında virilen qarâra dâ’ir tanzîm olunur. Sernâme ve elķāb yazılmaz; fakat taşradan gelenlerde elķāb yazılır. Ğayr-ı resmî mazbaṭa, bir huşûsa dâ’ir bir belde ahālîsî tarafından tanzîm olunur buñā (‘arz-ı maḥzar) da dinilir; buñā elķāb yazılır; ḥāvî olduğu mādde her kaç kişı müvâcehesinde müzākere olunub qarārgîr olduysa cümlesi tarafından taḥtîm idilmek icāb ider.

Müzekkire—İki nev‘dir. Biri bir meclise ḥavāle olunan bir varakaniñ tezekkürüyle virilen qarâr üzerine yazılub meclisiñ mühr-ü maḥşûşayla mühürlenir ve evraḳ müteferri‘siyle ‘āi’d olduğu kaleme verilir; bunda sernâme ve elķāb yazılmaz. Diĝeri me’mûrîn tarafından merci‘ne istirḥām veyā ifāde’i ḥāl zımnında yazılub imzâ konılır; bunda sernâme yazılmayub yalnız elķāb yazılır.

‘Arz-ı Ḥāl—İstirḥām yāhūd da‘va ve iştigāyı ḥāvî bir varaka’i maḥşûşadır. Bunda serlevha yazılmayub yalnız elķāb-ı resmiye yazılır. Buñā istid‘ā da dinilir. ‘Arz-ı ḥāl erkân-ı erba‘a üzerine binā kılınur; o da

210

Ta‘rif-i nefis, beyân-ı istiḥtâḳ, beyân-ı maṭlab, istirḥâmdır.

İstid‘ā—Bilā elķāb muḳteżî olan eşyāniñ talebine dâ’ir maḳāmât-ı ‘ālîyeye taḳdîm kılınan varaka olub sened maḳāmında mühürlenir.

İnhâ—Bir me‘mûrîn mâfevķindeki me‘mûra bir māddeyi teblîĝ zımnında yazdığı varakadır.

‘Arīza—Küçükden büyüğe yazılan mektübdur: ‘arīzā’i ‘ācizānem.

Şukka—Filaşl kâğıd parçası demek olup büyükden küçüğe yazılan mektüblara dinilir; rakīme-i nemīka da bu menzilededir: şukka’i şenāverī.

Telgrafnâme—Tel ve şüret-i ma‘rûfede işārāt vāsıtasıyla uzakdan muhābere etmek uşulidir. Bunlarda muharrerāt-ı sā’ire gibi. Elfāz-ı müterādife taḥrīrī bilüzüm vaşıflar ile tezyīn-i kelām idilmesi iktizā itmez; bir sernāme ile niḥāyetine bir tārīḥ ve bir de imzā atılır.

Rapor, Layiha, Beyānnāme—Bir me’mūrīñ, kendi taḥkīkāt vāḳkı‘asını mübīn olmak üzere mecī‘ne beyān-ı ma‘lūmāt zımnında yazdığı varakadır.

Noṭa—Siyāsī bir māddeye dā’ir bir devletden diğerine yazılan tebliḡnāmedir.

Ultimatom—Devletin arasında bir politika mes’elesinde muhālefet vāḳı‘ olduğu ḥālde teklīf aḥīrī etmek veyā cevāb aḥīrī vermek üzere bir devletiñ diğerine ḥiṭāben yazdığı beyānnāmedir.

İ‘timādnāme—Bir sefīrin kendi devleti tarafından olup nezdinde büyükden küçüğe ḥiṭāben (‘arīzakez) yazılamayacağı muḥtāc-ı izāḥ değildir.

211

ikāmete me’mūr olduğu devlete taḳdīm ideceği varakadır.

Berāt-ı ‘Ālīşān—Cihet tevcīḥī, vazīfe ta‘yīnī teḳā’üdlük ve imtiyāzāt ve emşāline dā’ir şerefşādır olan irāde’i seniyye’i ḥazret-i şehriyāri üzerine tanzīm olur; bālāsı tuḡrāy-ı ḡarrāy-ı ḥāḳānī ile tevşīḥ ve zīr-ī ‘Arabī’l ‘ibāre tārīḥ ile taḥtīm kılınır.

Celb—Maḥkeme tarafından müdde‘ī veyā müdde’i ‘aleyḥe yazılan da‘vet varakasıdır.

Taḥşīye—Mektubuñ zīrīne vasaṭdan sağdan sola toḡrı çapraz olarak yazılan derkenārdır; zīrīne tārīḥ ve imzā konulur.

Derkenār—Devā’irde kalemlere ḥavāle idilen ‘arż-ı ḥāller üzerine yazılan şeye dinilir.

Zeyl—Muhābereli tezkiireleriñ zīrīne yazılan cevāblardır; bunlarda elḳāb-ı resmiye yazılıb imzā da konulur.

Konṭorato—Bir ḥuşūşa da’ir birṭaḳım şerā’iṭi ḥāvī bend bend yazılan varakadır; bunlarda serlevḥa yazılır elḳāb yazılmaz.

Açıkbono—Elden ele geçen bir senedir; yedinde bulunan zāt dāyin ‘addolunur.

“Ben Diyecek Yerde Lisān-ı Edebe Maḥşūş Ta‘bīrāt-ı Mütevāzī‘āne”

Mütekellim muḥātabıñ tevķir-i şānı için ḥazm-ı nefis ve tevāzu‘ ider de nefisine (ben) ile ḥiṭāb itmekden ta‘dīb idüb kendisini maḳāma münāsib diğerk bir ta‘bīr-ı mütevāzī‘āne ile ta‘bīr alır:

Köleñiz, kuluñuz, bendeñiz, çākeriñiz, senākārıñız.

212

Ağırca—Köleleri, kulları, bendeleri, çākerleri, senāverleri, senāḥanları, vefāşī‘ārları, vefākesterleri, vefāperverleri, ḥulūşverleri, ‘ācizleri, dā‘ileri. [*]

Daha Ta‘zīmli—‘Abd-ı müstedimleri, çāker-i ḳadimleri, çāker-i müteḥaşşışları, bende‘i nāçizleri, ‘abd-ı aḥḳarları, çāker-i kemīneleri, ‘abd-ı memlūkleri, bende‘i iḥsāndideleri, bende‘i dīrīneleri, ‘abd-ı muḥlişleri, bende‘i şākirü’l iḥsānları, bende‘i der muḥarrīdeleri, çākeri bīriyāları, çāker-i şadāḳatgüsterleri, çāker-i ḥāk-i berāberleri, dā‘iy‘i şākirü’l en‘amları, bende‘i rızā-i cüyendeleri, muḥliş-i velāşī‘ārları, muḥliş velāgüsterleri, bu ‘abd-i şadıḳları, iltifātdideleri, bu kemter-i bīmīḳdārları.

Lisān-ı resmiyede ta‘bīrāt-ı mezkūradan yalnız: köleleri, kulları, bendeleri, çākerleri, ‘ācizleri, çāker kemīneleri, gibi ḥafifler isti‘māl olunmaktadır.

Zāt-ı aḳdes ḥazreti şehriyāriye maḥşūş olmak üzere yalnız (kulları) müsta‘meldir: Ahālī‘i şādīḳa kulları dinilir. Muḥātabıñ şānına ta‘zīmen (sen) maḳāmında şāḥib ma‘nāsına olan (zū) nūñ mü‘ennesi olan (zāt) lafzı kullanılır; lafz-ı mezkūr tezkır ve te‘yiş için müsāvidir: Zātıñız dinilir. Bir derece daha ta‘zīm ḳaşdıyla (zāt) lafzına muḥātabıñ ḥā‘iz olduğı maḳām ve rütbeye göre bir şıfat virilerek (zāt-ı ‘ālīñiz) gibi bir ta‘bīr kullanılır. Ba‘zen muḥātab maḳāmında ḡā‘ib şüreti kullanılır (zāt-ı ‘ālīñiz) maḳāmında (zāt-ı ‘ālileri) dinilir ki lisān-ı resmiyede işte bu ‘uşul cārīdir.

[*] ‘Ulemā tarafından yazılır.

213

“Sen Dinilecek Yerde İsti‘māl Olunan Ta‘bīrāt-ı Ta‘zīmḳārāne”

Zāt-ı ‘ālileri, zāt-ı vālaları, zāt-ı sāmileri, zāt-ı vālāy-ı kerīmāneleri zāt-ı ma‘ālīsīmātları, zāt-ı sāmī‘ aşfāneleri, zāt-ı sāmī‘i düstūr-u ekremileri. Zāt-ı sāmī‘i dāverileri, zāt-ı sāmī‘i dāver-i a‘zamileri. Zāt-ı sāmī‘i ḥidivileri, zāt-ı sāmī‘i ḥidiv

efhamîleri. Zât-ı ‘âlî’i hâzreti veliyyünnî‘ amîleri, zât-ı bergüzide-i sıfat-ı münî‘ mâneleri. Zât-ı besâletsimât şafderîleri, zât-ı fehâmet âyât aşfâneleri. Sadâret penâhîleri. Zât-ı sâmi‘i cenâb-ı nezâretpenâhîleri.

Ğâ’ibâne olarak (o) dinilmek için muhâtab maqâmında sevğ olunan zamîr-i izâfileri hâzîf olunur: Zât-ı fehâmetsemât hâzret-i vekâletpenâhî, zât-ı sâmi‘i hâzret-i sipehsâlâri gibi.

Resmiyâne mahşûş olmak üzere mürsel kendisini ve mürselün ileyhiñ rütbe ve maqâm me‘mûriyetini gözeterek oña göre mu‘âmele ider: Meşelâ (Benim ma‘lûmum oldı) diyecek yerde kendisini ‘acize veya hûlûşa veya hûd hub ve vedâda tesbit iderek (ma‘lûm-u ‘âcizî veya ma‘lûm hûlûşverî veya hûd ma‘lûm-u muhibbî oldı.) dir.

“Mużâfun İleyh Mevki’nde Sevğ Olunan Zamîr-i Mütellim Olan (Benim) Yerinde İsti‘mâl Olunan Ta‘bîrât”

Büyükden küçüğe olur ise:

Muhibbî yâhûd muhibbânem—Tezkire’i muhibbî yâhûd muhibbânem gibi.

214

Mağlaş , mağlaşânem—ma’lûm mağlaş gibi.

Hâlişî , hâlişânem—nemika’i hâlişî gibi.

Hulûşverî , hulûşgüsterî—rehîn-i ‘alem-i hulûşverî gibi.

Şenâverî , sitâyişverî—şıka’i şenâverî gibi.

‘Âcizî , ‘acizânem—haqq-ı ‘acizânemde gibi.

Çâkerî , çâkerânem—müdrîke ârayı çâkerî gibi.

Bendegî , bendegânem—‘arîza’i bendegî gibi.

‘Ubîdânem, memlûkânem, kemterî, kemterânem, nâçizânem, haqîrânem,

Müstemendî müstemendânem, faqîrânem, dâ‘iyânem, dervîşânem...ve hakezâ

(Küçükden büyüğe olursa)

Zât-ı Hâzret-i Şehriyârîye Nisbet Olunacak Bir Şey’in Tavşifinde İsti‘mâl Olunan Şifât-ı Mümtâze

Şâhâne : İrade’i Şâhâne

Pâdişâhî : İrade’i seniyye’i hâzret-i pâdişâhî [*]

Hümāyūn : Cülūs-u Hümāyun [**]
Şehriyārī : Zīr-ü himāye 'i ḥazret-i şehriyārīde
Tā'cidārī : Serīr şevketmeşir tācidārīlerinde
Mülkdārī : Dār'ül ḥilāfetü'l 'aliye 'i mülkdārīleri
Mülūkāne[***] Davetmāyı hümāyūn cenāb-ı mülūkāne
[*] (pādişāh) filaşl ḥāfız i' zām ma' nāsına terkīb-i tavşīfidir.

[**] ism-i mensūbdur himāye mensūb dimekdir. (ven) te'kīd nisbet içündür; lakin kuvvetli ve mübārek ma' nāsına ḥaḳīqat-i 'örfiye olmuşdur hümā gibi kuvvetli dimekdir.

[***] Müfredi bu maḳāmda müsta' mel değildir.

215

Şehenşāhī [*] : sāye 'i ma' ārifpirāye 'i shehenşāhilerinde
Hüsrevāne : 'atebe 'i felek mertebe 'i hüsrevānelerine

Ḥilāfetpenāhī: āstān me' ālīdāstān ḥazret-i ḥilāfetpenāhīlerine ve kezā maḳāma münāsib olarak cihāndārī, cihānbānī, mülkperverī, 'askerpverī, leşgerpverī, teba' apverī, ketībepverī, ḥudāvendāne, cihāngirāne, zıllullahī, cihānsālārı, gītī-sitānī gibi bir ṭaḳım sıfāt mümtāza isti' māl olunur.

Aşḥāb-ı rütbe ve ḥayşiyetden bir zāta bir şeyi nisbet idileceği vakit ol zāmīr muḥāṭab ḥazf idilüb mensūb olacak kelimeye münāsib bir şıfat virildikten sonra 'āḥirīne ilḥāk idilecek zāmīr izāfī gā'ib şüretinde sevḳ olunur meşelā: (siziñ ṭarafıñıza) dinilecek yerde ṭaraf-ı şerīflerine, şavb-ı 'ālīlerine dinilir. Eş'ārı 'ālileri tezḳire 'i beḫiyeleri, eşniye 'i cemīleleri, taḥrīrāt-ı 'aliyeleri taḥt-ı nezāret celīlelerinde gibi ta' bīrler hep bu ḳabīldendir.

Mürselün İleyḫiñ Şanına Ta' zīmān Kendisine Nisbet Olunacak Bir Şey 'iñ Tavşīfinde
İsti' māl Olunacak Şıfatlar

Seniyye : İrāde 'i seniyye
'Ālī, 'Aliye : Zāt-ı 'ālī, taḥrīrāt-ı 'aliye
Sāmī : Fermānnāme 'i sāmīleri
Devlet : Ḥāne 'i devletleri

Vālā : Tezkire’i vālaları

[*] (şāh-ı şāhān) dan matlūb ve muḥaffefdir.}

216

Mün‘im, mün‘imī, mün‘imāne: Taraf-ı eşref mün‘amānelerine

Veliyyü’l ni‘āmī, velini‘metāne: ‘Atebe‘i ‘ulyāy-ı veliyyü’l ni‘amīlerine

ŞadŞāretpenāhī: Tezkire’i sāmīye’i cenāb-ı şadāretpenāhīleri

Āşfi yāḥūd āşafāne : Zāt-ı feḥāmet āyāt-ı āşfāneleri.

Sipeḥsālāri: İrāde’i ‘aliye’i cenāb-ı sipeḥsālārileri

Bu yolda maḳāma münāsib olmak üzere nezāretpenāhī, ḥidīv-i efḥamī, müşirī, müşirāne, vezirāne, destūrī, destūrāne, dāverī, dāverāne, kerīmāne, raḥīmāne, semīḥāne, fāzilāne, ṭahrīrāne, ḳadirşināsī, ḥātırsāzī, muḥlişperverī, velāşī‘ārī, velāküsterī, vefādārī, ‘atıfetküsterī, keremkārī, aşdaḳnevāzī, iḥlānevāzī, bendeperverī, ehilperverī, aşdaḳperverī, daḳıḳa şināsī, daḳıḳa dānī, ḥuḳūḳşināsī, çāresāzī, bīkesnevāzā, üftādenevāzī gibi şıfatlar isti‘māl olunur.

Tenbīh—Niḥāyet derece olmak üzere maḳām-ı ta‘zīmde isti‘māl olunan “ler” den sonra tekrār muḥāṭab zamīri getirilemez, bu cihetle (zāt-ı ‘ālīleri) dinildikten sonra (zāt-ı ‘ālīleriñiz) demek ḥaşv ‘addolunur.

Gerek tavşīye ve gerek başka bir sebepten dolayı diğeri biriniñ ismi yād olunmak icāb idince ism-i zāt, bir ‘unvān bir ta‘bīr-i münāsib ile yād olunur: Muḥammed Efendi oğlumuz, Aḥmed Efendi muḥlişinīz, Ḥasan Bey şenākārīñiz, Aḥmed Efendi bendeñiz, maḥdūm köleñiz, ahālī’i şādıḳa ḳulları, ḥoca efendi dā‘īleri diye yazılır.

Rütbe-i Muḥtelife Aşḥābına Nisbet Olunacak Bir Şey’in Tavşīfinde İsti‘māl Olunacak

Ta‘bīrāt

Zāt-ı ḥazreti risāletpenāhīye: Risāletpenāhīleri, nübüvvetpenāhīleri,

217

Nebevīleri, şerī‘atpenāhīleri, ḥabīb-i ekremīleri yazılır.

Zāt-ı ḥazreti şadr-ı a‘zamīye: şadāretpenāhīleri, vekāletpenāhīleri, şadr-ı a‘zamīleri, destūrīleri, düstūrāneleri, āşfāneleri, dāverīleri, dāverāneleri, ḥidīvīleri, ḥidīvāneleri, ḥidīvān-ı ḥamīleri, sāmīleri, ‘aliyeleri ve hakezā ta‘bīrāt yazılır.

Zāt-ı Һazreti Һerāfetpenāhī: Һerāfetpenāhīleri, imāretpenāhīleri, müşiri efhāmileri, ‘ālileri yazılır.

Zāt-ı Һazreti meşihātpenāhiye: ‘ālileri, ‘aleyhleri, sāmileri, semihāneleri, fetvāpenāhīleri, meşihātpenāhīleri yazılır.

Müşirān ve vüzerāya: müşirāneleri, vezirāneleri, müşir-i efhāmileri. Һidivileri, Һidivāneleri, dāverileri, dāverāneleri, sāmileri, ‘aleyhleri, āşfileri, āşfāneleri, düstürileri, düstürāneleri, düstür-u ekremileri yazılır. Maķām-ı nezāretde bulunan zevāta bunlardan başķa ayrıca (nezāretpenāhīleri) yazılır.

Zāt-ı vālāy-ı ser‘askeriye: ‘ālileri, ‘aleyhleri, seniyyeleri, dāverileri, sāmileri, Һidivileri, āşafāneleri, şafderāneleri. Ser‘askerileri, sipahdārileri, sipahsālārileri yazılır.

Rütbe’i bālā aşhābına: sāmileri, ‘aleyhleri, raķimāneleri, kerimāneleri, mün‘imāneleri, veliyyü’l ni‘metleri yazılır.

Ferikān ve rütbe’i ula şınıf-ı evellerine: seniyyeleri, vālaları, vālāy-ı kerimāneleri yazılır.

Ba‘zen ‘aleyh maķāmında (a‘lī) niñ mü‘ennişi olan (‘ulyā) da kullanılır: ‘atbe’i ‘ulya gibi.

[*] Һazreti Süleyman’iñ veziri olub teşbihā her vezire (āşafāne) diye ıtlāk olunur.

218

Mirliva ve rütbe’i ula şınıf-ı şānilerine: vālaları, ‘ālileri, vālāy-ı kerimāneleri yazılır.

Miralāy ve şāniye-i mütemāyizlerine: ‘ālileri, vālaları yazılır.

Ka‘immaķām ve rütbe’i şāniyeye: vālaları, ‘aleyhleri, ‘ālileri yazılır.

Binbaşılara ve rütbe’i şālişe aşhābına: vālaları, ‘ālileri yazılır.

Rütbe’i rābi‘a aşhābına ve kolağalarıyla yüzbaşılara: vālaları, ‘ālileri yazılır.

Rütbe’i Һāmseye ve bilā rütbe olanlara—vālaları gibi şeyler yazılır.

Rütbe’i şālişeye māfevķileri tarafından yazılacak taķrīrātda bu şifāt-ı mümtāze yazılmaķ uşulden olmadığından yalnız “taķrīrātları” dinilir.

Maḳāmāt-ı ‘āliyye maḥşûş kelimāt-ı ta‘zîmiye-i celîle, ‘aleyh, beḥiyedir. Eğer bir maḳāmı işğāl iden zāt-ı şîr veyâ vezîr ise işğāl itdiği maḳām içün (celîle) ve bunuñ dñnunda bulunanlara (‘aleyh) ve dahâ dñn olanlar içün (beḥiye) yazılır: Baḥriye Nezâret Celîlesi, Mekteb-i Baḥriye’i Şâhâne Nezâreti ‘Aleyhisi, Mekteb-i Baḥriye Mñdîriyet-i Beḥiyesi gibi.

Maḳām-ı Nezâret-i Celîle’i Baḥriyeden yazılan tezâkir ve muḥarrerâtta ferîk, livâyâ maḥşûş olmaḵ üzere (beḥiye) yazılır: Taḥrîrât veyâ tezkere’i beḥiyeleri gibi. mîralây ve ḳâ’imaḳâmlara (şerîfe) yazılır: Şaḳḳa’i veyâ tezkire’i şerîfeleri gibi. Rütbesi bunlardan dñn bulunanlar içün cem‘ muḥâṭab zāmîri kullânılır: şıḳḳıñız veyâ tezkereñiz gibi.

Mu‘âmelât-ı Tevḳîriye’i İḥtitâmiye

Ġıbtay-ı fermây-ı ‘arş-ı berîn ve secdegâḥ-ı ker-ü beyân-ı ‘ıllıyyîn olan ravza’i muṭâhhara

219

ve şübke’i müfahḥame’i ḥazreti seyyide’l mürseline ‘arz ve taḳdîm kılınacaḵ ‘arz-ı ḥâl ḍarâ‘at’elleriñ ḥâtimeleri: Emr-ü fermân ve luṭf-i bîpâyân cenâb-ı seyyide’l mürselin ve şefi’ül-müznibîn efendimiz ḥazretleriniñdir gibi bir tarzda yazılır.

‘Atebe’i feleğimiz tebe’i şâhâneye ‘arz ve taḳdîm kılınacaḵ ‘arz-ı ḥâllerin ḥâtmelerinde: (ol bâbda ḳâṭibe’i aḥvâlde emr-ü fermân ve lûṭuf ve iḥsân ḥalîfe-i ‘adaletnişân efendimiz ḥazretleriniñdir.) gibi maḳâma münâsib bir şey yazılır.

Mühr-ü ‘ulyây-ı salṭanat-ı seniyyeye: Ol bâbda emr-ü fermân ve lûṭuf bîpâyân ḥazret-i veliyy-ül emr ve’l iḥsânıñdır.

Maḳām-ı celîl şadâret-i ‘azîmâya: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti veliyy-ül emiriñdir.

Maḳâmâtı ‘āliyeden yazıldıḳda: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti menlahu’l emriñdir.

Maḳām-ı meşîḥat –ı İslâmiyye: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti menlahu’l emiriñdir.

Bi’l ‘umûm vüzerâ ve müşîrâne: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti menlahu’l emiriñdir

Rütbe’i bâlâ aşḫâbına : Ol bâbda emr-ü irâde ḥazreti menlahu’l emiriñdir

Ferîkân ve rütbe 'i ula sınıf-ı evellerine: Emr-ü irâde efendim hazretleriniñdir.

Mirlivâ ve rütbe 'i ula sınıf-ı şânîlerine: Irâde efendimiñdir.

Mîralây ve şâniye-i mütemâyizlerine: Şukka 'i muhibbî terķim kılındı efendim.

Ķâ 'immaķâm ve rütbe 'i şâniyeye: Şukka-i terķim kılındı.

Ķolağalarıyla yüzbaşılara ve rütbe 'i râbi' a aşhâbına: Şukka-i terķim kılındı.

Evrâk-ı resmîyede maķâm-ı sadâretten müşîrân ile vüzerâya: Şukka-i şenâveri terķim kılındı efendim yazılır.

220

Vüzerânıñ mādûnunda bulunanlara: şukka 'i muhibbî teraķim kılındı
Ve dahâ dūn rütbede bulunanlara: şukka 'i teraķim kılındı
Buyuruldı olursa: Himmet buyurular deyu

} yazılır.

Süferây-ı ecnebiyeye serlevha ve elķâb yazılmaz; niķâyeti "ba' del eş'âr şurûfî' himmetleri mütevaķķi' bulunduğının ifâdesi taraf-ı aşîlânelerine olan ihtirâmât-ı fâ'ikamıñ teceddîd-i te'mînâtına ni' amüzzî' a ittiķâz kılınmışdır" sözüyle bağlanır.

Bahriye nezâret celîlesinden yazılan tezâkir ve muķarrerâtıñ hâtimleri:

Ferîķa : Bâbende emr-ü irâde efendimiñdir.

Livâya : Siyâķda tezkire 'i muķlişî terķim kılındı efendim.

Mîrâlâya : Tezkire 'i veyâ şukka 'i muhibbî terķim kılındı.

Ķâ 'immaķâm : Tezkire 'i veyâ şukka 'i muhibbî terķim kılındı.

Biñbaşıya : Siyâķında tezkire veyâhûd şukka terkim kılındı.

Faks-ı 'aleyhü'l bivâķi.

Tevriķ-i Mekâtib ve Vaz' İmzâ

Bir maddenin zamân ve vuķû' nı beyân içün isti' mâl olunan zamân-ı mu'în işâretine (târîķ) dinilir. Mektubıñ yazıldığı zamânıñ zarfını müfid olmak üzere edevât-ı 'Arabiyyeden (fi) harf-i zarfını meş'ar olmak üzere (fi) işâreti yazıldıķdan sonra yâni başına şıra ile evvelâ (mâh-ı rûmî) ve sonra (sene) yazılıb senenin üzerine de erķâmı

vai' olunur: fî 11 mart sene 309 gibi. Tārîhiñ yānî başına da maḥāl me'mûriyet ve rûtbe yazılub zîrîne "bende" ve anıñ zîrîne de isim yazılır:

Mekteb-i Baḥriye-i Şāhāne Mu'allimlerinden

Yüzbaşı

v

İhsān gibi.

‘Ulemā ve müşābiḥ cābından imzāya (bende) yerine (eldā‘î) konılır. Bir āmir kendi ma‘îyeti me'mûrlarına (bende) işareti koymaz. ‘Atebe’i ‘ulyāya yazılan ‘arz-ı ḥāllerde (bende) yerine (‘ubūd-u efḳar cenāb-ı ḥilāfetpenāhî) gibi ‘ubūdiyete lāyık bir şeyi yazılır.

Taḥrîrâtlarıñ Zarfı Üzeri

Taḥrîrâtıñ zarfı üzeri ta‘liye’i nāmeniñ ‘aynıdır; faḳat ‘arîza’i ‘ācizānemdir. Nemîka’i çākerānemdir, tarzında şeyler ilḥāk idilir. Büyükden küçüğe yazılacak taḥrîrâtda ‘arîza’i ‘ācizānem, nemîka’i çākerānem gibi terk idilerek şavb-ı vālâlarına dahā dūn rûtbede bulunanlar sūy-i vālâlarına, taraf-ı şerîfelerine diyüb kesilir. Ve dahā dūn rûtbede bulunanlarıñ isimleri yazılub bu me'mûriyetleri taşriḥ idilir ve rûtbesi elḳabı da ‘ilāve idilir. Maḳām-ı feḥamet ittisām-ı ḥazret vekāletpenāhiye ‘arîza’i kemterānemdir. Maḳām-ı mu‘alla cenāb-ı nezāretpenāhiye ‘arîza’i reḳābet-i farîza’i aḥḳarānemdir. Pîşgāh mu‘alla iktināh cenāb-ı sübhālārıya ‘arîza’i musşādaḳat farîza’i müstemendānemdir.

Şehr-i ḥāl ‘Arabî ve māh ḥāl rûmî cem‘ olunabilir.

iden vilāyet celîlesine sāye endāz meymenet olan valî’i vefîre’l me‘ālî devletlü paşa ḥazretleriniñ ḥuzūr murāḥḥimvevfūr ḥidivānelerine ‘arîza’i memlûkānemdir. Ḥamîdiye fırḳateyni hümāyûnı süvārîsi ‘izzetlü bey efendiniñ şavb-ı vālâlarına nemîka’i ‘ācizānemdir. Sûda limānında arāmsāz olan Muḥammed Selîm fırḳateyni hümāyûnı seyr-i sefā’in me'mûrî yüzbaşı fütüvvetlü –efendimiñ sūyî şerîflerine gibi.

Ba‘zen mektûb zarfı üzerine resm olunan ve (bedūḥ) tesmiye idilen şekl-i maḥşûş. Mürâselâtı maḥal maḥşûşlarına işāle mü’ekkil olan meleḡiñ ismidir.

Evşâf-ı İlâhiyeye Dâ'ir Ta'birât

Cenâb-ı hâk, izzed te'âlî ve taqdis, bârî te'âlî hazretleri hâkķı sübhâne ve te'âlî cenâb-ı rabb-ı 'ibâd, cenâbı rabb-ı mennân, cenâbı rabb-ı müste'ân, hüdây-ı müte'âl, cenâb-ı 'adl-i muṭlaḳ, cenâb-ı hekimü'l hâkimîn, hüdâyı lemyezel hazretleri. Cenâb-ı hayy-i lâyetmüt, cenâb-ı hüdâvend-i lâyezâl, mevlâyı müteâl-i taqdis zâta 'aneşşebihvelmişâl cenâb-ı rabb-i ḳadîr taqdis zâta aneşşebihvelnezîr, cenâb-ı vacibü'l vücûd, cenâb-ı mebdî' kâ'inât, cenâb-ı cihân aferîn, cenâb-ı müyessere'l umûr—cenâb-ı hâlıkü'l beşir. Cenâb-ı müftehü'l ebvâb. Cenâb-ı hâlık leyl-ü neḥâr, cenâb-ı fâtîrü'l semavâtı velarż, cenâb-ı hâlıkü'l levḥ velḳalem tenzihat zâta 'anesseḥiv vessaḳim, cenâb-ı hekim-i bî'alil, cenâb-ı şâfî'î hâḳîḳî, cenâb-ı vâhibü'l itâyâ, cenâb-ı vahibü'l âmâl.

223

Cenâb-ı mâlikü'l mülk, cenâb-ı rabb-i mecîd, cenâb-ı vâhibü'l murâdât, cenâb-ı hayrûn nâsirîn, cenâb-ı hayrû'l fâtihîn, cenâb-ı veliyyüt tevfiḳ, cenâb-ı âferinende'î kevn ü mekân, cenâb-ı aferîninde'î baḥr-ü berr, cenâb-ı 'âlemü'l sır velḥaḳiyât, cenâb-ı hayatbaḥşâyı nev' benî âdem, ra'ûf-u bî'l 'ibâd hazretleri, cenâb-ı nesaḳsâz muşâlih 'ibâd, cenâb-ı tensîḳ fermâyı kâ'inât, cenâb-ı te'lîf pîrây nüṣṣa'î tekvîn ve mübdî', eczâ'î terkîb-i mâ'î ve tîn, cenâb-ı hüküm fermâyı "kül men 'aleyḥâ fân", cenâb-ı nuşretbaḥşâyı ketâ'ibi İslâm, cenâb-ı irâd nefri mâyi cihâd ve ḡazâ ve mu'in ve naşîr şerî'at-ı ḡarra. cenâb-ı fermâ fermâyı umûr cihâd ve ḡazâ ve taḥrîz efzâyı 'ilâyı kelimetullahi'l ulyâ.

Nu'ût-u Nebûyaya Dâ'ir Ta'birât

Habîbi hüdâ şafî' rûz cezâ, mefḥar-ı mevcûdât, 'umde'î kâ'inât, hükümranı eḳalîm fethü zafer, hazreti faḥri 'âlem şallallahü aleyḥi vesellem, benî zîşân 'aleyhi şalavâtü'l raḥman ve resûl-ü aḥîrü'l zamân, nebiyyü'l enbîyâ'î, faḥrû'l mürselîn, sulṭanü'l enbiyâ burhânı aşfiyeyi 'aleyh ekmelü'l niḥâyâ seyidi sâdât menba' sa'âdât, ekmeli 'âmme'î maḥlûḳât, 'illeti ḥilḳat kâ'inât, 'aleyhi efḍalü'l şalavât, cân-u cihân ve habîbi raḥmân 'aleyh efḍal-ü şalavâtül melikü'l deyyân efendimiz hazretleri. Ba'îşi ḥilafet benî adem. 'İlleti icâd zemîn ve zamân, evvelîn kârgâh sun' ezel. Fermân fermâyı ḥaṭa'î nâsût ve nâmiya baḥş gülşen-i melekût efendimiz hazretleri. Mu'cize nümâyı şaḳḳü'l ḳamer, ḥace'î devser Muḥammedü'l Muṣṭafa

‘aleyh ekmelü’l teḥāya, rehber-i şāhrāh fevz-ü felāḥ, ḳāfile sālār ketebī’e enbiyā, mazḥar sermā evvaḥī maḥrem-i ḥarīm ḳāb-ı ḳavseyn avādını, şems-i fānūs esmān ve zemīn, pertevbaḥş devā’ir-i eflāk ve efser ārayı mesned levlāk, cenāb-ı serīr ārayı levlāk ve dīḥīm pīrāyı vemā erselnāke muṭā’ ilkevneyn ve seyyid-üş-şakaleyn, zīver-i miḥrāb nübüvvet, sirāc ve hāc-ı risālet, ‘ārif-i esrār mülk ve melekūt, vāḳf-ı eṭvār ‘ālem lāhūt sipaḥsalār dīvān-ı nübüvvet ve serīr-i irāyı eyvān celālet, ‘unvān kitābe’i dünyā serlevḫa’i mecmū’a’i berāyā, bere’at-ı istiḥlāl ehile’i enbiyā, benī şāḥib-i şerī’at, faḥri resul hādī’i sebil, güzīde’i sekine’i ālem ve seyid-i sened benī ādem, eşref-i ‘ālem ve Ekrem benī ādem, merdümek çeşm-i cihān, maḥzen-i esrār risālet. Muḥbir-i şādık efendimiz ḥazretleri. Efşāḥ-ı enbiyā, meşīd-i erkān şer’ mübīn, dürri yetīm şādef şādık ve risālet, maḥrem-i esrār “vemā yenṭıḳu ‘anıl heva” ve mürsel yeşrib ve baṭḫā, maşdar-ı sıdık-u şavāb, Ḥazreti Aḥmed-i muḥtār kürsī neşīn ‘arş-ı berīn, maḥremi ḥāşelḫāş ḥalvetsarāy dīdār-ı kübrayā mazḥar sır (fāveḫī alī ‘ibda māūḫī) refref süvārī ‘arşa’i lāhūt, şeḥsüvār mizmār-ı esray-ı sultān-ı taḥtığāh risālet ve çār-ı bāliş nişīn eyvān-ı nübüvvet, sultān-ı serīr levlāk.

Medāyih-i Seniyye’i Ḥazret-i Şehriyārī

Pādişāḥ-ı eşfāk ve erḫam ve şeḥenşāḥ-ı aḳdes ve ekrem. Metbū’ müfahḫam veliyy-ün ni’met-i mu’ażzam, emirü’l mūminīn, imāmü’l müslimīn ḫalīfe’i rüy-i zemīn, vekīli zīşān resül-i rabbü’l ‘ālemin. Pādişāḥ-ı ‘ālīcāḥ şeḥenşāḥ,

teceddüd-ü iktināḥ, pādişāḥi ḳadirdān ve şeḥenşāḥi ‘umīmü’l iḥsān, zıllullah fī-l-ālem, ḫalīfe’i fārūḳiseyr ve zıllullahi muḳaddesitgüster şehriyārī ebedī’l iştiḫār, pādişāḥ münevvirü’l efkār, şehriyārī mu’āala girdār, şeḥenşāḥ-ı kerübī şi’ār, pādişāḥ naḳvī şi’ār ve ḫalīfe’i keşirü’l ḫayrāt, vel āşār. Müceddid-i şānī’i devlet ve ḫizānetü’l ḫakem-i ḫükümet’i ḫāmī’i a’zam teraḳḳiyāt, melekdār-ı diyānet perver şehriyār ‘aṭāyā güster, pādişāḥ zafer yāver ve şeḥenşāḥ ferīd ve nefer, melik-i melek şīm, pādişāḥ ma’ārifperver ve şeḥenşāḥ teraḳḳiyātküster, ḫāmī’ fūnūn ve ‘arifān ve māḫī’i cehl ve ‘udvān velīni’met bīminnet ve zīb āver serīr şevket, nūrbāḥş Başra’i mülk ve millet, neyyir-i āsmān salṭanat, bedr-i münīr sīḫir ḫilāfet, serlevḫa’i şerefnāme’i şevket ve muṭṭalī’ mecelle’i celīle’i ḫilāfet veliyy-i ni’met-i bīminnet şehriyārī ālī himmet fermānfermāyı baḫr-über . Şehriyār-i mu’ālla ‘unvān ve veliyy-i ni’met bīimtinān,

pādişāhi deryā nevāl ve şehneşāh ḥamīdül ḥışāl, mühr-ü tābān semā’i ḥilāfet, āfitāb-ı cihāntāb evc-i salṭanat, ḥādim-ül ḥaremeyn-iş şerīfīn, ḥākānū’l berīn velbahārīn, mevla mülükü’l ‘Arab ve’l ‘acem, ġāzi’i bimedānī “Abdülḥamīd” Ḥān-ı şānī ziynet-i dehānde’i örnek mu‘āllayı ‘Oşmānī, ḥāmī’i dīn-i mübīn ġarā ve cālīs serīr ḥilāfet seniyye’i kibrī. Dürr-i yektāy-ı eklīl salṭanat ve ḥāmil ridā’i ḥilāfet pādişāh-i melik-i niḥād veliyyi ni‘met-i ‘ālemiyān ve şehneşāh bāitü’l iḥsān, şevketme’ab mürāḥḥim nişāb. Şehneşāh maḥmūdū’l aḥlāk, ḥāmī’i kāffe’i ehl-i imān ve kāt’ ‘urūk erbāb-ı tuġyān. Pādişāh cünūd perver ve şehriyār intizām küster. Pādişāh

226

vefirū’l āşār ve tācidār ‘azīmū’l iktidār, sebep-i āsāyiş-i ‘ālem. Bā’iş-i iftiḥār kāffe’i imam. Zıll-ı zalīl-i yezdān. Vekīl-i celīl-i peygamberi zīşān. Tācidārı Fāruḥ-i girdār. Qurratü’l ‘ayn ‘Oşmāniyān, ḥalīfe’i resūl rabbū’l enām. Vücūdi ‘ālimüsevvid ḥümāyūn-ı mülūkāneleri bu mülk ve millete bir ni‘met ve rahmet celīle’i rabbāniye olan velīni‘met bīminnetimiz pādişāhımız efendimiz ḥazretleri. Pādişāhi dil-āġāh ve şehneşāhi mu‘alli iktināh, şehriyār-i ḳadirşinās ve şehneşāhi hikmet-i istinās, şehriyār-i diyānet perver. Velīni‘met ‘ālim ve ḳumāndān ‘umūmī’i aḳdes ve a‘zam. Ḥalīfe’i müfehḥir peygamberān-ı imam. Pādişāh-ı teba’a perver. Velīni‘met ferīşte-i misāl. Sebeb-i devām emn ü emān ve bā’iş-i ḳıvām āsāyişi zemān, müḥeyyī’i mülk ve millet ve mü‘eyyid-i dīn ve devlet. Mümehhid-i besāt adl ve merḥamet ve mü‘esses bünyān faẓl ve ma‘rifet, şehneşāh inām ve memdūḥū’l sene’i ḥavāş ve ‘avām. Hırzū’l emānī’i erbāb-ı āmāl. Seb’ül meşānī’i kitāb-ı cāh ve celāl.

Edi‘ye’i Mefrūzatü’l Te’diye’i Ḥazret-i Şehneşāhī

Cenāb-ı niksāz meşāliḥi ‘ibādżāt adāletsemāt ḥazret-i şehneşāhiyi şerī‘at-ı muṭaḥhara neşr-i envār ma‘delet itdikce serīr ārāyī ‘adl vidād buyursun āmin.

Cenāb-ı rab müste‘ān-ı ḥāmī’i kāffe’i ehl-i imān ve kātī‘ ‘urūk erbāb-ı tuġyān olan velīni‘met ‘ālemiyān efendimiz ḥazretlerini ilāyevmil mizān ziynet-i efzāyī taḥtiġāh şevket ve şān ve i‘dāy-ı ḥeybet nişānlarını ḥemişe mazḥar ḳahr ve ḥızlān buyursun ‘āmin.

227

Cenāb-ı ḥayrūnnāşirīn ümmeti Muḥammedī mazḥar naşr-ı mübīn kefare’i fecereyi tu‘me’i şemşir mücāhidīn ve zāt-ı şevketsimāt ḥazreti şehneşāhiyi aḳşāyī merāma nā’iliyetle kāmbīn eylesun āmin.

Cenāb-ı āferīninde 'i beḥrūber ḥāḳānū'l berīn ve'lbaḥrīn efendimiz ḥāzretlerini nice sefā'in mükemmele'i baḥriye inşāsına iḥrāz mūvaffaḳīyetle kāmver buyursun 'āmīn. Cenāb-ı rabbī mennān pādīşāh eşfaḳ ve erraḥīm ve şehenşāh aḳdes ve ekrem metbū' müfeḥḥīm velīnī' met mu' azzām efendimiz ḥāzretlerini ile aḥirū'l devrān serīr-i şevket maşīr ḥilāfetpenāhilerinde kemāli sıḥḥat ve şevketle mekīn ve memālik ḥüsrevānelerini her türlü āfātdan muḥāfaẓa ve emīn buyursun āmīn. Cenāb-ı ḥālikū'l leylū'l neḥār zıllullahi mekārim şī'ār, ḥilāfetpenāh mu' ālli gīrdār pādīşāhımız efendimiz ḥāzretlerini ḳavs-ı felekde seḥmūs se'āde şābit oldıḳca kāmḳār ve bilcümle teba' şādıḳa 'i ḥāzreti şehriyārīlerini sāye 'i şāhānelerinde vāyedār-ı server ve iftiḥār buyursun āmīn.

Cenāb-ı ḥālikū'l levḥi'l ḳalem ḥalīfe-i rūyi zemīn ve vekīl-i peygamberi emīn emirū'l mü'minīn velīyyūl nī'āma a'zām efendimiz ḥāzretlerini ile āḥirū'l devrān erīke 'i pīrāy-ı şevket şān buyursun āmīn.

Cenāb-ı te'sīs fermāyī kā'ināt bu ḳubbe 'i mīnā fām devām-ı nümāy-ı intizām olduḳca pādīşāh fārūḳcāh efendimiz bu gibi dahā birçok te'sīsāt nāf'ia iḥdāşıyla teba'a ve berāyāy-ı şehriyārīlerini envā 'i se'ādet ḥāle iḳtirān ile dilşād buyursun āmīn.

Cenāb-ı intizām dehinde 'i duḥūr ve a'vām vekīl-i resūl rabbū'l 'ālemīn.

228

Ḥalīfe 'i rūyi zemīn efendimiz ḥāzretlerini mediyyi'l iḥḳāb zīver-i erīke 'i şevket ittisām ve nice sāl-i cedīd mes'adet-i bedīd-i idrāḳine muvaffaḳīyetle bekām buyursun āmīn.

Cenāb-ı rabbū'l ibzāl pādīşāh-ı Ḥamīdū'l ḥışāl ve şehenşāh fārūḳ-i mişāl velīnī' met sāhibkemāl efendimiz ḥāzretlerini serīr şevketmaşīr mülūkānelerinde pāyidār iderek bu gibi nice āsarı teraḳḳiyt ve ḥasenāta mazḥar ve dāll buyursun āmīn. Rabb-i müste'ān mülk ve devlet bā'ış-i sa'ādet ve selāmeti olan şehriyār-ı 'umīmū'l iḥsān ve pādīşāh-ı muvaffaḳīyet-i iḳtirān efendimiz ḥāzretlerini ile'l-ebed pīrāyebaḥş serīr-i şevket ve şān ve memālik-i mahruseta'l mesālik-i şāhānelerini serāpa gülşen-i ābādānī ve 'umrān ve 'ahd-i celīl teraḳḳiyāt delīl şehenşāhilerinde nice āsār-ı nāfi'a vücuda getirilmesine zāt-ı aḳdes ḥümāyūnlarını muvaffaḳ iderek kāmḳār buyursun āmīn.

Cenāb-ı ḥaḳ velīnī' met bīminnetimiz pādīşāh-ı aḳdes ve i'zām ve ḥalīfe 'i ḥāzret resūl-i ekrem efendimiz ḥāzretlerini ilaniḥāyetü'l zamān zīynetbaḥş erīke 'i şevket ve

şân ve sâye’i i’tâf pîrâye’i mülûkâneleriyle mefâriķ ‘ubîdânemizi hemîşe mefâhîr-i efşân buyursun âmin.

Canâb-ı rabbi ‘izzet bihaķ nûr nübüvvet velîyy-i ni‘met bîminnetimiz pâdişâh-i ‘avâtîf küster ve şehenşâh ketîbe perver efendimiz hâzretleriniñ ‘ömür ve şevket-i şâhânelerini bî hadd ve binihâyet buyursun âmin.

Cenâb-ı fâtır-üs semavât ve’l arzîn vekîl-i resûl rabbi’l ‘âlemîn hâlife-i rûy-i zemîn efendimiz hâzretlerini cevher-i cism risâletpenâhî nazargâh-ı

229

ilâhî oldukça şerefbağşinde’i erîke’i şevket rehîn buyursun âmin. Cenâb-ı izzed-i müte‘âl. Şehriyâr-i Hamîdü’l ihsâl pâdişâh fâruk-u ef‘âl. Vekîl-i resûl rabbi’l felâķ, hâlife’i aķdes ve muvaffaķ. Zıll-ı zâlîl yezdân ve velîyy-i ni‘met-i bî mtinân hâdimü’l harameynü’l şerîfin hâķânü’l berîn vel baħrîn emîrû’l mü’mînîn imâmü’l müslimîn tarâzinde’i serîr şevketmaşîr ‘Osmânî ğazî’i bîmüddânî pâdişâhımız şevketlü kudretlü (Abdülhamîd hân-ı şânî) efendimiz hâzretlerini medîyyü’l dühûr vâlaħķâb-ı câlis örnek mu‘alli nişâb buyursun, â‘mîn.

Cenâb-ı haķ vekîl-i resûl rabbi’l felâķ efendimiz hâzretlerini şerî‘ati muķaddise’i Aħmediye eşi‘a feşân-ı mefâriķ ‘âlemiyân ve nâsiħ ķâffe’i şerâyi‘ ve edyân oldukça debdebe’i selât-ı şehenşâhîyi aķtâr cihâne ğulgûle’i efzâ buyursun âmin.

Re’sen Bir Mâdde Kâleme Almak

Kâleme alınmak murâd olunan mâdde pîş nazâr mü’tâla‘aya elnevb anıñ üzerine iyice düşünülerek bir fikr-i maħşûş peydâ idilir. Andan soñra zihinde istiħzâr idilen fîķarât-ı ‘alavechi’l merâm sıra ile yazılır; faķať hilâl-i tesvîdde yazdığını dönüb dönüb okumak câ‘iz olamaz; zîrâ bu yolda evvela edilen rücû‘lar eşnâyı taħrîrde zihne tabâdür idecek güzel ifâdeleriñ firârına yol virir. İķtizâ idecek taşhîhât ba‘del-i itmâm icrâ idilmelidir. Tenâfür

230

hurûfî şâmil kelimât yazmakdan ve elfâzı ğarîbe isti‘mâl itmekden bi-ĝâyet tevaķķî itmek lâzımdır; hele evrâķ-ı resmiyyede şanâyî‘ edebiye isti‘mâlî daħi câ‘iz deĝildir; ancak fîķralarıñ rabtında diķķat idilecek mevâdı derpîş mülâhaza itmekle—seci‘ñ cevâz isti‘mâline mâni‘ yokdur. O da hadd-i ma‘rûfî tecâvüz itmemek şartıyladır. Yazılacak şey’in ifâdesi sâde, te’sîri fevķal‘âde olmalıdır. Küçükden büyüĝre yazılacak

mektüblarda bâ' iş şudâ' olacak derecelerde tatvîl maḳâl idilmeyüb merâmı her neden 'ibâret ise mektûbuñ mûnderâtı yalnız oña inḥisâr idilmelidir. Aḳrâna yazılacak mektüblarda tafşîl-i merâm idilse de bir be'is yokdur; faḳaṭ mektûblarıñ cesâmetine zemîn ifâdeniñ menâ'ati girecek olursa işte o vaḳit oḳumak da uşanc virir. Büyükden küçüğe yazılacak mektüblarda daḥî mu'âmele'i ḥâṭır rübâyî ile baş maḳâl idilerek niḥâyeti bir cümle'i cemîle ile bağlanur.

Cevâbâ Bir Mâdde Ḳaleme Almak

Cevâb yazılacağı vaḳit evvelce alınan mektûbuñ me'ali gönderilecek olan cevâbınâ maneñ ibtidâsına ḥulâşa vechile yazılmaḳ uşuldendir; meşelâ: benim becâyiş me'mûriyetim içün olan teşebbûş semeresiz ḳaldı buña sa'iy idiniz. Zemîninde alınan bir şey'e cevâben bir ḥulâsa yazılacak olsa şu vechile: Becâyişi me'mûriyetleri ḥaḳḳında bevrâce vuḳû' bulan teşebbûsüñ semeresiz ḳaldığından baḥişle (yâḥûd semeresiz ḳaldığı ifâdesiyle

231

veyâ beyânıyla) ṭaraf-ı muḥibbîden olbâbda sa'iy ve ḡayret olunmasını ḥavî nemîḳa'i vâlâları yazılır.

Şavb-ı ḥâlişîye olan tevcihât-ı beḥiyeleriniñ devâmı tebşîrini şâmil.....

Ötedenberü sūyi şenâverîye derḳâr olan kemâl-i teveccüh ve iltifâtıñ şebât ve ḳarârından baḥişle envâ' i iltifâtı mütezammin.....

Fıṭrat-ı zâtiyelerinde merkûz olan şîme'i kerîme'i ḥâṭırsâzı icâbınca ifây-ı merâsim mûhür ve muḥabbeti muḥtevi.....

İnşâyı ' askerîde daḥî meşelâ maḳâm-ı mu'allay-ı cenâb-ı nezâretpenâhîden vârid olan taḥrîrât-ı 'aleyhiniñ mü'eddâsı ḥulâşa vechile bâlâya derc olunduḳdan soñra târîḥî numarası daḥî atılır:

'Ummân-ı 'Oşmânî idâresiniñ üç yüz yedi senesi ḥâşılât şâfiyesinden yüzde ikisiniñ me'murîñ ve müstaḥdemînden ḥüsn-ü ḥidâmetleri sebaḳ idenlere i'ṭâsı fî 24 Ağustos sene 308 târîḥli ve elli yedi numarolu şeref vârid olan emirnâme'i sâmi' cenâb-ı nezâretpenâhîlerinde emir ve eş'ar buyurulmuş....gibi.

Mâh ḥâlîñ beşinci günü refâḳat-i 'âcizide bulunan donanmay-ı humâyûn ile baḥr-i aḥmere müteveccihen ḳıyâm ve ḥareket olunması irâdesini şâmil.....

Tahrîrâtın vürûdına dâ'ir mürselün ileyh tarafından yazılacak ta'birât alınan, vârid olan, vürûd iden, vârid dest-i muhliş olan, taraf-ı 'âcizâneme gönderilen, irsâline 'inâyet buyurılan, firistâde'i

232

Sûy-i şenâverî buyurılan: itâre'i savb şenâverî buyurulan, ib'âs sûy-i senâverî buyurulan, tesyîr şavb-ı şenâverî buyurulan, resîde'i dest-i ihtirâm (i'zâz, ta'zîm, tekrîm, tevķîr, tebcîl) olan zîver enmile'i ibcâl olan, zîbende'i enâmil mübâhât olan: râhe pîrâyî tevķîr olan: eşâb'i zîb ihtirâm olan: Enâmil-i pîrâyî tekrîm olan. Şerefbağş vuşûl olan: zîbâyîş efzâyî vürûd olan: pîrâye bağş enâmil i'zâz olan: şeref vârid olan: şeref tevârüd iden: şeref pîrâyî muvafîk tekrîm olan: Hâme pîrâyî ta'zîm olan.

Zaten eşâbi'în müfredî olan (ısba') kullanılmaz. Eyâdî, enâmil kelimeleri müfredleri olan (idi) ile (enmile) den ziyâde kullanılır.

Mektûbuñuz Dinilecek Yerde Yazılacak Ta'birât

Lisânı Fârisîden me'hûz olub yazılı kâğıd ma'nâsına olan (nâme) lafzı da mektûb yerine isti'mâl olunur; şöyle ki : nâme'i mezkûr muhtevî olacağı ma'ddeye nazaran diğerk bir kelime ile terkîb olunarak emirnâme: fermânnâme, muvâlâtnâme, nevâzišnâme, keremnâme, iltifâtnâme. İhsânnâme diye kullanılır. Şukka'i, nemîka-i raķime'i (vâlâları) emirnâme'i nâmîleri, fermânnâme'i sâmîleri; tahrîrât, beħcet-i âyâtları, keremnâme'i mekârim-i allâmeleri, mektûb-u vefâ üslûbları vehelümmeccerâ.

'Arîza, küçükden büyüğe yazılan nâmeye ta'bir olundığından benim mektûbum yerinde “arîza-i cezânem” dinilir faķat seniñ mektûbuñ yerinde “arîza'i 'âlîleri” dinilemeyeceğî tabî'îdir.

233

Me'âlini Anladım Dinilecek Yerde Yazılacak Ta'birât

Me'âl-i dilârâsı rehîn-i ittîlâ'm oldu. Me'âl-i teslîit iştimâlî ma'lûm 'âcizî oldu. Me'âl-i muşâdaķat iştimâlî müdrike ârâyî çâkeri oldu, mezâyâyî dîlnüvâzî zîverbağş iķân 'âcizî oldu, me'âl-i iķlâşın müdî-rehîn 'alem-i hûlûşverî oldu. Me'âli ģasret iştimâlî düçerşm teħassürüme celâsâz oldu. Müfâdî celîlî ķarîn 'alem-i hûlûşķusterî oldu. Me'âl-i lâmi'l envârî celâsâz dîde'i 'aciz perdâz oldu. Ma'ânî şîrîn ģâyât-ı zâ'îķa-i iķân çâkerîye mûriş-i ģalâvet oldu.

Beyânı Memnûniyet İçün Ta‘bîrât

Bu vuķû‘ bulan himmetlerinden kîse’i server iftiĥârım mālâmâl oldu. Bu vuķû‘ bulan himmetleri bendelerini yeñiden bend kemend ‘ubûdiyet ve ‘âric evc-i vâlây-ı mesrûriyet iyledi. ‘İbâre’i bedî‘i iltifâtlarından bende’i rızâ cûbendeleri bir gencîne’i sa‘âdete destres olmuş kadar vâyedâr ibtiĥâc olarak: bu vuķû‘ bulan himem-i ‘aleyhleri müstelzim kemâl şâdmânı olarak aybîñ beĥîn muvâlâtkârı vâĥilâ nevâzîniñ ifâsına vâķî‘ olan himem-i vâlaları ne derecelerde müstani‘ şevķ ve meserret oldu. Ĥaķ-i çâkerânemde sezâvâr buyurılan elťâf-ı mālâniĥâye ‘aleyhleri müstelzim envâ’i server oldu. Baĥsibü’l ĥuķûşîye ĥâ’iz olduĥım faĥr-u şâdî hemrûtbe’i ĥayât-ı şânî olmuştur. Bu vechele ĥalb-i maĥzûnum

(Eĥillâ) ĥalîliñ cem‘ dir: bu maĥâmda müfredî kullarılmaz.

234

zülâl-i laťif ve ‘inâyetleriyle reşĥayâb tesellî oldu. Bu keyfiyet ‘abd-ı ‘âcizlerine ne derecelerde îrâş-ı faĥr-u şâdmânî ve ne mertebelerde ifâzâ’i ĥayât-ı câvidânı etmiş olduĥının ‘arz ve beyânı ĥâbil ta‘rif deĥildir.

Beyân-ı Teşekkür İtmek İçün Ta‘bîrât

Buniñ ifây-ı zerre’i teşekküründen ‘âcizim, üzerime tertib iden vazîfe’i muĥaddeseniñ vesâtet ĥâl ve ĥalem ile edây-ı hak teşekkürî imkânsız bir ĥâldedir. Edây-ı şükürgûzar ve meĥamid-i tekâribde lisân-ı ĥaķ ve maĥâlim denbeste vâlâdır. Buniñ ifây-ı zerre-i teşekküründe enfâs-ı ma‘dûde’i ĥayâtımı şarf iylesem yine muĥtedir olamam. Bu keyfiyet lûknet âver lisân-ı meĥamidet oldu. Buniñ ifây-ı teşekkürî ‘uhde’i istiťâ‘at beşeriyeden ĥâricdir. Buniñ ifâyı zerre-i şükranîyeti maĥâblinde hezâr cânım olsa da cümlesini fedâ iylesem aşlâ medâr-ı meĥamidet olmaz.

Ed‘iye’i Ĥayriyye

İdâre’i súbĥa’i du‘â ve senâlarıyla meşĥûlüm. Evķât çâkerânemiñ mâye’i inĥişârı olan du‘âyı devâmı ‘ömr ve ‘âfiyetleriyle meşĥûlüm. Du‘ây-ı beķây-ı ‘ömr ve devlet ve ikbâllerıyla taķlîb olarak muĥâlîf eyyâm ve leyâl itmekdeyim. Lisânımda ‘idâre-i kelâm iĥtidariyenin mefķûd olacaĥı zamâna kadar du‘âyı bilĥâyır kerâmîleriyle meşĥûl olacaĥımı gönlümden ‘ahd ve beyân iyledim. Rûz ve leyâl-i edi‘ye’i ĥayriyeleriyle güzârinde-i evķât olduĥımı bilbeyân. Dâ’ir dâ’ire’i ezķârım olan eşniye’i ĥayriyeleri bitekrâr zebânâver yâd

Edi‘ ye-i ef‘ ile vezninde olub müşeddid değildir; “ esniye” de böyledir.

235

kılınmıştır, du‘âyı icâbetpeymâyı fâzilâneleri te‘diyesinde miqdârı zerre teḥâvün itmediğim. Leyl ve neḥâr seccâdenişin ḥacât oldukça ed‘ iye’i ḥayriyelerinden münfik olduğımı beyân ile. Enfâs-ı ma‘dûdde’i ḥayâtımı du‘âyı ruḥ efzâyı devletlerine vakıf iylemiş olduğım, füzûnî’i “eyyâm ‘ömr ve devlet ve iclâl-i ‘âlî” dâverîleri du‘âyı bîrryâsı ref‘ bârgâḥ cenâb-ı ḥudâyı müte‘âlli kılınmıştır. Her nerede bulunsam du‘âyı efzâyış ‘ömr-ü iḳbâl devletlerini dilimden bırakmayacağım. Bedîḥi bulunduğu cihetle temâdî’ eyyâmı ‘ömr ve devletleri du‘âsında serm ve kuşûr olunmadığını eş‘âr ile, du‘âyı vâcibü’l edâları mürâ‘ât-ı şerâ‘iṭ ta‘zîm ile taḳdîm ḳabûlhâne’i mûcibü’l da‘vât kılınmıştır. Eşniye’i seniyyeleriyle dâ‘imâ merṭûbü’l lisân iddiğümi ‘arziyle, tezyîn-i lisân itmekden ḥâlî ḳalmadığım du‘âyı bîrryâyı tezâyüd ‘ömr-ü ‘âfiyet vâlâları bir dâṣte’i icâbetgâḥ cenâb-ı rabbi yezdân kılınmıştır: şabâḥ ve revâḥ deymûmeteyyâmı ‘ömr-ü devlet ve iḳbâlleri da‘vât-ı ḥayriyesine mûvâzıbet itmekden ḥâlî ḳalmadığım.

İstibkâyı Teveccüh

Hemân ötedenberü muḥtâcı bulunduğım ḥüsn-ü tevcihât-ı ‘âlîleriniḥ bundan böyle daḥî beḳâsı istid‘âsına cür‘et iylerim. Öteden beri sermâye’i feyz ve iftiḥâr ‘addeylediğim tevcihât-ı mekârim âyât-ı velîyyü’n na‘mîlerine ba‘dezîn daḥî şedîden muḥtâc olduğım, bâ‘is necât dârîn bildiğim tevcihâtı bâhirü’l füyûzâtı mûna‘mâneleriniḥ istibkâsına ictisâr olundu.

236

bu baḥışde ıtnâb maḳâl ile ‘abeş-i iştiḡâl demek olacağından hemân ötedenberü eḫâş maḳâşıd-ı derûn olan eḫâsın nevcihât-ı aşdıḳa nevâzîleriniḥ beḳâ ve istimrârını temennî iylerim. Hemân aḳşây-ı meṭâlib-i derûn olan meḫâsın tevcihât-ı mûna‘mâneleriniḥ beḳâsı niyâzıyla ḥatm-i güftâr iylerim. Ba‘demâ daḥî eḫâsın tevcihât-ı ‘aleyhleriniḥ ḫaḳ-i çâkerânemde raygân buyurılması niyâz-ı maḫşûşuna ibtidâr olundu. Bu vesîle ile de istidâme’i tevcihât-ı ḳalbiye’i kerîmânelerine mübâderet kılınmış olmaḡla, neyyir-i tevcihât-ı ‘aleyhleriniḥ hemîşe fark ‘abîdânemde lem‘a nişâr istikrâr buyurulması niyâz-ı maḫşûşuna ictisâr ḳılındı. İsticlâb-ı tevcihât ‘aleyhleri refṭârında* terḳîm-i raḳîme’i şenâverîye müşaberet ḳılındı.

Bir mektûbuḥ ḥavî olduğu esâs mâdde her neden ‘ibâret ise anı mübîn olmak üzere ḫâtîmede bu vechele bir cümle’i intiḫâ’iye yazılmaḳ uşûldendir. Hatta tebrîk gibi

hulûş gibi mektûbların hâtimelerinde ne maşşad için yazıldıklarını te'kiden (mücerred) lafzı da ' ilâve idilir.

Mektûbların Hâtimeleri

Bu mektûbımı hüsi tevciğiziñ celbi için yazıyorum diyecek yerde; isticlâb-ı tevcihât-ı 'aleyhleri reftârında terķim-i rākîme-i meveddetnâmeye ibtidâr kılındı. Cevâben yazılacak yazdığım bu mektûbımı kuşûrumuñ 'afvı için yazıyorum diyecek yerde: İsti'zây-ı kuşûr ma'razında taķdîm cevâbnâme'i bendegîye mücâseret kılındı olbâbda

* (reftârında) kullanılmağa başlamıştır.

237

bu mektûbımı mücerred hâtırınızı şormak için yazıyorum diyecek yerde: Mücerred istifsâr tab' vâlâları siyâķında taķdîm 'arîza'i bendegîye mübâderet kılındı. Hüsni tevcihiñiziñ evvelki gibi beķasını temennî için yazıyorum diyecek yerde: Tevcihâtı seniyye'i muna'mâmeleriniñ kemākân haķ-i müstemindânemde beķasını temennî ma'razında teħzîz hâme'i 'ubûdiyete ibtidâr kılındı.

Sâl-i cedîdiñizi tebrîk için yazıyorum diyecek yerde: sâlli cedîd meymenet radîflerini tebrîk-i siyâķda taķdîm 'arîza'i bendegîye müşâberet kılındı. İltifâtınıza teşekküren yazıyorum diyecek yerde: Teşekkür iltifât-ı seniyyeleri siyâķında nemîķa'i muħabbet tenmîķane mübâderet kılındı.

Yâhûd: (Huşûşuna himmem seniyyeleri maşrûf buyurulmak bābında).

Veyâhûd: (Maşrûfi' himmetleri siyâķında).

İcābını icrā idiniz zemīninde: İcrāyı icābını huşûşuna himem 'aleyhleri maşrûf buyurulmak beyānında). (İcābı hālîñ icrāsı huşûşuna himem seniyyeleri erzān buyurulmak bābında.). (İfāyı muķtezāsı huşûşuna himem aleyhe'i cenāb-ı nezāretpenāhîleri derķār buyurulmak beyānında) .

Beyān-ı keyfiyet için yazıyorum zemīninde: (Beyān-ı keyfiyet ma'razında terķim rākîme'i ķākerîye mücâseret kılındı.)

Ma'lumuñuz olsun zemīninde : (diği muħaţ i'lm-i 'ālîleri buyurulmak beyānında) yazılır; meşelsā emriñiz mûcibince harekete başladım beyān idiyorum ma'lumuñuz

olsun zemîninde: Emr ve irâdeleri vechile (yâhûd fermûde'î âşafî ekremîleri vechile) harekete ibtidâr kılındığınıñ 'arz ve beyânıyla taqdim 'arîza'î 'âcizîye mübâdiret kılındığı rehîn 'ilm-i sāmîleri buyrulduḡda olbābda şifā bulmañız içün du'ā itdim ma'lūmuñuz olsun zemîninde: Şifāyāb olmaları edi'ye'î hayriyesi yād ve tezkār kılındığı rehîn 'ilm-i 'ālîleri buyurulmaḡ beyânında görmeñiz içün taqdim idiyorum zemîninde: Manzūr-u 'ālîleri buyurulmaḡ üzere taqdim bîşgāh sāmîleri kılındı olbābda.

Görmeñiz içün taqdim idiyorum ma'lūmuñuz olsun zemîninde: Manzūr-u 'ālîleri buyurulmaḡ üzere taqdim bîşgāh sāmîleri kılındığı rehîn 'ilm-i 'ālîleri buyurulmaḡ beyânında emr ve fermān...

Yāhūd Meşmûl nigāh ḡakāyık iktināh 'ālîleri

Meşmûl lehāzā'î mükārim ifāza'î 'ālîleri buyurulmaḡ üzere...

İcābını icrīā itmek re'yiñize muḡavveldir zemîninde : İcrāy-ı icābı re'y-i 'ālîlerine mütevaḡıf bulunmuş olmaḡla olbābda meşelā: ḡaraf-ı 'âcizîden kendisine virilen tenbîh ve ihtāra ḡavāle'î semi' i'tibār itdiḡi cihetle icrāy-ı icābı re'yi rezîn 'ālîlerine menûḡ ve mütevaḡḡıf bulunmuş olmaḡla olbābda ḡaleb-i müsā'ide zemîninde: ḡuşuşuna müsā'ide'î 'aleyhleri şāyān buyurulmaḡ bābında meşelā: bir kıḡ'a nişān-ı zîşān mecīdi ile tezyîn sîne'î mefḡaret

“Şāyān” maḡāmında dahā erzān, rāygān, sezāver, derkār yazılır da cedire çespān, lāyık, münāsib gibi kelimāt-ı sâ'ire yazılmaz!

iylemekleḡim ḡuşuşuna sâ'ide'î 'aleyhleri şāyān buyurulmaḡ beyânında emr ve fermān emr-i istiḡşālî zemîninde: ḡuşuşuna irāde'î 'aleyhleri şerefşādır buyurulmaḡ beyânında yazılır; meşelā: Sefā'in-i şāhāneden diḡer birine naḡl buyurulmaḡ bābında emr ve fermān.

Lisān-ı Edebe Maḡşuş Terākīb-i Müsta' mele

Elif

İdāre'î lisān, iḡsān-ı bīimtinān, edīb-i erīb, emşāl-i 'adīde, icāle'î fikr, ifāte'î vaḡit, inşirāḡ-ı derûn, inḡirāf-ı mezāc, eḡall-i ḡalîl, iḡāle'î lisān, encām-ı kār, izāfe'î tevciḡāt, ebkār-ı efkār, istiḡşāl-i esbāb, iklîl-i izdivāc, a' zāy-ı ḡāndan, eḡaşş-ı meḡāşıd, e'azz-ı muḡāleb, ebnāy-ı sebîl, āvāz-ı istimdād, āb-ı ḡoşḡvār, i'tikād-ı cāzim, āfāḡî

muşāḥabet, infāz-ı aḥkām, iḥtilās vaḳit, edi‘ye’i me’sūre, iḳtār-ı cihān, erbāb-ı vuḳūf, eb-i müşfik, āvāre’i saṭvet, esfār-ı ba‘ide, aḳşāy-ı şark, is‘āf-ı mes‘ul, intiḥāz-ı fırşat, iḳdāmāt mütevāliye, iḳāme-i da‘va, ez ser nev, iḳtiṭāf-ı şemere, erzeli ‘ömr. Evrāk-ı ḥavādiş, istiḥlāl-i ramażān, elsine’i ‘ālem, ecr-i cezil, evlād-ı vaṭan. Eşerḥāme. Eser-i bergüzide, işbāt-ı vüçüd, isbāt-ı müdde‘ā, iksir-i tevcih. ilcāy-ı ḥamit, izāḥ-ı merām, isti‘lāmı keyfiyet, umūr-u me’müre. İnḳıṭā‘i mürāsele, itnāb-ı maḳāl, eṭvār-ı nā hemvār. Eşerpāk, incāz-i va‘d.

240

İstikmāl ve sâ’il, āb-ı zülāl, imsāk-ı lisān, a‘şār-ı sâbıka, üssülesās, eşerbāhir, evşāf-ı ḥamīde, evşāf-ı bergüzide, āyin-i behin, aḥlāk-ı rażiye, ahlākı radiye’, āfāk-ı siyāsiye, igbirār-ı ḥatır, aḡleb-i iḥtimāl, irtihāl-i dār-ı beḳā, evcā’i ṭāḳatfersā, i‘dāyı ḥaybet-i entümā, ıztırāb-ı cāngüdāz. İzā‘a’i bizā‘a’i ‘ömr, inzivāḡāne’i ‘adem. işāl-i dest-i ḥasār. Emr-i mesnūn-u ḥitān, āheng intizām-ı şıḡḡat. İltikāy-ı cism ve rûḡ. İfāy-ı ḡusn-ü ḡidmet, izāle’i ḡubār-ı ekdār. İsti‘dād-ı ḡudādād. Avān-ı sa‘ad iḡtirān, esās-ı maşnū’l enderās, elṭāf-ı mālāniḡāye, āfitāb-ı ‘ālemtāb. Uḡur-u meyāmen-i mevfūr. Aḡkām-ı mūnciye’i İslāmiye, eḡḡuşṭ ber-dahān ḡayret, evc-i i‘lāy-ı teraḡḡi, eşkriz server, esir ferāş-ı ıztırāb, aḡvāl-i ḡayr-ı marziye, enfās-ı ma‘dūde’i ḡayāt, ibrāz-ı mü‘eşşer ehliyet, aḡvāl-i meserret yāḡūd te’süf-ü iṡtimāl, etfāy-ı sūziş-i iṡtiyāḡ, ārāmsāz-ı mehābet, ifāy-ı vecibe’i teşekkür, ibrāz-ı āşār-ı ḡoşnūdī, ibrāz-ı āşar-ı i‘cāzkārāne. İsale’i cūybār-ı midād, eşi‘a-i rizbürüz, iḡtidār-ı mu‘ciznümā, eşcār-ı mültefitü’l aḡşān, evānī’i sīm-ü zer, imāle’i nażar-ı diḡḡat, ifāze’i ḡayāt-ı cāvīd, eyyām-ı beḡcet-i ittisām, umūr-u ḡayriyet nüşūr, evc-i i‘lāy-ı iḡbāl, ifāde-i rāstḡüyāne, infilāk-ı şubḡ-u şādıḡ, i‘āde’i berū’i ve ‘āfiyet, iḡrāz mertebe’i ḡaşbü’s sabāḡ, eşcār-ı leṭāfet-i dişār, atlas-ı kebūdfām. İbrāz-ı mu‘āmele’i dilnūvāzī, iktisāb feyż-i ma‘rifet, edi‘ye’i mefrūzātü’l te’diye yāḡūd vācibetü’l te’diye, iltifāt-ı cihanderecāt, evşāf-ı ḡudsiyet ittişāf, isticlāb-ı da‘vāt-ı ḡayriyet-i āyāt.

241

Bā’

Bedreḡa-i tevfiḡ, başr-i başiret, baḡiyyetü’l süyüf, başt-ı maḡāl, bār-ı girān, bende’i müsteḡām, bād-ı ḡazān, bād-ı nesīm, berḡ-ı ḡāṭif, beyt-i muraşşā‘, bedr-i münir, Bünyān-ı fu‘ād, berā‘at-ı istiḡlāl—ḡusn-ü delālet, beşş-i şekva, bertıḡḡ-ı eş‘ār, ber minvāl-i muḡarrer, bervech-i peşin, bārgāḡ-ı ‘aḡimetpenāḡ, bāb-ı şevketme‘ab, besālet-i

şafderâne, berâverde 'i lisân-ı muşâdaķat, bendegân şadâķatnişân, bûy-ı dilâvîz, bimne'l kerîm, bezel mâhâşıl-ı iķtidâr, bezm-i insâ ins muhabbet, bervefķ-i dilhâh-ı 'âlî, beħremend-i inşâf, baħr-i bîpâyân-ı elķâf, Bünyân-ı raşînü'l erkân.

Pâ

Pâzede 'i istiħķâr, perverişyâb-ı ma'rifet, peder-i 'âligüher, peżirây-ı ħüsn-ü ħitâm, pâ-bercâ-yi ķarâr, pişvây-ı muķaddes, pâ-yi bād-ı peymâ, pençe 'i saħtegir-i ecel, pîrây-ı 'i 'alem ve edeb, peygûle-i güzîn-i istirâhat.

Tâ

Taķdime 'i nâķîz, tedâbîr-i mü'eşşere, telâfî 'i mâfât, temşît-i umûr, târiĥi ra'nâ, târiĥi cevher, ta'ķîr-i meşâmm, telĥî-i eyyâm, te'âķî 'i efķâr, tâziyâne 'i teşvîķ, terkîm-i raķîme, tenmîķ-i nemîķa, tiĥ-i zebân, teşnîf-i ezân, tuĥfe 'i selâm, te'lîf-i beyn, Tevfîķ-i ĥareket, tebâdûr-ü ĥâtır, tecvîz-i terâĥî, taĥzîz-i ĥâme, teşĥîr-i silâĥ, tebrik-i ķudûm, taĥdîş-i ni'et, timşâl-i mücessem, tedbîr-i 'âcil, taĥzîb-i aĥlâķ, tilķâ-i nefis, taĥallûs-ü

242

girîbân, temennî-i muĥâl, ta'mîķ-i nazâr, taķlîd-i seyf, tevcîh-i vecîh, terkîn-i ķayd, tebliĥât-ı muķteziye, te'arrî 'i libâs-ı ĥayât, tezķire 'i mu'allî, vetîre, terennümsâz-ı cevîr, tezyîn-i lisân-ı ubûdiyet, tezyîn-i zât ve şîfât, tevcîh-i vecĥe-i 'azîmet, teraķķî 'i ķadr ve münzilet, tenvîr-i a'yûn-ü şükrân. Teşrîf-i meymenet redîf yâĥûd mu'allâyı elîf tedbîr-i felâţun pesendâne, tevcihât-ı müstelzimü'l füyûzât, taşvir-i durâdur, te'lîf-i feşâĥatü'l yeff, tebrik-i daĥdaĥa 'i ĥayât, teraķķiyât-ı mâddiye ve ma'neviye, tevsî' dâ'ire 'i ma'îşet, taţbîķ-i ĥâl ve ĥareket, teşnegân-ı mâĥî'l ĥayât-ı ma'ârif, teklîf-i mālâyutâķ, tedķîķât-ı müşikâfâne, taĥt-ı firûze baĥt, te'şîr-i ĥayât-ı baĥşâ, teşmîr-i sâķ-ı ihtimâm,

Sâ

Şemere-i şerefbâhire, şemerât-ı nâfi'a.

Câ' ve Çâ'

Cevâb-ı şavâb, cevâb-ı müsteĥzar, cemi'yet-i ĥâtır, ceht-i câmi'a, cevâb-ı muvâfaķat yâĥûd red, câhil-i bâķıl, cebr-i mâfât, cezây-i sezâ yâĥûd mâ yeliķ, cümle 'i cemîle 'i, cebel-i seyyâl, cevher-i nâyâb, cevher-i ĥîķat, cemm-i ĥafîr, cünûd-u fûzunmesûd, cünûd-u zafer-i mev'ûd, cânib-i seniyyü'l cevânib yâĥûd elmünâķib, cebîn-sây, mevķi' 'ubûdiyet, ceyûş-u deryâ ĥurûş, cevher-i kâmilü'l iyâr, cânib-i

mağfîret cālib, cāmi‘ nūr-u lāmi‘, cülūs-u meyāmin me’nūs, cenāh-ı müstelzimü’l felāh,
ceyb-i mekārimevb, cilveger sāhe-i huşul, cüdāmeecd hāzreti şehriyārī, cālib-i

243

inzār-ı taqdîr, cālib-i inzār-ı istihsân, cilvegāh-ı zuhur, ceriha-dār-ı ekdār, çeşide’i
zehrābe’i memāt, çiredesti’ mahāret, çin-i cebîn, çeşm-i memnūniyet, çigūnegi’i hāl,
çāre’i yegāne

Hā’

Hayāt-ı taze, hayyiz-i imkân, hikmet-i bālige, havā’ic-i zarūriye, hamle’i şirāne,
hükümet-i metbū‘, hā’iz-i ehemmiyet, hayāt-ı müste‘ār, hālāvet-i güftār, hadika’i çeşm,
hakīkatî muhāzza, hırz-ı cān, hayāt-ı cāvidāni, hāl-i keşmekeş, hāfıza’i enām, hudūd-u
hākānī, huşul-i matlūb, hak-ı taqdim, hidāset-i sin, huṭām-ı dünyā, hadd-i ma‘rūf,
hak-ı şükrān, hāde’i tedkīk, hışn-ı haşîn, havza’i edebiyāt, harīm-i nefis, harem-i ka‘be,
hüsn-ü şit, hayvānāt-ı ehliye, hulūl-u ecel, mev‘ūd, hak-ı nāmüsteḥāk, hişşemend
nişāb-ı server. Hayyiz āray-ı huşul, hadika’i feyz ve ma‘rifet, hilye’i şıdk ve istikāmet,
huzūr-u mafeyzü’l nevr, huzūr-u ma‘ālimmevfūr, hikmet-i bālige’i şamedāniye, hāl-i
pürmelāl, hāiz-i destmāye’i mefhāret, hā’iz-i aqşayü’l gāye’i i‘tibār, huccāc-ı zevi’l-i
ibtihāc, habl-ı metin-i uhuvvet, hāiz-i rehīne’i iftiḥār, hicāz-ı mağfîrettıraz, harekāt-ı
gayr-ı marzīye, şihhat-i cānperver, hakāik-i aşinā, hamiyetmendān ahālî, hayretfezāy-ı
‘uqul, havşala-i sūz-i idrāk, hayāt-ı şükr-ü güzārāne, havme’i himāye-i peder, hükm-ü
kaza ve kader. Hā’iz-i sekīne’i ‘irfān.

Hā’

Haṭṭ-ı dest, havān-ı ihsân, hayrū’l-halef, huṭūb-u cesīme, hoş

244

āmedî, haṭbe’i belīga, hazā’ini şervet, hil‘at-i fāhire, hażiz-i hāk, hūnābe’i eşk, hābgāh-ı
huzūr, hafāyāy-ı umūr, hāme’i belāgat-ı ‘ilāme, hāk-i ‘ıtırnāk, hāric-i ez hadd-ı şümār,
hidmet-i müstevcibü’l mefhāret, hāk-i pāy-i mekārîm peymā yâḥūd muallay-ı ihtivā,
hiyresāz-ı inzār, hākdān-ı gerdān, hāk-i pāk-i ‘Osmānî, hāk-i pāy-i ‘uyūnāra, haṭe-i
mübāreke’i hicāziye, haṭve-endāzı terakki, hidemāt-ı cānsipārāne, hāme’i kaşb-ı cāme,
hulūş-ı vefā manşuş, haste’i cān-berleb, hānümānsūz-i şabr ve taḥammül.

Dāl ve Zāl

Dürr-i şehvār, düvel-i müteḥābbe, dā'iy'i mesūliyet, du'āy-ı bīriyā, da'vāy-ı tefvik, de'bi dīrīn, du'āy-ı belīg, derece'i vücūb, deydene'i müstaḥsene, dürr-i meknūn, dā'i 'uḍāl, defā'in-i ṭabī'at, dīde'i baṣīret, devlet-i faḥīme, du'āy-ı bil-ḥayr, dest-güşāy-ı niyāz, defīn-i ḥāk-i 'ıtrnāk, du'āy-ı sıdḳ-u entümā, deryāy-ı cūd-u şehā, dīḥīm-i şevket ve sīm, dā'ire'i necāḥ-ı bāhire, derpiş-i naẓar-ı im'ān, dilsīr-i ni'am-ı firāvān, dīde'i remed dīde. Dilsīr-i nevāl-i iḥsān, dāmen-i dermiyān-ı ğayret, dem sa'ādet-i tev'im, devlet-i kaviyyū'l şekīme, dağdağa-i çunuçirā, dīde-i güşāy-ı intizār, destkeş-i ferāğ, destzen-i şürū'. Dünnümāy-ı nuşret-i ihtiva, devr-i dilārāy-ı humāyūn, dest-i ma'rifet-i peyvest, dürūğ-u maşlaḥat-ı āmir, derdest-i inşā, dilsīr-i 'aynū'l ḥayāt-ı iftiḥār, destāvīz-i nāçiz, destyārī'i

245

feyz-i istiḥkāk, dil-i tabnāk, dağdār-ı ḥüzün ve esef, dembeste'i 'aciz ve fütūr, dīn-i mübīn-i İslām, dā'ir-i emādār, dest-i münākāreyi' kudret, da'vāt-ı ḥayriyet-i āyāt, du'āy-ı vācibū'l edā, du'āy-ı mefrūzū'l edā, du'āy-ı icābet-i peymā, du'āy-ı rühefzā, durūd-ı icābetnümūd, dilsīr-i lüṭf ve 'ināyet, derece'i ṭāḳatfersā, dest-i dırāz-ı maẓarrat, dehangüşāy-ı 'itāb, dehşet endāz-ı ḳulūb, duḡter-i pākīze-i aḡter, devlet-i 'aliye'i ebed müddet, devlet-i 'aliye'i ebediyetü'l devām, dest-i kerāmet-i peyvest.

Zerre'i temşa, zārie'i ḥasene, zūll-i sū'al, zevḳ-i rüḥānī

Rā'

Rūz-i firūz, rub'i meskūn, rāsime'i tebrīk, reh-i nārefte, ric'at-ı ḳahḳarī, re'y-i şāib, re'y-i rezīn, reviş-i ifāde, rūy-i iltifāt, rehber-i necāt, refīḳ-i şefīḳ, resā'il-i mevḳūte, re'y-i ḥodī, rūz-i beḥcet-i efrūz, rūz-i meserret birūz, ramāzān-ı ğufrān-ı nişān, rūḥ-i cism-i devlet, revnaḳbaḡş-ı teşrīf, rāyet-i güşāy-ı 'azīmet, rehber-i tevfiḳbārī, rızāy-ı meyāmin-i irtizā, ramāzān-ı şerīf-i ğufrān-ı radīf, resīde'i ḥadd-i ḥitām, rāyet-i fevzāyet, rāyāt-ı zaferāyāt, reside'i nefis-i vāpesīn, raḡş-ı sabāreftār, rū'esāy-ı rüḥāniye, rişte'i ṭul-u emel, rehīn-i rütbe'i bedāḡhat, rūḥ-i pūrfütūḡ, ruḡşāy-ı mevḳi'i 'ubūdiyet, rūznāme'i ḥayāt, re'yis-i ḡaşāfet-i enīs, risāle'i ḳavā'id-i isāle,

246

Rehyāb-ı zafer, reşḡayāb-ı tesellī, reşkāver bağ-ı irem.

Zā'

Zehr-i helāhil, zemīn-i ifāde, zamān-ı teraḳḳinişān, zemzeme-i senc-i inbisāt, zūr-i bāzūy-i 'irfān, zebān-ı āveryād, zīr-ü destān sıdḳ-nişān, zīver zebān-ı muşaddaḳat, zīver-i silk-i sūtūr, ziynetefzāy-ı kehvāre'i vücūd. Zamān-ı sa'ad-i iḳtirān, zebān-ı sıdḳ-ı beyān, zevraḳsüvār-ı mehābet.

Sīn

Sümüvv-ü 'āṭıfet, sāhire'i zemīn, sed-i sedīd, sine'i şadāḳat, sevād-ı a'zam, sa'adet-i sermediye, seng-i melāmet, sāhe-i vücūd, seyf-i şārim, seyf-i meslül, seyf-i berrān, sin-i temyīz, ser'at-ı intiḳāl, sene'i devriye, sipeḥr-i gürdān, sehl-i mümteni', sırr-ı meknūn, süllem-i teraḳḳī, sāika'i taḥşīl, su'al-i muḳadder, seng-i ḥārā. Şüy-i şenāverī, sünnet-i seniyye, simāt-ı mükellef, sell-i seyf, saḥī nazar, sedd-i şelime, silkü'l lā'il, 'asker, server-i müstemirü'l taḥūr, serīr-i şevketmaşīr, sīrāb-ı zülāl-i 'ināyet, selām-ı selāmet-i encām, ser niḥāde'i bālīn-i bīmārī, serferū berde'i inḳıyād, serāy-ı şevket-i ihtivā, sānihe pīrāy-ı şudūr, sevḳ-i semendḥāme, sāḥa ārāy-ı ḥuşul, ser-i subḥa'i belīga, sultān-ı 'aliyetü'l şān, secdegüzār-ı şükr ve maḥmidet, sencīde-i mīzān-ı tedḳīḳ, sāye'i sāyibān, sāye'i hümāvāye yāḥūd ma'ārifvāye veyāḥūd teraḳḳisermāye. Sermühr-ü efser, sine-i şadāḳat defīne, semi' i ḳabul ile işḡa, siḥām-ı dil-düz,

247

sāmi'e pīrāy-ı şevḳ, sebbābe ḥayy-ı ḥāyret, sitāre şümāri ḥayret, silāḥbedest-i şeḳāvet, sergerm-ü neşāt, sernāme'i maḳāl, sezāvār-ı şükr-ü maḥmidet, sermāye'i baḥş ve maḳāl, saṭvet-i ḳāhire'i 'Oşmāniye, sernüvişt-i ezeli, sāl-i cedīd-i meymenet-i bedīd, sürūr-ı nāmaḥsūr, serma'ālī efser, silk-i celīl-i 'askerī, seylāb-ı sirişk, serzede' i zuhur.

Şīn

Şi'ār-ı insāniyet, şehir-i āyīn, şeyma'i kerīme, şifāy-ı 'ācil, şaḳḳ-ı şefe, şīrāze'i intizām, şīrīn-i güftār, şīrīnkām, şīrīnmezāḳī, şeb-i tārik, şeb-i deycūr-ı firāk, şemi' hidāyet, şerī'at-i ḡarā, şöḥre-i āfāk, şefḳat-i māderāne, şemātet-i a'dā, şikeste-i ḥātır, şīr-i jiyān, şākirdān-ı şākirü'l iḥsān, şeref-i cihānḳıymet, şerefyāb-ı ma'ışet, şeref efrāy-ı şudūr, şimşīr-i cihāngīr, şān-ı merḥametnişān, şehzāde'i civānbaḥt, şehzāde'i 'ālī nejād, şems-i 'avālim-i ārā, şerefrīz-i sünūḥ, şeref pīrāy-ı şudūr, şems-i münīr-i 'ālem-i efrūz, şāhrah-ı teraḳḳī, şeref-i 'āle-l āl, şimşīr-i ābdār, şāhid-i dilārāy-ı teraḳḳī, şeref-i 'ālimbahā, şeref efzāy-ı ḥulul, şeref-i idrākiyle müşerref olmak, şerefyāb-ı ḳabul, şeri'ktāy-ı 'azimet.

Sād

Şıfri'l yed, savb-ı me' mürîyet, şafha'ı ğabra, şāni' kudret, sabr-ı cemīl, şarf-ı mesāi', sa'bū'l mürūr, savn-ı samedānī, sinedālī'i

248

hükümet. Şabāhū'l hayr-ı İslāmiyet, şöhet-i cānperver, şafāyāb-ı temāşā, şavb-ı mekārimevb, şarf-ı naqdine'i himmet, şafbeste'i selām, sıfāt-ı memdūhe'i ' askeriye, şarf-ı tāb ve tūvān, zamīme'i fā'ike.

Ṭā' ve Zā'

Ṭarz-ı nevīn, ṭavk-ı beşer, tabīb-i hāzık, ṭāk-ı zafer, ṭabī' at-ı maşlahat, ṭabī' at-ı şāniye, ṭā'ir-ı kudsī, ṭūmār-ı güftār, ṭayy-i merāhil, ṭumturāk-i elfāz, ṭuğyān-ı miyāh, ṭālī' nāsāz, ṭu' me'i şimşir, ṭarāka'ı sāmi'a çāk, ṭafl-ı nevwād, ṭal' atnümāy-ı zuhūr, ṭuğrāy-ı ğarrāy-ı ' Osmāni, ṭāriq-i selāmet-i refik, ṭālī' i ferhunde-i meṭālī', ṭaraf-ı eşref, ṭaraf-ı zīşeref, ṭaraf-ı müstecmi'l şeref, ṭaraf-ı bāhirü'l şeref, ṭab' ı ma'ālī nebi', ṭanīn-i endāz iktār-ı cihān, zıll-ı zā'il, zıll-ı zalīl, zālām-ı cehl, zulmet-i ' amika, zıll-ı ' adālet-i müstazıll

'Ayn

'Ahd-u şebāb, 'ava' ve'i kilāb, 'uqde'i hātır, 'alem-i hastī, 'ālem-i lāhūt, 'ālem-i nāsūt, 'ahd-i karīb, 'ömr-ü güzeşte, 'ālem-i medeniyet, 'ālem-i vahşet, 'ahd-i rey'ān, 'ömr-ü şitābān, 'ırk-ı cebīn, 'alāik-i dünyeviye, 'ulūm-u müte'ārif, 'uhde'i kifāyet, 'ulūvv-ü himmet, 'atf-ı nigāh, 'ulūm-u nāfi'a, 'atebe'i 'alīl, 'aşr-i mi'şār, 'atāyāy-ı fītrat, 'arş-ı berīn, 'abde'i eşnām 'urve'i vuşka, aqd-i rābitā'i dostī, āriza'i raqbet-i farīza.

249

'Abād-ı şadākat-ı niḥād, 'aşr-ı bāhirü'l naşr, 'arż-ı sīne'i muḫāvem, 'an-ı şamīm'ül kalb, 'ahd-ı celīl-i feyz-i delīl, 'uhde'i mu'ālī'ade, 'asākir-i nuşret-i mü'eşşer, 'uhde'i bāhirü'l istiḥāl, 'alem-i zafer-i tev'em, 'id-i sa'id-i meymenet-i bed'id, 'id-i aḫḫāy-ı meyāmin-i maṭāyā, 'avāṭıf-ı 'aliyye-i şāhāne, 'unvān-ı mefḫaret-i iktirān, 'aşr-ı teraqqīaşr, 'ırk-ı rīz-i hicāb, 'asākir-i manşürü'l livā, 'atfū'l hāza'i diḫkat, 'atebe'i şüreyyāy-ı mertebe, 'atebe'i felekmertebe yāḫūd sipiḫr-i mertebe, 'arż-ı ḫāl darāatmā'il, 'ārec süllem-i iftiḫār, 'ibrethāne'i kā'ināt, 'aqd-i rüşte'i muvālāt.

Ġayn

Ġavr-ı zemîn, Ġidây-ı ruh, Ġınây-ı qalb, Ġubâr-ı ikdâr, Ġıbta-res a‘şâr, Ġıbta-i fermây-ı cihân, Ġarîkü’l ceh’imesâr, Ġayret-i civânmerdâne, Ġarqa-i girdâb-ı helâk, Ġonça-i nevşukufte, Ġarqâb-ı baħr-i tefekkür, Ġavâmız-ı âşinây-ı ehl-i vuķûf.

Fâ’

Fariża’i zîmmet, fariża’i ħac, fariża’i şalve, fikr-i nâķib, fikr-i fâtır, ferdâne’i ferîd, ferzâne’i nedîd, fezâ’il-i edebiye, fazâħat-ı lisâniye, farı-ı iftiĥâhâr, ferd-i âferîde, fark-ı mübâhât, fidye’i necât, farz-ı muĥâl, fâtiha’i kelâm, fûnûn-u şetta, fâ’ik-ül aķrân, fikr-i sakîm, fıķdân-ı miyâh, füzûnî’i eyyâm-ı ‘ömrü devlet, fermân-ı hikmetbeyân, fevânîs-i encâm-ı ‘adîl, fedây-ı ser-ü cân, firâķ-ı dilşikâf, fu’ad-ı sıdk-ı i‘tiyâd, fâzıl-ı müstecmi‘l-i fezâ’il.

250

Kaf

Ķaža’i teşĥîr, ķarâr-ı aĥîr, ķat’i merâķil, ķarîn-i cevâz, ķatarât-ı eşķ, ķalb-i sanevberî, ķıyâs-ı muķassam, ķat‘ıyyûl mefâd, ķût-u lâyetmût, ķıyâs-ı ma‘alfârîķ, ķarîr-ül ‘ayn-ı mübâhât, ķalemrev-i ĥükümet, ķadem-nihâde’i süllem-i iķbâl, ķalem-i mu‘accez-i raķm, ķalem-i şikeste raķm, ķalem-i bedi‘ü’l raķm, ķarîĥa’i ilĥâm-ı şabîĥa, Ķur’an-ı mu‘ciz’ül beyân, ķa‘r-ı nâ-yâb, ķuvvet-i i‘câzkârâne, ķâlîb-ı bîrûĥ, ķıymet-i sencân-ı edeb, ķuvve-i ķâĥĥâre’i salţanat-ı seniyye, ķanâdîl-i süreyya meşîl, ķabza-i mu‘tenâbîĥa, ķat‘ rişte’i ülfet, ķuşûr-u żarûrî’l żuhûr.

Ķâf

Ķüftâr-ı âbdâr, Ķüftâr-ı nâbeĥnecâr, ķerb-i ‘aîzîm, ķelb-i ‘aķûr. Ķişver-i fenâ, Ķüşâyiş-i ezhâr, Ķüvâĥ-ı ‘adîl, Ķenc-i şâyġânî, ķemâlât-ı insâniye, ķühn-u âhenîn, ķitâb-ı müstaţâb, ķitâb-ı ķavâi’d-i ni‘şâb, Ķüzergâĥ-ı hestî, Ķülşen-i ma‘ârif, Ķül-ü ĥandân, ķüşe’i ‘uyûn, ķîse’i ĥamiyet, ķedd-i yemîn, ķelibe’i iĥzân, ķâşâne-i ķalb, ķenz-i lâyetfna, ķefâf-ı nefis, ķemiyet-i ĥâme, Ķüş-u hoş, Ķökce’i iķbâl, Ķülşensaray-ı ‘umrân, Ķermâ-ķerm-ü neşât, ķesb-i niķnâm, Ķiriftâr-ı derd-i firâķ, ķâ‘bet-ül âmâl-i cihân, ķetm-i ‘adem, Ķerdün-î bî-sükûn, ķeşîde’i silk-i suţûr, ķüffâr-ı bed-girdâr, Ķülĥîin-i âmâl, Ķevher-i nâ-yâb, Ķülüġîr-i ecel, Ķirân-ĥab-ı ġaflet, Ķiriftâr-ı pençeî duyûn, ķârġer-i te’şîr, Ķüft ü Ķüy-u bî serûben. Ķelimt-âi ĥikmet-i âyât, ķehvâre pîrây-ı ‘âl‘em-i şuhûd.

Lām

Lāzime'î insāniyet, levā'î beyzā, lehīb-i ḥarāret, lisān-ı māder-zād, lisān-ı dūrer-bār, lisān-ı 'azbū'l beyān, levāy-ı zafer-i iltiva, levāy-ı nuşret-i ihtivā, luţf-u celīl-i bī 'adīl, lehāza'î bāhirū'l ifāza, lāzım-ı ğayri mefāriķ, lebriz-i şūkrān, libās-ı lezāret-i istinās, lemâ-pāş-ı zuhūr.

Mīm

Meşiiyetü'l hiye, māni' kavî, mahāret-i kāmile, müddet-i medīde, mahamāt-ı nāriye, meşāk-ı seferiye menfa'at-i zātiye, mu'āmelāt-ı kalemīye, ma'lūmāt-ı kāmile, meşime'î māder, müteḥeyyi'î 'azimet, mü'eddāy-ı suḥan, mehāmm-ı umūr, maķām-ı mu'allā, mu'cize'î bāhire, mersāy-ı selāmet, mekārim-i aḥlāk, müteḥtim-i zimmet, muḥayyir-i 'uķūl, muvāfiķ-ı maşlahat, mısra'î berceste, mısra'î āzāde, mişal-i sâ'ir, mefātih-i kūnūz, menvî'î zāmīr, min küll-il vücūh, müteḥayyizān-ı ahālî. Mezra'î dünyā, maskat-ı re's, mevzu' baḥş, mīr-i kelām, maḥşūl-i sa'iy, maḥşūl-i 'ömr, mesrūrū'l fu'ad, medd-i başar, miskīyyū'l ḥitām, mediyū'l aḥķāb, müşerref-i ḥarāb, mā'il-i indirās, müfād-ı eş'ār, miḥver-i lāyık, min ḥaysū'l mecmū', mer'iiyet-i aḥķām, merkez-i ḥilāfet, mehd-i beşer, muḥāfil-i siyāsiye, müşk-nāb, mişāl-i imtişāl, muḥaddirāt-ı İslāmiye, melez-i müte'addine, menba'ı menşūķ, mürettebāt-ı sefīne, mesā'ife'î celīle, menzil-i maķşūd, müstaḥzarāt-ı zihniye, mesāğ-ı şer'î, mertebe'î sübūt, mühr-ü peder, meziyet-i İslāmiye, mediḥa'î iftiḥār, mu'āmele'î kuyūdiye, muşaddāķ-ı

celīl, maşrūfi'î himmet, ma'zeret-i meşrū'a, mevhibe'î ilāhiye, mürğ-i rūḥ, ma'raz-ı mehmedet, mü'essesāt-ı ḥayriye, maķarriḍāt-ı 'umūr, mu'ażzamāt-ı 'umūr, müdāvele'î aķdāḥ üns ve ülfet, mevlid-i sa'ādet-i mevrīd, merdümek-i çeşm-i iftiḥār, maķşad-ı teraķķiperverāne, mażhar-ı tevfiķāt-ı samedāniye, mevdū' dest-i rüyet, mażhar-ı 'afv-u şafḥ, me'mūrīn-i rū'yet-i ḳarīn, mā'il-i ḥaķīķat-i iştimal, me'ser-i bergüzide, meḥāmid-i seniyye-i mülūkāne, müdāfa'-ı 'add-u şikenāne, mütevārī-i zīr-ü turāb, münāfi'î 'akl ve ḥikmet, merba'ı nişīn-i şafā, müṭāla'ay-ı güzār-ı memnūniyet, millet-i yekcihet-i İslāmiye, mineşşah-ı ārāy-ı ḥuşūl, meşhūd-u dīde'î iftiḥār, müsta'inen bitevfīķa-i te'āla, müstağnî 'anī'l beyān, min ḥaysū'l ihtiseb, mertebe'î 'āle'l 'āl, mineşşah ṭırāz-ı bürüz, maḥv-ı ābād-ı fenā, müdür-i dirāyetsemīr, memālik-i maḥrūste'l mesālik, meslek-i

ḳadīm-i şadāḳat, mu‘āmele’i ḥāṭır ribāyī, manzūr-ı deḳāyık-ı mevfūr, maḳşad-ı ḥayr-ı merşad, ma‘iyyet-i ma‘ālihḳabt, meḥābetnümāy-ı nüzül, millet-i necībe’i İslāmiye, maşḥūben, bil‘āfiye, muḥāt-ı ‘ilm-i ‘ālem-i āra. Müstaḡriḳ-i deryāy-ı meserret, müşīr-i felāṭūn tedbīr, mekteb-i feyz-i mekseḥ, mevcenümāy-ı saṭvet, mādde’i mu‘tenā beḥā, mizmār-ı ‘ulūm ve fūnūn, merāret-i ālām-ı ṭāḳatfersā, maḥşul-ü çiredestī’ mahāret, merkez nişin-i ‘āfiyet, muḳaddem-i ḥayriyet-i tev’im, ma‘lūm-u mükārim-i melzūm, maẓmūn-u kerāmet-i meşḥūn, maḥdūm-u necābet-i mevsūm, māh-ı şiyām-ı feyz-i ittisām, murāḥḥim-i şāmīle’l āfāk, murād-ı ‘ināyet-i mu‘tād, mehbiṭü’l hāmāt-ı rabbāniye, meclis-i melā’ik-i enīs, memāşāt-ı tevcihātkārāne, mecelle’i muvaffāḳiyet-i ‘azīme,

253

Nūn

Nām-ı nāmī, nokta’i naẓar, neşimen-i ‘azamet, neshe’i nefīse, niyet-i ḥayriye, nefis-i mesīḥā, naẓar-ı reci‘ī, nām-ı müste‘ār, necl-i necīl, nesl-i nesīl, neḥc-i müstaḳīm, nār-ı intizār, naẓar-ı im‘ān, nev‘ammā, neḳāve’i nuḳūl, nuḥbe’i mütemennā, nüfūs-u zekiye, nefis-i vā-pesīn, necm-i iḳbāl, nisāb-ı ‘āḳl, naḳd-i vaḳit, nişāne’i zuḥūr, ni‘am-ı lātaḥşī, nām-ı ma‘ālī ittisām, nezd-i ma‘ālīy-i vefḍ, naşb-ı nefis-i ihtimām, numūne nümāy-ı beḥişt berīn, netice-i peẓīr-i muvaffāḳiyet, nevīd-i beḥcet-i bedīd, niḥāde-i cāy-ı ḳabūl, naẓar-ı iksīr-i eşer, ni‘met-i ḡayr-ı müterakḳıbe, numūne-i imtişāl, nāmūs-u ekber-i devlet, nesīm-i ‘anber-i şemīm, nevāl-i bī-hemāl, nūr-u tābnāk, lisān-ı fūrūḡ-u efşān, nevbaḥār-ı ḥuceste-i āşār, nāṭıḳa pīrāy-ı müşāberet, nigāhendāz-ı iltifāt, nā’il-i füyūẓāt-ı āliḫiye, neşr-i envār-ı ma‘ārif, niḥrīr-i ḥarīr-i taḥrīr, nevāle çin-i ‘āṭıfet, na‘ş-ı maḡfiret-i naḳş.

Vāv

Vazīfe’i nazīfe, vesā’il-i ḥüsna vesīle’i eşīle, vālid-i mācid, vird-i ḥandān, vird-i muṭarrā, vecīz-i nāçiz, vüçūd-u beḥbūd, vüçūd-u pürsevd, vüçūd-ı lāzım’ül mevcūd, vüçūd-u nādirü’l mevcūd, vüçūd-u ‘ālimüsevvid, vāriste’i ḳayd-ı ta‘rīf, vicdān-ı sādıḳü’l bünyān, vāreste’i kāffe’i beyān, vüçūd-u ḥabāşet-i ālūd, vaḳf-ı bāşire’i intizār, vaşl-ı sermenzil-i kemāl, vaḳ‘a-i nāḡahzuḥūr, vāyemend-i nişāb-ı mübāḥāt, vaḳāyi‘ rüz-ı merre, vālid-i

keşirü'l hâmid, velîyy-i ni' met-i bî-minnet, velâdet-i bâhirü'l sa' âdet, vâla'î vâlâşân, vücûd-u kerâmet-i nümûd.

Hâ'

Himmet-i bihemtâ, hediye'î behiye, hümay-ı sa' âdet, hengâm-ı taşşîl, himmet-i vâlây-ı menkabet, hedef-i tîr-i i' tirâz, hemser-i evbâşân, heveskâr-ı ma' ârif, himmet-i mu' zîlât-ı birendâzâne, hetk-i perde'î nâmûs, himemât-ı cihânpesendâne

Yâ'

Yâr-i şiddik, yâdigâr-ı ebedî, yâdigâr-ı kıymetdâr, yed-i mü' eyyide'î mülükâne, yâverî'î tevfiķ-i bârî, yerâ'î bâhirü'l berâ' a

Kelimât-ı Mütezâdde

İmdi ve şedd	Hall ve hürmet	Şûret ve sîret
Derûn ve bîrûn	Mâddî ve ma' nevî	Zâhir ve bâtın
Vücûd ve ' adem	Uşûl ve fûrû'	Ma' lûm ve mechûl
Ruḡûbet ve yebûset	Halef ve selef	Vifâķ ve nifâķ
Bey' ve şirâ	Arz ve semâ	' Aķl ve naķl
Şâm ve seher	Şıgâr ve kibâr	Sevâd ve beyâz
Dünyâ ve âhret	Siyâķ ve sibâķ	Zâtî ve ' arzî
Şân ve şeyn	Şabaķ ve mesâ	Semavât ve arzîn
Ṭav' an ve kerhen	Pîr ve bernâ	Su' âl ve cevâb
Şeyḡ ve şâbb	Meḡâsin ve mesâvî	' Usr ve yesr
Rûḡhânî ve cismânî	Dünyâ ve ' uķbâ	Şera ve şüreyyâ
' İzzet ve zillet	Ziyâde ve noķsân	' Azl ve naşb
Rûz ve şeb	Hazar ve sefer	Şûrî ve ma' nevî
Zekî ve ġabî	Leyl ve neḡâr	Şun' î ve ṭabî' î
Ḳarîb ve ba' id	' Ayn ve ġayr	Yemîn ve yesâr

Sāz ve söz	Leṭāfet ve keṣāfet	Şafā ve cefā
Ni‘ met ve niḳmet	Sevābıḳ vr levāḳıḳ	Ḥafī ve celī
Aḳviyā ve zu‘ afā	Ezel ve ebed	Nezdīk ve devr
‘Anā ve ğinā	Naẓm ve neşir	Başt ve ḳabẓ

256

Bay ve gedā	Mebde’ ve ma‘ād	İyāb ve zehāb
Ḳalīl ve keşir	Fevḳānī taḥtānī	Vicāhen ve ğıyġāben
Ḥall ve ‘aḳd	Şabaḥ ve şām	Memdūḥ ve maḳdūḥ
Germ ve serd	Kihān ve mihān	Yār ve aġyār
Muḳaddem ve mü’ehḥir	Lā ve ni‘ am	İḳrār ve inkār
Zükür ve inās	‘Urūc ve hebūt	İcād ve i‘dām
Baḥr ve berr	Mükāfāt ve mücāzāt	İfāde ve istifāde
Fevḥḳ ve taḥt	Küfr ve imān	İ‘lām ve isti‘lām
Nef‘ ve zarar	Küll ve cüz	Āfāḳ ve enfes
Taliḥ ve şirīn	Ḳabl bu‘d	Üftān ve ḥizān
Ḥavāş ve ‘avām	Keyf ve kem	İftirāḳ ve iḳtirān
Nişīb ve firāz	Übüvvet ve būnüvvet	İfşā ve üserā
Med ve cezir	Edbār ve iḳbāl	Eḳārib ve ecānib
Rūzān ve şebān	İdḥāl ve iḥrāc	İcāz ve ıtnāb
Ḥāl ve ḳāl	A‘la ve edna	Ser ve būn
Evāmīr ve nevāhī	Evvel ve āḥir	Leff ve neşr
Būd ve nebūd	Evc ve ḥadıyḳ	Eyyām ve leyāl
Me’kūlāt ve meşrūbāt	E‘āl ve ahālī	Āsmān ve rismān

Temettü’l ḥurūf-u bi‘avnillāhü’l mülükü’l ra’ūf

Subḥāne rabbike rabbi’l ‘izzeti ‘ammā yeşifūn, veselāmūn ‘alel murselin,
velḥamdülillāhi rabbi’l ‘ālemīn.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMÂNLI LİSÂNİ ADLI ESERİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1. ‘OŞMÂNLI LİSÂNİ’NİN İNCELENMESİ

‘*Oşmānlı Lisānı*’ adlı eser 1312, miladi 1896 yılında yazılmıştır. Eserin yazarı aynı zamanda Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne’de “fenn-i kitâbet” derslerini okutan Salih İhsandır. Yazdığı diğer kitapların kapağında ve yapılan araştırmalarda yazarın yüzbaşı, kolağası ve binbaşı rütbeleriyle Bahriye Mektebinde muallim olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüme geçilmeden önce kitabın başlangıç kısmında “Tahdis-i Nimet” ve “İfâde-i Merâm” başlıklarıyla iki bölüm karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan “Tahdis-i Nimet” başlığı altında yazar, dönemin padişahına, Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi’nin başında bulunan Hasan Hüsnü Paşa’ya, Bahriye-i Şâhâne ders nezaretinde görevli Sâmî Bey’in yaverine şükranlarını dile getirir.

“İfâde-i Merâm” Bölümünde ise yazar “‘*Oşmānlı Lisānı*’ adlı eseri neden yazma ihtiyacı duyduğunu, eserin özelliklerini ve dilimize bakış açısını diğer dillerle karşılaştırarak anlatmaya çalışır. Dilimizin herkesin bildiği üzere üç lisandan mürekkebe olduğunu ve lisânımızın mürekkebâtını Arabî ve Fârisînin oluşturduğunu ifade eder. O yüzden Arabî ve Fârisî kavâidleri de içeren bir kitabın oluşturulmasının ihtiyaç olduğunu dile getirir. Meydanda birçok kavâid kitabı mevcutsa da hiçbirinin dilimizin içerdiği zenginlikle orantılı olacak bir mükemmeliyete sahip olmadığı tespitini yapması dikkat çekicidir. Bu iddianın doğruluğunu şu cümle ile gözler önüne serer: “Zirâ geçen seneden beri müsâbaka uşûlü ile yapılan ve yapıdırılan Kavâid-i ‘Oşmāniye kitâblarınıñ dâ’ire’i celîle’i ma‘ârifde mûna‘kid komisyon-ı mahşuş ma‘rifetiyle tedkik edilerek Mekâtib-i Rüşdiye şâkirdânelerine tadrîs olunmak için derdest-i intihâb bulunması şıdk-ı müdde‘âmızı isbât ider” (OL, 1896: b-c).

Yazarın eseri, dil bilgisi kurallarının yanında Bahriye-i Şâhânede fenn-i kitâbete medhal olmak üzere tedris etmekte bulunduğu derslerin özetini topladığı bir risale şeklindedir. Eser, Arabî ve Fârsînin lisaânımızda hâlâ geçerli olan kurallarını da içermektedir. Ayrıca diğer kitaplara nazaran yazarın talebenin daha çok istifade edebileceği bir eser olduğunu iddia etmesi açısından da önemlidir. Bunun yanında

dikkat çekici bir diğer nokta ise yazarın sarf ve nahiv ilimleri hakkındaki düşünceleridir. Müstakil birer ilim olmalarına rağmen yazar, sarf ve nahiv ilimlerini aynı amaca hizmet eden ilimler olarak görür. Bu yüzden de eserinde Sarf-ı Osmânî ve Nahv-ı Osmânî diye bertamam, beyhude bir taksimata lüzum görmediğini ifade eder. Ayrıca nahiv kurallarımızın ecnebi lisanlar gibi Arapça nahiv kurallarına göre hiç mesabesinde olduğunu ifade etmesi de bu taksimata başvurmamasının nedeni olarak gösterilebilir.

Yazarın Osmanlı lisanını yabancı dillerle karşılaştırması ve dilimizin kurallarının yabancı dillerin kurallarıyla kıyas kabul etmeyecek derecede düzenli olduğunu ifade etmesi de önemli bir iddiadır. Yazar, bu iddiasını dilimizdeki fiil çekimlerinin düzeni ve sağlamlığı ile ispat etmeye çalışır. Fransızcadaki gayri kıyasî fiilleri içeren kitabın hacminin Farsçanın bütün kuralarını içeren kitaptan daha fazla olduğunu ve bunu bir zihnin kaldıramayacağını ileri sürerek dilimizin fiil konusunda Fransızcadan daha düzenli bir dil olduğunu savunur. “Fi’llerimiziñ bu kadar mükemmel bir intizâm ile taşrifâtına muķabil Fransızcanıñ ğayri kıyâsî fi’illerini şâmil kitâbıñ hacmi hemân lisânı Fârisîyeniñ kavâ’idi’umûmiyesini şâmil olacaķ kadar büyük ve ķorķunķ olduķdan başķa menâ’atide ezberlemek külfetine inzimâm edince kıyâsımızıñ derecesi ta’ayün etmiş olur” (OL, 1896: d). Yazar, İngilizceden çevirmiş olduğu “*İngiliz Kavâ’id-i Lisâniyesi*” adlı eserde yaşadığı acı tecrübeyi şöyle dile getirir: “...bir lüğatiñ derste telaffuzu içün ya lüğat kitâbına murâca’atla anıñ sûret telaffuzuñu görmeğe yâhüd bir İngiliz’iñ ağızından işidüb taklîd itmeğe ihtiyâc bırakıyor” (OL, 1896: d-h). Yazar bu ve bunun gibi birçok kıyaslamayla yabancı dillerde görülen müşkülâtın dilimizde ortaya konan müşkülata göre kat kat fazla olduğunu belirtmek istemektedir. Bu örnekleri de Osmanlı lisânının üstünlüğünü ifade etmek için kullandığı aşikârdır. Yazarın bu kıyaslamalara girecek kadar bilgi sahibi olması, Arapça ve Farsça dışında Fransızcaya ve bir kitap çevirecek derecede İngilizceye hâkim olması dönemin eğitim seviyesini, anlayışını ve yetişmiş insan profilini de gözler önüne sermek açısından önem arz etmektedir.

Bölümün sonunda ise Osmanlı lisânının temelini oluşturan Türkçenin Arapça ve Farsçayla kıyasına şahit oluruz. Şive ve sadelikçe dilimizin dünyanın en güzel bir lisanı olduğunu bunu da taraflı bir gözle değil tamamen tarafsız bir bakış açısıyla söylediğini dile getirir. Mesela “...yazdığım mektûb terkîbi dil-i fârîsi âher bir lisâna tercüme olunsa ‘Evvel mektubki ben anı yazdım’” (OL, 1896: v). şeklinde çevrilecek ve sadelikçe Türkçeden çok uzak olacaktır. Bu açıdan Türkçenin çok daha güçlü bir dil

olduğu aşikârdır. Salih İhsan, her ne kadar Osmanlıcanın ihtiva ettiği Arapça, Farsça sözcük ve tamlamaları ziyadesiyle kullansa da aynı zamanda onun Türkçenin sahip olduğu anlatım gücünün ve sadeliğin de farkında olduğu anlaşılmaktadır.

İki ana bölümden oluşan eserin İfâde-i Merâm bölümünden sonra gelen birinci kısmına yazar besmele ile başlamış ve ilk olarak harfleri tanıtmıştır. Osmanlı lisânında harf otuz ikidir: Elif, be, pe, te, se, cim, çim, ha, hı, dal, zel, re, ze, je, sin, şın, sad, dad, tı, zı, ayın, ğayın, fe, kaf, kef, lam, mim, nun, vav, he, ye şeklinde sıralanan bu harflere “hurûf-ı hecâ” denir. Bu da sonuna bitişmeyen “hurûf-ı munfasıla” ve sonuna bitişen “hurûf-ı muttasıla” diye ikiye ayrılır. Hurûf-ı munfasıla; “elif, dal, zel, re, ze, je, vav” harfleridir. Hurûf-ı muttasıla ise bunlardan geriye kalanlar şeklinde ifade edilir.

Daha sonra hareke bahsine geçilir ki yazar harekeyi “Kelimâtı teşkîl iden ħurûfun râbıtalıdır” (OL, 1896: 1). şeklinde tarif eder. Üstün, esre ve ötre olarak üç türlü olduğunu belirtir. Bunlara fetha, kesre, zamme de denir. Cezm mevzusundan kısaca bahseder. Bunların ardından yazar “hurûf-ı imlâ”, “hurûf-ı med” ve “hurûf-ı resmiye”nin tanımlarını yapar ve örnekler verir.

Ardından kelimenin sonuna atılan çift harekeye mecazen “tenvin” dendiğini açıklar ve örnekler verir. Devamında yazar, tanım yapmadan “hemze” ile ilgili bilgiler verir ve özelliklerine göre örneklendirir. Harflerle ilgili son olarak “hurûf-ı şemsiyye ve hurûf-ı kameriyye”ye yer verilmiştir. “Şems, kamer kelimeleri birer harf-i tarif ile (eşşems) (elkamer) diye telaffuz olunduklarına nazaran (eşşems) de cari olan hale mütabi (mütabea) eden yani (şe) gibi müşeddid okunan hurûfa hurûf-ı şemsiyye; (elkamer) de cari olan hale mutabakat eden hurûfa da hurûf-ı kameriyye denilir. İşte hurûf-ı hecânın böyle şemsiyyesini, kameriyyesini bilmenin, imlayı doğru yazmağa dahl-i gayesi vardır:

Mine’l-bâb ile’l mihrâb — aleşşabâh — zülcenâheyn

İbne’l şeriy ve’l şüreyyâ— ala mela’innâs —ebu’l mağâzî gibi (OL, 1896: 5). şeklinde tanımlı yapılmış ve örneklendirilmiştir.

Buraya kadar olan kısımda harf bölümünü beş sayfada ele alan yazar genel olarak kavramların tanımlarını kısa kısa verip daha sonra örneklerle kavramları daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Yazarın eserine temel teşkil edecek harf bahsi ile başlaması parçadan bütüne doğru bir sıralama yapmaya çalıştığının da izlenimlerini vermektedir. Bununla birlikte bir Türkçe dil bilgisi kitabında Arapça kâidelere bu denli yer vermesi

de dikkat çekicidir. Osmanlı lisânının Türkçe ile birlikte Arapça ve Farsçadan mürekkebi bir dil olması yazarın bu dillerin kâidelerine eserinde yer vermesinin sebebi olarak gösterilebilir. Zaten kitabın “İfâde-i Merâm” bölümünde bu hususun eseri benzerlerinden ayıran temel özelliklerden biri olduğu vurgulanmıştır. Bu durumda akla şu soru gelmektedir: Rüşdiyelerde okutulmak için hazırlanmış olan bir eserin böylesine teferruatlı Arapça ve Farsça kâidelere yer vermesi gerekli midir? Bu yaş aralığındaki çocukların bu kâideleri hakkını verecek derecede öğrenmeleri tam olarak mümkün müdür? Bu sorular ışığında eserin içeriğine yaklaşımımız ortaokul öğrencilerinin seviyesinin biraz üstünde olduğu yönündedir.

Kelime

Kelimeyi lafzî manidar olarak tarif eder ve “ isim, fiil, harf” olarak üç kısma ayırır.

İsim

İsimleri, “Başlı başına ma‘nâsı var ve o ma‘nânın ezmineye iktirânı yokdur” (OL, 1896: 6). şeklinde tarif eder.

Kitap—kalem gibi.

Cinsi tayine konu olan isimlere ism-i cins (cins isim), Ahmed, Mahmud gibi şahısları tayin eden isimlere ism-i alem (özel isim), Dicle, Fırat, Mekke gibi mekâna mahsus isimlere de ismi hass denir. Cins isimleri de kendi içinde ikiye ayırır: Nefesiyle kaim olan isimler “ism-i zât” melek, ruh, insan gibi; bizatihi mevcut olmayıp manaya delalet eden isimler “ism-i mana” ilm ve darb gibi.

İsimleri bu şekilde kısımlara ayırdıktan sonra genel olarak kemmiyet ve keyfiyet hususları üzerinde durulmuştur. Kemmiyet bir ismin tekil (müfred) ve çoğul (cem‘) olmasını; keyfiyet ise bir ismin eril (müzekker) ve dişi (müennes) olmasını ifade eder. Tezkir ve te’nis Türkî ve Fârisî kelimâtda olmadığı için Türkçe isimlerde sadece tekillik ve çoğulluk üzerinde durulmuş, keyfiyet hususu ise Arapçaya mahsus olduğundan sadece bu başlık altında incelenmiştir.

Esmâ-i Türkiyyenin Müfred ve Mecmu‘ Olması

Türkçe bir isim, teklik halinin sonuna bir “-ler” ilave edilerek çoğul yapılır ve istisnası yoktur.

Kalem—kalemler

Esma-i Arabîyyenin Müsennâ ve Mecnû‘ u Olması

Müsennâya “tesniye” de denir. Bir kelimenin iki şeye delalet etmesi demektir. Bunun için ismin sonuna “elif - nun” veya “ ya-nun” getirilerek yapılır:

Harf, harfen yahud harfeyn gibi.

Tesniye olarak kullanılaben bazı sözler.

Melvan, nakleyn, ezheran

Mecmu‘ yani cemi‘ bahsinin ise üç kısma ayrıldığı görülür: Cem-i müzekker, cem-i müennes, cem-i mükesser.

Cem-i müzekker: Müzekker olan müfredin sonuna ya (vav ile nun) ya da (yâ ile nun) getirilerek yapılır:

Mü’min, mü’minûn—mü’minîn gibi.

Cem-i Müennes: Tâ’i te’nisin hazfindan sonra (at) ile sonlanan cemileridir:

Mucize- mucizât, bâhire-bâhirât gibi.

Bununla birlikte farklı kalıplarda olan sözcüklerin nasıl cemilendikleri üzerinde de detaylı bir şekilde durulmuştur.

Cem-i Mükesser: Müfredin sigası bozularak meydana gelen cemidir. Bunun özel bir kuralı yoktur.

Recül-ricâl, küttap-kütüp gibi.

Yazar, cemi mükesser kalıplarının çok olduğunu eserinde ise bunların sadece bir miktarını beyan ettiğini dile getirir. Hepsinin örneklerini ayrı ayrı verir. Yaklaşık yedi sayfalık uzun bir bölümü sadece cemi mükessere ayırması konunun ne kadar teferruatlı olduğunu da bir göstergesidir.

Cem-i Fârisîyye: Esma-i Fârisîyye sonuna “en” veya “ha” eklenerek cemilenir. Sonu “ha” ile cemilenen şekiller dilimizde kullanılmaz:

Hâce-hâcegân, diraht-dirahtân

Bu bölümde ise genel olarak isimlerin Arapça, Farsça ve Türkçede teklik hallerinin nasıl çoğul yapıldıklarına dair bilgiler verilmiştir. En sade ve kolay biçimin

dilimize ait olduğu, özellikle Arapçada çoğul yapma kâidelerinin oldukça fazla ve karışık olduğu göze çarpmaktadır. Bu karşılaştırmalar her ne kadar Arapçanın çok teferruatlı kâidelere sahip olduğunu gösterse de Türkçenin sade ve sağlam yapısının dil açısından sağladığı kolaylıkları da gözler önüne sermektedir.

Sıfat

İsimlerin kısımlarından biri olarak görülür. “Hem zâta ve hem anın bir şıfatına ve hâline delâlet iden kelimedir” (OL, 1896: 20). Kâide-i Türkîyyede sıfat isimden önce gelir:

Güzel adam gibi.

Sıfatlar iki başlık altında ifade edilmiştir:

“Büyük, küçük gibi semaen bilinmiş olan sıfatlara sfat-ı semaiye denilir. İsm-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, sîga-i mübalağa, ism-i tafdîl, ism-i tasgîr, ism-i mensûb da sıfat-ı kıyâsiyedendir.”

İsimlerin Hasâ‘is-i Lâzimesi

“İsimler mücerred yâhûd fâ‘il nâ‘ib fâ‘il, mef’ûl, muzâf muzâfun ileyh, mübtedâ haber olur”(OL, 1896: 21).

Mücerred: Bugünkü yalın hâli ifade eder

Mef’ûlün mutlak: Fiilin anlamını pekiştirmek amacıyla yine o fiilden yapılan masdar çekimidir.

Bir geliş geldi.

Mef’ûlün bih: Bir ism-i mücerredin sonuna “ye” getirilerek yapılır. İsm-in belirtme halini ifade eder.

Kalem—kalemi

Mef’ûlün ileyh: Bir ism-i mücerredin sonuna “hâ-i resmiye” getirilerek yapılır. İsm-in yönelme hâlini ifade eder.

Kitap—kitaba

Mef’ûlün Fih: Bir fiilin zaman veya mekânını ifade eder:

“Dün mektebde idim.” cümlesinde “dün” zaman zarfı, “mektep” ise mekân zarfı olarak mef’ûlün fihtir. “de” ise mef’ûlün fih edatıdır.

Mef'ûlün leh: Bir fiilin sebebini ifade eder. “İçin” mef'ûlün leh edatıdır:

Tahsil için çalışmak lazımdır.

Fâil ve Nâib-i Fâil

Fâil, kendisine fiil isnat edilen kelime olarak tanımlanmıştır. Günümüz gramer kitaplarındaki etken fiiler başlığında anlatılan biçime oldukça yakındır.

“Ahmed Efendi geldi.” cümlesinde Ahmed Efendi’ye gelmek fiili isnat edilmiş ve gelme eylemini yapan belirtilmiştir. Failin cümle içinde yer değiştirmesinin cümleye kattığı farklı anlamlara da değinilmiştir.

Nâib-i fâil, fâili belli olmayan fiilin yapılması şeklinde ifade edilmiştir. Günümüz gramer kitaplarındaki edilgen fiiler başlığındaki anlatıma oldukça yakın bir anlatıma sahiptir.

İzâfet

İzâfet yani tamlama bahsi eserde kâide-i Tükiye, Farsça ve Arapça izâfet başlıkları altında anlatılmıştır. Bir ismi diğerine rabt etmek şeklinde tarif edilmiştir. Tamlamadaki birinci isim “muzâfun ileyh” ikincisi “muzâf” olarak belirtilmiştir. Günümüzde tamlayan ve tamlanana denk gelen bu kavramların ardından Türkçe terkiplerle ilgili örnekler verilmiştir. Türkçe terkipler Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin hepsinden yapılabileceği gibi özel bir düzenlemeye gerek duyulmaz.

Çamlıcanın kirazı

Allah’ın ihsanı

Bendenin güzidesi

Padişahın bendesi gibi.

Muzâf ile muzâfun ileyh bir şey’e alem olur yahud muzâfun ileyh muzâfın nev’ini beyan ederse rabıta hazf olunur: Tahrirat kalemi—Çamlıca suyu—çavuş üzümü gibi. Bunun yanında “tetâbu-ı izâfet” üzerinde de durulmuştur. Belirtili isim tamlaması şeklinde kurulan tamlamaların özelliklerine değinilmiş, örnekleri verilmiştir. Muzâfun ileyh cem‘ olunca muzâf nasıl olur gibi soruların cevapları da örneklerle verilmiştir. Devamında izâfet-i lâmiyye ve izâfet-i beyâniyye kavramları üzerinde durulmuş ve Farsça izâfet kısmına geçilmiştir.

İzâfet-i Fârisîyye

Farsça tamlamaların Türkçe kelimelerle yapılamayacağı Arapça ve Farsça sözcüklerle yapılabileceği bilgisi verildikten sonra örneklere başvurulur:

İfâde-i merâm, ulviyet-i İslâm gibi.

Bu bölümde bahsi geçen bir diğer kavram “izâfeti teşbîhiyye”dir. İki ayrı kelimenin birbirine benzetilmesi yoluyla yapılan izâfettir.

Tiğ-i zebân gibi.

Farsça tamlamaların muzâf ve muzâfun ileyhın birbirlerine göre durumlarına yönelik açıklamalar ve örneklerin ardından “tetâbu-ı izâfet” kısmına geçilmiştir. Bugün zincirleme isim tamlaması olarak karşımıza çıkan bu tamlama biçimi, “İkiden ziyâde izâfetiñ tevâlîsidir” (OL, 1896: 30). şeklinde tabir olunmuştur. Kullanımından kaçınılmasının daha doğru olduğu ancak zaruret hâlinde kullanılmasının da yanlış olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca bu tamlamadaki uzantının üçe kadarının makbul üçten sonrasının makbul olmadığı ifade edilmiştir. Bu bilginin ardından Arapça tamlamalar bahsine geçilmiştir.

İzâfet-i Arabîyye

İzâfet-i Arabîyye “izâfet-i lafziye ve izâfet-i maneviye” diye iki kısma ayrılır. İzâfeti lafziye sıfatın kendi mevsufuna izâfeti şeklinde tâbir olunmuştur:

Azimü’l emel gibi.

Eğer muzâf sıfat olmazsa izâfet-i maneviye olur: “Dar’ül muallimîn” terkinde “dar” lafzı sıfat olmadığı için izâfet-i maneviyedir. Bu iki hususa ek olarak “faide” başlığı ile dikkat edilmesi gereken üç noktaya değinilmiştir. Yazar önemli gördüğü ve dikkat edilmesi gereken faydalı bilgilere de ilk defa bu bölümde “faide” başlığı altında yer vermiştir. Devamında lazımlü’l izâfe başlığı altında “beyn, kila, hasb, niam” alt başlıkları kısa kısa aktarılmıştır. Müzekker ve müennes bahsinde ise “Ta’i merbuta, elif-i maksûra, elif memdûda” üzerinde durulmuştur:

Ta’i merbûta, mebsût yani uzun yazılmayan “ta” dır: küre gibi.

Elif maksûra—Kelimenin ahirinde (ye) şeklinde yazılan elifdir: dava—fetva—şûra gibi.

Elif memdûda— Ahir kelimedede amûden yazılıp kendinden sonra bir de hemze bulunmakla med ile okunan elifdir: sahrâ'—beyzâ' gibi.

Üzerinde müenneslik alameti bulunan kelimelere müennes lafzı denir:

İbâre, şûra, sahrâ gibi.

Üzerinde müenneslik alameti bulunmayıp müennes kabul edilen kelimelerdir:

Arz—izan—ısbı'—bi'r—cehim—cehennem—harb—hamr—dâr—delv—
zenb—recül—rih—sin—sair—sakar—semâi—sak—şimal—şems—akreb—asa—
ankebut—aruz—arab—felek—firdevs—fahz—fars—kavis—kıdem—ketif—kef—
ke'is—kebed—laza—melih—nâr—nefes—na'l—yenbu'—yemîn—silm—süllem—
kafâ.

Müennes-i hakikîlerin evahirine ta'î tenis ilhak edilmez:

Bâkire—seyyîbe—hâmile—acuze denilemez; bâkir—seyyib—hâmil—acûz—
hâiz—âkır—marazi denilmek iktizâ eder.

Tezkir ve te'nisi musavi bazı kelimât vardır: tarık, ru'ya

Ta'î te' nis ile müennes olacak kelimât eserde şu şekilde ifade edilmiştir:

İsm-i fâiller: kâtib, kâtibe—şâir, şâire gibi.

İsm-i mef'ûller: mecnûn, mecnûne—makbûl, makbûle gibi.

Ef'al vezninde olmayan sıfat-ı müşebbeheler: salib, salibe—hüsn, hüsne—hâr, hâre gibi.

Harfi cerli ism-i mef'ûllerin te' nisi zamirlerde icra olunur: mûmâiley, mûmâileyha —mebhus-ün anh, mebhus-ün anha gibi.

İhtâr— Masdardan ilm-i müennes yaparak (tevhide) demek doğru olamaz.

Konunun devamında mevsûf; tesniye, cem', müennes gibi hallere girdiğinde sıfat hangi hallerde bulunur bunlar üzerinde örnekler verilerek durulmuştur. Tetimme başlığı altında yazar, konuyla ilgili eksik gördüğü hususları tamamlar. Bu bölümün son başlığı “vasıf terkibi”dir. İki ismi birbirine vaslederek manayı vasfına nakletmek şeklinde tanımlanmıştır:

Devlet-i ebed müddet gibi.

Arabî kaidesince yapılan izâfet-i lafziyeler dahi vasıf terkibi olurlar:

Şehriyâr-i münevverü'l efkâr gibi.

Sıfat başlığı altında yer bulan izafet konusunda isim, sıfat ve sıfat tamlamaları; Türkçe, Arapça ve Farsçadaki şekilleri ve kuralları üzerinde durulmuştur. Eserde isim tamlamaları bugünkü gramer kitaplarındaki isim tamlamalarıyla aşağı yukarı aynı şekilde anlatılmıştır. Sıfat tamlamalarına ise çok kısa değinilmiş daha sonra tafsilatlı bir şekilde Farsça ve Arapçadaki şekillerine geçilmiştir. Konu her ne kadar başlıklar altında anlatılsa da içeriklerin bir ortaokul öğrencisinin anlayabileceği basitlikte ve anlaşılır olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca konuyla ilgili Arapçaya ve Farsçaya ayrılan bölümlerin Türkçeye ayrılan bölümden kat kat fazla olduğunu da belirtmek gerekir.

Esmâ-i Âdâd

Esmâ-i âdâd yani birtakım sayı isimleri ile ilgili bölüm birler, onlar, yüzler, binler ve milyonları içeren sayıların tanımı ve oluşumlarını içeren bilgilerle başlar. Her bölümün son rakamına bir eklenerek yeni bir basamak elde edilir. Birler, onlar, yüzler, binler... gibi.

Sayıların çokluk ifade etse de madûdların tekil olacağı bilgisi verilir:

İki hafta, otuz altı sene gibi.

Verilen bu bilgilerin ardından tertip ifade eden birinci, ikinci üçüncü gibi “âdâd-ı sâfiye” sıra sayı sıfatları; bir sayının sonuna “-de” ilave ederek oluşturulan üçte bir, yüzde doksan gibi “âdâd-ı kesriyye” kesir sayı sıfatları; bir miktarın eşit taksimini ifade etmek amacıyla sayının sonuna “-(e)r, -şer” getirilerek yapılan birer, ikişer gibi “âdâd-ı tevzi’iyye” üleştirme sayı sıfatları üzerinde durulmuştur. Devamında “yarım” lafzının hangi durumda “buçuk” şeklinde ifade edileceğinin örnekleri verilmiştir. Bir yarım için buçuk ifadesi kullanılmaz: Yarım ekmek, yarım arşın denir fakat buçuk ekmek, buçuk arşın denmez. Ayrıca “tetimme” kısmında “kere” ve “defa” kavramları ile ilgili bilgiler verilmiş, bire mahsus olmak üzere bu ifadelerin cümlede düşebileceği belirtilmiştir: Haftada bir, senede bir gibi. Miktarı belli olmayan kesir için “bu kadar” ifadesinin kullanıldığı ifade edilmiştir: Beş bin bu kadar kuruş verdim gibi.

Esmâ-i âdâd-ı Fârisîyye ve Arabîyye başlıkları atında dilimizde çok sınırlı veya az kullanılan sayılar üzerinde kısaca durulmuştur.

Kinâyât

Kinâyât üç kısma ayrılarak incelenmiştir: Zamâir, ism-i işârât ve mübhemât.

Zamir: Mütেকellime, muhâtaba, gâibe delalet eden isimdir:

Ben, sen, o, biz siz, onlar gibi.

Kişi zamirlerinin tekil ve çoğul şekilleri sıralandıktan sonra mef'ûl; beni, bana ve muzafun ileyh; benim senin, onun gibi bilgiler alt alta sıralanmıştır. Bunun haricinde zemâir-i izâfî kavramı örneklendirilmiştir.

Benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı gibi.

Zamirler muzâfun ileyh olduklarında mütেকellim ve muhâtabda hazf olunur:

Benim kitabım, senin kitabın—kitabım, kitabın şeklinde söylenir. Zamir bahsi birden fazla zaminin cem' oldukları vakit fiilin hangi şahsa göre çekimleneceğine dair verilen bilgiyle son bulur:

Ben ve sen yazıyoruz, ben ve o yazıyoruz, sen ve o yazıyorsunuz gibi.

Tetimme bölümünde tamamlayıcı bazı bilgiler verildikten sonra zemâir-i Arabîyye başlığı altında da yine kısa bilgiler verilerek esmâ-i işârât bölümüne geçilmiştir.

Esmâ-i İşârât

Bir şahsa veya bir şeye işaret eden kelimelerdir: bu, şu gibi. Mücerredi müfred olarak bu, şu; cem' olarak bunlar, şunlar şeklindedir. Mef'ûl'ü müfred olarak bunu, buna- şunu, şuna; cem' olarak bunları, bunlara; şunları, şunlara şeklindedir. Muzâfun ileyh ise müfred olarak bunun, şunun; cem' olarak bunların, şunların şeklindedir.

Burası, şurası, orası mekâna ait ism-i işaretlerdir. İsm-i işaretin mücerredi bura, şura, ora gibi söylenmez. Günümüzde de kullanımına rastladığımız bu ifadenin eserin yazıldığı dönemde de kullanıldığı anlaşılıyor. Yazarın bu yanlışlığa vurguda bulunması ve doğru biçimini göstermiş olması bugün de yapılan yanlışın geçen süre içinde devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Mekâna mahsus olan ism-i işaretin muzâfı vardır: Dersin burası müşkül gibi.

Pek yakın için “işte” ve pek uzak için “ta” kullanılır: işte bu, Tâ o gibi. Bu verilen bilgilerin ardından Arapça ve Farsça ismi işaretler ile ilgili kısa bilgi verilmiştir.

Fârisî isim işaretleri olan (eyn, ân) lafızları bazen isti‘mal olunur: ba‘dezin, ba‘dezan gibi. Fakat (ba‘de) kelimesinden sonra, ezîn, ezân lafızlarının hemzeleri melfûz değildir.

Lisân-ı Arabda ism-i işaretin müzekkeri olan (za) bazen lisânımızda kullanılıyor: ba‘deza—bundan sonra, keza—bunun gibi demektir. Bunun evveline bazen (ha) dahil olunur ki (işte) manasına bir harf-i tenbihdir: hakeza— işte bunun gibi demektir

Mübhemât

Bir kişiyi veya bir şeyi belli etmeyerek bildiren kelimelerdir. Eserde ne, kim, ne kadar, her ne kadar, kaç, hayli, gibi ki, hangi, kimse, şahıs, zât, çi, nerede gibi sözcüklerin içerdiği anlamlar örneklerle ifade edilmiştir.

Kinâyet-i Arabîyye ve Zurûf

Bu başlık eserde fûlan, hîn, fevk, taht, leda, elân, kabl, ba‘d, ebed, ezel, ind sözcüklerinin kişiye, mekâna veya zamana delalet etmelerine göre açıklanmış ve örnekler verilmiştir.

Mesâdir-i Türkiyye

“Maşdar, zât ile kâ’im bir ma‘nâya delâlet iden kelimedir. Maşdar iki kısımdır. Biri şakîl diğeri hafîfdır. Şakîl (mağ) ile hafîf (mek) ile nihâyet bulur. Okumak, gelmek gibi.” (OL, 1896: 59).

Masdarlar bir nitelik ve nicelik belirtmez. Yalnız bir sîga niteliğe delalet eder ona da ism-i masdar denilir. Madde-i asliyenin sonuna bir “-ş” getirilerek yapılır: geliş, gidiş gibi. Eğer madde-i asliyenin ahirinde harf-i imladan bir harf olursa “-ş” den evvel bir “y” getirilmek lazım gelir: okuyuş, bileyiş gibi. Bazı mesadirde (şın) yerine (mim) kaim olur: alım, satım gibi.

İhtar—Çakmak, kaymak gibi isimler böyle elif ile yazılarak sîga-i masdariye ile olan müşakeleden kurtarılmalıdır.

Edat-ı masdarın hazfindan sonra baki kalan hey’et ki madde-i asliyedir bu, ya fiildir: gelmek gibi ki madde-i asliyesi (gel) olup fiildir. Ya isim olur: taşlamak, terlemek gibi ki taş, tür lafızları birer isim olup bunların ahirine bir lam-ı meftûha getirilmekle teşkil etmişlerdir veya sıfat olur: temizlemek, düzlemek gibi ki temiz, düz

kelimeleri birer sıfatdır. İşte madde-i asliyenin böyle fiil, isim, sıfat olmasına nazaran masdar fiilî, ismî, vasfî namlarıyla üçe inkısam eder.

Müsbet ve Menfî

Bugün olumlu ve olumsuz olarak ifade ettiğimiz, varlık ve yokluk anlamındaki “müsbet ve menfî” kavramlarından yokluk anlamını vermek için madde-i asliyenin sonuna “-ma/-me” getirilmelidir: görmek—görmemek, oturmak—oturmamak gibi.

Müteaddî ve Lâzım

Bugün “geçişli ve geçişsiz fiil” manasında kullandığımız kavramlardır. Örneğin “kesmek” fiili “neyi kesmek?” diye sorulan soruya bir cevap verilebildiği için geçişli yani müteaddî fiil; uyuma fiili ise “neyi uyumak” sorusuna cevap vermediği için geçişsiz yani lâzım fiildir. Bugünkü gramer kitaplarımızda da “geçişli ve geçişsiz fiiller” hemen hemen bu şekilde anlatılmaktadır.

Tarîk-i Ta‘ diye ve Taz‘îf-i Ta‘ diye

Bugünkü gramer kitaplarımızda sırasıyla “oldurgan ve ettirgen fiiller”olarak anlatılmaktadır. Tarîk-i Ta‘ diye, geçişsiz fiilere “-t veya -dir” ekleri getirmek suretiyle, Taz‘îf-i Ta‘ diye ise geçişli fiilere yine “-t ve -dir” ekleri getirmek suretiyle yapılır. Bugünkü gramer kitaplarımızda da benzer şekilde anlatılmaktadır. Eserde yazarın bugün hem oldurgan hem de ettirgen fiillerin yapılışında kullanılan “-r” ekine yer vermemesi de günümüz gramer kitaplarıyla karşılaştırıldığında bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Ma‘ lûm ve Mechûl

Eserde malûm ve mechûl fiiler, fiilin öznesinin bilinip bilinmemesi durumuna göre ifade edilen iki şekildir. Şayet fiilin öznesi biliniyorsa malûm fiildir: görmek, atmak gibi gören ve atan zâta nisbet olunmuştur. Fiilere getirilen “-n ve -l” ekleri ise fiili öznesi belli olmayan bir hale getirir ki bunlara da mechûl fiiler denir: görülmek, atılmak, alınmak gibi.

Fiil-i Mutava‘a

Özneye nisbet olunan fiileri ifade eder. “Meşelâ (Ahmed yıkaandı) cümlesinde (yıkanmak) fi‘liniñ fâ‘ ile nisbeti âşikârdır lâkin (çamaşır yıkaandı) dersek (çamaşır) fâ‘ il

değil belki nā'ib fā' il daha doğrusu mef'ûl olmakla çamaşıra nisbetle (yıkandı) fi'linin bir fi'l-i mechûl olduğu nümâyandır" (OL, 1896: 63).

Basit ve Mürekkebe

Eserde birleşik fiillerin, “etmek, eylemek ve olmak” kelimeleriyle yapıldığı ifade edilmiştir. Bazı masdarlar “olmak” la kullanılırlar: Hasret oldum, tamam oldu, gibi.

Farsî ism-i masdarlardan sonra (etmek) ve vasıf terkiibinden sonra (olmak) maddesi isti'mal olunur: nümâyış etmek—ma'rifperver olma gibi.

Masdar-ı mürekkebe bazen (kılmak) ve (yapmak) lafızları ile teşkil eder: iş yapmak—hediye kılmak—tanzim kılmak—takdim kılınmak gibi. Etmek yerinde yapmak ve yapmak yerinde etmek denilemez.

Zamanı Mütezammin Mesadir-i Mürekkebe

(Olmak) maddesi mâzî' i naklî ve ism-i mef'ûl ile terkiib ederse zamân-ı mâzîyi mütezammin olur.

Ma' nâyı Müşâreketi Müfid Olan Mesâdir

Bir fiilin iki kişi arasında gerçekleştiğini ifade eder. Bunun için mastar ekinde hemen önce bir “ş” eki getirilir: örmek—örüşmek, sevmek—sevişmek gibi. Bu konu günümüz gramer kitaplarında anlatılan işteş çatılı fiillerin daha dar kapsamlı ele alınmış biçimidir.

Manây-ı Vasfîyeti Müfid Olan Mesâdir

“-laş/-leş” ekleri ile fiillerin nitelik anlamı kazandığı sözcükleri ifade eder: Beyazlaşmak, tembelleşmek gibi.

İktidar Manâsını Müfid Olan Mesâdir

Mastar ekinin düşmesinden sonra fiilin sonuna bir “he” getirildikten sonra “bilmek” getirilerek yapılır: yapabilmek, sevebilmek gibi. Olumsuz şekillerinde “bilmek” düşer ve yerine getirilen “ha”dan sonra “-ma/-me” eki ile yapılır. Bugün “yeterlik fiili” olarak karşımıza çıkan bu birleşik fiil ile ilgili eserde verilen bilgiler günümüzdeki kullanımı ile tamamen örtüşmektedir.

Tâ'cil Manâsını Müfîd Olan Mesâdir

Günümüz gramer kitaplarında kendisine tezlîk fiili olarak yer bulan birleşik fiildir. Master eklerinin düşmesinden sonra fiile getirilen “vermek” ile yapılır: yazıvermek, okuyuvermek gibi.

Arzû ve İştîyâk Manâsını Müfîd Olan Mesâdir

Arzu, istek anlamı veren “gelmek” ile oluşturulan birleşik fiildir: yiyeceği gelmek, göreceği gelmek gibi.

Dilimizdeki master ve özellikleri üzerinde duran yazar, eserin devamında Arapça ve Farsça master ve özelliklerine yer vermiştir. “Mübalağayı müfîd olan mesâdir, tesmiye bilmasdar, masdar-ı mîmiyye, elfâz-ı menhûte, mezîdât, rûbâinin mezîdâtı, mezîdâtta mîmli masdar, masdar-ı binâ-i merre ve binâ-i nev‘, mezîdâtta binâ-i merre ve nev‘i” başlıkları altında Arapça masterlar konusunu incelemiş, örnekler ve “fâide” başlığı altında verdiği önemli bilgilerle konunun anlaşılabilirliğini artırmıştır. Farsça masterlarla ilgili ise “Ma‘lûm olduğu üzere Fârisîde maşdariyet ‘alâmeti yâ (den) yâhûd (ten) dir. Maşdar (den) ile biter ise (maşdar dâli). (Ten) ile biter ise (tâ’î) tesmiye olunur. Dâliñ mâkâblinde (ye, elif, re, nun, vav) harflerinden ve tâ’nın mâkâblinde (ha, sin , şin, fe) harflerinden biri bulunmak şartdır” (OL, 1896: 72-73). bilgileri verilmiş ve konu “Vasîf Terkîbinin Nev‘ Diğeri, Masdardan Emr-i Hâzır Binâ ve Teşkîli, Kâide-i Fârisîyye Üzere Hâsıl Masdar Teşkîli” başlıkları altında incelenmiştir.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Fâil Binâsı

Manayı masdarının kâim olduğu zâta delalet eder. Edat masdarın hazfindan sonra hafiflerde (nun) sakillerde (en) ilhakıyla teşekkül eder: gelen—oturan gibi.

Madde-i asliyenin âhirine (cî) ilhak edilirse fâilin bir nev‘i sanat ittihaz edildiğine delalet eder: yazıcı gibi.

Kâide-i Fârisîyye Üzere İsm-i Fâil Binâsı

Emr-i hâzırın âhirine alamet-i failiyyet olan (nde) ilhakıyla teşekkül eder: han—hanende gibi.

“İsm-i fâ‘ ilîñ cem‘nde (he) niñ kâf-ı Fârisîyyeye ƣalbi iƣtîza ider. Zîrâ (he) niñ kendinden şoñra gelecek olan elif ile ictimâ‘ iħoş değıldir: ģanende—ģanende-ğân gibi” (OL, 1896: 75)

Kâide-i Arabîyye Üzere İsm-i Fâil Binâsı

Sülâsîden (fâil) veznindedir: kâtib, hâkim gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Mef‘ul Binâsı

Geçişli fiilerden türer, geçişsiz fillerden ism-i mef‘ul olunmaz. Mastar eki düştükten sonra fiile hafiflerde “nun”, sakillerde “en” yahud “miş” eklenerek yapılır: görülen, görülmüş, okunan, okunmuş gibi.

Konu kâide-i Fârisîyye ve Arabîyye üzere ism-i mef‘ul başlıklarının altında bu dillerdeki ism-i mef‘ul binâlarının nasıl yapıldığını anlatan bilgilerin verilmesi ile devam etmiş ve son olarak “Mezîdâttañ İsm-i fâil ve İsm-i Mef‘ul Binâsı” başlığı altında verilen kapsamlı bilgilerin ardından sona ermiştir.

Mübâlağalı İsm-i Fâil

Sahibinin çokluk vasfına işaret eder. Fiillere hafiflerde (gen) sakillerde (gan) ilhak edilir: üşengen—çalışgan gibi.

Arapçada mübalağalı ism-i fâilin vezinleri şunlardır: fe‘âl—mif‘âl—fe‘ûl—fi‘îl—fu‘ale—fu‘le—fa‘îl. Lisânımızda ekseriyetle müsta‘mel olan vezinler fe‘âl, fe‘ûl, fe‘ildir: alâm—gayûr—rahîm gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzere Sıfat-ı Müşebbehe

İsm-i fâil türünden olan sıfat-ı müşebbehe özellik bildiren sıfatlardan türemiş, isim türünden sıfatlardır: dalgın, düşkün, titrek, çürük gibi.

Farsçada emr-i hâzırın sonuna elif eklenerek yapılır: dan- dâñ, bin-binâ gibi. Arapçada ise elvan ve eşkale ve uyub ve kusura delalet edenler kıyâsîdir müzekkerde ef‘âl, müennesde fa‘lâ veznindedir:

Müzekker	Müennes
ahmer	hamrâ’
ebyaz	beyzâ’

Meani-i batınâya delalet edenler fa‘lân veznindedir: cevân—subân—atşân—reyyân gibi. Bunların müennesleri fa‘lî vezninde olub lisânımızda müennes elisti‘mâl

değildir. Evsâf-ı sâireye delalet edenler muhtelifdir: s‘ab—cebân—meyyit—üryân—hüsn—kabîh gibi.

Bazı mesâdir mübalağa sıfat makamında dahi isti‘mal olunmuştur: şirret denilir ki şerir demektir.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Tasgîr

Küçültme ve azaltmaya işaret eder. İsimlere hafiflerde “-cek veya ceğiz” sakillerde “cak veya çağız” getirilerek yapılır: tepe-tepecik, yavru-yavrucak-yavrucağız gibi.

Arapçada harf-i evveli mazmûm ve harf -i saniyi meftûh kılarak harf-i salis olmak üzere bir ya‘i sakine ilave edilir: hüsn—Hüseyin gibi.

Farsçada ise ism-i tasgîr alameti “-çe” dir: bağçe gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Tafdîl

Bir şeyi diğerinden üstün kılmak amacıyla ismin önüne getirilen “ daha, ziyâde, en, pek” sözcükleri ile yapılır: âlim, en âlim, pek âlim gibi.

Arapçada genel olarak müennesi “fu‘lya” kalıbında yapılır: a‘lâ-ulyâ, ednâ-dünya gibi.

Farsçada ise “ ter” getirilerek yapılır: balâ-balâter gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzerine İsm-i Mensûb

Bir mahale, bir kavme veya sınaate nisbeti ifade eden kelimedir. Lisânımızda ism-i mensûb edatı “-li, -lu, -ci ve bazen -ce”dir: Osmanlı, İstanbullu, kitabcı, bence gibi.

Fârisîyyede edat-ı nisbet ya‘ sâkinedir: Îrânî gibi.

Arapçada ise ya‘ müşeddedir. Bu ya‘ nisbet Arapça isimlere eklenir. “Ya” ile biten kelimelerde “ta”lar düşer: Mekke-mekkî... gibi. Arapça ism-i mensûb konusu Türkçe ve Farsçaya göre oldukça kapsamlı olup eserde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

İsm-i Zamân İsm-i Mekân

Lisânımızda ayrıca ism-i mekân edatı varsa da ism-i zaman edatı yoktur. Bunlar zaman, mekân lafızlarıyla veyahud zaman ve mekân manalarını içeren diğer kelimeler ile yapılabilir: mevsim-i hac gibi.

-lık/-lık ism-i mekân edatıdır: “taşlık” gibi ki taşı çok yer demektir. Gâh, zâr, sar, sitan Farsça kelimeler de ism-i mekân edatı olup lisânımızda çokça kullanılmaktadır: secdegâh, güzergâh, gülzâr, kuhsâr gibi.

Türkçe ve Farsçaya göre Arapça ism-i mekân ve zaman konusu eserde daha uzun ele alınmış ve Arapça kurallara göre açıklanmıştır. “Mişâl ile nâkış müsteşnî olub mişâlden mef‘il ve naķışdan mef‘al vezninde gelir: mişâlden mevzi‘, mevķi‘ gibi. Nâķışdan me‘va , meşeta gibi. Eğer muzâri‘n vasaķı meksûr olursa mef‘il mezninde gelir: meclis, maķfil, menzil, merci‘ gibi. Ta‘i zâide ile mef‘ale, mef‘ile vezinleri de vardır: medrese, maţba‘a, mimleķa, meşire gibi.” (OL, 1986: 86).

İsm-i Âlet

Âlet ve kapkacak isimleridir. İsmi âlet edatı ismi mekân edatları ile aynıdır. Manasından ayırt edilir. Gözlük göze mahsus âlet, tozluk toza mahsus kap demektir. Türkçede hafiflerde “-gi/-gü”, sakillerde “-gı/-gu” getirilerek yapılır: süzgü, biķgi, kesgi gibi.

Farsçada “-dan” eki getirilerek yapılır: kitabdan gibi.

Arapçada ise ism-i âletin üç vezni vardır: “mif‘el, mif‘al, mif‘ale’dir. Minber, mifth, mimleķa gibi.

Masdar mevzusuna oldukça geniş yer ayrılan eserde yazar, Türkçe kaidelere ait başlıkları açıklarken günümüz gramer kitaplarına yakın bilgiler vermiştir. Bazı konularda ufak tefek eksiklikler olsa da bunlar kayda değer bilgi noksanlıkları oluşturmamaktadır. Türkçe kurallar daha sade ve anlaşılırken özellikle Arapça kuralların öğrenciler tarafından daha zor anlaşılacağı görülmektedir. Bunda Arapça kuralların anlatımında kullanılan dilin aķırlıķı kadar Arapçadaki teferruatların fazlalıķı da önemli yer tutmaktadır. Farsça kurallara ise genel olarak kısaca değinilip geçilmiştir.

Fiil Bahsi

Eserde fiil, “Zamāna ta‘liķi olan kelimedir. Fi‘l, māzī muzāri‘ emr ve neķy kısımlarına münķasımdır” (OL, 1896: 87). şeklinde tarif edilmiş ve kısımlara ayrılmıştır.

Eserde sîga (kip) konusuna geçmiş zamana delalet eden “māzī” ile başlanmıştır. Māzī’i şuķūdī (görülen geçmiş zaman) ve māzī’i naķlī (duyulan geçmiş zaman) diye iki başlık altında işlenmiştir. Devamında muzāri‘ (hem şimdiki zaman hem gelecek

zaman), hāl (sadece şimdiki zaman), istiḳbāl (gelecek zaman), fi‘l-i vüçübī (gereklilik), fi‘l-i iltizāmī (istek kipi), emir kipleri fiile gelen ekleri ve örneklerle açıklanmıştır. Emir kipi emr-i hāzır ve emr-i ḡā‘ib olarak iki ayrı başlık altında verilmiştir.

Birleşik zamanlı fiiller ise; ḥikāye‘i māzī‘i şuhūdī (görülen geçmiş zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i māzī‘i naḳlī (duyulan geçmiş zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i muzāri‘ (geniş zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i hāl (şimdiki zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i istiḳbāl (gelecek zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i fi‘l-i vüçübī (gereklilik kipinin hikāyesi), ḥikāye‘i fi‘l-i iltizāmī (istek kipinin hikāyesi) şeklinde sıralanmıştır. Hikāye birleşik zamanları içinde şart kipinin hikāyesine yer verilmemiştir.

Rivayet birleşik zamanları ise; rivāyet-i māzī‘i naḳlī (duyulan geçmiş zamanın rivayeti), rivāyet-i muzāri‘ (geniş zamanın rivayeti), rivāyet-i hāl (şimdiki zamanın rivayeti), rivāyet-i istiḳbāl (gelecek zamanın rivayeti), rivāyet-i fi‘l-i vüçübī (gereklilik kipinin rivayeti), rivāyet-i fi‘l-i iltizāmī (istek kipinin rivayeti) şeklinde sıralanmıştır.

Şart birleşik zamanları ise; şart kipi başlığı altında verilen görülen geçmiş zamanın şartı ile başlayıp māzī‘i naḳlī‘i şartī (duyulan geçmiş zamanın şartı), muzāri‘ şartī (geniş zamanın şartı), hāl şartı (şimdiki zamanın şartı), istiḳbāl-i şartī (gelecek zamanın şartı), fi‘l-i vüçübī‘i şartī (gereklilik kipinin şartı), fi‘l-i iltizāmī‘i şartī şeklinde sıralanmıştır.

Fiillerin olumsuz biçimlerinin çekiminde ise māzī‘i şuhūdī, māzī‘i naḳlī, muzāri‘, hāl, istiḳbāl, fi‘l-i vüçübī, fi‘l-i iltizāmī, neḥy-i hāzır ve neḥy-i ḡā‘ib başlıkları altında fiillerin nasıl olumsuz yapıldıklarına değinilmiştir.

Bunların yanında bazı özel çekimlere de yer verilmiştir. Bunlar: şīḡa‘i ‘atfiye, şīḡa‘i şıla, şīḡa‘i ta‘kībiyye, şīḡa‘i intihā‘iyye, şīḡa‘i ibtidā‘iyye‘i istimrāriyye, şīḡa‘i tevḳītiyyedir.

Konunun devamında birleşik fiillerden fi‘l-i muḳārebe (yaklaşma fiili) üzerinde durulmuştur. Fiile getirilen (yazmak) sözüyle fiil birleşik hale getirilir: işliyeyazdı örneğinde olduğu gibi. Bir eylemin az kalsın gerçekleşeceğini ifade eder. Bir diğer birleşik fiil, fi‘l-i istimrārī (tezlik fiili) dir. Fiile getirilen “gelmek, durmak, kalmak” ile yapılır: Osmanlılar böyle adalet edegelmış adalet edegiderler, gidedursan, yanakaldı örneklerinde görüldüğü gibi. Fi‘l-i nāḳış ise “Fā‘iliyle berāber sā‘ir-i ef‘āl gibi kelām-ı tamām olmayan fi‘ldir. (Olmaḳ) māddesinden (ben oldum) dinilse kelām-ı tamām

olmadığından muḥāṭaba fā'ide'i tāme ifāde itmez meşelā (Ben zengin oldum) dimeğe ihtiyāc vardır” (OL, 1896: 101). şeklinde tarif olunmuştur.

Hurûf-ı Meâni

Bu başlık altında dilde kullanılan Türkçe, Arapça ve Farsça edatlar teker teker yazılmıştır. Menşesi belirtildikten sonra hangi manayı içerdiğine değinilmiş ve örnekler verilerek açıklanmıştır. Bu edatlar: “â, âbad, artık, ar, ez, âsa, asla, aferin, efsûs, en, eğer, eğerçe, üff, el, illâ, elân, elamân, elhazır, elbette, ilâ, ilelebed, amâ, amân, encâm-ı kâr, an, ancak, âne, ender, evet, oh, o, üzere, üzerine, âh, ey, için, içinde, işte, ise de, işte, iken, ile, imdi, bi, be, bâ, bârî, bâr, bân, bâdbân, bütün, bir, ber, berâber, berây, ba'zı, bilâ, belki, böyle, bî, bile, pek, beheme, peh peh, te, tâ, tâş, tû, cik/cık, cek/cak, ce, buraca, cesine, çe, çünkü, hâşâ, hatta, hâlbûki, hayır, haylî, dâimâ, disâr, dahî, dır, der, dirigâ, değil, den, den ise, den başka, den gayrı, den mâ'adâ, de, dahâ, diye, rek/rak, zihî, zinhar, zîrâ, sar, san, siz, sizin, siva, şâyed, şimdi, demin, şol, şöyle ki, sanki, zarfında, âkibet, aceb/acaba, alâ, ân, gâyet/bigâyet, gayr, fe, fakat, fi, kadar, kef, kâin, kemâ, gâh, gibi, kâr, gâr, keşke, ger, küll, ken, göre, kede, gûne, ki, kin, lâ, lakin, lu, li, ma, mâdâmki, manend, mtrak, imsi, ma', meğer, min, mend, mehemmâ, mi, nâ, nâk, nazaran, ne ne, ndi, nice, ve, va, vâ, vâ, ve, veillâ, vah, vay, vechile, ver, velev, he, ha, hani, haydi, her, hele, hele hele, hem, hemân, henüz, hu, hey, hiç, heyhât, ye, ya, yâhûd, yâr, ya'ni, in, yoksa, yine, gerek... ve gerek” şeklinde art arda sıralanmış ve oldukça uzun bir bölüm oluşturmuştur.

Terkîbe Sâlih Kelimât

Bu başlık altında “semir, simat, âyat, iktinah, penah, eser, iktiran” madde başlarının, içerdikleri anlamlara binaen hangi tür edatlar olarak kullanıldıkları örnekleri ile ifade edilmiştir.

Eserin devamında “mübtedâ ve haber” başlıkları ile ilgili bilgi verilmiştir. “Başlı başına bir isimdir ki kendisine bir şeyi isnâd olunur; Oña (müsnedün ileyh) de dinilir. Haber ise isnâd olunan bir hükümdür ki ona (müsned) dinilir: Aḥmed Efendi ‘âlimdir dinildik de Aḥmed Efendiye ‘âlimlik isnâd olunmuş olduğundan (Aḥmed Efendi) mübtedâ, (‘âlim) anın haberi olub (dir) de edât-ı haberdir. Bu edât-ı haber mütekellimde (m) dir: Ben kâtibim gibi. Muḥāṭabda (señ) dir: Sen ‘âlimsiñ gibi” (OL, 1896: 138-139).

“Hâl” başlığı altında ise fâilin veya mef'ulün durumunu ifade eden kelimelerden bahsedilmiştir.

“Temyîz” başlığı altında ise cümlede belirsiz olan bir manayı belirli hale getirmek üzerinde durulur. Bu manayı verirken “ce” ve “cihetle” edatları kullanıldığı ifade edilmiştir: “Ahmed Efendi malumatca Muhammed Efendi’den fâikdir.” ya da “Ahmed Efendi de servet cihetiyle Ahmed Efendi’ye fâikdir.” gibi.

“Bedel” ise mahza matbu’nu beyan için sevk olunan bir tabir olarak tarif edilmiş bir başlıktır: “Peynir yedim, peynir demişim kaymak.” gibi.

“Te’kid” başlığı altında ise anlamı kuvvetlendirmek adına kullanılan sözcüklerden bahsedilmiştir: “Vapur geldi vapur.” gibi.

“İttiba” ise; “Bir kelimenin harf-i evvelini ‘mim’e tahvil ile ona muvazen ve harf-i ahirde muvafık olarak manasız bir lafız sevk etmek.” şeklinde tarif olunmuştur: kâğıt mağıt gibi. Kelime “mim” ile başlıyorsa mühmeli “felan”dır: mektep felan gibi.

“Atf-ı Beyân” ise matbu’nu izah için getirilir şeklinde tarif edilmiştir. “Ta’rîb” başlığı altında ise diğer dillerden Arapçaya nakil ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna “mu’reb” denilir.

Kelimât-ı Fârisîyye	Mu’ribât
Çin	sayn
Günc	kenz
Gevher	cevher

“İ’lâm” ise üç başlık altında incelenmiştir: Künye, lakap ve isim. Devamında “mu’arrife ve nekre” den geniş bir şekilde bahsedilmiştir.

“Elfâzın yekdiğerine atfı” başlığı altında ise; bir kelimeyi yahut cümleyi daha önce söylenen bir kelimeye yahut cümleye bağlamaktan bahsedilir: “Hasan geldi, Hüseyin geldi.” denileceğine Hüseyin bir vav-ı âtife ile Hasan üzerine atf olunur ve “Hasan ve Hüseyin geldi.” denilir.

“Tevlîd-i Kelimât” başlığı ise; Arapça maddelerden kelime türetmek şeklinde ifade edilmiştir:

Müvellidât	Asıl	Müvellidât	Asıl
insaniyet	ins	mahiyet	hay
cahiliyet	cahil	kemmiyet	kem
me’mûriyet	me’mûr	keyfiyyet	keyf

“Kelâm” başlığı altında isim ve fiil cümlelerinin esasları mûsned ve mûsnedün ileyh olarak ifade edilmiş ve örneklerle açıklanmıştır.

“Revâbıt” başlığı altında bir cümleyi bir cümleye rabt eden edatlar üzerinde durulmuş ayrıca “revâbıt-ı tevkitiye, revâbıt-ı haliye, rabıta-i mutlaka, rabıta-i terakkî, rabıta-i temsiliye” madde başlarına yer verilmiştir.

“Galâtât” başlığı altında ise; kelimelerin harekât ve sekenâtı ve usûl-i tahriri kütüb-i lügata muvafık olmak lazım geldiğinden galâtâtıdan lisanımızda kesirü’l-istimâl olanların fasihleri bir vechi zir ü derc tezbir kılınmıştır:

Galat	Fasih
behet	übehhet
ihtiyâra	ihtiyâr
akrebâ	akribâ
ümena	âminen

“Müşakele” başlığı altında ef’al ve tef’il vezinlerinden gelen ism-i failler hatayla bir diğerine benzediğinden bunları doğru okumak için gerekli bilgilere yer verilmiştir.

Usûl-i Tenkit

Bu başlığın altında yazının kolay ve doğal bir şekilde okunabilmesi için gerekli işaretlere yer verilmiştir. Eserin de ilk bölümünün son konusunu oluşturan bu başlık altında on ayrı işarete yer verilmiştir. Bunlar sırasıyla: “fâsıla (,), menkûta (;), noktateyn (:), keşîde (-), istifhâm alâmeti (?), ta‘accüb alâmeti (!), mu‘terize (yay ayraç), iktibâs alâmeti (“ “), vakf-ı kâmil (.), hatt-ı mevhûm (...) dur.

Eserde sadece virgül, noktalı virgül, iki nokta, kısa çizgi, soru işareti, ünlem işareti, yay ayraç nokta ve üç nokta işaretlerine yer verilmiştir. Günümüzde kullanılan noktalama işaretlerinin tümüne yer verilmemiş olsa da bu kadarına da eserde yer verilmiş olması oldukça önemlidir. Noktalama işaretlerinin eserde verilen özellikleri günümüzde kullanılan özelliklerine göre oldukça sınırlıdır. Yine de yazılı bir eserin hem daha kolay hem daha anlamlı ve doğal bir biçimde okunabilmesi için o dönemde noktalama işaretlerine yer verilmesi oldukça önem arz eden bir durumdur.

Birinci bölümün sonu noktalama işaretleri ile bitmiştir. İlk bölüm genel olarak değerlendirildiğinde sarf ve nahiv konularının ayrı başlıklar altında incelenmediği

görülür. Yazar birbirinden çok da farklı hususları içermediğini düşündüğü için böyle bir ayrıma gitmediğini eserin başında ifade etmiştir.

Eserde ele alınan konular alt başlıklara ayrılarak incelenmiş, kavramların öncelikle tanımları yapılmış daha sonra da somutlaştırmak için örneklere yer verilmiştir. Günümüzdeki dil bilgisi kitaplarındaki anlatıma yakın bir yol izlenmiştir. Bunun yanında “ihtar” başlıklarının altında konuyla alakalı önemli uyarılarda bulunulmuş yine “faide” başlığı altında önemli ve faydalı bilgilere yer verilmiştir. Türkçe kuralların yanı sıra Arapça ve Farsça kurallara da oldukça fazla değinilmiştir. Birinci bölümde genel olarak harfler, sözcük türleri ve alt başlıkları, edatlar ve noktalama işaretleri üzerinde durulmuş; dil bilgisi konuları ağırlıklı olarak birinci bölümde işlenmiştir.

Kısm-ı Sâni

İkinci bölümde daha çok yazarın Bahriye Mektebi’nde okutmakla yükümlü olduğu kitâbet derslerinin de temelini oluşturan yazma kuralları üzerinde etraflıca durulmuştur.

“Fıkraların Rabtında Dikkat Olunacak Mevâd” başlığı ile ikinci bölüme başlayan yazar devamında bazı rabıtalara ve onların merbutları üzerinde durmuştur: “Eyledi” fiili rabita olub (ilâ) ve (ifâ) kelimeleri onun merbutları olur.

“Şive-i Tahrîre Ait Husûsât” başlığı altında bazı kelimeler veya ifadelerin yerine kullanılabilecek kelime ve ifadeler üzerinde durulur. Ayrıca hangi ifadelerin ne şekilde kullanılmasının doğru olmayacağı hususları da belirtilmiş, oldukça uzun bir şekilde anlatılmıştır:

Lisân-ı tahrîrde (itmek) maḳâmında ekseriyetle (icrâ) kelimesi kullanılır: (tecrûbe itmek) yerine (tecrûbe icrâ itmek) yâḥûd—maşdarîñ mef’ûlüne izâfetiḳabîlinden—(icrâyı tecrûbe itmek) dinilir: Merâsim-i ihtirâmiye icrâ itmek gibi. (Tenbîh idildi) yerinde (icrayı tenbîh olundu) ve (taḥḳîḳ olacaḳdır) mevki’nde (icrâyı taḥḳîḳât idileceḳdir) dinilir. (İfâ) kelimesi de böyledir: “Ḥaḳlarında mu’âvenet-i muḳteziye icrâsı...” yerinde “Ḥaḳlarında mu’âvenet muḳteziye ifâsı...” da dinilir (OL, 1896: 165-166).

Temyîz

“Temyîz” üzerinde birinci bölümde durulmuş olmasına karşın burada iki başlık altında incelenmiştir:

Eşyada müsta‘mel olan temyizler: mezkûr, mezbûr, mesrûd, mebhûsun anlı sâlifüz zıkr, sâlif-ül beyan, ânîf-üz zıkr, ânîfî’l beyân, mârüz-zıkr, sâbıküz-zıkr, mâr-ül beyân, sâlif-ül arz, mâr-ül arz’dır.

Eşhas hakkında müsta‘mel olan temyîzler: merkum, mûmâileyh, müşarûnileyh’dır. Bunların haricinde “zât, nefer, re’s, dâne, tâ’ife, kıt’a, bâb, nesice, kabza, şifâ, iltiyâm, şehîd, maktûl ve telef, cür’et ve cesaret, teşrîf ve azîmet, vâki‘ ve kâ’in, ma‘ mâfih ve ma‘ azalık, vasıtasıyla ve marifetiyle, hazret ve cenâb, akçe, nâtık ve câmi, hâiz, hâmil, me’mul ve melhûz, tevîkân, tatbîken, nâm, nâmına, istishâb ve terfîk, zımnında, hususunda, emrinde, binâen ve mebnî, bâb, bâbında, olbâbda; huzur, pişgâh ve atabe, taht, zîr, ma‘ yet ve refâkât, mukîm ve sâkin, derkâr, sancak ve bandıra, hâmil, mensûb, süfün ve sefâin, süvâr olmak ve râkib olmak, bu kere ve bu defa, âzâde, vâreste ve müstağni, mantûk, şehir, hâl, tevârüd, mütekarib yahud mütekâribü’l hulûl olan, meş‘ur ve mübîn, ol vechele, iltimâs” kelimelerinin nerelerde kullanıldığını dair açıklamalar ve örnekler verilmiştir.

İstılâhât-ı Edebîyye

Bu başlık altında ise edebiyata dair tabirler sıralanmıştır. Her biri açıklandıktan sonra örnekler verilmiştir. Eserde edebiyatla ilgili tabirler: hakikat, mecâz, mecâz-ı mürsel, istiâre, teşbîh, kinâye, tenâfür, haşv, icâz, itnâb, tetabu-i izâfât, terhîm, îhâm, tıbak, murâât-ı nazîr, cinâs, teşabüh-i etraf, seci‘, seci-i mütevâzı, seci-i mutarraif, seci‘ mütavazin, muvâzene, mumâsele, lüzüm-ı mâ lâ yelzem, tersî, ruktâ, leff-ü neşr, tensik sıfat, hüsn-ü ta‘lil, tevciye, rücû‘, aks, ta‘kid, tazmîn, telmih, telmi‘, telmîh, teşrîh, müşâkele, mübâlağa, elgâz, beraât-ı istihlâl, tarîh şeklinde sıralanmıştır. Günümüzde ortaokullarda mecâz, mecâz-ı mürsel, teşbîh, kinâye, istiâre, mübâlağa gibi kavramlara Türkçe karşılıklarıyla daha basit düzeyde yer verilmektedir. Bununla birlikte ortaokul öğrencileri için yazılmış olan “*‘Osmânî Lisânı*”nda yer verilen bu kavramların tümüne günümüzde lise ve üniversiteye ait edebiyat kitaplarında bile rastlamak mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında eserin ortaokul öğrencilerinin seviyesine uygunluğu tartışmaya açık hâle gelmektedir.

Ta‘liye-i Nâme

Bir mektubun unvanını yazmak şeklinde tarif olunmuştur. Buna “sernâme” veya “serlevha” da denir.

“Makâm-ı celîl cenâb-ı vekâletpenâhiye, pişgâh sâmi-i hazret nezâretpenâhiye, Erkân-ı Harbiye-i Bahriye riyaset celilesine” gibi.

Elkâb-ı Resmiyye

Rütbe sahiplerine ait unvanlardır. “Zât-ı aḳdes ḥazret-i ḥilâfetpenâhîye maḥşûş olan elkâb-ı resmiyye, du‘ây-ı mefrûż-ül edây-ı ḥazret-i şehenşâhidir” (OL, 1896: 203). Bunun dışında yerli ve yabancı farklı makam, mevki ve rütbelerden kişilerin elkâbları da eserde şöyle geçmektedir:

İklîle’l muḥaşşenâtolan mehd-i ‘ulyây-ı saltanat-ı seniyyeye: devletlü ‘işmetlü efendim ḥazretleri.

Tâc-ı bâhire’l ibtiḥâc-ı muḥaddirât olan ḳadın efendi ḥazretlerine: devletlü ‘iffetlü efendim ḥazretleri.

Şehzâdegân civânbaḥtânefendilerimiz ḥazerâtına: devletlü necâbetlü efendim ḥazretleri.

Papalar ḥazerâtıyla düvel-i ecnebiye împarâtor ve împarâtorîçe ve ḳral ve ḳraliçelerine: ḥaşmetlü..... ḥazretleri.

İrân şâhı ḥazretlerine: şahâmetlü... ḥazretleri.

Maḳâm-ı ḥidivîye: devletlü feḥâmetlü efendim ḥazretleri

Prenslere: feḥâmetlü prens....ḥazretleri.

Maḳâm-ı mu‘allây-ı vekâlet-i kübrâya: ma‘rûż-ı çâker kemîneleridir ki.

‘İbâre arasında: feḥâmetlü devletlü...paşa ḥazretleri.

Rütbe’i şadâreti iḥrâz itmiş vüzerây-ı‘azâma: übḥetlü devletlü efendim ḥazretleri

Meşîḥat-ı İslâmiyye: ma‘ruz bende’i dirîneleridir ki.

‘İbâre arasında: devletlü semâhetlü...efendi ḥazretleri.

Şeyḥü’l İslâm ma‘zûllerine: devletlü fażîletlü efendim ḥazretleri.

Paṭriḳlere ve ḥaḥambaşılara: rütbetlü efendi ḥazretleri.

Süferây-ı ecnebiyye elkâb-ı resmiyye yazılmaz; faḳat‘ibâreler isnada aşâetlü yazılır.

Maḳâm-ı vâlây-ı ser‘askerîye: devletlü ‘uṭûfetlü efendim ḥazretleri.

Şeref-i sıhriyeti seniyyeye nâ'îl olmuş zevât-ı kirâma: devletlü 'uṭûfetlü efendim ḥazretleri.

Şürafâya: devletlü siyâdetlü efendim ḥazretleri.

Dâr'ül sa'âdt'ül şerîfe ağalarına: devletlü 'inâyetlü efendim ḥazretleri.

'Umûm-ı müşîrân-ı vüzerâya: devletlü efendim ḥazretleri.

Rütbe'î bālâ ricâline: 'uṭûfetlü efendim ḥazretleri.

Ferîkân ve rütbe'î ūla sınıfı evellerline: sa'âdetlü efendim ḥazretleri.

Şudûra: semâhetlü efendim ḥazretleri.

Mîrlivâ ve mîr-i mîrân ve rütbe'î ūlâ sınıf-ı şâniyesi eşḥâbına: sa'âdetlü efendim.

Mîrâlây ve şâniye mütemâyizî rütbeleri eşḥâbına: 'izzetlü efendim vb.

Maḳâm-ı Neẓâret-i Celîle'î Bahriyeden Yazılan Muḥarrerâtın Elḳâbı

Gögerte şınıfına maḥşûş	Çarḥcı ve inşâiye şınıflarına
-------------------------	-------------------------------

Ferîḳa: Sa'âdetlü efendim ḥazretleri	"	"
--------------------------------------	---	---

Livâya: Sa'âdetlü Efendim.	"	"
----------------------------	---	---

Mîrâlâya: 'İzzetlü Efendim.	"	"
-----------------------------	---	---

Ḳâ'imâḳâma: 'İzzetlü Beğ	"	"
--------------------------	---	---

Biñbaşıya: Ref'atlu Ḳapudân	Rif'atlı Efendi
-----------------------------	-----------------

Ḳul Ağasıya: Fütüvvetlü Ḳapudân	Fütüvvetlü Efendi.
---------------------------------	--------------------

Yüzbaşıya: Fütüvvetlü Efendi.	"	"
-------------------------------	---	---

Ḳalyon ve fırḳateyn ve ḳorvet kâtiblerine: Fütüvvetlü Efendi.	"	"
---	---	---

Mülâzım-ı evvel ve şânî ve barîḳ kâtiblerine: Ḥamiyetlü Efendi.	"	"
---	---	---

Neferât-ı 'askeriye içün rütbe-i elḳâb yerinde ḳullanılır: Ḥasan Çavuş, Ḥasan Onbaşı, Ḥasan Nefer dinilir (Ol; 1896: 206).

Envâ-i Muḥarrerât

Bu başlık altında çeşitli yazışmaların isimleri ve anlamları verilmiştir. Yapılan yazışmaların isimleri eserde şu şekilde sıralanmıştır:

“Hatt-ı Hümâyûn, fetvây-ı şerîfe, nâme-i hümâyûn, menşûr, buyruldu, program, protokol, protestonâme, tezkire, tercüme-i hâl, tarife, ta‘lîmât, takrîz, tebrîknâme, tavsiyenâme, ta‘ziyetnâme, sened, ilmuhaber, jurnâl, takrîr, mazbata, müzekkire, arz-ı hâl, istid‘â, inhâ, arîza, şukka, telgrafnâme, rapor, layiha, beyânnâme, nota, ultimatom, itimâdnâme, berât-ı âlîşân, celb, derkenâr, zeyl, kontorato, açıkbono”

Eserin devamında “Ben diyecek yerde lisân-ı edebe mahsus tabirât-ı mütevazıane”, “Sen diyecek yerde kullanılan ta‘birât-ı ta‘zimkârane, Muzâfun ileyh mevki‘nde sevk olunan zamir-i mütekellim olan (benim) yerinde kullanılan tabirât, zât-ı hazret-i şehriyâriye nisbet olunacak bir şey’in tavsîfinde isti‘mal olunan sıfât-ı mümtâze, mürselün ileyhın şânına ta‘ziman kendisine nisbet olunacak bir şey’in tavsîfinde isti‘mal olunan sıfatlar, rütbe-i muhtelif ashâbına nisbet olunacak bir şey’in tavsîfinde isti‘mal olunacak tabîrât ” ayrı ayrı madde başı olarak sıralanmış ve yerlerine kullanılacak tabirler belirtilmiştir.

Muâmelât-ı Tevkîriye-i İhtitâmiye

Bu başlığın altında farklı rütbe ve makamlara karşı saygıda özen gösterme ifadeleri sıralanmıştır. Yazışma esnasında bir makama veya rütbeye karşı sevk olunacak saygı ifadeleri bulunmaktadır.

Tevrih-i Mekâtîb ve Vaz‘ İmzâ

Bu başlık altında da bir mektubun tarihi ve imzasının nereye nasıl atılacağı üzerinde durulur. “Bir maddenîñzamân ve vuķû‘ nı beyân içün isti‘ māl olunan zamân-ı mu‘în işâretine (tārîḡ) dinilir. Mektubuñ yazıldığı zamânıñzarfını müfîd olmak üzere edevât-ı ‘Arabiyyeden (fî) ḡarf-i zarfını meş’arolmak üzere (fî) işâreti yazıldıḡdan sonra yānî başına sıra ile evvelā (māh-ı rûmî) ve sonra (sene) yazılub seneniñ üzerine de erḡamı vai’ olunur: fî 11 Mart sene 309 gibi. Tārîḡiñ yānî başına da maḡāl me’mûriyet ve rütbe yazılub zîrîne “bende” anıñ zîrîne de isim yazılır” (OL, 1896: 220-221).

Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne Muallimlerinden

Yüzbaşı

v

İhsan gibi.

Tahrîrâtların Zarfları Üzeri

Bu başlık altında “Tahrîrâtların Zarfları Üzeri” nin “Taliye-i Nâme” nin aynısı olduğu bilgisi verilmiştir. Eserin devamında “Evsâf-ı İleyhiyeye Dâir Tabîrât” ve “Nuût-u Nebûyaya Dâir Tabîrât” başlıkları altında kullanılan tabirlere yer verilmiştir.

Medâiyih-i Seniyye-i Hazret-i Şehriyârî

Bu başlık altında padişah hazretlerine dizilen methiyeler yer almaktadır: “Pâdişâh-ı eşfâk ve erham ve şehensâh-ı aqdes ve ekrem. Metbû‘ müfahham veliyy-ün ni‘ met-i mu‘azzam, emîrû‘l mûminîn, imâmû‘l müslimîn hâlife‘i rûy-i zemîn, vekîli zîşân resûl-i rabbû‘l ‘âlemin...” (OL, 1986: 224). gibi.

Ediye-i Celâl Mefruzâtü‘l Tediye-i Şehensâhî

Bu başlık altında Allah (C.C)’tan padişah için inayette bulunması adına edilen dualara yer verilir. Padişah için değişik şekillerde kullanılan övücü ifadeler dikkat çekicidir: “Cenâb-ı hâlikü‘l levhî‘l kalem hâlife-i rûyi zemîn ve vekîl-i peygamberi emîn emîrû‘l mü‘minîn veliyyül ni‘âma a‘zam efendimiz hâzretlerini ila âhîrû‘l devrân erîke‘i pîrây-ı şevket şân buyursun âmîn” (OL, 1896: 227).

Eserin devamında “Re’sen Bir Madde Kaleme Almak” ve “ Cebava Bir Madde Kaleme Almak” başlıkları altında murad olunan bir şeyin yüksek makamdan daha düşük bir makama, düşük makamdan daha yüksek bir makama ya da akrana yazıldığı zaman nelere ve nasıl yazılacağına dair dikkat edilmesi gereken bilgilere yer verilmiştir. Cevaba bir madde kaleme alınırken de öncelikle alınan mektubun manasını, verilecek cevabın başlangıcına özet yönüyle yazmak usûldendir.

“Mektubunuz Denilecek Yerde Yazılacak Ta‘birât” başlığıyla eserine devam eden yazar, bu hususta Farsçadan alınmış “nâme” kelimesinin mektup yerine kullanıldığından bahseder. İçerdiği maddeye göre başka bir sözcükle birleşerek kullanılır: “emirnâme fermannâme, muvalatnâme, nevâzişnâme, keremnâme, iltifâtnâme, ihsannâme” gibi.

“Mealini Anladım Denilecek Yerde Yazılacak Ta‘birât” başlığı altında ise bir yazının manasının anlaşıldığını ifade eden şu kalıplara yer verilmiştir: “Meâl-i dilârâsı rehîni ittilâ‘ m oldu. Meal-i teslît iştîmâli ma‘lum âcizî oldu.” gibi.

“Beyânı Memnûniyet İçin Ta‘birât” başlığı altında hoşnutluğu anlatan ifadelere yer verilmiştir: “Bu vuku‘ bulan himmetlerinden kîse-i server iftihârım mâlâmâl oldu.

Bu vuku‘ bulan himmetleri bendelerini yeniden bend kemend ubûdiyet ve âric evc-i valay-ı mesrûriyet eyledi.” gibi.

“Beyan-ı Teşekkür Etmek İçin Ta‘bîrât” başlığı altında teşekkür etmek için kullanılan ifadeye yer verilmiştir: “Bunun ifây-ı zerre-i teşekküründe enfâs-ı ma‘dude-i hayatımı sarf eylesem yine muktedir olamam.” gibi.

“Ed’iye-i Hayriye” başlığı altında yapılan hayırlı dualara yer verilmiştir: “Lisânımda idare-i kelim iftidâriyenin mefkûd olacağı zamana kadar duayı bilhayr keramileriyle meşgul olacağımı gönlümden umud ve beyân eyledim.” gibi.

“İstibkâyı Teveccüh” başlığı altında daha çok mektupların sonlarında kullanılan teveccühün sürüp gitmesi ve devamını içeren ifadeler yer verilmiştir: “Hemân ötedenberi muhtacı olduğum hüsn-ü tevcihât-ı âlîlerinin bundan böyle dahi bekası istid‘asına cür’et eylerim.”

“Mektupların Hâtimleri” başlığı altında mektupların son bölümünde kullanılan ifadeler yer verilmiştir: “Bu mektubumu tevcihinizin celbi için yazıyorum diyecek yerde; isticlâb-ı tevcihât-ı aleyhleri refâtârında terkîm-i râkime-i meveddetnâmeyle ibtidâr kılındı.” gibi.

Eserin son kısmını ise “Lisânı Edebe Mahsûs Kullanılan Terkipler” oluşturmaktadır. Yaklaşık 17 sayfa süren bu başlık altında alfabetik sıraya göre dizilmiş harflerle başlayan terkiplere yer verilmiş ve eser dua ile sona erdirilmiştir.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A

Adâd: Sayılar

Adâd-ı Kesriyye: Kesir sayıları.

Adâd-ı Tevzîyye: Üleştirme sayıları.

B

Bedel: Söz esnasında sıfatı veya vasfı söylenen bir şey için kastedilen şey onun sıfatı veya vasfı değilse o sıfat veya vasfa denir.

C

Cem^c: Çoğul

Cem-i Müzekker: Müfredinin şeklini bozmadan sonuna (-in, -un) getirilerek yapılan cemi.

Cem-i Müennes: Müfredinin şeklinin bozulmadan sonundaki müennes alâmeti olan (-et) takısı yerine (-at) getirilerek yapılan cemidir.

Cem-i Mükesser: Müfredinin şekli bozularak yapılan cemi.

Cinas: Telaffuzu aynı anlamları ayrı olan kelimelerin bir söz içinde kullanılması.

E

Ecvef: Ortasında harf-i illet sayılan elif, vav, yâ harfleri bulunan fiil kökü.

Edât-ı Atf: Bağlama edatı.

Edât-ı Beyân: Bidirme edatı.

Edât-ı İstifhâm: Soru edatı.

Edât-ı Masdar: Mastar eki.

Edât-ı Mübâlağa: Abartma edatı.

Edât-ı Nefy: Olumsuzluk eki.

Edât-ı Nidâ: Seslenme edatı.

Edât-ı Tasdik: Onaylama edatı:

Edât-ı Te'kid: Kuvvetlendirme edatı.

Edât-ı Tenbîh: Öğütme edatı.

Edât-ı Tenkîr: Bilinmezlik edatı.

Edât-ı Terdîd: Reddetme edatı.

Edevât: Fiil veya isimlere eklenen küçük kelime veya harfler. Edatlar.

Ef' âli Mukârebe: Yakınlık edatı:

Emr-i Hâzır: Karşımızdaki kişi veya kişilerden herhangi bir şeyi yapmasını emir yoluyla istemektir.

Esmâ: İsimler.

Esmâ-i Âdâd: Sayı sıfatları.

Esmâ-i İşârât: İşaret isimleri.

F

Fâil: Masdarın manasını meydana getiren, işi yapan, özne.

Fiil-i Hâl: Şimdiki zaman.

Fiil-i İktidâri: Yeterlilik fiili.

Fiil-i İltizâmî: İstek kipi.

Fiil-i İstikbâl: Gelecek zamân.

Fiil-i İstimrârî: Süreklilik (sürerlilik) fiili.

Fiil-i Lâzım: Müteaddî olmayan, geçişsiz fiil.

Fiil-i Mukârebe: Yaklaşma fiili.

Fiil-i Mâzi: Geçmiş zamân

Fiil-i Muzâri: Geniş zamân

Fiil-i Müteaddî: Geçişli fiil.

Fiil-i Nâkıs: Yalnız son harfi harf-i illet olan kelime

Fi'l-i Vücûbî: Gereklilik kipi

Fi'l-i Vücûbî-i Şartî: Gereklilik kipinin şartı

G

Gâib: 3. Şahıs.

Galatât: Hatalar, yanlışlar

H

Haber: Müsned, mübtedanın mukabili, bir isme yakıştırılan sıfat.

Hâl Şartı: Şimdiki zamanın şartı.

Hareke: Üstün, esre, ötre adı verilen yazı işaretlerinden her biri.

Harf-i Cer: Kelimenin sonunu esre ile okutan harf.

Harf-i Tarif: İsmi belirli yapan takısı, Arapçada elif lâm harflerinin ismin başına gelmesi hali.

Haşv: İbarede lüzumsuz söz bulunması, aynı manada iki kelimeyi yan yana söylemek.

Hemze : Elif, vav, ya, he üzerine konulan ve “e” diye okutan işaret.

Hikâye-i Fiil-i İltizâmî: İstek kipinin hikâyesi.

Hikâye-i Fiil-i Vücûbî: Gereklilik kipinin hikâyesi

Hikâye-i Hâl: Şimdiki zamanın hikâyesi.

Hikâye-i İstikbâl: Gelecek zamanın hikâyesi.

Hikâye-i Mâzî-i Naklî: Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi

Hikâye-i Mâzî-i Şuhudî: Bilinen geçmiş zamanın hikâyesi.

Hikâye-i Muzâri‘ : Geniş zamanın hikâyesi.

Hurûf-u İmlâ: Sesli harfler.

Hurûf-ı Kameriyye: Arapçada kelimenin başında harf-i tarif olduğu vakit, harf-i tarifiñ lamı okunan harfler.

Hurûf-ı Med: Uzatmayı gerektiren harekesiz elif, vav, ya harflerine denir.

Hurûf-ı Resmîyye: Kelimât-ı Arabîye ve Farsiyede telaffuz olunmayan (vav, he) harfleridir.

Huruf-ı Şemsiyye: “El” harf-i tarifinin “lam” harfi ile yan yana geldiğinde kendisi okunmayıp “lâm” harfine kayboluyorsa o harflere “huruf-u şemsiye” denir.

Hüsni Ta‘lil: Herhangi bir hadisenin hakiki sebebini saklayarak güzel ve hayali bir sebep göstermeye denir.

I

İtnâb: Konuşurken fazla tafsilat vermek.

İ

İcâz: Az sözle çok mana anlatma.

İhâm: İki anlama gelen kelimenin uzak anlamını kastetmek.

İsm-i Alem: Özel isimler.

İsm-i Âlet: Araç-gereç isimleri.

İsm-i Âmm: Umumi, genel isimler.

İsm-i Cins: Cins isimler.

İsm-i Fâil: Cümlede işi yapan, özne.

İsm-i Mef‘ul: Cümlede fiilden etkilenen, fiilden türeyen edilgen sıfat fiildir.

İsm-i Mekân: Fiilin yapıldığı yer

İsm-i Mensûb: Nereli ve nereye mensub olduğunu ifade eden isim.

İsm-i Tafdîl: En üstün ve daha iyi gibi üstünlük ifade eden sözler.

İsm-i Tasgîr: Küçültme ismi, küçüklük veya azlığa delalet eden isimdir.

İsm-i Zaman: Fiilin yapıldığı zamanı bildirir.

İstiâre: Benzetme

İstikbâl-i Şartî: Gelecek zamanın şartı.

İzâfet: İki isimden meydana gelen bağlılık tamlaması.

İzâfet-i Teşbihiyye: İki ayrı kelimenin birbirine benzetilmesi ile meydana gelen bir isim tamlamasıdır.

K

Kemmiyet: Tekillik veya çoğulluk, nicelik.

Keyfiyyet: Nitelik, vasıf.

Kinâye: Üstü örtülü, dokunaklı söz.

Kinâyât: Bir sözü gerçek anlamının dışında kullanma sanatı.

L

Leff-ü Neşr: Genellikle bir beyit içinde, birinci dizede birkaç şeyi anlattıktan sonra ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşıtlıkları belirtmeye denir.

M

Madde-i Asliyye: Kelimenin aslı, kökü veya gövdesi.

Malûm: Etken

Masdar-ı Hafîf: “-mek” eki ile yapılan fiil.

Masdar-ı Mürekkeb: Birleşik fiiller

Masdar-ı Sâkil: “-mak” eki ile yapılan fiil.

Mâzî-i Naklî: Duyulan, öğrenilen geçmiş zaman.

Mâzî-i Naklî-i Şartî: Öğrenilen geçmiş zamanın şartı.

Mâzî-i Şuhudî: Bilinen geçmiş zaman.

Mecâz-ı Mürsel: Benzetme amacı gütmeyen bir sözü başka bir sözün yerine kullanma.

Mechûl: Edilgen

Mecmu’: Topluca, yığılmış, cem’ olunmuş.

Mef’ûlün Fih: Yer ve zaman bildiren mef’ûldür.

Mef’ûlün Leh: Fiilin oluş sebebini bildiren mef’ûldür.

Mef’ûlün İleyh: Yönelme hali.

Mef’ûlün Bih: Failin yaptığı işten doğrudan etkilenen, olayın üzerinde meydana geldiği ögedir.

Mef'ûlün Mutlak: Fiilin manasını pekiştirmek için fiilden sonra ve onun kökünden getirilen mansûb (fethalı) masdar müfredtir.

Menfî: Olumsuz

Mesâdir: Masterlar

Mezîd: Çoğaltmak.

Muhâtab: 2. şahıs.

Muzârî' Şartî: Geniş zamanın şartı.

Mübhemât: Belirsiz bir şekilde bir şeyi veya bir kişiyi ifade eden sözler.

Mübtedâ: İsim cümlesinde özne.

Müennes: Hakiki itibariyle ve söyleniş itibariyle dişi olan kelime.

Müfred: Tekil.

Müfred Gâib: 3. tekil şahıs.

Müfred Muhâtab: 2. tekil şahıs.

Müfred Müttekellim: 1. tekil şahıs.

Müsennâ: İki şahsa veya iki şeye delalet eden kelime.

Müsned: Haber (yüklem)

Müsnedün İleyh: Özne, fail. Edebiyatta sözün birinci rüknü.

Müşârünileyh: Kendine işaret edilen, ismi evvelce söylenmiş olan.

Müteaddî: Geçişli.

Müzekker: Müennesin zıttı. Kelimeyi erkek gösteren.

N

Nâib-i Fâil: Sözde özne.

Nahiv: Cümle bilgisi.

Nekre: Belirsiz isim.

R

Revâbıt: Bağlar, ilgiler, rabıtalılar.

Rivâyet-i Fi‘l-i İltizâmî: İstek kipinin rivayeti.

Rivâyet-i Fi‘l-i Vücûbî: Gereklik kipinin rivayeti.

Rivâyet-i Hâl: Şimdiki zamanın rivayeti.

Rivâyet-i İstikbâl: Gelecek zamanın rivayeti.

Rivâyet-i Mâzî-i Naklî: Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti.

Rivâyet-i Muzâri‘ : Geniş zamanın rivayeti.

S

Sâkin: Harekesi olmayıp cezmlî okunan harf.

Sarf: Kelime bilgisi.

Seci’: Nesrin kafiyesi.

Sıfat-ı Kıyâsiyye: Kıyaslama sıfatları

Sıfat-ı Müşebbehe: Niteleme sıfatlarının bir türü.

Sıfat-ı Semâiyye: Gramere uygun olmaksızın işitilmekle öğrenilen sıfat.

Sıfat-ı Tafdiliyye: Sıfatlarda üstünlük

Sîga: Kip.

Sîga-i Atfiye: “-ıp/-ip” zarf fiil eki alan fiil.

Sîga-i İntihâiyye: “-ınca/-ince” zarf fiil eklerinin “-ya/-ye” eklenmiş şekli.

Sîga-i Mübâlağa: Bir şeyin çokluğunu ve fazlalığını ifade için kullanılan kip.

Sîga-i Sıla: Sıfat fiil.

Sîga-i Şartiyye: Şart kipi.

Sîga-i Ta‘ kibîyye: “-ınca/-ince” zarf fiil eki alan fiil.

Sîga-i Tevkitiyye: “-dıkça/-dikçe” eki ile yapılan zarf fiil.

T

Te’kîd: Kuvvetlendirme.

Te’nîs: Alıştırma.

Teaddî: Fiilin gösterdiği işin mef'ûle tesir etmesi, bir fiilin geçişli olması.

Telmîh: İbarede bahsi geçmeyen bir şeye işaret etmek.

Temyîz: Belirsiz olan kelime ve sayıları belirli hale koymak.

Tenâfûr: Kulağa hoş gelmeyen hece veya kelimelerin bir arada bulunması.

Tenkîr: Bir ismi harf-i tarifsiz kullanarak belirsiz yapmak.

Tenvîn: Kelimenin sonunu “en, in, ün” diye okumak veya öyle okutan işaretin adı.

Terkîb: Tamlama.

Terkîb-i İzâfî: İsim tamlaması.

Teşbîh: Benzetme.

Tetabü' İzâfât: Zincirleme isim tamlaması.

Tetimme: Tamamlayıcı not.

Tezkîr: Bir kelimeyi müzekker kılma.

Ü

Üstün: Fetha, üstüne geldiği sesi “a veya e” okutan işaret.

V

Vasıf Terkîbi: Birleşik sıfat.

Z

Zurûf: Zarflar.

Zamâir-i Şahsiyye: Şahıs zamirleri.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eser, Cumhuriyet Dönemi öncesi yazılmış kavâid kitaplarından biridir. Eserin yazılmasından önce Maârif Nezâret-i Celîlesi kavâid tarzında eserlerin yazımına yönelik bir yarışma düzenlenmiştir. Bu da şunu gösteriyor ki dönemin maârif anlayışı dil açısından terakkiyât çalışmalarına önem veren bir hassasiyete sahiptir. Aynı zamanda bu yarışma Türkçenin dil kurallarını içeren mükemmel bir eserin eksikliğinin de bir göstergesidir.

Yazar, kavâid yarışmasının düzenlenmesinin nedenlerinden biri olan dilimizin kurallarını yeterli derecede ihtiva eden bir eserin olmayışı fikrinden yola çıkarak bu eksikliği giderme iddiasıyla “*‘Osmânlı Lisânı’*” adlı eseri kaleme almıştır. Yazar bu konuda eser veren birçok kişiden biridir. Dönemin askeri okullarından biri olan Bahriye Mektebinde eser verecek nitelikte yetişmiş, ilim seviyesi yüksek birçok hocanın bulunması bu okulların eğitim kalitesini de ortaya koyan bir göstergedir.

Salih İhsan eserinde Türkçe dil kuralları yanında Osmanlıca gibi bir terkinin unsurları olan Arapça ve Farsçanın da dil kurallarına yer vermiştir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde dil bilgisine dayalı kurallara yer verirken ikinci bölümde kitâbet derslerinin içeriğini de yansıtan bilgilere yer vermiştir. Eserde tahrîr konularına yer verilmesinde yazarın kitâbet muallimi olmasının etkisi yadsınamaz. Eser bu yönüyle sadece bir Türkçe kavâid olmanın ötesindedir. Yazar; eserdeki konuları benzer nitelikteki kavâidlerde görülen sarf ve nahiv gibi iki ayrı başlık altında incelememiş, her ne kadar farklı ilimler olarak görülsede ikisinin de aynı maksada hizmet ettiğini ifade edip böyle bir taksimata gitmemiştir. Eserin Sarf-ı Osmânî ve Nahv-ı Osmânî olarak farklı başlıklar altında incelenmemiş olması yazarın eseri oluştururken her ne kadar geleneğe uygun davransa da kendince yeni bir usûl arayışında olduğunun da bir göstergesidir. Bunlar, eseri diğer kavâidlerden ayıran başlıca özellikler arasında zikredilebilir.

Eserde ele alınan dil bilgisi konuları günümüz gramer kitaplarındaki başlıklarla uyumlu olsa da içerik olarak eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle fiil bahsi ve fiil çekimi hususunda günümüz gramer kitapları ile isimlendirmeler dışında oldukça önemli bir benzerlik görülmektedir. Bu da Türkçenin fiil çekiminin geçmiş dönemlerden bu yana oldukça sağlam bir yapıya sahip olduğu ve bu konuda oldukça malumat sahibi olunduğunu göstermektedir.

Eser incelendiğinde ele alınan konuların önce açıklamasının yapıldığı daha sonra bunlarla ilgili örneklerin verildiği görülmektedir. Bu açıdan tümden gelim yönteminin kullanıldığını söylemek mümkündür. Dil bilgisine yönelik verilen bilgilerde genellikle Türkçe kâidelerin özellikleri anlatılmış, daha sonra aynı konuyla ilgili Arapça ve Farsça kaidelere yer verilmiştir. Bu da Osmanlıcanın ihtiva ettiği Türkçe, Arapça ve Farsça dil kâidelerini birbiriyle mukayese etme imkânı tanımaktadır. Tahrîr ile ilgili bölümde ise daha çok cümleler ve kalıplaşmış ifadeler üzerinden konu anlatılmaya çalışılmış, bazen de başlıktan sonra sadece örnek cümlelerle konu ifade edilmiştir. Eserde verilen örnekler arasında denizcilik ile ilgili terimlere de başvurulduğu görülmektedir. Eserin yazarının Bahriye Mektebinde çalışması bunda etkili olduğu kadar yazarın kendi çevresinden hareketle örnek verirken yakından uzağa ilkesini gözettiğini söylemek de mümkündür.

Eserde ayrıca yer verilen başka bir husus da noktalama işaretleridir ancak bu işaretlerin hem sayısında hem de özelliklerinde günümüzde kullanılan noktalama işaretlerine göre eksiklikler görülür. Bunun yanında verilen isimler de günümüzdekilerden farklıdır. Eserde de her ne kadar noktalama işaretleri kullanılmışsa da günümüzdeki kadar oturmuş bir noktalama anlayışının olmadığı görülmektedir. Ayrıca az da olsa bazı sözcüklerin nasıl yazıldığına dair bilgilere yer verilmesi imlâ noktasında kısıtlı da olsa eserin bilgiler ihtiva ettiğini göstermektedir.

Eserde dil bilgisine yönelik oldukça fazla terim bulunmaktadır. Eserin dil bilgisi terimlerine yönelik araştırma yapacaklar için önemli bir kaynak teşkil edebileceği söylenebilir.

Eserde Türkçe kaideler anlatılırken üslupta hâkim olan sadelik, aynı kuralların Arapça ve Farsça şekilleri anlatılırken bu dillerde kullanılan tabirlere daha çok yer verilmesinden dolayı ağırlaşmaktadır. Oysa eserin rüşdiye öğrencilerine yönelik hazırlanmış bir ders kitabı olduğu düşünüldüğünde her ne kadar Arapça ve Farsça kaideler de anlatılıyor olsa bu kaidelerin çok daha açık ve sade bir Türkçe ile anlatılmış olmasının daha isabetli olacağı kanısındayız. Bu haliyle yer yer rüşdiye öğrencilerinin seviyesinin üstünde kalabilecek bir üslup içeren eserin daha çok idâdîlerde tahsil gören öğrencilerin seviyesine uygun olduğu söylenebilir.

Henüz Latin harflerine aktarılmamış olan kavâid tarzındaki eserlerin ivedilikle Latin harflerine aktarılması gerekmektedir. Latin harflerine aktarılan bu tarzdaki

eserlerin günümüz dil bilgisi kuralları ile mukayeseli incelemelerine yer veren çalışmaların yapılması, bu alanda yapılan çalışmaların eserlerin orijinalleri ile birlikte ilgili kurumlar tarafından basılması Türkçenin zaman içindeki gelişimi ve değişimini gözler önüne serecek bir havuz oluşturması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Çalışmamızda “*‘Osmānlı Lisānı’*” adlı eser Latin harflerine aktarılmış, Türkçe öğretimi açısından değerlendirilmiş ve sonuç olarak ulaşılan bilgiler paylaşılmıştır. “*‘Osmānlı Lisānı’*” gibi Latin harflerine çevrilmiş ve çevrilmeyi bekleyen dil bilgisi kitaplarının incelenerek Türkçenin tarihi içinde kendilerine yer bulmaları yine Türkçenin tarihi gelişimine önemli derecede katkı sunacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın Türkçenin tarihî gelişimi, eserin verildiği dönemin dil anlayışı ve günümüz dil bilgisi kuralları ile benzer ve farklı yönlerinin tespiti açısından araştırma yapacaklar için faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ağar, E. M. (2002). Türkçe Öğretiminin Tarihçesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Aksan, D. (2015). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, (8. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(05), 1-47.
- Akyüz, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Akyüz, Y. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akyüz, Y. (2015). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20(20), 17-58.
- Altınova, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Antel, S. C. (1940). *Tanzimat Maarifi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M., Yüksekaya, G. S. ve Tabaklar, Ö. (2010). *Karahanlıca Harezme Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi* (I.Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, S. S. (2009). Antalya İdadisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 33-48.
- Baltacı, C. (2002). Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim. *Türkler*, XI, 830-873.
- Barın, E. ve Demir, C. (2006). *Türk Dil Bilgisi I, Ses Bilgisi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Baskın, S. (2012). Memlük Dönemi Türkçe Sözlüklerinin Yapısı. *Dede Korkut Dergisi*, 1(1), 23-43.
- Başar, U. (2014). *Yüzbaşı İhsan’ın Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr'inin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühennâ Lûgati*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Bayraktar, N. (2003). Yabancılar Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi. *Dil Dergisi*, (119), 58-66.
- Biçer, N. (2011). *Kıpçak Dönemi Eserlerinin Yabancılar Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Biçer, N. (2012). Hunlardan Günümüze Yabancılar Türkçe Öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 107-133.
- Bilir, A. (2011). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin Tarihsel Evrimi ve İstihdam Politikaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 223-246.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-idrâk li-lisân al-atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Canpolat, M. (1999). Kâşgarlı Mahmud ve Etimoloji. *Dîvanü Lûgat-it-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, 7-8 Mayıs 1999, Ankara, Türkiye, 19-29.
- Ceritoğlu, M. (2013). *Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Kesit Yayınları.

- Cevad, M. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. (Hzr. Taceddin Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çiftçi, M. (2004). Kaşgarlı Mahmud'un Dil Öğretim Yöntemi Üzerine. *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara, Türkiye, 571-596.
- Demir, C. (2017). Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Türkçe Öğretimi. İçinde; *Türkçenin Eğitim Öğretim Tarihi*, (ss.83-101). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Sultâniler ve İdadiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Demirel, F. (2010). *Mekteb-i İdâdî*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demirel, F. (2012). 2. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultanîler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 339-358.
- Demirel, M. (2002). Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri. *Türkler*, XV, 64-93.
- Demirtaş, L. (2007). Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 173-183.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, N. O. (1977). *Türk Maarif Tarihi I*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1996). Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları. *A. K. Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 71-78.
- Erkuş, E. (2014). *1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Gelişli, Y. (2006). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). *Türkler*, XV, 35-43.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (Çev: A. Yaran). Ankara: Onur Yayınları.
- Göğüş, B. (1970). Anadili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 18, 123-154.
- Gökbek, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökmen, E. (2009). Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20(20), 149-173.
- Gül, B. (2010). İbni Mühenna Lügati'nin Türk ve Moğol Dil Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Türkbilig*, (19), 87-95.
- Günay, D. (1999). Medreseden Üniversiteye Trajik Bir Yolculuk. *Mimar ve Mühendis*, 26, 41-49.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Heyet, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
- İşıksalan, N. (1997). İdadilerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8(8), 151-182.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabacak, E. (1986). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karabacak, E. (2002). Bergamalı Kadri Müeyyessiretü'l-Ulûm. Ankara: TDK Yayınları.
- Karabacak, E. (2012). Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine. *Turkish Studies*, 7(2), 613-620.
- Keçeci Kurt, S. (2012). 2. Abdülhamit Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-19.
- Koç, R. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin Öğretiminde Gelişmeler Ve Aşamalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kononov, A. D. (2006). *Türk Dili Araştırmaları Tarihi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1985). Dil İnkılabının Sadeleşmesi ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Gençlik Yılı Özel Sayısı*, 382-413.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültüral, Z. (2009). Sözlük Bilimi Açısından Divanü Lügati't-Türk. *Turkish Studies*, 4(4), 805-813.
- Memioğlu, Z. A. (2003). İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 241-252.
- Nurdoğan, M. A. (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Onan, B. (2003). Divanü Lûgat-it-Türk'ün Dil Öğretim Yöntemleri ve Dünya Filolojisine Katkıları Bakımından Bir Değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (13), 425-445.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Özbay, M ve Melanlıoğlu, D. (2008). Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanü Lügati't-Türk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 49-58.
- Özkan, N. (2001). İlk Dil Bilgisi Kitabımız Medhal-i Kavaid Hakkında. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11), 95-112.
- Özkan, N. (2000). *Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, A. (2001). *Ötüken Türk Kitabeleri*. Ankara: MEB Yayınevi.
- Öztürk, Cemil. (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özyalvaç, N. A. (2011). Bir Müfettiş Raporunda Erken 2. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri. *Türkiyat Mecmuası*, 21(1), 345-373.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebu Hayyan - Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk Fül: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Rosanyı, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Salman, R. (2008). *Selim Sabit'in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı-Terimler-Lûgatçe Metin*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

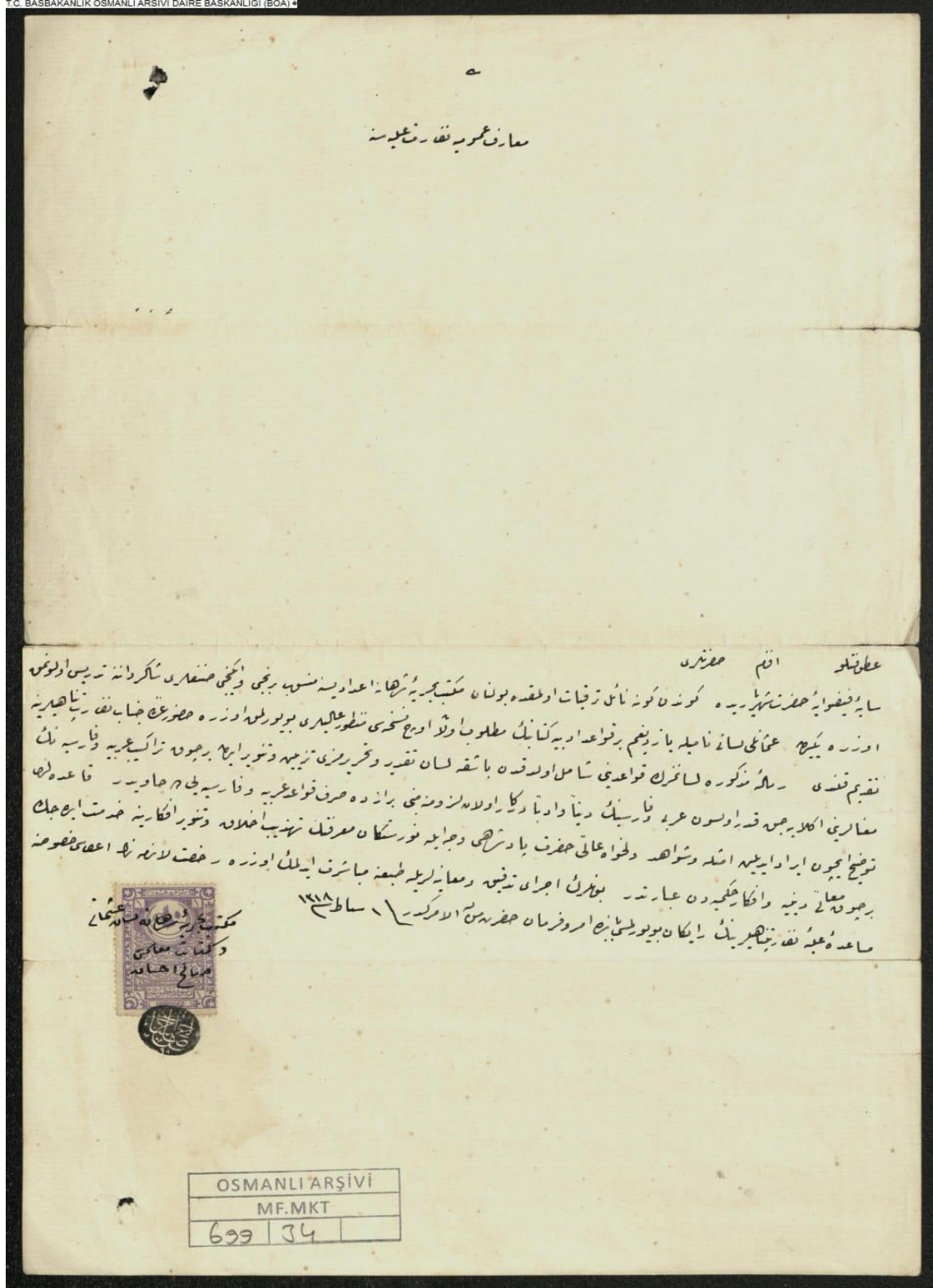
- Şahbaz, K. N. (2005). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 45-81.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2003). *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi 2.
- Tekin, T. (1995). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Temizyürek, F. (1999). *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-kavânînü'l-küllîyye li-zabtî'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1991). *Ed-Durretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Toparlı, R. ve Ilgın, A. (Ed.). (2006). *Üss-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Yücel, D. (Ed.). (2006). *İlm-i Sarf-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topuzkanamış, E. (2011). Müyessiretü'l-Ulûm'da Dil Bilgisi Öğretimi. *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Türkay, K. (Ed.). (1999). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçgun, D. (2006). *Cumhuriyet Döneminde Türkçe Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Unat, R. F. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülgen, E. (2000). Âşık Paşa ve Garipnâme Üzerine Kemal Yavuz ile Söyleşi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (579), 249-258.
- Yavuz, K. (2003). Âşık Paşa. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 29-39.
- Yavuz, K. (1983). XIII-XVI. Yüzyıl Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, 9-57.
- Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlılardan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Arşiv Kaynakları

- BOA, Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 699, 34.
- BOA, Maârif Nezâreti, Mektubi Kalemî, 699, 34.
- İSAM, Bahriye Salnameleri, 63.

EKLER

Ek 1: Salih İhsan'ın “Osmānlı Lisānı” Adlı Eserinin Basımına Ruhsat Verilmesi İçin Yazdığı Dilekçe

MF.MKT.00699.00034.001

Ek 1 (Devam): Salih İhsan'ın “‘Osmânî Lisânı” Adlı Eserinin Basımına Ruhsat Verilmesi İçin Yazdığı Dilekçe

Maârif-i Umûmiye Nezâreti Âliyyesine

Atufetlü Efendim Hazretleri

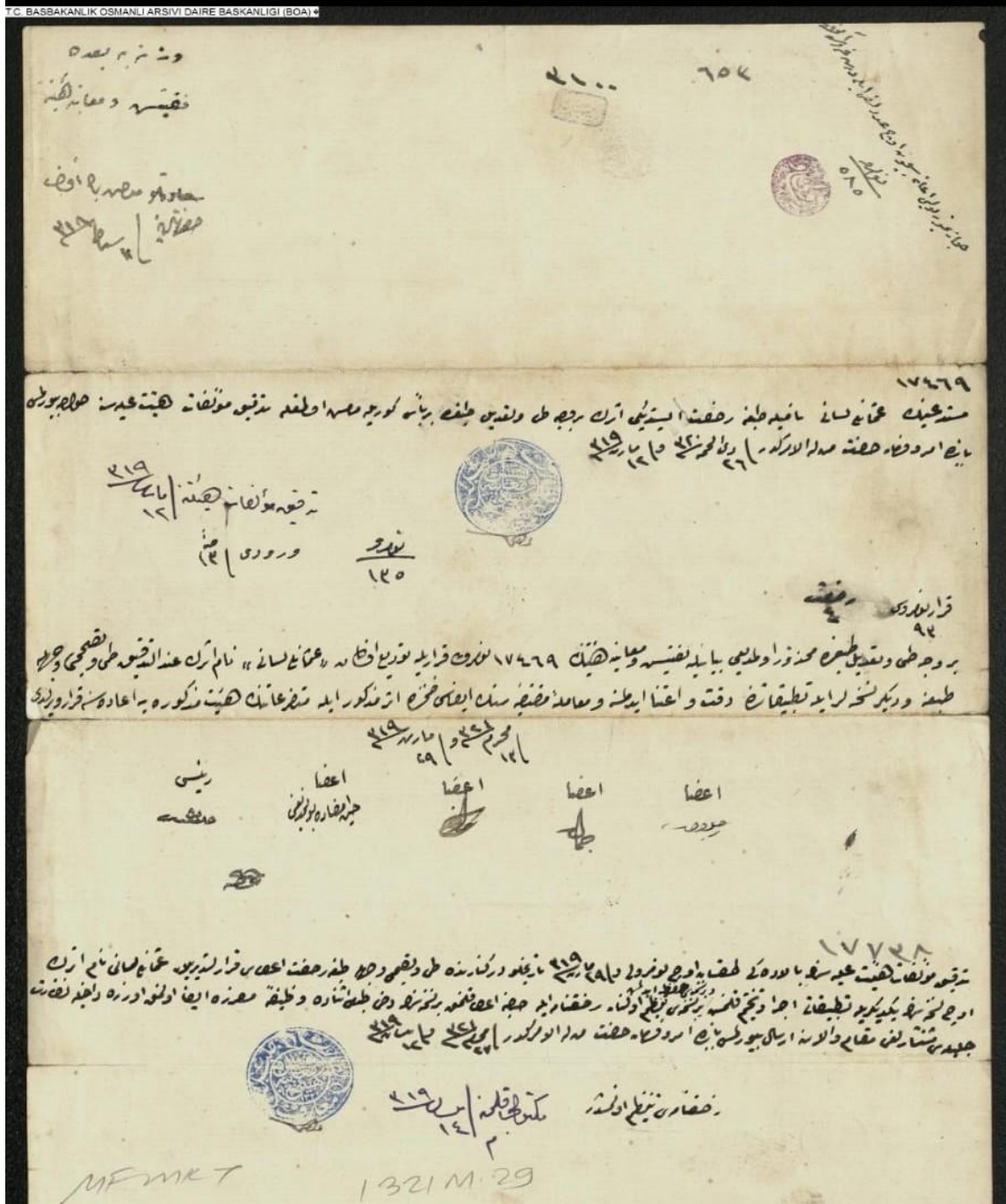
Saye-i feyz vaye-i hazreti şehriyaride günden güne nail tearkkiyat olmakda bulunan Mekteb-i Bahriye-i Şahane İdâdîsine mensub birinci ve ikinci sınıfları şakirdânına tedris olunmak üzere yekpare Osmanlı Lisânı namıyla yazdığım bir kavâî'd-i edebiye kitabının matlub olan üç nüshası manzur-ı âlileri buyrulmak üzere huzuru izzet cenab-ı nezaretpenahilerine takdim kılındı. Risale-i mezkure lisânımızın kavaidini şamil oldukdan başka tahrir ve tahririmizi tezyin ve tenvir eden birçok terakibi Arabîyye ve Farisîyyenin manalarını anlayacak kadar olsun Arabî ve Farisî dinen ve edeben derkâr olan lüzumuna mebni biraz da sarf-ı kavaid-i Arabîyye ve Fârisîyyeyi de havidir. Kaidelerde tavzih için irad edilen emsile ve şevahid dilhah-ı âliyi hazreti padişahı vechile nuru sükkân marifetin tezhibi ahlak ve tenviri efkârına hizmet edecek birçok maaliyyi diniyye efkârı hükmiyyeden ibaretdir. Bunların icray-ı tedkik ve muayeneleriyle tab'ına mübaşeret edilmek üzere ruhsat-ı lazimenin itası hususuna müsaade-i aliyye-i nezaretpenahilerinin raygan buyurulması bâbında emr-i ferman menlehü'l emrindir. Fî 1 Şubat 1318

Mekteb-i Bahriye-i Şahane

Lisânı Osmânî Kitâbet Muallimi

Salih İhsan

Ek 2: Salih İhsan'ın Yazmış Olduğu Dilekçe Doğrultusunda Toplanan Komisyonun Raporu

Ek 2 (Devam): Salih İhsan'ın Yazmış Olduğu Dilekçe Doğrultusunda Toplanan
Komisyonun Raporu

Vezneye bâdehu Hicaz demiryolu ianesiçün üç aded ... ile dört gurus

Teftiş ve muayene heyetine numerosu

Saadetlu Muhsin Beyefendi Hazretlerine 585

11 Şubat 1318

17469

Müstedînin Osmanlı Lisânı namıyla tab'ına ruhsat istediği eserin bervechi tayy ve ta'dili tab'ında bir beis görmemiş olmakla tedkik-i müellifât heyeti âliyyesine evvelce buyrulması babında emr-i ferman ruhsat men-lehü'l-emrindir. Fî 26 zilhicce sene 320 ve fî 12 Mart sene 319

Tedkik-i Müellifât Heyetine

Fî 12 Mart sene 319

Vürudi fî 13 Mart

Numero

135

Karar Numarası Ruhsat

93

4

Bervechi tayy ve ta'dil tab'ında mahzur olmadığı beyanıyla teftiş ve muayene heyetinin 17469 numaralı kararı ile tevdi olunan Osmanlı Lisânı nam eserinin indettedkik tayy ve tasdiki vecihle tab'ına ve diğer nüshalar ile tatbikatında dikkat ve itina edilmesine ve muameleyi mukteziyesinin izahı zımında eser-i mezkur ile mutazarruatının heyet-i mezkureye iadesine karar verildi.

Ek 2 (Devam): Salih İhsan'ın Yazmış Olduğu Dilekçe Doğrultusunda Toplanan
Komisyonun Raporu

Fî 13 Muharrem sene 321 ve fî 29 Mart sene 319

Aza
Reis

Aza

Aza

Aza

17728

Tedkik müellifât heyeti âliyesinin bâlâdaki 93 numaralı ve 29 Mart sene 319 tarihli derkenarında tayy ve tashihi vecihle tab'ına ruhsat itası kararlaştırılan Osmanlı Lisânı nam eserin üç nüshasının yekdiğeriyle tatbikatı icra tahkim kılınmış ve bir nüshası hıfz edilmiş bir nüshası tanzim olunan ruhsatname ile hissesine ita kılınmak bir nüshasının dahi tab'ı esnada vazife-i maruza ifa olunmak üzere dahiliye nezareti celilesi müsteşarlığı makam-ı valasına irsal buyrulması bâbında emr-i ferman hazreti menlehü'l emrindir. Fî 27 Muharrem sene 321 ve fî 12 Nisan sene 319

Ruhsatnamesi tanzim olunmuştur.

Mektubû Kalemine fî 14 Nisan sene 319

Ek 3: Salih İhsan'ın Bahriye Salnâmesi'ndeki Görev Kaydı

(سالنامه بحری)

مأموریت	رتبه	اسم	س. ۷۰	س. ۷۱	منشی
چرخه‌یملق معامی کتابت و قواعد منهاج سلمی	یوز باشی	اسماعیل افندی احسان افندی	۷۹ ۸۷	۹۷ ۳۰۲	مکتب بحریه

(Salnâme-i Bahri)

63

Menşeyi	Nasbı	Duhulî	Esamı	Rütbe	Memuriyet
...	...	...	...	...	...
Mekteb-i Bahriye	302	87	İhsan Efendi	Yüzbaşı	Kitabet ve Kavâ'id-i Osmâniye Muallimi